

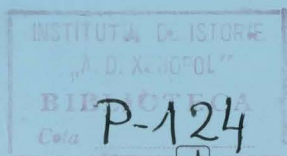
ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

XXXVI

1999

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

**ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”**

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

IOAN CAPROȘU, VENIAMIN CIOBANU,
GHEORGHE I. FLORESCU, GHEORGHE ONIȘORU,
academician GHEORGHE PLATON, DUMITRU ȘANDRU,
LEON ȘIMANSCHI, ION TODERAȘCU, DUMITRU VITCU
AL. ZUB. membru corespondent al Academiei Române (președinte)

REDACTORI

VASILE DOCEA (redactor șef)
FLOREA IONCIOAIA
ANDI EMANUEL MIHALACHE (secretar de redacție)
NELU ZUGRAVU

TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ

MIHAELA DANILUC

*Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” apare o dată pe an.
Abonamentele se primesc la/ Toute commande sera adressée à:*

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNĖ, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector
5, P.O. Box 5-42, București, România, RO-76117. Tel.: 401-411 9008.
Tel./Fax: 401-410 3983, 401- 410 3448.

RODIPET S. A., Piața Presei Libere nr. 1, P. O. Box 33-57, București,
România, Fax: 401-222 6407, Tel.: 401-618 5103.

ORION PRESS IMPEX 2000, P.O. Box 77-19, București 3, România.
Tel.: 401- 653 7985, Fax: 401- 324 0638

ADRESA REDACȚIEI

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Str. Lascăr Catargi nr. 15, 6600–Iași
Telefon/ Fax: ++40/32/212614, e-mail: xeno@mail.dntis.ro

© 2000, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNĖ

Redactor Editura Academiei: MIHAI POPA
Tehnoredactor: SOFIA MORAR

ADRESA REDACȚIEI:

Calea 13 Septembrie nr. 13, București
Telefon: 410 32 00

SUMAR

I. ISTORIOGRAFIE, CULTURĂ ȘI POLITICĂ

AL. ZUB, <i>Accente românești în Europa sud-orientală pe timpul lui Rigas</i>	1
N.A. URSU, <i>Traducerile logofătului Toma Dimitriu de la Mitropolia din Iași</i>	7
LUCIAN NASTASĂ, <i>A.D. Xenopol și „Școala critică”</i>	25
DUMITRU IVĂNESCU, <i>Andrei Oțetea, director la Teatrul Național din Iași</i>	37
ANDI MIHALACHE, <i>Ideologie și politică în istoriografia română (1948-1965)</i>	45

II. IPOSTAZE ALE ALTERITĂȚII

LEONIDAS RADOS, <i>Imaginea românilor în scrierile istorice bizantine din veacul al XV-lea</i>	67
VALERIU LEU, <i>Călătoriile lui Benedetto Emanuele Remondi prin Moldova lui Vasile Lupu</i>	83

III. ROMÂNIA INTERBELICĂ

DUMITRU ȘANDRU, <i>Țărăniștii și țărani în România interbelică</i>	101
HANS-CHRISTIAN MANER, <i>Confesiunile în viața parlamentară din România interbelică</i>	113
SVETLANA SUVEICĂ, <i>Integrarea administrativă a Basarabiei în România (1918-1925)</i>	125
I. SAIZU, <i>Funcția modernizatoare a culturii în România interbelică</i>	147

IV. DOCUMENTE

CRISTIAN LUCA, <i>Câteva „avvisi” inedite relative la politica externă a principelui Gabriel Bethlen (1628-1629)</i>	163
DAN PRODAN, <i>Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență</i>	171

V. RECENZII

EDIȚII

- GHEORGHE I. BRĂȚIANU, *Originile și formarea unității românești*
(Gheorghe I. Florescu) 203

ISTORIE MEDIEVALĂ

- IGOR CORMAN, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistean în epoca
Evului Mediu timpuriu (sec. V-VII d. Chr.)* (Nelu Zugravu) 206

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

- GRIGORE TRANCU-IAȘI, *Țara mea. Memorii, 1916-1920* (Gheorghe
I. Florescu) 208
- ANGHEL POPA, *Între două fronturi. Bucovineni în România Primului
Război Mondial* (Gheorghe I. Florescu) 212
- ION AGRIGOROAIEI, *Iași în anii 1916-1918. Opinie publică și stare
de spirit în timp de război. 1916-1917* (Gheorghe I. Florescu) 213
- DUMITRU PEDA, *România și Antanta* (Gheorghe I. Florescu) 215
- CORNEL GRAD, *Al doilea arbitraj de la Viena* (Dumitru Șandru) 218
- MIODRAG MILIN (coordonator), *Rezistența anticomunistă din Munții
Banatului (Zona Domașnea-Teregova). Interviuuri și evocări* (Dorin
Dobrinu) 220

ISTORIA CULTURII. ISTORIOGRAFIE

- PETRE POPA, *Istoriografie universală* (Ionel-Claudiu Dumitrescu) 222

VI. NOTE BIBLIOGRAFICE

INSTRUMENTE DE LUCRU

- SOÓŠ FERENC, *A magyar fémpezsek feliratai és címerei* (Constantin Ittu) .. 225

IZVOARE

- Documene Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XXXIV (1637–1638)
volum întocmit de CONSTANTIN CIHODARU și IOAN CAPROȘU,
(Marius Chelcu) 226
- LARISA SVETLICINĂI, DEMIR DRAGNEV și EUGENIA BOCIAROV,
*Moldova în epoca feudalismului. Documente moldovenești din sec. al
XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise* (Marius Chelcu) 226

ISTORIE ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ

IOAN MITREA, <i>Așezarea din secolele VI–XI de la Izvoare-Bahma. Realități arheologice și concluzii istorice</i> (Nelu Zugravu)	227
ALEXANDRU I. GONȚA, <i>Studii de istorie medievală</i> (Marius Chelcu)	228
ALEXANDRU HUSAR, GHEORGHE GONȚA, SILVIA DIMITRIU-CHICU, <i>Cetăți de pe Nistru</i> (Marius Chelcu)	229
ION DONAT, <i>Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV–XVI)</i> (Marius Chelcu)	229
IOAN-AUREL POP, <i>Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII–XVI)</i> (Cristian Luca)	230

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

GEORGES VIGARELLO, <i>Histoire du viol, XVIe-XXe siècle</i> (Adrian Cioflâncă)	231
LOTHAR MAIER, <i>Die Rumänische Revolution von 1848 zwischen Mobilisierung und Partizipationsforderungen der Bauern</i> (Stele Mărieș)	232
GRIGORE PLOEȘTEANU, <i>România în conștiința Europei, Studii și articole</i> (Florea Ioncioaia)	233
GHEORGHE ONIȘORU, <i>România în anii 1944–1948. Transformări economice și realități sociale</i> (I. Saizu)	234
MIODRAG MILIN, <i>Timișoara în arhivele „Europei Libere”: 16-22 decembrie 1989</i> (Gheorghe I. Florescu)	235

ISTORIOGRAFIE

LUCIAN BOIA, <i>Jocul cu trecutul</i> (Andi Mihalache)	236
AL. ZUB, <i>Discurs istoric și tranziție</i> (I. Saizu)	237

DIVERSE

VIOREL ACHIM, <i>Țigani în istoria României</i> (Marius Chelcu)	238
HORIA GEORGESCU, <i>Pentru cauza românească</i> (Florea Ioncioaia)	238
HORIA-ROMAN PATAPIEVICI, <i>Politice</i> (Florea Ioncioaia)	240

VII. REVISTA REVISTELOR

Calendarul național ilustrat al românilor americani pe anul 1999. The 37 th almanac edited by Peter Lucaci, 1999 (Gheorghe I. Florescu)	243
„Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, 2-3/1998 (Dorin Dobrințu)	246

Mentalites. An interdisciplinary journal, 1-2/octomber 1998 (Andi Mihalache)	247
„Revista româno-americană”, 1/decembrie 1998 (Gheorghe I. Florescu)	248
Studia et acta historiae Iudaeorum Romaniae, II, 1997 (Betinio Diamant)	252
ABREVIERI	255

SOMMAIRE

I. HISTORIOGRAPHIE, CULTURE ET POLITIQUE

AL. ZUB, <i>Accents roumains dans l'Europe sud-orientale à l'époque de Rigas</i>	1
N.A. URSU, <i>Les traductions du logothète Toma Dimitriu de l'Archevêché de Iași</i>	7
LUCIAN NASTASĂ, <i>A.D. Xenopol et «l'École critique»</i>	25
DUMITRU IVĂNESCU, <i>Andrei Oțetea à la direction du Théâtre National de Iași</i>	37
ANDI MIHALACHE, <i>Idéologie et politique dans l'historiographie roumaine (1948-1965)</i>	45

II. FACETTES DE L'ALTÉRITÉ

LEONIDAS RADOS, <i>L'image des Roumains dans les écrits historiques byzantins du XVe siècle</i>	67
VALERIU LEU, <i>Les voyages de Benedetto Emanuele Remondi dans la Moldavie de Vasile Lupu</i>	83

III. LA ROUMANIE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

DUMITRU ȘANDRU, <i>Les national-paysans et les paysans de la Roumanie de l'entre-deux-guerres</i>	101
HANS-CHRISTIAN MANER, <i>Les religions dans la vie parlementaire de l'entre-deux-guerres</i>	113
SVETLANA SUVEICĂ, <i>L'intégration administrative de la Bessarabie à la Roumanie (1918-1925)</i>	125
I. SAIZU, <i>La fonction modernisatrice de la culture dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres</i>	147

IV. DOCUMENTS

CRISTIAN LUCA, <i>Quelques «avvisi» inédits relatifs à la politique étrangère du prince Gabriel Bethlen (1628-1629)</i>	163
DAN PRODAN, <i>Franz Babinger et Nicolae Iorga. Correspondance</i>	171
COMPTES RENDUS	203
NOTES BIBLIOGRAPHIQUES	225
REVUES	243
ABRÉVIATIONS	255

ALEXANDRU ZUB

ACCENTE ROMÂNEȘTI ÎN EUROPA SUD-ORIENTALĂ
PE TIMPUL LUI RIGAS

Rigas a petrecut, așa cum se știe, ani de-a rândul, poate cei mai rodnici din scurta lui viață, în Principatele Române. Nu poate fi vorba aici de a trata figura însăși a militantului, nici de importante noutăți documentare. Scopul meu e mai modest, acela de a contura, pe cât posibil, mediul românesc al activității sale¹. Nu e tocmai ușor, fiindcă românii erau divizați, pe vremea lui Rigas, în trei țări: Valahia și Moldova sub dominația otomană; Transilvania, de un secol, sub regim austriac. Cei din zona extra-carpatină erau mai curând orientați spre Constantinopol, de unde își primeau încă domniile, pe când românii din spațiul intra-carpatin își legau deja speranțele de politica josefină a *Aufklärung*-ului².

Deosebirea, se va vedea, nu era insignifiantă. Ea a fost sesizată chiar de Rigas, care a trăit pe rând la București și la Viena, în capitala imperiului austriac³. Era anume diferența dintre o lume ce voia să se deschidă spre occident, rămânând totuși înfiptă în relațiile „balcanice”, și o altă lume în care Luminile inspirau deja reforme în sensul modern al cuvântului⁴. Unele reforme fuseseră puse la lucru și în principatele danubiene, mai ales de C. Mavrocordat, a cărui *Constituție* a fost chiar tipărită în *Revue des Deux Mondes*⁵. Spiritul lor era neîndoielnic același, pe când ritmul schimbărilor destul de diferit⁶.

Spiritul timpului (*Zeitgeist* în discursul herderian) era peste tot activ, solidarizându-i pe patrioții greci și români în lupta comună contra opresiunii otomane. Ne gândim numaidecât la Rigas, dacă e vorba de acea fomenție resurrectională greco-română de la București spre finele secolului XVIII. Educat în spiritul lui D. Catardji în capitala munteană și profitând mai apoi, la Viena,

¹ Cf. Neagu Djuvara, *Le Pays Roumain entre Orient et Occident. Les Principautés Danubiennes au début du XIXe siècle*, Paris, 1989.

² Cf. Gabriel Bădărău, *Între pajură și semilună. Raporturi politice româno-habsburgice (1683-1853)*, Cluj, 1996.

³ Cf. L. Vranoussis, *Rigas, un patriot din Principate*, trad. Atanasie Papananu, București, 1980.

⁴ Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, Clarendon Press, 1996.

⁵ Florin Constantiniu, *Les réformes des premiers Phanariotes en Moldavie et en Valachie: essai d'interprétation*, in „Balkan Studies”, XIII, 1972, 1, p. 89-118.

⁶ Cf. Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, 1984; *Timp și cultură. Trei teme de antropologie istorică*, București, 1988.

de generozitatea editorilor Markidès-Pouliou, el a întreținut cu țara noastră legături foarte strânse, al căror sens revoluționar nu poate fi negat⁷.

Tracasat de poliție la Triest și la Viena, Rigas a găsit doar în Țara Românească un spațiu favorabil misiunii sale, un spațiu pe care l-a fecundat cu inițiativele sale. Le cunoaștem mai bine, azi, prin studiile lui L. Vranoussis, N. Camariano, Al. Elian, C. Papacostea-Danielopolu, N. Gaidagis etc⁸. Scrierile sale au cunoscut aici nu numai o largă difuziune, dar și imitatori, care le-au localizat, ca să spunem așa, mesajul. Aflăm, în aceste adaptări patriotice, un apel la luptă, exaltarea trecutului glorios, numele altor popoare balcanice, a căror solidaritate avea o mare importanță pentru viitor⁹.

Prezența scrierilor lui Rigas, asemenea celei a lucrărilor voltairiene, indică fără îndoială o schimbare de mentalitate socio-politică¹⁰. Această schimbare, conform observației unui exeget, se vedește semnificativă pentru spiritul ce anima timpul regenerării naționale în această parte a Europei¹¹.

Cât despre români, sincronia și convergența cu acest spirit par evidente¹². Analiza politogramelor emise în această epocă dezvăluie o creștere sensibilă a interesului pentru aceleași teme care preocupau spiritele mai peste tot în Europa. Pe acest temei, s-a imaginat un arbore tematic ale cărui ramuri principale ar fi: sensul istoriei, societatea, statul, politica internă, relațiile eterne, conștiința națională¹³. Un mare număr de subiecte secundare, aproape două sute, se degajă din ele, definind toată problematica semnificativă pentru români ca popor, societate, țară. Cât despre politografii respectivi, o analiză de același caracter relevă multitudine de inițiative și motivații, dar și o anume unitate de spirit, acel *Zeitgeist* care definea deja Luminile în Europa Centro-estică.

Prin această metodă, să-i spunem cantitativă, s-a putut stabili dinamica, frecvența, creșterea și declinul unei idei sau alta, raportându-i evoluția la factori de tot soiul, codificați conform cu modelele utilizate în analiză. Salturile calitative comportă o dublă motivație, fiind determinate în același timp de factori interni și de influențe străine¹⁴.

Politografia românească din epoca regenerării dezvăluie o întreagă serie de idei, aceleași care se constată peste tot în Sud-Estul European. Tema conștiinței naționale este neîndoielnic cea mai însemnată și privește în același timp politica, cultura, religia.

⁷ L. Vranoussis, *op. cit.*, passim.

⁸ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*, București, 1982, passim; Johannes Niehoff-Panagiotidis, *Neogräzistik – eine Brückenwissenschaft*, în „Südosteuropa Mitteilungen”, 38, 1998, 1, p. 39-45.

⁹ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 155-156.

¹⁰ Cf. Al. Duțu, *Voltairianisme et image de sage dans les Lumières grecques et roumaines*, în *Hommage C. Th. Dimaras*, Athènes, 1980, p. 106-111.

¹¹ Cornelia Papacostea-Danielopolu, *op. cit.*, p. 159-161.

¹² Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 114-140: *The spirit of the times*; Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, 1986.

¹³ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești*, München, 1987, p. 9-11.

¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

Dacă conștiința etnică era oarecum „natura cea dintâi”, după expresia lui Miron Costin (sec. XVII)¹⁵, conștiința națională, în sens modern, era produsul Luminilor, reflectându-se în aproape o mie de politograme analizate de istoricul Vlad Georgescu¹⁶ și susceptibile, firește, de aprofundare. Ele evocă virtuți naturale, dar și vicii, alături de neșanse istorice. D. Cantemir (1716), I. Budai-Deleanu (1805), D. Photino, G. Lazăr (1818) se pot cita din acest punct de vedere. D. Golescu (1826), V. Pop (1827), M. Kogălniceanu (1837), între alții, aveau să schițeze un cadru comparativ spre a defini mai bine situația poporului lor. Caracterul latin al acestuia nu mai era contestabil, însă aportul elementului daco-getic devenea o preocupare tot mai serioasă pentru istorici. M. Cantacuzino (1716) făcea elogiul regilor daco-geți, E. Văcărescu evoca entuziast figura lui Decebal (1787), pe când D. Photino va scrie chiar o *Istoria Daciei* (1818), scoțând în relief aceeași dimensiune a amintitei sinteze etno-culturale. Dintre istoricii ardeleni, numai Budai-Deleanu (1791) accepta ideea unei simbioze daco-romane la originea poporului său. Alții (S. Micu, 1774; G. Șincai, 1811; P. Maior, 1812; D. Bojincă, 1828; E. Murgu, 1830) au apărat cu vigoare o latinătate fără „umbre”, ca titlu de noblețe etnică cu funcție compensatoare¹⁷.

Textul cel mai de seamă al problematicii rămâne indubitabil *Supplex Libellus Valachorum* (1791), în care învățații ardeleni au știut să utilizeze (nu fără exagerări) argumentele istorice pentru a schița un program politic de anvergură¹⁸.

Era chiar timpul când Rigas lucra, la București, în același spirit pentru neamul său și pentru acea umanitate care devenise visul abstract al vizionarilor¹⁹.

Ideea de unitate politică a românilor era deja activă spre finele secolului XVIII. Într-un memoriu redactat la 4 august 1772, M. Cantacuzino estima că cele două principate s-ar fi putut uni sub un domn protejat de imperiile creștine, spre a forma astfel „o barieră față de trecutul care a amenințat așa de des cuvântul creștin de ruina totală”²⁰. Era o idee prezentă și la Mavrogheni (1788), I. Cantacuzino (1790), C. Ipsilanti (1806), Krișan Köröss (1807), G. Șincai (1811) etc. *Supplex*-ul din 1804 preconiza în același sens unirea tuturor românilor sub sceptrul împăratului de la Viena. Ea va progresa cu atât mai mult după restabilirea autonomiei politice, fiind prezentă în textele subscrise de N. Văcărescu, Gr. Băleanu, C. Câmpineanu (1822) și chiar în Regulamentul organic (1831, 1832)²¹.

¹⁵ Apud Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 323.

¹⁶ *Ibidem*, p. 323–347.

¹⁷ *Ibidem*, p. 330–332.

¹⁸ D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. Sibiu, 1948.

¹⁹ Cf. N. Iorga, *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe au XVIIIe et XVIIIe siècle*. in RHESEE, III, 1924, 4–6; C.Th. Dimaras, *La Grèce au temps des Lumières*. Genève, 1969.

²⁰ Apud Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 336–337.

²¹ *Ibidem*, p. 337, 341.

Sub impulsul Luminilor, dragostea de patrie devenea astfel, mai peste tot, patriotism și adesea un program de reconstrucție politică. Îl recunoaștem în istoriografie (S. Micu, 1806), dar și în texte juridice (*Manualul de legi*, 1814), în *Ithicon* (1822) etc. S. Nicola tipărea chiar un ghid (*Manualul de patriotism*, 1829) pe această temă în vogă²². Acest panromânism cu tentă culturală sau politică nutrea discursul învățaților²³, fiind definit pretutindeni, ca „deșteptare a națiunii române”, pentru cunoașterea drepturilor sale umane, patriotice și naționale (G. Bariș, 1842)²⁴.

Demersurile literare susțineau același discurs. G. Asachi, după întoarcerea din Italia, scria un poem (*La patrie*, 1812), îndemnându-i pe „românii din Dacia”, concetățenii săi, să nu-și uite nicicând originea latină, istoria, tradițiile culturale²⁵. Erau adunate astfel toate elementele discursului regenerativ, promovat de acum încolo de multă vreme, „părinți și copii”, cum ne asigură un exaget²⁶.

Impulsul mișcării neolenice în spațiul românesc era considerabil. După Kogălniceanu, s-au format la „Sf. Sava” Rigas, Govdala, Vardalache și atâția greci cu faimă de oriunde²⁷, ceea ce subliniază valoarea școlii menționate. Ceva mai târziu, același istoric explica renașterea românilor prin impactul Revoluției franceze, care a scuturat adânc Europa și a dat speranțe popoarelor împilate. Ea a trimis la Dunărea de Jos emisari care să-i concerteze adepții. După promisiunile lui Bonaparte, Rigas devine un herald al libertății. Împiedicat în această întreprindere, el fu încredințat călăilor de la Belgrad, unde i-a fost hărăzită moartea pentru patrie. Iar moartea sa, spune Kogălniceanu în *Cuvînt introductiv*, n-a rămas fără roade. Ea a pregătit chiar resurecția noastră. Moartea lui Rigas, pe de o parte, vexațiunile intolerabile ale împilatorilor pe de alta; ideile timpului, care începuseră a-și face loc printre români, scrierile lui P. Maior și ale altor patrioți; contactul cu armatele rusești care ocupaseră Principatele între 1806 și 1812, toate acestea au pregătit evenimentele din 1821. Aceste evenimente, în aceeași viziune, însemnau lupte înverșunate pentru libertate, adică spre a impune un guvern național întemeiat pe o cartă liberă. Deși eșuate, inițiativele lui Ipsilanti și Vladimirescu au avut urmări inestimabile, în sensul unei resurecții a spiritului național care va fecunda o întreagă epocă²⁸.

Aceste fomențații novatoare, alimentate de o credință fără margini în destinul țării lor și în cultura apuseană, revelau un proiect românesc de

²² *Ibidem*, p. 342–344.

²³ *Ibidem*, p. 334–335. Cf. Idem, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române*. București, 1972.

²⁴ G. Bariș, *Ce este pan-valahismul*, 1842.

²⁵ Apud G.C. Nicolescu (ed.), *Cîntare României*, București, 1967, p. 67.

²⁶ P.H. Griffin, *Fathers and sons in nineteenth-century Romania: a study of generational thinking*, Ann/M, 1969 (dis.).

²⁷ M. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, Berlin, 1837. Apud *Opere*, II, București, 1976, p. 304.

²⁸ *Ibidem*, p. 396. Cf. aussi Ariadna Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de lassy et leur professeurs*, Salonic, 1974, *passim*.

construcție statală și spirituală. Evident, „nu există miracol în istorie, dar există uneori în viața popoarelor momente privilegiate, când într-o singură generație destinul concentrează mai multă devenire decât în secole de torpoare”²⁹.

Timpul lui Rigas recomandă astfel o lectură ce privește o întreagă epocă, legând Luminile și romantismul, epocă de tranziție spre modernitate³⁰. Ritmul celui timp era sensibil mai rapid, iar la accelerarea lui ideea națională a contribuit în bună măsură³¹. Este ideea pentru care Rigas Velestinlis Thesaliotul a militat până la sacrificiul vieții sale acum două secole³².

²⁹ Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 333.

³⁰ Al. Duțu, *Humanisme, Baroque, Lumières: l'exemple roumain*, Bucarest, 1984.

³¹ Al. Zub, *L'idée nationale et le rythme historique dans les Pays Roumains au début de l'époque moderne*, in RRH, XIV, 1975, 2, p. 285–289.

³² Voir aussi sur ce thème Em. Turczynski, *Zur Kulturgeographie der Nationalbewegung in Südosteuropa*, in *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung*, München, 1966, p. 403–428; *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976; *The role of Orthodox Church in adapting and transforming Western Enlightenment in South-East Europe*, in *East European Quarterly*, IX, 1975, p. 415–440; Dan Lăzărescu, *Cross-currents in the intellectual and political life of Central and South-Eastern Europe between 1711 and 1821: Enlightenment, Josephinismus, Aufklärung und Megali Idea*, in NEDH, 3, 1975, p. 79–93; Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990; Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est Européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucarest/Paris, 1980; Al. Zub, *Historisme et régénération nationale dans les Pays Roumains au début de l'époque moderne*, in NEDH, V, 1975, p. 109–120; *Themes in Southeast European Historiography*, in S.J. Kirschbaum (ed.), *East-European History*, Colurabus/O. 1988, p. 11–26; „Istoria după biblie”. *Reflecții privitoare la procesul regenerării românești*, în DR, 7, 1988, p. 91–113; *La perception du temps dans l'Europe Sud-Orientale*, texte présenté au CISH, Madrid, 1990 (mss.).

N. A. URSU

TRADUCERILE LOGOFĂTULUI TOMA DIMITRIU DE LA MITROPOLIA DIN IAȘI

1. Numele lui Toma Dimitriu a rămas în istoria culturii românești prin următoarele două traduceri tipărite, ambele semnate doar „Tomà 2 logofăt”: *Alcătuire înaurită a lui Ravvi Samuil jidovului, muștrând rătăcirea jidovilor*, Iași, 1771, și *Învățătură a însuși stăpânitoarei mării Ecaterinii 2 către orânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unii noao legiuitoare condică*, Iași, 1773, precum și prin traducerea romanului *Etiopice* al lui Heliodor, rămasă în manuscris, ale cărei prime copii atestă că a fost făcută de „loghiótatul chir Tomà 2 logofet”, „gramatic” al mitropoliei din Iași. Datele biografice ale acestui învățat logofăt erau, până nu demult, puține și controversate. Abia acum două decenii au fost descoperite unele informații prețioase privitoare la viața, preocupările culturale și activitatea lui, în lumina cărora bibliograful Nicos Gaidagis de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași a reușit să-i schițeze biografia, corectând o serie de afirmații eronate cu privire la identitatea și profesia sa¹. În studiul de față ne propunem să demonstrăm paternitatea acestui logofăt Toma asupra unor importante traduceri românești din jurul anului 1770, rămase în anonim.

Toma Dimitriu era grec, originar din Kastoria, satul Kripani. O însemnare de pe un manuscris grecesc copiat de el, astăzi pierdut, arată că prin anii 1755–1756 era elev, probabil la Academia Domnească din București, de unde în 1758 a venit în Moldova, cum atestă următoarea însemnare a sa, în grecește, de pe un exemplar al *Analelor* lui Kedrenos (Basel, 1566), care i-a aparținut și care se află acum la BCU Iași (CR VI-19): „În 1758, august 14, am venit din Țara Românească în Moldova. În 1760, octombrie 14, am fost numit logofăt, de către preasfințitul meu stăpân și arhieru, chirio chir Gavriil, în sfânta mitropolie a Iașului,². A fost un colaborator apropiat al mitropolitului Gavriil Calimah și în bune relații cu Leon Gheuca, episcopul Romanului, care până în 1769, când a fost ales episcop, fusese un timp dichiu (= vicar administrativ) și protosinghel al

¹ Vezi Nicos Gaidagis, *Contribuții la istoricul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași*, în AIIAI, XIII, 1976, p. 113–117, și articolul consacrat lui Toma Dimitriu, semnat de Algeria Simota, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 280–281.

² Vezi N. Gaidagis, *art.cit.*, p. 114–116.

mitropoliei din Iași. Se pare că Toma Dimitriu a îndeplinit și funcția de bibliotecar al Academiei Domnești din Iași. Poseda el însuși o prețioasă bibliotecă, din care, după moartea lui, o serie de cărți au fost donate de către soția sa, Arghira, Academiei Domnești (de aici ele au trecut în biblioteca Academiei Mihăilene, apoi în Biblioteca Universității din Iași, unde se află în prezent³). A murit relativ tânăr, probabil prin anii 1774–1775⁴.

2. Toate cele trei traduceri cunoscute ale logofătului Toma sunt făcute din limba greacă. Le prezentăm pe scurt.

2.1. Textul intitulat *Alcătuire înaurită a lui Ravvi Samuil jidovului...*, Iași, 1771⁵, este la origine o scriere în limba arabă, de unde a fost tradusă în latinește, iar din latinește în neogreacă de Nikifor Theotokis. Versiunea aceasta neogreacă a apărut la Leipzig, în 1769, paralel cu textul latin⁶. Traducerea românească s-a făcut „prin îndemnarea” și, bineînțeles, cu cheltuiala vel vistierului Ioan Cantacuzino. Traducătorul a reprodus cu fidelitate versiunea greacă, inclusiv prefețele, dar nu și sumarul cărții. După prefața traducătorului grec el a introdus și o prefață a lui, în versuri, intitulată *Stihuri politicești cătră cei ce vor ceti cărticica aceasta*, care conține 72 de versuri, cam greoaie, semnate de autor în următorul stih de la sfârșit: „Tomă îmi este numele, nu zic altă numire”⁷.

2.2. Traducerea cărții intitulate *Învățătură a însuși stăpânitoarei mării Ecaterinei 2 ...*, Iași, 1773⁸, s-a făcut după versiunea ei neogreacă, efectuată de Evghenie Vulgaris și apărută la Moscova, în anul 1770, paralel cu textul rusesc⁹. Logofătul Toma a făcut traducerea la cererea mitropolitului de atunci al Moldovei, Gavriil Calimah, care, la rândul său, cum se arată în prefața semnată de el, îndeplinea astfel o sarcină încredințată lui de feldmareșalul rus Rumianțev. Lui Toma îi aparține și traducerea (sau redacția în românește) a prefeței semnată de mitropolitul Gavriil, căci limba acestei prefețe este identică cu limba traducerii textului *Învățăturii*.

³ Vezi, la BCU Iași, ediția *Istoriilor* lui Herodot, Leipzig, 1675 (CR I-175), o ediție a istoriei lui Dio Cassius (CR I-193), introducerea în geografie și astronomie a lui Hrisant Notaras, Paris, 1716 (CR VI-176), comentariile lui Theofil Koridaleu la logica lui Aristotel, Veneția, 1729 (CR III-93).

⁴ Vezi și N. Gaidagis, art. cit. la nota 1, p. 117.

⁵ Vezi Bibliografia românească veche (BRV), II, p. 197–200. Cartea a fost retipărită la Buzău, în 1836; cf. Gabriel Cocora, Tipografia și tipăriurile de la episcopia Buzăului, în BOR, LXXVIII, 1960, nr. 3–4, p. 311.

⁶ Vezi Émile Legrand, Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle, tom. II, Paris, 1928, p. 106–110. Un exemplar al acestei ediții se află la BCU Iași, CR II-774.

⁷ Prima traducere românească a acestei cărți, făcută tot în Moldova, din limba polonă, de către Dima pisariul și Constantin Lupoianul, datează din anul 1742. Se păstrează numai începutul ei, în ms. 84 de la BAR, f. 435–443 (ultimele foi ale manuscrisului fiind pierdute).

⁸ Vezi BRV, II, p. 201–202.

⁹ Vezi Ariadna Cioran-Camariano, *Traducerile în limba greacă și română ale „Nacazului” (Învățătura) Ecaterinei a II-a*, în SRdI, XI, 1958, nr. 2, p. 123–132. Cf. și Émile Legrand, *op. cit.* la nota 6, p. 116–120.

2.3. În ms. 355 de la BAR, terminat de scris în martie 1773, care cuprinde volumul al doilea al traducerii romanului *Etiopice* al lui Heliodor, copistul Grigorie Ilievici, pisarul mitropoliei din Iași, afirmă într-o notă finală: „Tălmăcitu-s-au această istorie, ce să deosăbește în zece capete și în doao tomuri, din limba cea aleasă elinească de dum[nealui] loghiótatul chir Tomă 2 logofet, prin oserduitoarea dorire a preasfințitului episcop al Romanului, chirio chir Leon, spre cea după puțință a limbii moldovenești deșchidere și adăogire” (f. 87^v)¹⁰. În copia aceleiași volum al traducerii, făcută în anul 1781 de Constantin Burghel de la episcopia Romanului, este menționat faptul că „această carte este scoasă de pre limba elinească de dum[nea]lui Toma, gramatic a sfintei mitropolii din Iași” (ms. 60 de la BAR, f. 103^v), iar la sfârșitul unei copii a ambelor volume ale traducerii, făcută în anul 1786 de pitarul Toader Jora, aflăm o mențiune similară: „Această carte este scoasă de pre limba elinească de Toma gramaticul, ce au fost la sfânta mitropolie din Iași” (ms. 57 de la BAR, f. 213^v)¹¹.

După o atentă comparație a textului românesc cu originalul, Maria Marinescu-Himu conchide: „Traducerea este făcută textual și arată o cunoaștere precisă a celor două limbi. Deseori, traducerea este atât de fidelă originalului încât păstrează cu rigurozitate topica grecească. Textul grecesc este redat în românește cu conciziunea lui toată; găsim însă din când în când amplificări și dezvoltări [...] Traducerea în totalitatea ei nu este o traducere izbutită”¹².

Se crede că traducerea aceasta a *Etiopiceilor* este mult mai veche decât anul 1772, consemnat pe f. 1^r a copiei din ms. 355 de la BAR. Noi presupunem că traducerea a fost făcută în jurul anului 1772, ca și alte traduceri pe care logofătul Toma le-a făcut atunci, după cum vom vedea, pentru episcopul Leon Gheuca de la Roman. Traducerea are o postfață a logofătului Toma, în 12 versuri, intitulată: *Stihuri alcătuite în versuri de dumnealui numitul tălmăcitor cătră cetitori* (ms. 355, f. 87^v).

3. Activitatea literară a lui Toma Dimitriu nu se limitează însă la cele trei traduceri și la versurile originale menționate mai sus. O serie de particularități lingvistice ale unor traduceri anonime făcute în Moldova, în aceeași perioadă,

¹⁰ Ștefan S. Gorovei l-a identificat pe acest pisar *Grigorie Ilievici* în persoana viitorului logofăt *Grigoraș* de la mitropolia din Iași, succesorul în această funcție al logofătului Toma Dimitriu; cf. articolul *Un cărturar uitat: logofătul Grigoraș*, în AIIAI, XXIII, 1986, partea a 2-a, p. 690. Am comparat grafia ms. 355 cu grafia testamentului logofătului Grigoraș, din anul 1787, pe care l-a publicat Șt. S. Gorovei în fotocopie, și am constatat că, într-adevăr, aceste două texte au particularități grafice comune.

¹¹ Vezi Mihai Moraru și Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea a II-a, București, 1978, p. 335–343, precum și articolul intitulat *Etiopica*, redactat de Rodica Șuiu, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 337–339, unde este citată întreaga bibliografie referitoare la circulația acestui roman în literatura română.

¹² Vezi *Romanul grecesc „Ethiopică” al lui Heliodor în traducere românească*, în „Hrisovul”, V, 1945, p. 57, 59.

care apar și în traduceri cunoscute ale logofătului Toma, ne-au dus la concluzia că traduceri anonime respective sunt făcute tot de el. Ne referim la următoarele texte, cărora le facem mai jos câte o scurtă prezentare, completând sau corectând totodată unele informații privitoare la manuscrisele în care se găsesc aceste traduceri: 1. *Îndreptarea păcătoșilor*, 2. *Întâmplările lui Telemah* (traducerea din neogreacă), 3. *Teatron politicon, adecă privesc politicească*, 4. *Zăbava fandasiei* (primele 10 capitole), 5. *Rugăciune a neamului grecilor cătră toată creștineasca Evropa, Toaca împărașilor și Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokoș, sfetnicul lui Olstein la pricinile ceste de acum*.

3.1. *Îndreptarea păcătoșilor, adecă învățătură cătră cel ce să pocăiește, cum să cade să se ispoveduiască*, Iași, 1768, este o traducere din limba greacă, tipărită cu cheltuiala mitropolitului Gavriil al Moldovei¹³. Nu se cunoaște deocamdată textul grecesc după care s-a făcut traducerea. Diortositorul cărții este vechiul dascăl Evloghie monahul, aceasta fiind ultima carte diortosită de el. Nu este menționat însă nicăieri numele traducătorului.

3.2. *Întâmplările lui Telemah* reprezintă traducerea cunoscutei opere a lui Fénelon, *Les Aventures de Télémaque*, prin intermediul versiunii neogrecești a lui Athanasie Skiadás, apărută la Veneția, în anul 1742 (volumul al doilea al acestei cărți se găsește la BCU Iași, CR I-972). Primele copii ale acestei traduceri românești, rămasă în manuscris, datează din anii 1772 (ms. 342 de la BAR, care cuprinde partea întâi a operei, cărțile 1-5) și 1775 (ms. 262 de la BAR, care cuprinde partea a doua, cărțile 6-10). Traducerea grecească este împărțită în 10 cărți, nu în 24, ca originalul. Numeroasele manuscrise în care se păstrează textul acestei traduceri a *Întâmplărilor lui Telemah* au fost descrise în mod minuțios de către Ileana Vârtosu¹⁴. În nici un manuscris nu este menționat numele traducătorului.

Cu privire la copia aflată în ms. 743 de la BAR, datată 1780, observăm că ea nu s-a făcut la episcopia din Rădăuți, cum afirmă copistul, probabil printr-un lapsus calami, în nota de pe f. 105^v a textului: „s-au scris în sfânta episcopie a Rădăuțului, la anul 1780, mart 23 dni. Isaia ierodiacon ot Radauți” (vezi și Al. Dușu¹⁵, Ileana Vârtosu¹⁶ și Gabriel Ștrempele¹⁷), ci la episcopia Romanului, unde se găsea atunci acest Isaia. Prima parte a copiei respective (cărțile 1-5 ale traducerii), nedată și nesemnată, a rămas până astăzi în biblioteca episcopiei din Roman, ms. 13. Ierodiaconul Isaia era un rădăuțean refugiat, după anul 1775, la Roman, fapt pentru care semna „ot Radauți”. Dintre cele opt manuscrise

¹³ Vezi BRV, II, p. 179–182.

¹⁴ Vezi Ileana Vârtosu, *Primele manuscrise românești ale „Întâmplărilor lui Telemah”*. Descriere, în LR. XXI, 1972, nr. 1, p. 27–47, și Ariadna Camariano-Cioran, *Precizări și identificări privind unele traduceri românești din greacă*, în RITL, XXII, 1973, nr. 2, p. 272–274.

¹⁵ Vezi Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*. București, 1968, p. 236.

¹⁶ Vezi Ilean Vârtosu, *art. cit.*, p. 39.

¹⁷ Vezi Gabriel Ștrempele, *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R., 1–1600*. București, 1978, p. 170.

transferate în anul 1953 de la biserica Precista Mare din Roman la Arhivele Statului din Iași, patru sunt copiate de el (bineînțeles, tot la Roman): ms. 120, care cuprinde copia primului volum al traducerii *Cugetărilor* lui Oxenstiern, nedată și nesemnată¹⁸; ms. 123, care cuprinde capitolele 11-20 (volumul al doilea) ale traducerii din grecește a *Teatron politicon*-ului lui Ambrosius Marlianus, este semnat: „1780, av. 17. Isaie ierodiacon ot Radauți, pisar” (f. 81^r); ms. 124, care cuprinde traducerea *Haractirurilor lui Epictit*, „s-au scris de Isaie ierodiacon ot Rada[uți], la anul 1779, fev. 24” (f. 81^r); ms. 205, care cuprinde primele cinci capitole din *Zăbava fandasiei*, „s-au scris de Isaia ierodiacon ot Radauți” (f. 56^r). Celelalte patru manuscrise aduse de la Roman la Arhivele Statului din Iași (ms. 121, 122, 125 și 126), între care și o copie din anul 1777 a *Întâmplărilor lui Telemah* (ms. 125), sunt scrise de Vasile (apoi ierodiaconul Vartolomei) de la episcopia din Roman, la care ne vom referi mai jos.

3.3. *Teatron politicon, adecă privelyște politicească* este traducerea celebrei opere de educație morală și politică a conducătorilor de popoare a lui Ambrosius Marlianus, *Ttheatrum politicum*, a cărei primă ediție a apărut la Roma, în anul 1631¹⁹. Textul românesc a fost tradus după versiunea grecească a lui Ioan Avramios, efectuată prin anul 1713 și tipărită la Leipzig, în anul 1758. Multă vreme s-a crezut că autorul traducerii grecești este Nicolae Mavrocordat. Stabilirea paternității traducerii grecești și descrierea versiunilor românești ale acestei opere au fost făcute de către Ariadna Camariano²⁰. Această primă traducere a operei lui Marlianus a rămas în manuscris. Se păstrează în mai multe copii, între care cea parțială aflată la Arhivele Statului din Iași: ms. 122, care cuprinde capitolele 1-10 (volumul întâi), copie nedată și nesemnată, dar scrisă în mod evident de ierodiaconul Vartolomei de la episcopia din Roman, și ms. 123, care cuprinde capitolele 11-20 (volumul al doilea), copie dată și semnată, cum am văzut și mai sus, „1780, av. 17. Isaie ierodiacon ot Radauți, pisar” (f. 81^r). Alte copii se păstrează la BAR, în următoarele manuscrise pe care le-a descris Ariadna Camariano: 434, 435, 1543, 1569, 1708, 2770, 3141, 4838, 4839, precum și în ms. 5664, 5665 și 5666 (cotele vechi 5955, 5956, 5957), achiziționate de BAR în anul 1961. În nici una din copiile cunoscute nu este menționat numele traducătorului.

Manuscrisele 5805 (datat 1803) și 2509 (datat 1827) de la BAR, deși intitulate tot *Teatron politicon, adecă privelyște politicească*, nu conțin traducerea operei lui Marlianus, cum au crezut Al. Duțu²¹ și Gabriel Ștrempel²², ci

¹⁸ Volumul al doilea al acestei copii, datat 1779 și semnat de „Isaie ot Radauți”, se află la Biblioteca Națională din București. Vezi Adriana Mitu, „*Cugetările lui Oxenstiern*” (sec. XVIII) și *ecourile lor în cultura română*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1995, p. 23.

¹⁹ Vezi Maria Himu, „*Teatrul politic*” al lui Nicolae Mavrocordat și *originalul latin*, în „*Raze de lumină*”, IX, 1937, nr. 1.4, p. 66–70.

²⁰ Vezi Ariadna Camariano, *Traducerea greacă a „Teatrului politic”, atribuită greșit lui N. Mavrocordat, și versiunile românești*, în RIR, XI–XII, 1941–1942, p. 216–260, și extras.

²¹ Vezi *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972, p. 86.

²² Vezi *Catalogul manuscriselor românești. B.A.R., 1601–3100*, București, 1983, p. 296.

traducerea *Dioptrii* lui Filip Solitarul, cum rezultă în mod limpede din conținutul lor și din următorul text aflat pe foaia de titlu a ms. 5805: „*Teatron politicon, adecă privescitate politicească*, carea s-au găsit la biserica Patruzeci de Mucenici, metohul sfintii episcopii Râmnic. Tălmăcită după slovenie pă limba rumânească de un Stoica [= Staicu] dascălul, însă veiche și fără de înțelegere. Și este făcută trei tomuri, și tomul de capete patruzeci, care fac capete o sută și doazăci. De iznoavă diortosită după gramatica rumânească de răposatu dascălul Mihalachche...”. Avem deci în acest manuscris un text revizuit al *Dioptrii* traduse de grămaticul Staicu de la Târgoviște, în secolul al XVII-lea. Ms. 2509 este o copie după ms. 5805. Alte copii ale textului revizuit al acestei vechi traduceri a *Dioptrii* se mai află în ms. 334 (datat 1789), 1902 și 1919 de la BAR, în ms. III-32 de la BCU Iași și în ms. 34 de la biblioteca Muzeului Județean Oltenia²³.

O cercetare mai atentă a copiei *Teatron politicon*-ului din ms. 4838 și 4839 de la BAR, care cuprind capitolele 1-10, respectiv 21-30 ale traducerii românești (volumul al doilea al acestei copii, care conținea capitolele 11-20, s-a pierdut), în relație cu unele manuscrise de la Arhivele Statului din Iași, aduse în anul 1953 de la biserica Precista Mare din Roman, ne-a dus la concluzia că manuscrisele respective au fost copiate la Roman, în jurul anului 1780. Ms. 4838 și 4839 sunt scrise de o singură persoană, care, pe f. 137^v a ms. 4838, semnează astfel: „S-au scris de Vasili”. Același Vasile, care nu era din Valahia, cum a crezut Al. Dușu²⁴, copie traducerea *Gheografiei noae* aflată în ms. 121 de la Arhivele Statului din Iași: „Și s-au scris de mine, Vasili [ucenicul] sf. părintelui Gherasim, dicheu Rom., la anul 1780, apr. 27” (f. 322^r). Tot el copiase și traducerea *Întâmplărilor lui Telemah*, aflată în ms. 125 de la Arhivele Statului din Iași: „S-au scris de mine, numitul mai jos, la anul 1777, ghen. 7. Vasile” (f. 152^r); pe foaia de titlu a acestui manuscris el a făcut mai târziu următoarea însemnare, nedatată: „La anul 1778, sept. 14, am intrat la slujbă [tăiat: în casa] la sft. părintele Gherasim, proin dichiu sfintei episcopii Romanului, fiind episcop preaosf. chiriu chir Leon. Vartolomei ierodiacon”. Acest ierodiacon Vartolomei copie și traducerea primelor zece capitole din *Zăbava fandasiei*, aflată în ms. 126 de la Arhivele Statului din Iași: „1782, iuni 16, am scris. Vartolomei ierodiacon” (f. 84^r). Cum am văzut mai sus, tot de mâna lui este scrisă și copia, nedatată și nesemnată, a capitolelor 1-10 ale *Teatron politicon*-ului, aflată în ms. 122 de la Arhivele Statului din Iași. Așadar, grafia identică a manuscriselor menționate arată că Vasile din anii 1777–1780 este aceeași persoană cu ierodiaconul Vartolomei din 1782 și că toate aceste manuscrise au fost copiate la episcopia Romanului. Ierodiaconul Vartolomei este viitorul arhimandrit Vartolomei Putneanul, egumen al mănăstirii Precista Mare din

²³ Vezi Mihai Moraru, *Precizări privind una din sursele „Divanului lui Cantemir”*, în RITL, XXXII, 1984, nr. 4, p. 120 (nota 11).

²⁴ Vezi *loc.cit.* la nota 22.

Roman în anii 1797–1804²⁵. Copia *Teatron politicon*-ului făcută de Vasile, la Roman, în jurul anului 1780 (actualele ms. 4838-4839 de la BAR și partea astăzi pierdută), a ajuns la episcopia Râmnicului, unde, în anul 1787, Nuțul logofetelul a făcut după ea copia aflată acum în ms. 1569 de la BAR. Acest manuscris conține copia integrală a traducerii. Tot integrală este și copia aflată în ms. 5664-5666 de la BAR, făcută de „Grigori Hudici, pisar ot episc. Romanului” și datată 20 septembrie 1802 (ms. 5665, f. 90°). Toate celelalte copii cunoscute sunt parțiale.

Remarcăm în mod deosebit faptul că, în *Theatrum politicum*, Ambrosius Marlianus a citat peste 400 de versuri din diverși autori, între care Horațiu, Ovidiu și Vergiliu. În versiunea greacă a cărții, toate versurile citate de Marlianus au fost traduse tot în versuri, iar în românește ele sunt traduse în versuri de aceeași factură cu a celor alcătuite de logofătul Toma în prefața *Alcătuirii înaurite* și în postfața *Etiopicelor*.

3.4. *Zăbava fandasiei* este traducerea, prin intermediar grecesc, a operei scriitorului italian Gian Francesco Loredano, *Gli Scherzi geniali*. Versiunea greacă aparține lui Iakumis Malakis Kastrios și a apărut la Veneția, în anul 1711, sub titlul *Παιγνια της παντασίας*. Ariadna Camariano-Cioran a semnalat faptul că, în prefața ms. 1793 de la BAR, achiziționat în anul 1954, care cuprinde partea întâi a traducerii, medelnicerul Constantin Vârnav mărturisește că „din cârticica aceasta se afla și tălmăcite zece capete mai dinainte, de oarecarele dascal. Și într-acest chip acum, tălmăcind eu și acele doao capete rămase, împreună cu cele de la svârșit istorioare în scurt a acestor doaosprezece capete [=notele traducătorului grec], împreună le-am și scris nu cu puțină osteneală și le-am adus la săvârșit, după cum se văd într-acest tom” (f. 1^v). Constantin Vârnav a tradus și tomul al doilea al cărții, care se află copiat în ms. 433 de la BAR, datat 1788, și în alte manuscrise²⁶. Atragem atenția că unele copii ale traducerii, cum sunt cele din ms. 126 de la Arhivele Statului din Iași, datat 1782, și ms. 50 de la BAR, datat 1786, cuprind numai primele zece capitole din *Zăbava fandasiei*, reprezentând partea tradusă de acel „oarecarele dascal” la care se referă Constantin Vârnav, iar limba acestei părți a traducerii este identică cu limba traducerilor cunoscute și a celor atribuite de noi logofătului Toma Dimitriu. Numele traducătorului nu este menționat în nici o copie a traducerii primelor zece capitole ale *Zăbovei fandasiei*.

3.5. Traducerea în românește a manifestelor politice intitulate *Rugăciune a neamului grecilor cătră toată creștineasca Evropa*, al lui Giovanni del Turco, și *Toaca împărașilor și Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokoș, sfetnicul lui Olstein la pricinile ceste de acum*, ale lui Voltaire, se păstrează în următoarele manuscrise de la BAR: 499 (f. 2-10), nedatat, provenit de la episcopia Romanului, 1408

²⁵ Vezi Epifanie Cozărescu, *Arhimandritul Vartolomei Putneanul. Contribuție la elucidarea unei confuzii*, în MMS. XXXVIII, 1962, nr. 3–4, p. 193–202.

²⁶ Vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Precizări și identificări ...*, citat la nota 14, p. 278.

(f. 34^r-51^v)²⁷ și 5666 (f. 99^r-110^r), la sfârșitul traducerii *Teatron politicon*-ului, copiată în anul 1802 de Grigore Hudici, pisarul episcopiei din Roman. După titlul textului intitulat *Facerea lui Ioan Plokoș ...*, în ms. 1408 (f. 48^r) și în ms. 5666 (f. 108^r) se află data: 1772, mai. În nici una dintre aceste copii nu este menționat numele traducătorului (sau, eventual, al traducătorilor) manifestelor respective.

Cu privire la conținutul politic antiotoman al acestor manifeste, la împrejurările în care au fost ele scrise de către Voltaire și de Giovanni del Turco, precum și la difuzarea lor în limbile greacă și română au făcut observații pertinente Ariadna Camariano²⁸, Al. Dușu²⁹ și Violeta Barbu³⁰. Este sigur faptul că traducerea în limba română a manifestului intitulat *Rugăciune a neamului grecilor ...* a fost făcută din grecește, fie după o versiune a lui Evghenie Vulgaris, cum a afirmat Ariadna Camariano, fie (mai puțin probabil) după originalul redactat în grecește de către Giovanni del Turco, în colaborare cu albanezul Antonio Gicca, cum a presupus Al. Dușu. Celelalte două manifeste, *Toaca împăraților* și *Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokoș ...*, sunt traduse direct din limba franceză, cum a demonstrat Ariadna Camariano, de către cineva care nu știa însă prea bine această limbă. Referitor la traducătorul (sau traducătorii) acestor trei texte în limba română, Ariadna Camariano conchide: „Acum se pune întrebarea: traduceri ale operelor lui Voltaire, făcute după textul francezesc, și traducerea operei lui Giovanni del Turco, făcută după versiunea greacă a lui Vulgaris, se datoresc aceluiași traducător? Nu se știe. Poate să fie doi traducători, din care unul a tradus din limba franceză și celălalt din limba greacă, și pe urmă traduceri s-au copiat în același manuscris. Dar putem tot așa de bine admite și cealaltă ipoteză, că tustrele se datoresc aceleiași persoane, desigur un gramatic din anturajul lui Rumianțof, cunoscător atât al limbii franceze cât și al celei grecești. Traducerea operei lui Giovanni del Turco, făcută din versiunea greacă, este mai reușită decât traduceri ale operelor lui Voltaire, făcute după textul francezesc, ceea ce dovedește că traducătorul lui Del Turco poseda mai bine limba greacă decât traducătorul lui Voltaire limba franceză”³¹.

²⁷ Pe f. 33^r a ms. 1408, la sfârșitul traducerii *Cărțicelei contra latinilor* a lui Evghenie Vulgaris (originalul grecesc a apărut la Constantinople, în 1756), copistul necunoscut, care a copiat și manifestele menționate de pe foile următoare, a făcut însemnarea: „Scrișu-s-au această cârtică în sfânta mănăstire Precista din Roman, la vleit 1800, fevr. 24”.

²⁸ Vezi Ariadna Camariano, *Voltaire și Giovanni del Turco traduși în limba română pe la 1772*, în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 175-182, și *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946, p. 131-142. Cf. și Ariadna Camariano-Cioran, *Precizări și identificări ...*, citat la nota 14, p. 279.

²⁹ Vezi Alexandru Dușu, *op.cit.* la nota 15, capitolul intitulat *Explorările cărturarilor moldoveni*, p. 215-256, *Explorări în istoria literaturii române*, București, 1969, studiul intitulat *Voltairianism și rousseauism*, p. 65-85, și *Giovanni del Turco, Voltaire și stereotipile*, în „România literară”. XV, 1982, nr. 21, p. 19.

³⁰ Vezi Violeta Barbu, *Cele mai vechi traduceri din Voltaire în limba română*, în LR. XXXVI, 1987, nr. 6, p. 525-532 (I), și XXXVII, 1988, nr. 1, p. 39-54 (II).

³¹ Vezi *Spiritul revoluționar francez ...*, citat la nota 28, p. 142.

Studiind atent particularitățile lingvistice și stilistice ale traducerii românești a celor două manifeste ale lui Voltaire, Violeta Barbu a ajuns la următoarele concluzii: „Analiza particularităților fonetice, morfologice și lexicale păstrate în copia cea mai veche, ms. rom. 499, pune în evidență existența a două straturi de limbă: unul muntenesc, preponderent, și unul moldovenesc”, fapt care, pentru autoare, comportă mai multe explicații³². Traducerea acestor două texte a fost realizată „cu maximă probabilitate în intervalul 1772–1774, la scurt timp după alcătuirea lor de către Voltaire”³³. „Dacă dovezile lingvistice nu oferă o soluție clară problemei localizării [traducerii], cele de ordin cultural, precum și circulația manuscriselor, ne îndrumă către Moldova, mai precis spre cercul de intelectuali din jurul episcopului de Roman și apoi mitropolitului Leon Gheuca”³⁴. După ce a exclus însă, prin analiza contrastivă a textelor, posibilitatea ca traducătorul acestor manifeste să fie arhimandritul Gherasim de la mitropolia din Iași, cel care a tradus, în anul 1792, *Istoria craiului Sfeziei Carol 12* a lui Voltaire, pentru Violeta Barbu problema paternității traducerii lor a rămas deschisă. Cu privire la modul în care a fost făcută traducerea manifestelor, autoarea a constatat că „în efectuarea traducerii *Toaca împărașilor*, cărturarul a făcut apel atât la originalul francez, cât și, pentru control, la versiunea neogreacă realizată de Evghenie Vulgaris și apărută la St. Petersburg în 1772. Influența tălmăcirii lui Vulgaris nu se mai face însă resimțită în *Plângerea lui Ioan Plokoș*, care urmează cu fidelitate textul francez” și că, „raportată la izvorul francez și la versiunea neogreacă a lui Evghenie Vulgaris, traducerea românească urmează, în majoritatea cazurilor, calea echivalării verbale, care nu poate duce decât la rezultate de nivel modest”, cum a și dovedit Violeta Barbu în cuprinsul studiului³⁵. Această ultimă observație concordă cu concluzia la care a ajuns Maria Marinescu-Himu, în analiza modului în care a fost realizată de către Toma Dimitriu traducerea *Etiopicelor* lui Heliodor³⁶.

În mod evident, traducerea acestor manifeste, atât în grecește cât și în românește, se datorește propagandei rusești, care urmărea prin difuzarea lor compromiterea politicii imperiului otoman și stimularea luptei de eliberare a popoarelor din Peninsula Balcanică subjugate de către turci. După cum se știe, în timpul războiului ruso-turc din anii 1769–1774, încheiat cu pacea de la Küciuk-Kainargi, Moldova și Țara Românească au fost ocupate de trupele rusești, care au și administrat în această perioadă ambele principate românești. În Moldova, partida filorusă, alcătuită atât din români cât și din greci, care sperau că eliberarea ambelor popoare de sub ocupația turcească se putea realiza chiar atunci, sub auspiciile imperiului Ecaterinei a II-a, avea ca membru

³² Vezi *art.cit.* la nota 30, (II), p. 39–40.

³³ *Ibidem*, p. 53.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Vezi *art.cit.* la nota 12.

marcant și pe mitropolitul Gavriil Calimah, cum atestă unele documente politice ale anilor respectivi, aflate în manuscrisele 348 și 1667 de la BAR, care au fost în parte publicate, după alt manuscris, de către M. Kogălniceanu, în „Arhiva românească”, I, 1841, p. 172–334. Este posibil deci ca traducerea acestor trei manifeste antiotomane să fi fost făcută de un colaborator apropiat al mitropolitului. Am văzut mai sus că, pentru traducerea *Învățăturii Ecaterinei a II-a*, mitropolitul Gavriil a însărcinat pe Toma Dimitriu, logofătul mitropoliei. Particularitățile lingvistice comune traducerii românești a acestor trei manifeste antiotomane și traducerii românești a *Învățăturii Ecaterinei* și a *Etiopicelor* lui Heliodor duc la concluzia că traducătorul lor este același logofăt Toma Dimitriu.

3.6. Este de multă vreme cunoscut faptul că episcopul Leon Gheuca al Romanului l-a avut ca oaspete pe cărturarul sârb Dositei Obradovici, care a petrecut un timp în Moldova, în anii 1781–1782. Referindu-se la bogata activitate culturală desfășurată de către Leon Gheuca, „ale cărui zel pentru învățatură și iubire cătră patrie nu se pot descrie pe deplin”, învățatul sârb relatează, într-o scrisoare din anul 1783, că „el, fiind episcop, a învățat limba franceză, a adunat cu mare cheltuială foarte aleasă bibliotecă, a dat a se traduce pe limba sa feliurite cărți și acum și-a propus a eda în tipari cu cheltuiala sa *Teatrul politic* al lui Oxensterna și *Telemahul*, și a le dăruî patriei sale”³⁷. Am văzut mai sus că logofătul Toma de la mitropolia din Iași a tradus pentru episcopul Leon Gheuca *Etiopicele* lui Heliodor. Probabil că tot la el a apelat episcopul Leon și pentru traducerea *Teatron politicon*-ului și a *Întâmplărilor lui Telemah*, căci limba acestor două traduceri anonime este identică cu cea a traducerii *Etiopicelor* și a celorlalte două traduceri cunoscute ale lui Toma Dimitriu.

4. Pentru că acest logofăt Toma a venit în Moldova din Țara Românească, unde probabil și-a însușit el limba română, atât în traducerile sale cunoscute, cât și în cele pe care i le atribuim se întâlnesc numeroase particularități ale graiului muntean³⁸, alături de multe particularități lingvistice moldovenești, care se pot datora fie traducătorului, după un deceniu petrecut de el la Iași, fie tipografilor sau copiștilor moldoveni ai textelor respective. Dintre particularitățile lingvistice muntenești aflate în textele de care ne ocupăm, cităm doar câteva

³⁷ Vezi Ioan Russu, *Fabilele lui Demetriu Cichindeal în traducere nouă din originalul sârbesc al lui Dositei Obradovici*, Arad, 1885, p. XX–XXI. Sublinierile noastre. După cum am văzut, *Teatrul politic* este opera lui Ambrosius Marlianus, nu a lui Oxenstiern. Noi credem că Obradovici a citat greșit numele autorului, nu titlul operei, căci *Teatrul politic* și *Întâmplările lui Telemah* au conținut politico-ideologic similar, iar Leon Gheuca dorea să facă, prin traducerea și tipărirea lor, educația politică a compatrioților săi.

³⁸ Ion Gheție, în *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 399–400, consideră drept „muntenească” limba *Învățăturii Ecaterinei a II-a*, iar Violeta Barbu, în studiul citat la nota 30, a constatat că în traducerea celor două manifeste ale lui Voltaire este preponderent stratul de limbă muntenească.

exemple³⁹: formele fără propagarea lui **n**, în **genuchi** (*IP*, p. 67, 70; *IT I*, f. 18^f, 29^f, 33^f, 52^v, 57^v, 58^v), **îngenuchet** (*IT I*, f. 12^v; *ZF*, f. 36^f), precum și cuvintele și formele **barză** (*SA*, p. 62), **gaură** (*IT II*, f. 52^v), **găuri** (*IT I*, f. 31^v; *IT II*, f. 52^v), **grindină** (*IT I*, f. 87^v, 89^f; *TP II*, f. 54^f), **junică** „juncă” (*IT I*, f. 99^f), **noroi** (*IP*, p. 157), **rândurea** „rândunică” (*SA*, p. 62; *TP I*, 23^f), **taur** (*SA*, p. 95, 100, 102, 106; *HE II*, f. 80^f, 80^v, 81^v, 82^f; *IT I*, f. 21^f, 30^v, 38^f, 83^v, 84^f, 99^f; *IT II*, f. 31^f; *TP I*, f. 35^v), **văpaie** (*SA*, p. 33, 66; *IP*, p. 67, 68, 118; *IT I*, f. 13^v; *IT II*, f. 101^v; *ZF*, f. 2^v, 19^v, 20^f, 38^f), **zăpadă** (*IP*, p. 54, 59, 77, 110; *IT I*, f. 5^f, 12^f, 18^f, 29^f, 35^f, 38^f, 52^v, 70^f, 87^v, 99^f; *IT II*, f. 62^f, 78^f; *TP I*, f. 7^v; *TP II*, f. 54^v), **zvori** „a sluji” (*HE II*, f. 40^f; *IT I*, f. 69^v; *TP I*, f. 67^f), **zvorelnic** (*HE I*, f. 102^f) și altele.

5. Dintre celelalte particularități lingvistice comune traducerilor cunoscute ale logofătului Toma și celor pe care i le atribuim, menționăm în continuare o serie de fapte mai semnificative. Toma Dimitriu își însușise bine limba română, dar uneori se simte că o învățase mai ales prin lectura unor texte mai vechi și că era străin. Ca și alți traducători contemporani sau mai vechi, el recurge des la calcuri, atât lexicale cât și morfologice sau frazeologice. Unele dintre aceste calcuri sunt neobișnuite și pot constitui deci probe de netăgăduit în demonstrația de paternitate literară pe care o efectuăm. Totodată, am remarcat prezența în traducerile cunoscute ale lui Toma Dimitriu a unor prepoziții care, în construcțiile respective, nu (mai) erau în uzul limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Aceleași prepoziții apar frecvent și în traducerile pe care i le atribuim.

5.1. Verbele sinonime μάχομαι și πολεμω „a (se) lupta, a combate” sunt traduse prin locuțiunea verbală **a bate război**. De exemplu, în *IE*: „însuși patria **bate război** cu dânsul” (p. 38), „[greșeli] ce **bat război** împotriva netemerii...” (p. 94), „a **bate război** cu vrăjmașii” (p. 148); *HE I*: „a **bate război** cătră cei de față” (f. 91^f; cf. și 23^v); *IP*: „să **bată război** cu un vrăjmaș ca acesta” (p. 49), „călătoresc pre mare și **bat război** cu valurile” (p. 127); *IT I*: „dezmiardările ce **bat război** cu facirea de bini” (f. 5^f), „pentru împăratul cel bun **bat război** însuși dumnezeii” (f. 44^v; cf. și 2^f, 7^v, 8^f, 86^v, 89^f, 97^v, 104^f); *TP I*: „toți de bună voie **bat război**” (f. 53^v; cf. și 60^f, 79^v, 108^v, 109^v, 110^v, 138^v, 139^v, 140^f, 141^v); *ZF*: „am **bătut război** înspre a-ți da voie ca să te îmbraci cu armele mele” (f. 3^f), „nu voi [...] a **bate război** împotriva bunei norociri” (f. 31^v; cf. și 22^f, 47^f).

³⁹ Folosim următoarele sigle ale textelor pe care le comparăm: *HE (I și II)* = Heliodor, *Etiopicele*, vol. I, ms. 4837 de la BAR, copie din anul 1784, vol. II, ms. 355 de la BAR, copie din anul 1773; *IE* = *Învățătură a însuși stăpânitoarei mării Ecaterinii 2...*, Iași, 1773; *IP* = *Îndreptarea păcătoșilor...*, Iași, 1768; *IT (I și II)* = Fénelon, *Întâmplările lui Telemah*, vol. I, ms. 342 de la BAR, copie din anul 1772, vol. II, ms. 262 de la BAR, copie din anul 1775; *TP (I și II)* = Marlianus, *Teatron politicon*, vol. I (cap. 1-10), ms. 122 de la ASI, copie de prin 1781-1782, vol. II (cap. 11-20), ms. 123 de la ASI, copie din 1780; *SA* = *Alcătuire înaurită a lui Ravvi Samuil...*, Iași, 1771; *TR* = Giovanni del Turco, *Rugăciune a neamului grecilor...*, ms. 499 de la BAR (f. 2-7), copie nedatată; *VT* = Voltaire, *Toaca împăraților și Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokoș...*, ms. 499 de la BAR (f. 7-10), copie nedatată; *ZF* = Loredano, *Zăbava fanasiei* (cap. 1-10), ms. 126 de la ASI, copie din anul 1782.

5.2. În *IE* apare locuțiunea adjectivală **biruitor cu pohfală** „triumfător”: „politiceasca elefterie să arată **biruitoare cu pohfală**, când pravelile cele pentru greșale de vinuire trag fieștecarea pedeapsă...” (p. 20). Aceeași locuțiune este folosită și în *ZF*: „arată-te **biruitor cu pohfală**” (f. 43^v; cf. și 40^f), „s-au arătat **biruitoare cu pohfală** tirănia” (f. 52^f; cf. și 53^f), precum și în *VT*: „după urmarea vulturului celui **biruitori de pohfală**” (f. 10^f), unde traduce adj. fr. **trionphant**. Așadar, prin această locuțiune Toma Dimitriu traducea și adjectivul corespunzătoare gr. θριαμβευτικός (sau θριαμβικός). În *ZF* apare sintagma **biruință cu pohfală** „triumf” (f. 4^f, 28^f, 50^f, 53^f, 61^f, 64^v), prin care sunt desigur traduse s.f. θριάμβευσις sau s.m. θρίαμβος.

5.3. Sintagma **grăire împotrivă** „contradicție, replică”. *IE*: „când alte dovezi fără de **grăire împotrivă** îl dovedesc vinovat” (p. 72), „ca să vădească curat **grăirile împotrivă** la care, răspunzând, au căzut” (p. 73), „împărțirea cea strâmbă a pedepselor va naște o **grăire împotrivă** ciudată” (p. 92); *IT II*: „căruia să-i de loc fără de **grăire împotrivă**” (f. 56^f; în orig.: χωρι ζαντιλογίαν); *TP II*: „fiindcă cel ce să pâra strica toate **grăirile împotrivă**, mâniindu-să pârâșul, au strigat...” (f. 80^v); *ZF*: „această socoteală nu priimește **grăire împotrivă**” (f. 14^v). Prin această sintagmă sunt deci traduse s.f. αντιλογία „contradicție” și sintagma χωρις αντιλογίαν „fără replică”.

5.4. Adj. χρυσός „aurit” tradus prin adj. **înaurit**. De exemplu, în *SA*: „faptă **înaurită** o au numit” (f.t. și p. X), „această **înaurită** carte” (p. I); *IE*: „vacului celui **înaurit**” (p. IV, în prefața mitropolitului Gavriil); *IT I*: „într-un nuor **înaurit**” (f. 29^f), „vacul cel **înaurit**” (f. 35^f; cf. și 49^f, 71^v); *IT II*: „**înauritul** vac” (f. 55^v; cf. și 60^f, 84^v); *TP I*: „cuvinte **înaurite**” (f. 16^f, 19^f, 30^f, 39^f, 45^v, 46^f, 47^f, 67^v, 97^v), „**înaurită** învățătură” (f. 22^f, 24^f, 100^v, 109^f), „**înaurit** meșteșug” (f. 29^f; cf. și 48^v, 59^f, 69^v, 73^f, 92^v, 99^f, 100^f, 123^f); *TP II*: „cuvintele cele **înaurite**” (f. 8^v, 37^v), „acea **înaurită** carte” (f. 36^f), „**înaurite** vacuri” (f. 40^f; cf. și 43^v, 55^v, 57^f, 61^f, 67^v).

5.5. Sintagma **mai înainte purtare de grijă** „prevedere, veghere la”. *HE II*: „a avea pentru dânsul **mai înainte purtare de grijă**” (f. 78^f; în orig.: προνοίας); *IE*: „trebuință era la cea **mai înainte purtarea lor de grijă** a se face oarecare meșteșugiri” (p. 164); *IP*: „având **mai înainte purtare de grijă** pentru hrana vieții sale” (p. 65 bis); *TR*: „cea înțeleaptă a ei **mai înainte purtare de grijă**” (f. 4^f), „având turcii **mai înainte purtare de grijă** pentru...” (f. 5r), „amăgit fiind dintru o **purtare de grijă mai înainte** cu mincinoasă socoteală” (f. 6^v). Sintagma este calc după s.f. πρόνοια „prevedere”. În *IE* apare și locuțiunea verbală a **purta grijă mai înainte**, calc după vb. προνοω „a prevedea, a veghea la”: „ocărmuirea stăpânirii este datoare de multe ori a **purta grijă mai înainte** de trebuințele bătrânilor...” (p. 141), „o să **poarte grijă mai înainte** săracilor și bolnavilor” (p. 213).

5.6. Adj. υπεράνθρωπος „supraomenesc” este tradus în *HE II* prin locuțiunea adjectivală **mai presus de om**: „frumuseță atâta **mai presus de om** arată” (f. 69^v). Prin aceeași locuțiune este tradus adjectivul menționat în *IT II*:

„un glas **mai presus de om**” (f. 40^v). Calculul acesta apare și în *ZF*: „a se tălmăci cu glasuri și **mai presus de om**” (f. 20^v), „o față **mai presus de om** pururea au stătut...” (f. 41^f), „fața mea să slujia ca o față **mai presus de om**” (f. 83^f).

5.7. S.f. αποικία „colonie” tradus prin s.f. *mutare*. De exemplu, în *IE*: „corăbiile **mutărilor** de la America ce să neguțatoresc în Evropa” (p. 126); *IT I*: „sânt multe **mutări** elinești la această margine de mare” (f. 90^v), „Salendul, noao **mutare** elinească” (f. 97^f; cf. și 89^f, 95^v); *IT II*: „**mutări** [marg.: slobozii]” (f. 8^f), „această **mutare** ce au venit să întemeieze Tarandul” (f. 43^f; cf. și 88^f, 89^f).

5.8. Vb. συγκατανεύω „a consimți” este tradus în *HE II* prin locuțiunea verbală *a se pleca împreună*: „au strigat tot norodul, vădind prin laude că să **pleacă împreună**” (f. 19^f; cf. și 27^f, 41^f). Aceiași calc apare și în *IE*: „la acestea să silește a să **pleca împreună**” (p. 65), în *IP*: „de le va priimi și să **va pleca împreună**” (p. 46) și în *TR*: „este a să **pleca împreună** de obște, ca să nu cădem la...” (f. 7^f).

5.9. Vb. χειραγωγώ „a conduce, a dirija” tradus prin locuțiunea verbală *a povățui ca de mână*. De exemplu, în *HE I*: „fiind **povățuită ca de mână** de cătră...” (f. 96^f; cf. și 23^f); *HE II*: „**povățuind ca de mână** pre Hariclia” (f. 18^v; cf. și 3^v), „este **povățuită ca de mână** de cătră cele ursite” (f. 48^f); *IT II*: „dumnezeilor ce i-au **povățuit ca de mână** la facere de bine” (f. 78^v). În *HE II* apare și sintagma **povățuitor ca de mână** (f. 24^f), prin care este calchiat s.m. χειραγωγός „conducător, ghid”.

5.10. Folosirea frecventă, în construcții similare, a prepozițiilor *din* și *dintru*, în locul prepoziției *de*. De exemplu, în *IE*: „viața lui și slobozenia spânzurată **din** graiul cel cu înșelăciune sau **din** întristarea și posomorârea judecătoriaului său” (p. 55), „o împărăție carea să apără [...] și să întărește înlăuntru **din** puterea și **din** ipolipsis cea bună” (p. 86), „[neguțătoria] nu spânzură fără numai **din** pravilile sale” (p. 127; cf. și 112, 134, 175, 184, 239), „într-alt chip cetățeanul [...] să va spânzura **dintr-un** număr oarecarele de oameni câți sânt păzitorii și tălmăcitorii pravililor” (p. 58), „oamenii au perit **dintr-o** boală ne sâmtită și ofticoasă” (p. 112); *HE I*: „[cosițele] nu li se lăsa a zburli preste cuviință **din** vânturile cele suptiri” (f. 59^v), „și oarecum căscând ca **din** somn” (f. 75^v; cf. și 62^v), „să mișca **dintr-o** patimă umedă” (f. 65^f); *HE II*: „s-au fost învățat **din** trebuință a purta cu dânșii oameni...” (f. 48^v), „a scăpa acela [...] **din** jertva cea sfințită” (f. 76^v), „brațul mâinilor, ce era încă asudate **din** goana boului” (f. 82^v; cf. și 74^f, 76^v), „și cetatea ca **dintr-o** privesște stând împrejurul zidului” (f. 16^v), „groapa [...] fiind alcătuită cu piatră **dintr-o** măsură și săpată” (f. 61^f; cf. și 30^v); *IP*: „îndemnați **din** vreo dulceață atâta de mare” (p. 50), „fiind îndemnați și orbiți **din** dragostea ce au la acele obraze” (p. 80), „de te-ai deznădăjduit **din** milostivirea lui Dumnezeu” (p. 146); *IT I*: „împăratul, carile zioa și noaptea să pedepsăști **din** necredință, prepuni cum că...” (f. 24^f), „tatul lui s-au făcut necruțător **din** întristarea lui cea peste măsură,, (f. 38^v), „ca să te odihnești **din** toate ostenele tale” (f. 70^v; cf. și 12^f, 69^v, 81^f, 90^f), „gonit **dintru** o tulburari a mării” (f. 2^f), „vedeam spre însumi slobod

dintr-o primejdie înfricoșată” (f. 34^f), „într-un loc prea mari, încungiuurat **dintr-o** păduri deasă,, (f. 40^f), „s-au aprins inima a Calipsus **dintr-o** cumplită mânie” (f. 54^v; cf. și 23^v, 27^v, 53^f, 70^f, 83^f, 84^v, 87^v, 102^v); *TP I*: „ din dreptate nu s-au abătut, fiind plecat **din** rugăciune” (f. 19^v), „să deosăbește stăpânirea cea împărătească **din** stăpânire tirenicească” (f. 49^f), „supărat **din** rădicările asupra a cheltogalilor” (f. 68^f; cf. și 40^f, 57^f, 117^f, 112^f, 143^f); *TP II*: „această cheie, care nu spânzură **din** brâu, ce să ține de umere” (f. 9^f), „îndemnat fiind, ca un tânăr, **din** căldura inimii,, (f. 12^f), „s-au rănit cumplit **din** cuvântul ei,, (f. 75^v; cf. și 13^f, 13^v, 17^f, 20^f, 23^f, 35^v, 40^v, 48^f, 58^v, 76^f), „**dintr-această** multă bucurie îndemnându-să” (f. 18^f), „să se păzească **dintr-aceeași** boală” (f. 35^v); *ZF*: „au căzut ticălosul Patroclu [...] **din** bărbăție lui Ector” (f. 1^f), „să curgă ape **din** sânge, ca să spăl greșala” (f. 9^f), „orbiți fiind **din** pohtile iubirii de slavă” (f. 83^v; cf. și 5^f, 7^f, 17^f, 20^f, 54^v, 57^f, 64^v, 72^f, 77^f, 82^f), „o otravă păzește pre om **dintr-altă** otravă” (f. 73^f); *TR*: „sufându-să **din** credința lui Moamet” (f. 2^f), „fiind povățuit **din** începătura cea neschimbată a legii lui” (f. 6^v), „amăgit fiind **dintr-o** purtare de grijă mai înainte cu mincinoasă socoteală” (f. 6^v); *VT*: „să aprind **din** nerăbdare înspre a să sătura de ...” (f. 10^f).

5.11. Folosirea frecventă, în construcții similare, a prepoziției *înspre*, în loc de *spre*. De exemplu, în *SA*: „și unul numai de să va întoarce, este destul **înspre** a avea noi multe răsplătiri...” (p. IX ; în continuare, forma **înspre** nu mai apare, fiind probabil înlocuită de tipografi sau de diortositorul cărții prin *spre*); *IE*: „slobozenia la nimica alt nu razimă, fără numai **înspre** a putea fieștecarele a face aceea ce să cade a voi, și **înspre** a nu fi silit de nevoie a face aceea ce nu să cade a voi” (p. 11), „politiceasca elefterie nu razimă **înspre** a face fieștecarele ori ce va vrea” (p. 11), „elefteria este slobozenia **înspre** a face fieștecarele aceea ce slobod pravelile” (p. 12 ; în continuare, și în această carte forma **înspre** a fost în mod sistematic înlocuită de tipografi prin *spre*); *HE II*: „pornită de apururea **înspre** a proroci cele mai rele” (f. 4^f), „pururea vitează și întregă la minte **înspre** a suferi nenorocirile” (f. 7^v), „silindu-o **înspre** a arăta patima” (f. 19^v), „sânt gata **înspre** a mă supune la toate” (f. 31^v ; cf. si 1^v, 8^v, 9^f, 9^v, 13^v, 16^v, 26^v, 31^f, 32^v, 36^v, 41^f, 42^f, 52^v, 53^f, 56^f, 56^v, 57^f, 63^f, 67^f, 77^f, 78^f, 82^v; în *HE I*, ca și în cele două texte tipărite, forma **înspre** a fost înlocuită de copişti prin *spre*); *IP*: „puterea lui, care pururea se zăbovește **înspre** a te apăra de tot răul” (p. 65), „are mare lesnire **înspre** a cerceta cugetul său” (p. 124), „te-ai lenevit **înspre** a învăța” (p. 148; cf. și 78, 94, 107, 130, 145, 146, 153); *IT II*: „au ajutat împreună **înspre** a să împodobi” (f. 5^f), „cât era de socotitor **înspre** a afla chipuri ca să...” (f. 57^v), „așa de gata **înspre** a face [...], așa de isteț **înspre** a apuca...” (f. 60^v), „sânt orbi **înspre** a cunoaște binele și răul” (f. 73^f; cf. și 58^v, 69^f, 76^f, 84^v, 85^v, 86^f, 91^f, 96^v, 99^f); *TP I*: „cel mai tare între elini **înspre** a bate război asupra celor...” (f. 141^v), „din carea nebunie să povețuia **înspre** a săvârși atâte păgânătăți” (f. 143^v), „era foarte slobod **înspre** a huli și a mustra” (f. 150^f ; cf. și 151^v); *TP II*: „deosăbirea nici la fire este, nici la voie, ce **înspre** a naște și a să naște, și **înspre** a trimite și a purcede” (f. 52^f, 52^v); *ZF*: „lipsită de putere

înspre a sta împotriva la ..." (f. 1^r), „orbită **înspre** a zidi minciuna socotiții sale" (f. 3^r), „bucură-te **înspre** a videa pe un prieten" (f. 8^r), „mirele s-au făcut leneșe **înspre** a țase și a tăie urzălile lor" (f. 53^r; cf. și 6^v, 7^r, 10^r, 11^r, 20^r, 20^v, 23^r, 26^r, 28^v, 32^r, 33^v, 41^v, 44^r, 47^r, 53^r, 59^v, 61^v, 62^v, 68^r, 70^r, 74^r, 81^r); *TR*: „au lucrat împreună cu prea slăvire **înspre** a păzi neamul cel vechi al grecilor curat..." (f. 2^r), „au pornit și acum mai de pre urmă sufletele noastre **înspre** a ne apuca..." (f. 4^v); *VT*: „este și iscusită **înspre** a face lucruri vrednice istoriei" (f. 7^v), „metahirisești această slavă **înspre** a răsplăti batjocurile ce au făcut..." (f. 9^v), „să aprind din nerăbdare **înspre** a să sătura de..." (f. 10^r), „au aflat săcretul **înspre** a să înarma creștinii" (f. 10^r; cf. și 9^v).

Prepoziția **înspre** apare frecvent, în construcții similare, și în unele acte din arhiva mitropoliei din Iași, datând din anii 1769–1772, care sunt, în mod firesc, redactate sau traduse de Toma Dimitriu, logofătul de atunci al mitropoliei. Cităm câteva exemple după copia documentelor respective aflată în ms. 348 de la BAR. Astfel, în scrisoarea din 16 decembrie 1769 a împărătesei Ecaterina a II-a către mitropolitul și episcopii Moldovei, tradusă probabil după o versiune în limba italiană: „metahirisăți cele neconteniți a voastri fierbinți învățături **înspre** a faci și a isprăvi ca..." (f. 36^r), „să fie cu sâlință **înspre** a să arata vrednici..." (f. 36^r); în scrisoarea mitropolitului către țară, care însoțea scrisoarea menționată a împărătesei într-o foaie volantă tipărită: „vă sfătuim ca să vă sârguiți cu de-adinsul **înspre** a vă arăta vrednici unii faceri de bini..." (f. 37^v), „fiișticarili să să ferească **înspre** a nu să amăgi..." (f. 37^v); în scrisoarea nedată (din primăvara anului 1770?) adresată de mitropolit și de boierii din țară deputaților moldoveni trimiși în solie la Sankt-Petersburg: „Dumnezău [...] să vă dăruiască putere, prin apărare dreptii sale, **înspre** a spori la celi înalte și folositoari săvârșiri..." (f. 49^v); într-o scrisoare din 1772 a mitropolitului, împreună cu tot clerul și boierii Moldovei, către feldmareșalul Rumianțev: „întăresc temeinici nădejdi noastre **înspre** a nu căde niciodinioară supt pâgăneasca sâlnicii" (f. 64^v), „să adaogi pofta și dorința noastră **înspre** a vide săvârșire acestor pre norociti lucrări" (f. 64^v).

5.12. Folosirea frecventă, în construcții similare, a prepoziției **lângă**, în locul prepoziției **la**. De exemplu, în *IE*: „**lângă** râmlenii cei vechi, cei neînsurați nu putea să ia cevași..." (p. 114), „fetile, **lângă** râmlenii cei vechi, să lepăda din moștenirea cea cu diată" (p. 164), „**lângă** ghermani muierile era totdeauna supt epitropi" (p. 169; cf. și 15, 48, 62, 161, 162, 165, 191); *HE II*: „**lângă** cei ce au dragoste, și cele fără de temere sânt înfricoșate" (f. 4^r), „precum fierul este **lângă** alții la trebuințe, într-acesta chip **lângă** etiopeni să socotește aurul" (f. 49^v); „lucru ce nu este obicinuit **lângă** perși" (f. 64^v; cf. și 11^r, 69^v, 70^v, 77^r); *IT I*: „aicea se pedepsăsc trii răutăți, cari **lângă** celelalte neamuri rămân nepedepsite" (f. 36^r), „nici un lucru nu are să fie atâta de sfânt **lângă** oameni decât legile cele rânduite ca să-i facă buni" (f. 41^v); *TP I*: „au stătut **lângă** râmleni un obicei laudat" (f. 24^v), „vulturul **lângă** râmleni și crocodelul **lângă** eghipteni s-au orânduit să fie ieroglifică" (f. 96^v; si 9^r, 51^v, 79^r, 88^r, 93^r, 111^r,

119^v, 122^r, 129^r, 130^r); *TP II*: „minunată este **lângă** râmleni și mărturie lui...” (f. 23^r), „carele întâi **lângă** latini au scris stihurile vitejilor” (f. 44^r; cf. și 31^r, 34^r, 38^r, 41^r); *ZF*: „pietrele cele scumpe nu au atâta preț **lângă** aceia ce nu le cunosc” (f. 56^v); *TR*: „atuncea lucrul **lângă** ceilalți este vrednic de oarecarea socotință” (f. 3^v).

5.13. Folosirea frecventă, în construcții similare, a prepoziției *peste*, în loc de *pe*. De exemplu, în *SA*: „călare **peste** asin” (p. 33), „vor sta picioarele lui în zioa aceea **peste** muntele maslinilor” (p. 38), „**peste** cămașa lui au aruncat sorți” (p. 51; cf. și 35); *IE*: „o adunare de blagorodnici, întemeiată **peste** începerile ce s-au pus mai înainte” (p. 151), „de va schimba începerile **peste** care să întârii” (p. 195), „să întemeiază **peste** credința cea cu dreptate” (p. 234; cf. și 126, 147); *HE I*: „luând o scrisoare ce era **peste** piept” (f. 28^r), „am aflat-o **peste** pat întristată” (f. 62^v; cf. și 5^v, 6^r, 9^v, 116^v); *HE II*: „jurându-să **peste** dumnezei și **peste** întâmplările cele de față” (f. 45^r), „șezând **peste** fil ca **peste** o căruță” (f. 61^r; cf. și 7^r, 14^r, 20^v, 26^r, 46^r, 48^v, 57^r, 59^r, 62^r, 67^v, 73^v, 75^r, 77^v, 79^r); *IP*: „cel ce se razimă **peste** ispovedanie, ca acesta cade” (p. 3), „întinzându-ș răsă lui **peste** ape” (p. 85 ; cf. și 128); *IT I*: „a zbură **peste** aripile vremii departe de noi” (f. 83^r), „de undi să pricinuiesti de să află **peste** aceste margini de mare atâtea mutări elinești” (f. 89^r; cf. și 61^v, 62^r); *IT II*: „să îmble în calea mării **peste** urmele ce am însemnat” (f. 40^v), „jirtvele ce au ars **peste** capiște” (f. 57^r; cf. și 3^r, 9^v, 41^v, 61^v, 89^r); *TP I*: „au pus piciorul cel drept **peste** mare și cel stâng **peste** pământ” (f. 41^v; cf. și 109^v, 145^v); *TP II*: „o sarcină de lemne au pus-o **peste** umerii lui” (f. 28^v), „nu pune samar **peste** bou,” (f. 47^v); *ZF*: „obicinuieste pedeapsa **peste** cei nevinovați” (f. 8^r), „să-ți pui cunună **peste** cap” (f. 18^r); *VT*: „lătit fiind **peste** mindiriul lui” (f. 7^v), „dând pentru răsplătire o cruce **peste** umerii lui” (f. 10^r).

5.14. Folosirea consecventă a adjectivului *primejduitor* „primejdios”. *IE*: „[greșeala] se face **primejduitoare**” (p. 191); *HE II* (f. 4, 40r); *IP* (p. 107) ; *IT I*: „**primejduitori** călătorii” (f. 6^v), „**primejduitoare** războaie” (f. 89^v, 94^r ; cf. și 4^r, 5^r, 7^r, 7^v, 20^r, 25^r, 27^r, 53^r) ; *IT II*: „**primejduitoare** greșale” (f. 11^v; cf. și 12^r, 13^v, 57^r, 80^v, 82^r); *TP I*: „vrăjmaș **primejduitori**” (f. 50^v; cf. și 72^r, 81^r, 114^v, 139^r, 148^v); *TP II* (f. 21^r, 29^r, 50^r); *ZF*: „o trecere atâta de **primejduitoare**” (f. 7^v); *TR*: „**primejduitoare** întâmplare” (f. 5^r; cf. și 2^v); *VT*: „această putere vrea fi mai **primejduitoare** decât turcii” (f. 8^v).

5.15. Folosirea frecventă a locuțiunii adverbiale *cu degrabă* „repede”. *HE I*: „întorcându-să [...] **cu degrabă** spre...” (f. 8^r), „alerga **cu degrabă**” (f. 32^v; cf. și 34^v, 51^r, 53^v, 64^r, 87^r, 87^v, 90^v, 101^v); *HE II*: „mergea **cu degrabă**” (f. 29^r), „iscoditorii viind **cu degrabă**” (f. 56^r); *IP*: „mergând **cu degrabă** la...” (p. 103); *IT I*: „suindu-să **cu degrabă** la cer” (f. 13^v), „i-au trimis **cu degrabă** o slugă” (f. 25^v; cf. și 32^r, 35^v); *IT II*: „au mers **cu degrabă** să ia robii” (f. 43^v).

5.16. Folosirea consecventă a locuțiunii adverbiale *câte puțin puțin* „puțin câte puțin”. *IE*: „au stricat **câte puțin puțin** rânduiala” (p. 162), „a să povârni împărăția **câte puțin puțin**” (p. 194); *IP*: „iau plată **câte puțin puțin**” (p. 39),

„câte puțin puțin mai să prefacă în fire” (p. 58; cf. și 86, 121, 131); *IT I*: „munții și dealurile câte puțin puțin să micșora” (f. 17^v; cf. și 23^r, 30^v, 40^v, 53^r, 54^v, 61^v, 63^v, 98^r); *IT II*: „câte puțin puțin am priceput” (f. 14^v; cf. și 10^v, 27^r, 49^r, 58^v, 59^r, 63^r, 91^r, 104^v); *TP II*: „au lătit câte puțin puțin otrava ei” (f. 21^v; cf. și 53^r); *ZF*: „aceea ce câte puțin puțin să adauge” (f. 24^r).

6. Identificarea traducătorului necunoscut al textelor discutate mai sus în persoana logofătului Toma Dimitriu de la mitropolia din Iași sporește în mod considerabil numărul traducerilor efectuate de el și-i înscrie astfel numele alături de cel al ierodiaconului Gherasim Putneanul de la episcopia Romanului, al lui Alecu Beldiman și al arhimandritului Gherasim de la mitropolia din Iași, care au tradus în limba română, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai multe opere importante ale culturii universale. Chiar dacă inițiativa traducerii în românește a scrierilor respective nu-i aparține, iar rezultatele strădaniei sale sunt sau pot părea astăzi nesatisfăcătoare, meritul harnicului logofăt Toma nu scade. Mulți cititori români de atunci au receptat mesajul artistic, filozofic, moral și politic al *Etiopicelor* lui Heliodor, al celebrei opere a lui Fénelon, *Întâmplările lui Telemah*, și al *Teatrului politic* al lui Marlianus prin intermediul versiunilor românești elaborate de el. Acest lucru se cuvine reținut și apreciat în istoria culturii noastre.

LES TRADUCTIONS DU LOGOTHÈTE TOMA DIMITRIU DE L'ARCHEVÊCHÉ DE IAȘI (Résumé)

Toma Dimitriu était un Grec originaire de Kastoria. Il a probablement étudié à l'Académie princière de Bucarest. En 1758 il est venu en Moldavie et en 1760 il a été nommé secrétaire de l'Archevêché de Iași, fonction qu'il a détenue jusqu'à sa mort, vers 1774-1775. Il était un homme instruit. Comme il a bien assimilé le roumain et a témoigné, par son activité, de ses aptitudes littéraires, on lui a proposé, particulièrement par ses supérieurs ecclésiastiques, de faire des traductions du grec dont à peine les trois suivantes font mention d'avoir été rédigées par lui : *Alcătuire înaurită a lui Ravvi Samuil* (Ouvrage doré de Samuel le Rabbin), Iași, 1771, *Învățătură a însuși stăpânitoarei mării Ecaterinii 2...* (Projet de code de Catherine II), Iași, 1773, et *Ethiopică* (Ethiopiennes), le roman d'Héliodore.

Les particularités linguistiques de certaines traductions anonymes, faites en Moldavie dans la même période et à la fois communes aux traductions connues comme appartenant à Toma Dimitriu, prouvent qu'il a aussi traduit du grec les textes suivants : *Îndreptarea păcătoșilor* (Conseils aux pécheurs), Iași, 1768, *Întâmplările lui Telemah* (Les Aventures de Télémaque), le roman de Fénelon, *Teatron politicum* (Theatrum politicum), l'œuvre d'Ambrosius Marlianus, les dix premiers chapitres de *Zăbava fandasiei* (Gli Scherzi geniali), l'œuvre de Gian Francesco Loredano, le manifeste politique de Giovanni del Turco, *Rugăciune a neamului grecilor cătră toată creștineasca Evropa* (Demande du peuple grec adressée à toute l'Europe chrétienne) et

les manifestes politiques de Voltaire, *Toaca împăraților* (Le tocsin des rois) et *Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokof, sfetnicul lui Olstein la pricinile ceste de acum* (Traduction du poème de Jean Plokof, conseiller de Holstein sur les affaires présentes).

L'identification du traducteur inconnu des textes susmentionés à la personne de Toma Dimitriu situe celui-ci parmi les grands traducteurs de son temps, comme Gherasim Putneanul de l'évêché de Roman, Alecu Beldiman et l'archimandrite Gherasim de l'Archevêché de Iași, qui ont traduit en roumain, à la fin du XVIII-e siècle, plusieurs œuvres importantes de la culture universelle.

LUCIAN NASTASĂ

A.D. XENOPOL ȘI „ȘCOALA CRITICĂ”

Apariția celebrei cărți a lui N. Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, ce reunea articolele sale din „L'Indépendance Roumaine”, marchează în istoriografia noastră un moment cu deosebite semnificații în afirmarea noii generații de intelectuali, a tinerilor istorici îndeosebi. Fără precedent, evenimentul poate fi considerat ca un act de „revoltă” ce punea în acțiune un nou tip de mobilizare: indivizi excelent dotați intelectual au riscat denunțarea puterilor competente și oficial recunoscute în materie, pentru o cauză considerată superioară și care, în fond, nu urmărea decât uzurparea socială a „bătrânilor” istorici.

Simplificând lucrurile, *școala critică* (sau *școala nouă*) a fost o conspirație a grupului de universitari Bogdan-Iorga-Onciul, deasupra căruia a vegheat inițial Titu Maiorescu, la care s-au adăugat nenumărați susținători mai mult sau mai puțin importanți și care au acționat, conjunctural, mai mult sau mai puțin evident. Scopul a fost demontarea eșafodajului intelectual și instituțional al altor universitari, și partizani ai acestora, apreciați ca reprezentanți ai *vechii direcții* în istoriografie („bătrânii”), accesarea la pârghiile de putere în domeniu și păstrarea lor cât mai mult posibil. Comportamentul *triadei critice* nu a fost cu nimic diferit sau mai imoral decât al adversarilor, cu toții utilizând cam aceleași procedee. Ceea ce a contribuit la impunerea și succesul cauzei a fost perfectă organizare a grupului, coeziunea lui, știința utilizării celor mai variate tehnici în obținerea credibilității față de contemporani, speculând orgolii, ambiții, slăbiciuni, susceptibilități, conjuncturi politice și sociale etc.

Deși s-au evidențiat până acum suficiente motivații și aspecte din evoluția școlii critice, cu implicații majore și de lungă durată în prefacerea istoriografiei¹, restrângerea argumentelor doar la chestiuni legate de renovarea materiei ar fi nu numai un fapt simplificator, dar și păgubitor în cazul unui fenomen atât de complex. Trebuie invocați neapărat și alți stimuli care țin atât de sensul datoriei profesionale, dorința de înnoire, devotamentul civic, cât și de nevoia de a

---

¹ Paul E. Michelson, *The Birth of Critical Historiography in Romania: The Contributions of Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul and C. Giurescu*, în „Anuarul Universității București”. istorie, 1983, p. 59–76; Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, Edit. Academiei, 1985.

domina, fidelitatea față de un grup, căutarea securității materiale, glorie, ură, răzbunare etc, sentimente pe care psihanalistii moderni nu le-au ocolit, invocându-le ca pe adevăruri eterne ce au căpătat de-a lungul vremii expresii diferite. Apoi nu trebuie omisă intervenția altor câmpuri precum structurile sociabilității, regulile etice, stereotipiile metodologice, spiritul de imitație, practicile din viața privată, imaginea față de celălalt ș.a., toate acestea meritând să rețină atenția întrucât ele sunt rezultatul unor îndelungi elaborări, au fost achiziționate încă din perioada formării intelectuale și îmbogățite de-a lungul timpului, odată cu noile angajamente sociale și profesionale. Este indiscutabil că deciziile și modul de acțiune al propovăduitorilor „noii” direcții în istoriografie au făcut obiectul unor reflecții temeinice, că actele lor contestate și manevrele de culise nu s-au produs fără motivații clare ori fără o voință lucidă. A milita pentru o cauză, a se angaja într-o acțiune, a vota pentru un anume candidat la Universitate sau Academie nu pot fi atribuite instinctului. Toate au reprezentat comportamente pragmatice care au intrat în codul de norme ce definesc „tânăra” școală istorică de la finele sec. XIX.

Fără a intra în amănuntele acestei segregării din cadrul corpului nostru istoriografic, reținem că ceea ce ar fi trebuit să se manifeste sub forma unui transfer pașnic, firesc în succesiunea generațiilor, a căpătat alura unei lupte deschise, *școala critică* denunțând erorile producțiilor de sorginte „romantică” printr-o inimaginabilă pasiune polemică, pentru discreditare, iar prin perfecta organizare a grupului a preluat treptat levierul de comanda și, când a fost cazul, și-a întemeiat chiar noi instrumente de control și putere instituțională.

De astfel, nu s-ar putea spune despre *școala critică*, și toți cei intrați în constelația ei, că a fost radicală, rupând în totalitate cu vechea istoriografie, chiar dacă la acea vreme N. Iorga a atribuit acțiunii sensul de „revoluție”². Tot el este acela care mai târziu, în cartea sa de memorialistică *O viață de om așa cum a fost*, mărturisește că „față de istoriografia din 1890, care continua, obosită, fără nici o dorință de a găsi noi informații și de a prezenta explicații noi, nu m-am gândit un singur moment să proclam un crez de refacere”; „nu putea să fie vorba de o <școală nouă> în istorie, iar <luptătorul> pe care l-au creat unii din puținii mei prieteni [...] n-a existat niciodată”³. Și totuși, la cumpăna dintre veacuri, N. Iorga elaborează un discurs coerent și necruțător contra vechii generații de istorici – B.P. Hasdeu, V.A. Urechia, Gr.G. Tocilescu ș.a. –, care la vremea aceea dețineau pârghiile esențiale de putere intelectuală și instituțională, pe un ton impetuos, vădit ofensator, care viza umilirea orgoliului. Constatăm acum manifestarea intelectuală a impulsivității, cu intenția declarată de a genera o schimbare grabnică a stărilor de lucruri, chiar dacă maniera pare neconvenabilă: „Voi fi întotdeauna onorat de inamicii pe care le voi fi determinat

² N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția III, București, 1944, p. 43.

³ Idem, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed. Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Edit. Minerva, 1984, p. 196.

spunând adevărul"⁴; iar ideea va fi reluată mereu, tot mai explicită. La 1903, într-un articol din „Sămănătorul”, Iorga avertiza pe opinenții săi: „După puteri, urmăresc pentru țara mea un ideal cultural și moral, și cine caută să împiedice realizarea acestui scop de căpetenie a vieții mele îmi este dușman, un dușman pe care nu-l cruț în ruptul capului, oricât de neplăcut sau dureros mi-ar fi lucrul, oricâte neplăceri mi-ar aduce”⁵.

Denunțând neprofesionalismul și imoralitatea intelectuală a „bătrânilor” universitari, *triada critică* a uzurpat în fapt competențele socialmente recunoscute ale grupului rival, deturmând o parte a capitalului simbolic deținut de acesta în profitul satisfacerii propriilor interese.

În acest context, vom căuta să deslușim câteva repere ce definesc raporturile dintre *școala critică* și A.D. Xenopol, fără îndoială una dintre cele mai reprezentative figuri ale istoriografiei noastre la cumpăna dintre veacuri. Situat la confluența dintre spiritul romantic al celei de-a doua jumătăți a secolului XIX și manifestările criticiste ale epocii, A.D. Xenopol a exercitat o influență covârșitoare asupra evoluției istoriografiei române⁶. Personalitate complexă, întruchipând parcă vremea ce a traversat-o, Xenopol apare ca un istoric aproape total, de la romantici moștenind pasiunea marilor cuprinderi, enciclopedismul, râvna de a concepe ansambluri armonioase, în timp ce raționalismul și spiritul științific îl îndemneau spre prudență, spre o severă metodă a obiectivității, în sensul lui Ranke, „wie es eigentlich gewesen ist”. Nu întâmplător, A.D. Xenopol a căutat să îmbine cât mai funcțional rigoarea reconstrucției istorice cu teoria disciplinei, elaborându-și propriile concepte pe baza cărora să elimine arbitrariul. Iar noțiunea *seriilor* de pildă, elaborată de el la cumpăna dintre veacuri, în opoziție cu cea a *valorii* formulată de H. Rickert⁷, nu urmărea în fond decât deplasarea istoriei din sfera pur reproductivă a faptelor în cea a înțelegerii și explicării ei.

Discipol al celebrilor profesori germani Ranke, Curtius, Mommsen, Duhring, Steinthal și însușindu-și cele mai moderne tehnici și instrumente de lucru ale vremii, A.D. Xenopol a fost marea speranță a Junimii, sub oblăduirea căreia avea să-și publice de altfel primele studii asupra *Istoriei civilizațiunii și Culturii naționale*. Că finalmente s-a impus ca istoric în afara Junimii, Maiorescu manifestându-și mereu animozitatea față de el după 1880, este și una din motivațiile care fac dificilă încadrarea lui Xenopol în vreo grupare culturală a epocii. Este unul din acele spirite care s-au impus și și-au dobândit titlurile de

⁴ Idem, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, București, Imprimerie de „L'Indépendance roumaine”, 1899, p. 11.

⁵ Idem, *Pentru d. Pompiliu Eliade, profesor agregat la Universitate și cugetător român (unic și incorigibil)*, în „Sămănătorul”, II, 1903, nr. 38, p. 560.

⁶ Vezi, îndeosebi, A.D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, coord. L. Boicu și Al. Zub, București, Edit. Academiei, 1972; Al. Zub, *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A.D. Xenopol*, Bucharest, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1983.

⁷ H. Rickert, *Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften*, 2 vol., Leipzig, 1896–1902.

glorie cărturărească prin efort propriu, creându-și un organ de expresie care să-i cuprindă cea mai mare parte a producțiilor istoriografice, *Arhiva Societății științifice și literare*, conturându-și așadar de timpuriu o personalitate fermă, ceea ce a indispus sau a extaziat când pe istoricii romantici, când pe reprezentanții școlii critice.

Cu o vocație profundă pentru cunoașterea trecutului, A.D. Xenopol a fost atras de tot ceea ce putea servi proiectelor sale, în sens modern, interdisciplinar. Nici unul din curentele de idei ale vremii nu i-a fost străin, nimic n-a fost lăsat în afară. Xenopol și-a însușit astfel instrumentarul unei profesii deosebit de complexe, adăugând mereu și mereu impulsuri de pretutindeni. Este interesat deopotrivă de criticism și panteism, de realism și idealism, abordează logica istoriei, teoretizează asupra raselor, combate socialismul, dar mai ales este atras de sociologie. Reușește astfel să elaboreze o nouă concepție asupra istoriei, într-o vreme când J.G. Droysen sau Sigwart, de pildă, afirmau că materia nu poate avea un fundament propriu, iar P. Lacombe căuta să-i confere statutul științelor exacte. Publicarea în 1899 a cărții sale *Les principes fondamentaux de l'histoire*⁸, cu o nouă ediție, revăzută și întregită, în 1908, sub titlul *La Théorie de l'histoire*, marchează astfel definitiv legătura indisolubilă dintre practica istoriografică și teoretizarea domeniului. În cărțile sale filosofice, Xenopol nu face doar o teorie a istoriei, ci una mult mai amplă, a științei în general, punând în relație toate sferele cunoașterii care se interesează de schimbările succesive ale fenomenelor și dezvoltând un întreg sistem, apreciat la vremea respectivă de G. Monod, Ch. Seignobos, B. Croce, H. Rickert, P. Lacombe, E. Seillière ș.a. Prin traducerea spaniolă întreprinsă de Domingo Vaca în 1911, *Teoria de la historia*, s-a asigurat concepțiilor sale o răspândire și mai mare; Ortega y Gasset pare a fi fost influențat de sistemul xenopolian⁹, în timp ce Francesco Elias de Tejada, Rodrigue de Nozera, Francesco Saverio Varano, Francesco de Ayala comentează pe larg ideile gânditorului român.

Preocupat așadar de fundamentele teoretice ale istoriei, A.D. Xenopol și-a elaborat în paralel propria operă de restituție a trecutului, încercând mereu să păstreze echilibrul între evenimentul brut și enunțurile generale, stabilind conexiuni ingenioase între cele mai diverse aspecte ale evoluției societății. Din această perspectivă, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, apărută în șase volume, între 1888 și 1893, urmată apoi de un compendiu în limba franceză (2 vol.), cu același titlu și o prefață semnată de Alfred Rambaud, constituie una din cele mai de seamă realizări ale istoriografiei române din a doua jumătate a veacului trecut. Apărută într-un ritm alert și într-o perioadă în care imperativele junimiste conviețuiau atât cu promisiunile neonorate ale lui B.P. Hasdeu, bunăoară, care anunțase o impresionantă *Istorie critică a românilor*, cât și cu

⁸ Vezi și versiunea românească, *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iași, Tip. H. Goldner, 1900.

⁹ Cf. O. Buhociu, *La philosophie de l'histoire d'A.D. Xenopol*, Paris, Université de Paris, 1957, p. 174.

penuria informațională și lipsa studiilor analitice, sinteza lui Xenopol era totuși așteptată și corespundea nevoii epocii respective. Pe de altă parte se supunea exigențelor criticiste ale acestui *fin de siècle*. Conștient de scăderile inerente ale întreprinderii sale, autorul avertiza însă pe cititori în Precuvântare, ce avea o clară tentă polemică, că „dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale; căci descoperirile se fac neîncetat; cunoștințele se extind și se adâncesc, măbind fără încetare orizontul istoriei”; „Fiecare timp oglindește, în lucrările istorice ce le înfățișează, cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui”¹⁰.

În fond, funcția bivalentă a sintezei lui Xenopol (științifică și patriotică) explică longevitatea valorii ei, statutul de monument acordat de contemporani și posteritate¹¹. Era prima sinteză completă a istoriei românilor și care răspundea cel mai limpede și cuprinzător la toate interogațiile epocii; de aceea a și rămas un element de referință pentru toate realizările ulterioare. Interesul marelui public pentru această operă a făcut ca o ediție populară, în 12 volume, să apară doar după câțiva ani, în 1896, pentru ca în perioada dintre cele două războaie mondiale o alta, „revăzută de autor, îngrijită și ținută la curent de I. Vlădescu”, să vadă lumina tiparului în 14 tomuri (1925–1930). Mai mult chiar, începând cu 1985 s-a trecut la a IV-a reeditare, coordonată de Al. Zub, apărând deja patru volume.

Se încheia astfel secolul XIX cu o reușită de factură monumentală atât în plan aplicativ, cât și în cel al sistematizării metodologice. Revenea de pe acum altor generații sarcina de a o duce mai departe, A.D. Xenopol deplasându-și după 1896 tot mai mult interesul spre alte sfere ale cunoașterii istorice, îndeosebi spre teoria disciplinei. A privit oarecum cu seninătate obiecțiile care se aduceau sintezei sale. Dacă reconstrucțiile de amănunt le considera chiar el perfectibile, amendabile pe măsura progreselor din istoriografie, era însă convins că ideile fundamentale cuprinse aici vor fi elemente de rezistență pentru demersurile ulterioare. Între invidia lui Hasdeu, care aprecia opera drept „șase tacâmuri de papară tachigrafică”¹², și scepticismul lui D. Onciul și I. Bogdan, ce considerau mai necesare studiile monografice decât abordările globale, se interpune N. Iorga, care a știut să facă distincție între informația perisabilă și marea temeinicie a lui Xenopol „în ce privește liniile generale”¹³. Din această perspectivă, relațiile lui A.D. Xenopol cu reprezentanții *școlii critice* merită un plus de atenție, prin atitudinea oarecum particulară manifestată de contestatarii de la cumpăna dintre veacuri față de „bătrânul” istoric.

¹⁰ A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. IV, îngrijită de Al. Zub, vol. I, text stabilit de V. Mihăilescu-Bârliba, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 35.

¹¹ Al. Zub, *În orizontul istoriei*, Iași, Institutul European, 1994, p. 77–83.

¹² B.P. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, București, Edit. Minerva, 1978, p. 228 (Post-scriptum la ediția a II-a).

¹³ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor istorice*, în vol. *Prinos lui D.A. Sturdza*, București, 1903, p. 126.

În cazul triadei, Xenopol a jucat pentru fiecare protagonist în parte un rol major în formarea și atingerea aspirațiilor socio-profesionale. Dar mai ales pentru N. Iorga, Xenopol a însemnat marea șansă, uneori poate unica ce apare în viața unui om. Ca profesor la Universitatea din Iași, unde a avut ca studenți atât pe Iorga, cât și pe I. Bogdan, A.D. Xenopol a fost încă de la început artizanul „fenomenului Iorga”, el a dat formă și conținut reușitei tânărului istoric în ierarhia sistemului. Bucurându-se de un real prestigiu intelectual și politic, cu evidente veleități de mentor la Universitate și în cadrul „Societății științifice și literare” – în al cărei organ publicistic, *Arhiva*, avea să tipărească N. Iorga începând cu 1890 –, Xenopol înfruntă o parte influentă a corpului profesoral pentru scurtarea stagiului de studii al tânărului cu *dispoziții geniale* (cum aprecia „Era nouă” din 24 decembrie 1889) și tot el are ideea organizării unui banchet în cinstea lui Iorga, la care au participat toți universitarii în frunte cu rectorul N. Culianu¹⁴. Mai mult chiar, Xenopol aranjează proaspătului absolvent o audiență la Th. Rosetti, ministru al cultelor și instrucțiunii pe atunci, asigurându-i-se astfel mult râvnitul stipendiu pentru studii în străinătate. Și tot el este mijlocitorul și susținătorul căsătoriei lui Iorga cu Maria Tasu, factor favorabil lărgirii legăturilor cu mediul intelectual și politic ieșean, legături de mare importanță în acel moment¹⁵.

Anii de până la sfârșitul veacului au marcat strânse legături între magistrul și istoricul în formare¹⁶. Dacă în 1891 încercarea lui Xenopol de a-l aduce pe Iorga la una din catedrele vacante ale Facultății de litere din Iași a eșuat din motive „birocratice” (în realitate de sorginte politică, dar invocându-se „tineretea” celui vizat)¹⁷, nu mai puțin interesat se va arăta profesorul în 1894, cu ocazia concursului de la București, ce va marca debutul lui Iorga ca universitar¹⁸. În plus, de-a lungul întregii perioade se constată grija lui Xenopol pentru istoricul în formare, corespondența abundând de povețe și sugestii de o rară delicatețe, indicând însă și o colaborare pe picior de egalitate. Asistența acordată lui Iorga a fost mai mult decât profitabilă: în 1896, pe când acesta își publica *Actes et fragments relatifs a l'histoire des roumains* (3 vol., 1895–1897), cu sprijinul ministerului de instrucțiune publică, dar exista riscul sistării la un moment dat a tipăririi, Xenopol intervine și rezolvă în chip fericit sincopa; nu întâmplător, lucrarea a fost închinată magistrului. Tot A.D. Xenopol propunea în 1898 alegerea lui Iorga ca membru activ al Academiei, în locul lui Al. Odobescu, alegere amânată atunci și nerealizată decât mult mai târziu, în 1911.

¹⁴ A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în vol. *Scrisori sociale și filosofice*, ed. N. Gogoneață și Z. Ornea, București, Edit. Științifică, 1967, p. 389.

¹⁵ Vezi L. Nastasă, *Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc la finele sec. XIX. Cazul Nicolae Iorga*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, coord. G. Bădăraș, L. Boicu, L. Nastasă, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 1994, p. 619–630.

¹⁶ *Scrisori către N. Iorga*. I, ed. B. Theodorescu, București, Edit. Minerva, 1972, p. 3–19.

¹⁷ *Ibidem*, p. 108.

¹⁸ Cf. N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p. 164.

Nici Iorga nu și-a neglijat susținătorul. În 1893 este entuziasmat de finalizarea sintezei *Istoria românilor din Dacia Traiană*, evidențiind în „Timpul” marea valoare a operei, însă subliniind totodată necesitatea adunării izvoarelor și publicarea lor după criterii științifice¹⁹. Aceeași lucrare este recenzată și în „Revue historique” din Paris²⁰. Iată ce relatează Teoharie Antonescu în *Jurnalul* său, referitor la felul cum privea N. Iorga, în intimitate, intervenția în celebra revistă franceză: Iorga „începe să mi se plângă că Xenopol e nemulțumit de articolul lui din *Revue historique* făcut ca recenzie asupra voluminoasei istorii asupra românilor. Aceasta nu mi-o spunea decât să știu că a scris în *Revistă*. <Și mă mir de ce ar fi supărat contra mea, căci tocmai eu, prin articolul meu (Iorga vorbește), i-am făcut să se vândă câteva mii de exemplare; căci ce enormă influență n-are un articol, recenzie bună, pentru vinderea cărții!> Și să nu mori de dragul recenziunii?”²¹. Este un prim rudiment al caracterului lui Iorga pe care, mai târziu, o caricatura din *Pagini literare* îl va imagina în postura de Don Quijote luptându-se cu morile de vânt²². Apariția aceleiași sinteze în versiune franceză, de două volume, și cu o prefață de A. Rambaud (1896), oferă din nou lui N. Iorga prilejul să o prezinte în „Revue critique”²³. La toate acestea, se pot adăuga mărunte servicii profesionale, reciproce, îndeosebi pentru Xenopol, în chestiuni de informații documentare.

Sunt doar câteva repere ce marchează evoluția unor relații fericite până spre 1900, evident nelipsite fiind și asperitățile. Bunăoară, la 15 iunie 1898, A.D. Xenopol îi reproșează lui Iorga că în prefața volumului X din colecția Hurmuzaki și în *Chilia și Cetatea Albă* nu i-a citat îndeajuns contribuțiile, deși autorul își însușise observații și concluzii pe care anterior le enunțase savantul ieșean. „Înțeleg pe marele Onciul să nu pomenească nimic despre ceea ce s-a scris înaintea lui – reflecta Xenopol –, căci este un om atât de mare, încât nu e chip ca vreun muritor să-i stea înaintea lui”²⁴, dar tocmai la Iorga, o atare atitudine îi părea greu de imaginat. „Închipuie-ți – continua el – că ar cădea asupra mea să fac raportul asupra Chiliei [la premiul Academiei]. Voi spune că e bună, căci nu se poate altfel, dar cu ce inimă și ce gând!”²⁵. Așa s-a întâmplat de altfel, apreciind „munca vrednică de laudă”, în vreme ce B.P. Hașdeu o găsea „confuză” și rău concepută²⁶.

¹⁹ „Timpul” XV, 1893, nr. 104 (14/26 mai), p. 2. Idee reluată de Iorga și în *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*, Lecție de deschidere la Universitatea din București (1 noiembrie 1894), în vol. *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția III, București, 1944, p. 9–28, și care va constitui unul din punctele de contestare a operei lui Xenopol.

²⁰ „Revue historique”, XVIII, 1893, t. 53, p. 153–159.

²¹ Text inedit în Arhiva Muzeului de literatură a Moldovei, Iași, ms. 8569/2, f. 3.

²² „Pagini literare”, I, 1899, nr. 24 (3 oct.), p. 1.

²³ „Revue critique”, XXX, 1896, t. 41, p. 470–473.

²⁴ *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 16.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ AAR. Dezbateri, s. II, t. XXI, 1899, p. 463. 27.

Nici în ceea ce privește relația lui Xenopol cu cei doi istorici care au format nucleul *școlii critice*, D. Onciul și I. Bogdan, nu putem vorbi de existența unor tensiuni până spre 1900. Deși încă de la 1885, T. Maiorescu căuta să-l „monteze” pe istoricul bucovinean contra lui A.D. Xenopol și a lucrării sale *Teoria lui Roesler* – vorbindu-i despre fostul junimist care „este, ca mai totdeauna, pe cale greșită” și nu produce decât „elucbrații frivole”²⁷ – D. Onciul dă dovadă de o anumită onestitate în împlinirea comenzii pentru *Convorbiri literare*: „Felul criticii mele – scria el lui Maiorescu – este mai mult de-a îndeplini lipsurile mai însemnate și de-a corege erorile cu siguranță constantă, decât de-a le muștra sau de-a le respinge fără întemeiere mai de aproape”; „O critică aspră, cu scopul amintit pentru fixarea opiniei publice despre cartea cutare, cum aș crede-o și eu după dorința d-voastră de bine și de lipsă, nu pot încă întreprinde până ce nu-mi voi câștiga dreptul la asemenea lucrare prin un nume de autor”²⁸. Cu toate că recenzia lui Onciul²⁹ ar fi putut irita o fire mai susceptibilă, Xenopol nu și-a manifestat nicidecum insatisfacția, cel puțin în mod public. Iar când în 1895 D. Onciul se va prezenta la concursul pentru ocuparea unei catedre la Universitatea din București, evident, cu sprijinul lui Maiorescu și în înțelegere cu I. Bogdan, Xenopol nu a ezitat să recunoască meritele științifice ale mai tânărului său coleg³⁰, deși ar fi putut să-i împiedice sau să-i amâne numirea. Cât privește pe I. Bogdan, respectul față de fostul profesor s-a manifestat printr-o recenzie deosebit de favorabilă asupra cărții lui Xenopol, *Memoriu asupra învățământului superior în Moldova* (1885)³¹.

Așadar, până pe la 1899, existau relații bune sau aparent cordiale între Xenopol și reprezentanții „noii direcții” în istoriografie. Iată de ce radiografiile lui Iorga din „L'Indépendance roumaine”, de care ne vom ocupa în paginile următoare, ce au consfințit procesul de segregare din cadrul comunității istoricilor români, au afectat oarecum pe A.D. Xenopol, surprins la „mijloc” în expresia din *Opinii sincere*: „Hașdeu inventează, Xenopol ignoră, Tocilescu nu înțelege decât prea puțin”³². Deși toți ceilalți vizați de N. Iorga au acționat în forță aproape imediat (îndeosebi Tocilescu), A.D. Xenopol pare a fi trecut cu vederea actul de discreditare publică, punând afirmația doar pe seama temperamentului nereținut al lui Iorga. Continua să-i scrie, să-i trimită cărțile proaspăt apărute, să accepte invitația trinității de a servi masa la I. Bogdan acasă³³, mai mult chiar, în 1901 va susține pentru premierie la Academie lucrarea lui Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVII*, apreciind-o „de cea mai mare valoare,

²⁷ Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. *Correspondență*, p. 470.

²⁸ *Ibidem*, p. 329.

²⁹ În CvL, XIX, 1885, nr. 1, p. 60–80; nr. 2, p. 174–187; nr. 3, p. 255–278; nr. 4, p. 327–348; nr. 5, p. 424–439; nr. 7, p. 589–602.

³⁰ A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, ed. cit., 386.

³¹ În CvL, XIX, 1885, nr. 9, p. 785–790.

³² N. Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des roumains en 1899*. Bucarest. Imprimerie de „L'Indépendance roumaine”, 1899, p. 42.

³³ *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 353.

care rezumă tot ce se știe până acum", „una din lucrările cele mai însemnate ce s-au scris în timpul din urmă”³⁴ ș.a.

Toate acestea în vreme ce Iorga își continua acțiunea de contestare a istoricului ieșean, în mod public sau ocult. Într-o scrisoare a lui Karl Lamprecht către N. Iorga, bunăoară, din 20 decembrie 1889, istoricul german se interesa în ce măsură A.D. Xenopol ar fi indicat să elaboreze o istorie a românilor, publicată la Editura Fr. A. Parthes de la Gotha, în seria *Istoria statelor europene*³⁵. Răspunsul lui Iorga este suficient de revelator: „Nu cred cătuși de puțin că ar fi de așteptat ceva de ordin științific, ceva de valoare științifică de durată de la Xenopol. El este un om foarte inteligent și, de asemenea, harnic și sânguincios, dar împrăștiat, fără persistență și răbdare, lipsit de atenție pentru exactitatea faptelor, întotdeauna de ajuns de informat, fără măsură în opiniile de ordin general, fără originalitate veritabilă în gânduri [...]; Pregătire istorică nu are: cunoaște toate aproximativ și nu în profunzime”. Iar despre *Istoria românilor* a lui Xenopol, „pot să vă asigur că noi nu o putem folosi niciodată, ea fiind mai mult o carte de popularizare”; mai curând, propune Iorga, o prelucrare a cărții lui I.Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und der Walachei* (Halle, 1804)³⁶. Și rezultatul nu va întârzia: K. Lamprecht îi va încredința lui N. Iorga lucrarea mai sus amintită, finalizată la 1905, în două volume, sub titlul *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, colaborare ce va continua și în anii următori prin tipărirea celor cinci tomuri din *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen Dargestellt* (1908–1913). Așadar, o compromitere ocultă a lui Xenopol, dar care-i va aduce lui Iorga un profit enorm, îndeosebi prin pătrunderea pe „piața” istoriografică europeană, „piață” pe care Xenopol o controla de aproape un deceniu și în cadrul căreia se bucura de un prestigiu fără echivalent printre români.

Treptat însă, maniera în care N. Iorga își trata fostul profesor și proteguitor capătă forme de exprimare mai mult decât ofensatoare. În *Scurta istorie a lui Mihai Viteazul*, ediție apărută în 1900, în mare tiraj și cu un preț inngnisifiant, reeditată în anul următor sub titlul *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, N. Iorga nu se abține în a reproșa lui Xenopol că „Păcătuiește însă, ca de obicei, prin informația neîndestulătoare”, fiind apreciat ca cel mai „de talent și mai bine pregătit popularizator al istoriei românești în țară și străinătate”³⁷. De data aceasta, Xenopol îi răspunde în *Arhiva*³⁸ „neobositului culegător de documente”³⁹ care, datorită grabei de a publica cât mai mult și cu orice preț, devine victima tocmai a ceea ce critica fără cruțare. Deja N. Iorga, supus propriilor exigențe, elabora lucrări în care „nămolul de detalii și

³⁴ AAR. Dezabateri, s. II, t. XXIII, 1901, p. 145–155.

³⁵ *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 465.

³⁶ N. Iorga. *Corespondență*, II, ed. Ecaterina Vaum, București, Edit. Minerva, 1986, p. 140.

³⁷ N. Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, București, Socec, 1900, p. 111.

³⁸ „Arhiva”. XI, 1900, p. 180–188.

³⁹ *Ibidem*, p. 180.

digresii”⁴⁰ pe de o parte uimea, pe de alta făcea dificilă abordarea convenabilă chiar și în rândurile specialiștilor. Mai mult chiar, numeroasele erori semnalate în operele sale, tendința de a îmbrățișa cât mai variate domenii din spațiul culturii și politicii ofereau unora din contemporani prilejul de a-l aprecia drept un „V.A. Urechia al noii generații”. Cu marele său orgoliu și un talent polemic remarcabil, N. Iorga va declanșa de acum o lungă dispută cu profesorul său, considerându-se „nu tânărul care vrea să ducă mai departe zisa istoriografie, ci care a dus-o, o duce și o va duce, în ciuda interesărilor dăttori de sfaturi”⁴¹.

Dincolo de descalificarea opinentului, *triada critică* va încuraja orice disidență față de Xenopol, așa cum a procedat și în alte cazuri. Lui D.A. Teodoru, de pildă, care în „buletinele” tipărite împreună cu Xenopol în „Revue historique” din Paris a vorbit pentru întâia dată străinătății despre existența în România a unei *noi școli* istorice, D. Onciul îi promitea că la întoarcerea în țară îi va da „pe mână și arhive și muzee”, iar în eventualitatea organizării unui serviciu bibliografic, tot lui îi va reveni; important era însă, în 1901, ca Teodoru să se debaraseze de Xenopol în elaborarea „buletinelor” și să facă cât mai multă propagandă *școlii critice*⁴².

În polemicile cu A.D. Xenopol (care, în fapt, s-au aflat în planul secund al conflictului dintre cele două generații de istorici), N. Iorga va aborda și chestiuni colaterale, calificabile în sfera esteticului, dar care pentru mentorul Societății științifice și literare din Iași reprezenta mult. În *Literatura falsă*⁴³ sau *A.D. Xenopol și pepiniera de poeți de la Iași*⁴⁴, Iorga ridiculizează gusturile artistice ale fostului profesor care proclama „talente” pe Vojen și Riria, de exemplu. Îndeosebi asupra acestui ultim nume, pseudonimul literar al celei de-a doua soții a lui Xenopol (Coralia Gatovschi), insista Iorga, rupând o tăcere unanimă, dar care crease falsa iluzie a unei „genialități” poetice.

În toate acțiunile sale, N. Iorga se conforma unor principii pe care ținea să le facă publice: „Polemica înseamnă luptă. Polemizează omul cinstit care descoperă o faptă rea sau o socoteală șireată, o momeală cu meșteșug. Polemizează acela care se vede atacat fără dreptate și-și apără numele bun. Polemizează acela care înfățișează idei ce i se par mântuitoare, dar a căror izbândă o vede amenințată de cine nu înțelege sau nu vrea să înțeleagă. Polemizează omul de gust împotriva celor ce mint lumea cu frumuseți false și nesănătoase. Polemizează omul de știință serios contra flecarilor. Aceasta e polemica bună, pe care ai datoria de a o începe, de a o urmări, de a o duce la capăt. E ca un fel de poliție socială, literară, științifică”⁴⁵.

Dar principalul câmp al asperităților dintre Xenopol și școala critică, cu profituri metodologice în ambele cazuri, a rămas totuși istoria. În vreme ce

⁴⁰ *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 144.

⁴¹ N. Iorga, *Pentru A.D. Xenopol*, CvL, XXXIV, 1900, nr. 5, p. 429–430. 42. 43. 44. 45. 6.

⁴² *Scrisori către N. Iorga*, I, p. 160.

⁴³ „Semănătorul”, II, 1903, nr. 25, p. 385–389.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 30, p. 467–470.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 39, p. 611.

Th. Săndulescu, într-un articol intitulat *Un sfat romanilor din Ardeal*⁴⁶ afirma că: „Există un Iorga, dar nouă ni se pare că nu are nici o valoare. Singurul istoric pentru noi este Xenopol, căci el niciodată n-a fost dovedit ca găzduitor de erori istorice. Pentru noi, el este creatorul istoriei românilor, e singura autoritate”. I. Bogdan își prezenta discursul de recepție la Academia Română, *Istoriografia română și problemele ei actuale* (1905), omițând în mod deliberat orice contribuție a lui A.D. Xenopol pe acest tărâm. Evident, nu a lipsit nici reacția acestuia din urmă, poate cea mai tranșantă, propunând chiar nepublicarea textului în *Analele* instituției. Luând apărarea lui I. Bogdan, de fapt a întregii *școli critice*, Titu Maiorescu a ținut să se pronunțe în termenii următori: „De ce se plânge d-l Xenopol? Că discursul d-lui Bogdan și răspunsul d-lui Sturdza au ignorat meritele d-sale și ale d-lui Tocilescu? Dar tocmai în discursul său de astăzi d-l Xenopol a găsit prilejul de a-și restabili aceste merite în măsura pe care o crede indicată. Este evident că în aprecierea sa, d-l Xenopol se deosebește de d-l Bogdan; dar ce dovedește aceasta? Dovedește un fapt de notorietate publică și anume că în mișcarea actuală a istoriografiei române se arată două direcții deosebite, cea veche a d-lor Hasdeu, Xenopol, Tocilescu – pentru a nu mai pomeni de Urechia –, cea nouă și în multe privinți contrară, a d-lor Iorga și Bogdan”; conflictul între generații nu se rezolvă prin votul Academiei, continua Maiorescu; „Să ne felicităm totdeauna când vedem lupte de idei [...]. Progresul nu se poate face fără schimbare și antagonism: unele elemente se înlătură, altele se introduc”⁴⁷.

Acestea sunt doar câteva momente ce ilustrează relația dintre Xenopol și *școala critică*⁴⁸, e drept, tensionate și cu mare audiență în epocă, dar motivate oarecum chiar de N. Iorga într-un excelent articol din „Semănătorul”, intitulat *Doi bătrâni senini și venerabili: B.P. Hașdeu și A.D. Xenopol*: „Era și vina tinerilor, desigur, căci eram cu toții prea grăbiți pentru a ne face reclamă și a ne agonisi bogăție în locul unor bătrâni care nu mântuiseră nici una, nici alta, și erau pe departe de a fi sătui”⁴⁹.

Sunt gânduri care explică multe din acțiunile „triadei” care au redeschis punțile, ceva mai târziu, spre gesturi cât se poate de nobile. După cum relatează *Secolul*, informație preluată de aproape întreaga presă, până la *Telegraful român* din Sibiu, cu ocazia sărbătoririi Unirii la Iași, 24 ianuarie 1909, „o scenă duioasă s-a produs în aula universității de acolo: în prezența tuturor profesorilor universitari și a studenților, d-l Iorga a cerut iertare d-lui Xenopol, apoi ambii s-au îmbrățișat cu lacrimi în ochi”⁵⁰. Evenimentul marchează așadar o împăcare firească, plină de mărinimie în cazul marilor spirite. Cei doi vor fi de acum

⁴⁶ „Românul literar”, III, 1905, nr. 20 (29 mai), p. 312.

⁴⁷ AAR. Dezbatere, s. II, t. XXVII, 1905, p. 233–234.

⁴⁸ Vezi și Dan Berindei, *Cultura națională română modernă*, București, Edit. Eminescu, 1986, p. 103–125; P. Țurlea, *Prietenia A.D. Xenopol - N. Iorga*, în MI, XVII, 1983, nr. 8 (197), p. 35–37.

⁴⁹ „Semănătorul”, IV, 1905, nr. 16, p. 241.

⁵⁰ „Telegraful român”, LVII, 1909, nr. 12 (31 ian.) p. 49.

alături, Xenopol întocmind *Raportul* pentru alegerea lui Iorga ca membru activ la Academia Română, după o lungă și iritantă antecameră, tot el fiind și autorul *Răspunsului* la discursul de recepție, prilej cu care-și enunță principiile ce au stat la baza relațiilor cu Iorga⁵¹.

Până spre sfârșitul vieții lui Xenopol, N. Iorga va da neînchipuite dovezi de afecțiune față de fostul său profesor: îl va invita să susțină diverse conferințe în cele mai râvnite momente și locuri, va supraveghea reeditarea vol. VI din *Istoria românilor*⁵², oferindu-se chiar să țină gratuit cursurile lui Xenopol la Universitatea ieșeană, în 1915/1916, când acesta suferea de o boală ce-i va aduce sfârșitul. Cu acest ultim prilej, Xenopol îi scria lui Iorga: „E frumos și măreț ceasul! Alexandru Xenopol întinzând mâna adolescentului genial care a fost să fie Neculai Iorga când pășea spre răsărit, N. Iorga făcând aceeași mișcare față de A. Xenopol, când pășește spre asfințit”⁵³.

---

⁵¹ AAR. Dezbateri, s.II, t. XXXII, 1910, p. 238–240; N. Iorga, *Două concepții istorice*. Cuvântare ținută la 17 mai 1911 la intrarea în Academia Română. Cu răspuns de A.D. Xenopol, București, C. Göbl. 1911.

⁵² *Scrisori către N. Iorga*, IV, ed. P. Țurlea, București, Editura Minerva, 1993, p. 210.

⁵³ *Ibidem*, p. 124.

DUMITRU IVĂNESCU

ANDREI OȚETEA,
DIRECTOR LA TEATRUL NAȚIONAL DIN IAȘI

Apreciat mai ales pentru studiile de istorie națională și universală, profesorul și academicianul Andrei Oțetea a ocupat un loc important în viața științifică românească din deceniile III–VII ale acestui secol. Recunoașterea meritelor sale de către contemporani i-a adus istoricului român nu numai titluri academice, dar și conducerea unor importante instituții de cultură. În acest sens nu trebuie uitat faptul că, pentru o perioadă de timp, profesorul Oțetea s-a aflat în fruntea Universității și a Teatrului Național din Iași. Dacă în ceea ce privește activitatea didactică și științifică avem repere solide, despre perioada directoratului la Naționalul ieșean biografia săi ne oferă informații foarte vagi. Chiar o lucrare foarte serioasă, cum este *Istoria teatrului în România* (3 vol.), editată de Institutul de Istorie a Artei, al Academiei Române, probează o insuficientă documentare asupra acestui subiect.

Numirea lui Andrei Oțetea ca director la Teatrul Național din Iași, la 1 iulie 1939, nu trebuie să surprindă. Prezența la conducerea teatrului, mai îndelungată sau efemeră, a unor scriitori, profesori, oameni de cultură, ca M. Sadoveanu, G. Ibrăileanu, Mihail Codreanu, G. Topârceanu, Ionel Teodoreanu, Iorgu Iordan, N.I. Popa, a unor actori de prestigiu ca C.B. Penel sau Alexandru Morcovescu-Teleajen, iar în comitetul de lectură a oamenilor de litere Al. Philippide, I. Petrovici, M. Sorbul, Octav Botez, C.I. Botez, G. Călinescu, C.M. Zamfirescu, i-a asigurat, de-a lungul timpului, trecând peste etapele de criză inerente atât epocii, cât și condițiilor locale, prestigiul unei instituții artistice demne de tradiția și de misiunea unui teatru național. Andrei Oțetea preia destinele Naționalului ieșean într-o conjunctură internă și externă nu dintre cele mai favorabile. O mărturisește chiar el în primul program al stagiunii 1939–1940. „Stagiunea actuală – spune istoricul – se deschide într-o atmosferă foarte tulbură, pe care evenimentele din jurul țării noastre o fac și mai apăsătoare. Grijă a intrat în mijlocul fiecărei familii și a cuprins sufletul fiecărui om. Cine se mai poate, în aceste împrejurări, interesa de teatru? Menirea esențială a artei

---

* Textul de față a fost prezentat la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” în cadrul simpozionului din 7 octombrie 1994, dedicat lui Andrei Oțetea.

a fost totdeauna de-a aduce alinare și de a dezvolta în oameni, deasupra preocupărilor pur egoiste, sentimentul solidarității sociale, singurul salvator în vremuri de cumpănă. Teatrul nostru înțelege să-și pună toate puterile în serviciul acestei idei”¹.

Contextul cu totul special din toamna anului 1939 îi obligă pe oamenii de teatru să nu facă abstracție de realitățile prin care întreaga națiune era obligată să treacă. Din acest motiv ideile programatice sunt foarte precise „Teatrul – afirmă Andrei Oțetea – trebuie să se facă ecoul neliniștii și îngrijorării care stăpânește azi lumea și, în al doilea rând, să arate o atenție deosebită problemelor care preocupă tineretul. Teatrul contemporan tinde să devină tribuna celor ce muncesc și a tineretului chemat să continue opera socială și națională de mâine”². Acestor considerente îi este subordonată și alcătuirea repertoriului. Din producția teatrală românească și străină a fost ales tot ce putea servi scopului propus. Firește, lucrul nu a fost simplu, mai ales dacă avem în vedere posibilitățile financiare modeste și concentrările masive făcute în rândul personalului artistic. Cu toate acestea, prima stagiune a Naționalului ieșean aflat sub directoratul lui Oțetea conține un repertoriu bogat, bine echilibrat, cu reprezentări ce au întrunit sufragiul spectatorilor și al criticii.

Proiectată să debuteze cu *Fântâna Blanduziei*, de V. Alecsandri, stagiunea a suportat o primă modificare datorată dispariției premature a scriitorului I.I. Mironescu, personalitate foarte apreciată de elita intelectuală ieșeană. Dorind să aducă un pios omagiu celui dispărut și, în același timp, să marcheze împlinirea unei jumătăți de secol de la moartea lui I. Creangă, actorii ieșeni pun în scenă *Catiheții de la Humulești*, rolul principal fiind jucat de Constantin Ramadan, piesă ce a adus și cea mai ridicată rețetă a stagiunii³. I-a urmat *Șase personaje în căutarea unui autor*, de Luigi Pirandello, *Topaze*, de Marcel Pagnol, *Adromaca*, de Racine, cu prilejul împlinirii a 300 de ani de la nașterea autorului, *Sfânta Ioana* de Bernard Shaw, cu Agatha Patriciu în rolul principal, *Scamatorii*, de Victor Eftimiu, *Puterea întunericului*, de Lev Tolstoi, *Două orfeline*, de d’Ennery, *Locatarul de la etajul al treilea*, de Jerome K. Jerowe, *Strigoii*, de Ibsen, cu Gina Sandri, *Să nu ne despărțim*, de Sardou, *Mireasa din Tarascău*, de Otto Indig⁴. În stagiunea 1939–1940 s-au jucat 16 piese, din care două reluări, ultimele amintite mai sus. Pentru a familiariza pe spectatori cu opera autorilor și cu intriga pieselor jucate, George Ivașcu, Al.O. Teodoreanu și reputatul pictor scenograf Th. Kiriacooff au redactat programele de sală, ce cuprindeau veritabile microstudii de istorie literară.

Din inițiativa lui Andrei Oțetea s-a înființat un serviciu de presă pe lângă Teatrul Național, serviciu în fruntea căruia – la sugestia directorului – a fost

¹ ASI, Colecția „Foi volante”, programe de teatru, nr. 389, f. 1.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, fond Teatrul Național Iași, dosar 690, f. 65–67.

⁴ *Ibidem*, dosar 661, f. 4, 10, 13, 56, 58, 132 și 154; dosar 672, f. 15; dosar 690, f. 65–67; dosar 691, f. 70–72.

adus G. Ivașcu⁵. Obligația acestuia din urmă era de a face cronicile dramatice și programele de teatru. La începutul anului 1940 a fost organizată o amplă acțiune ce avea drept scop difuzarea ideii de teatru în rândurile marelui public. Campania a fost susținută prin publicarea de articole, cronici și interviuri în ziarele și revistele „Iașul”, „România”, „Timpul”, „Viața Românească”, „Semnalul” și „Jurnalul literar”⁶. Ea a produs un bun efect în rândurile spectatorilor din Iași și din întreaga Moldovă, fapt demonstrat și de rezultatul financiar al stagiunii 1939–1940, încheiat cu un excedent bugetar de peste 302.000 lei⁷.

Izbucnirea războiului al II-lea mondial, concentrările masive, manevrele militare etc. au impus Naționalului ieșean obligații și responsabilități suplimentare. În afara unor turnee organizate în Moldova, Bucovina și Transilvania⁸, colectivul Teatrului din Iași a susținut, sub patronajul Ministerului Propagandei și al Marelui Stat Major al Armatei române, numeroase spectacole gratuite la Bălți, Tighina și Chișinău, pentru ostașii concentrați în zonă⁹. Totodată, pentru ajutorarea familiilor celor concentrați, actorii ieșeni au prezentat numeroase spectacole de binefacere¹⁰. În afara acestor activități determinate de situația specială a întregii țări, teatrul ieșean n-a renunțat la preocupările sale tradiționale. Comitetul de lectură, din care făceau parte Mihai Codreanu, Octav Botez, C.I. Botez, Mihail Sorbul, a încercat să promoveze lucrările originale românești, printre cele propuse spre reprezentare aflându-se *Pavilionul cu umbre*, de Gib Mihăescu, *Comedia fantasmelor*, de Dan Botta, *Vâslaşii cerului*, de Tr. Gheorghiu, *Insula fericirii*, de Miron Popovici ș.a.¹¹, iar biblioteca teatrului s-a îmbogățit cu numeroase titluri din dramaturgia românească și universală¹².

Cu toate că stagiunea 1939–1940 s-a încheiat cu un veritabil succes pentru Naționalul ieșean, sub raport artistic și financiar, un scandal provocat în presa locală asupra modului de administrare a teatrului îl va determina pe profesorul Oțetea să demisioneze, la 18 iulie 1940¹³. Următoarea stagiune, 1940–1941, contrar opiniei specialiștilor¹⁴ în domeniu, nu-l mai găsește pe istoric în fruntea instituției ieșene, locul său fiind luat de scriitorul D. Iov, cunoscut pentru opiniile sale politice de extremă dreaptă. Acesta rămâne la conducerea Naționalului doar un an, istoricul Oțetea fiind reinstalat în funcție¹⁵ în mai 1941.

Revenirea lui Andrei Oțetea la conducerea Teatrului Național din Iași a avut loc după intrarea României în război. Faptul acesta a făcut ca stagiunea să

⁵ *Ibidem*, dosar 656, f. 14.

⁶ *Ibidem*, dosar 684, f. 7–8.

⁷ *Ibidem*, dosar 702, f. 2–3, 4–6; dosar 690, f. 65–67.

⁸ *Ibidem*, dosar 675, f. 291.

⁹ *Ibidem*, dosar 690, f. 188; dosar 691, f. 26; dosar 687, f. 15–16, 59–63.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 687, f. 5.

¹¹ *Ibidem*, dosar 676, f. 10–45.

¹² *Ibidem*, dosar 686, f. 1–10.

¹³ *Ibidem*, dosar 702, f. 2–3.

¹⁴ *Istoria teatrului în România*, vol. III, București, 1973, f. 43.

¹⁵ ASI, fond Teatrul Național Iași, dosar 702, f. 2.

se deschidă mai târziu decât de obicei. Ambii directori de scenă, majoritatea artiștilor și aproape totalitatea personalului tehnic inferior au fost mobilizați din primele zile ale declanșării conflictului militar. La 17 august 1941, când Teatrul Național și-a reluat activitatea, 18 din cei 27 de artiști care fuseseră distribuiți în iunie lipseau. Nici una din scenele noastre naționale n-a dat un număr așa de mare de mobilizați ca Teatrul Național din Iași. „Cu toate acestea – afirmă Andrei Oțetea în programul ce deschidea stagiunea 1941–1942 – repetițiile au continuat fără întrerupere. Am adaptat repertoriul la efectivele care ne-au rămas și am completat lipsurile cu elemente proaspete ieșite din Conservator. Războiul pentru reîntregirea țării și izbânda care a încununat eroismul armatelor noastre au risipit atmosfera de umilire și neîncredere în care trăisem anul trecut și au redeșteptat toate energiile națiunii. Din oraș de graniță, cu orizontul închis și veșnic amenințat, Iașul a redevenit capitala celei mai mari provincii a țării. Lui îi revine misiunea de a organiza și conduce lupta pentru refacerea unității sufletești a Moldovei reîntregite și, în această luptă, rolul Teatrului Național va fi de prim ordin”¹⁶.

Ca și în stagiunea anterioară, A. Oțetea a urmărit să pună în aplicare aceleași idei programatice: un repertoriu care să răspundă preocupărilor tinerețului și a celor ce muncesc și care să contribuie, deopotrivă, la formarea gustului și la înălțarea cugetului. Pentru atingerea scopului propus a considerat utilă reangajarea lui Aurel Ion Maican¹⁷ ca director de scenă, poate cel mai redutabil regizor al teatrului ieșean din toate timpurile, și introducerea în comitetul de lectură a lui G. Călinescu, Iorgu Iordan, C. Balmus și N.I. Popa, ultimului – „unul dintre cei mai fini și mai erudiți intelectuali ai Iașului”, după afirmația lui A. Oțetea – încredințându-i-se și redactarea programelor de spectacole.

Mai mult ca altă dată, în repertoriu au fost introduse piese din dramaturgia românească. Stagiunea s-a deschis cu „Momentele” lui I.L. Caragiale, în realizarea cărora contribuția de substanță a avut-o, ca și în 1933, regizorul A.I. Maican, ajutat, de această dată, de Al.O. Teodoreanu, pictorul-scenograf Kiriacoff și actorul C. Ramadan. A urmat *Răcherița*, de Ion Luca, *Cruciada copiilor*, de Lucian Blaga, *Fata ursului*, de dr. V. Voiculescu, *Acolo, departe*, de Mircea Ștefănescu, *Cuiburi sfărâmate*, de Sandu Teleajen și *Merele de aur*, de Vladimir Tudor. Tot din dramaturgia națională făceau parte reluările *Zile vesele după război*, de M. Sadoveanu, *Cateheții din Humulești* de I.I. Mironescu și *O noapte furtunoasă*, de I.L. Caragiale. Dintre piesele străine au fost puse în scenă *Cuibul coșofenelor*, de August de Kotzebue, *Femeia îndărătnică*, de W. Shakespeare, *Avarul*, de Molière, în traducerea lui T. Arghezi, *Fiica lui Iorio*, de Gabriele d’Annunzio, *Norocul soldatului sau Minna von Barnhelm*, de Lessing, în traducerea poetului Al.Al. Philippide¹⁸. Piesa lui Lessing, jucată cu mare succes în anii 1929–1931, datorită „calităților literare ale textului și ale

¹⁶ *Ibidem*, colecția „Foi volante”, programe de teatru, nr. 390, f. 57.

¹⁷ *Ibidem*, fond Teatrul Național Iași, dosar 715, f. 5–6.

¹⁸ *Ibidem*, colecția „Foi volante”, programe de teatru, nr. 390, f. 57.

traducerii”, ca și a „regiei excepționale” datorată lui A.I. Macan¹⁹, a trezit și interesul istoricului Oțetea. Trebuie spus că textul folosit în 1941 a suferit unele inspirate modificări făcute de directorul teatrului²⁰.

Un eveniment important pentru viața artistică a orașului Iași l-a constituit premiera, la 9 mai 1942, a tragediei *Faust*, de Goethe, în traducerea poetei Otilia Cazimir. Spectacolul a evidențiat talentul a doi mari artiști: pictorul-scenograf Kiriacoff și interpretul lui Faust, actorul Tudor Călin. Din dramaturgia universală, în stagiunea '41-'42, au mai fost jucate piesele *Ondine*, de Jean Girardoux, *Sfânta Ioana*, de Bernard Shaw, *Mincinosul*, de C. Goldoni, *Mama* de Karel Čapek și *Micul lord*, de Burnett. Marele succes de public l-a constituit spectacolul, reluat, cu melodrama *Doi sergenți*, de Rotti și *Aubigne*, adaptare de A.I. Maican, la care o contribuție importantă au avut C. Ramadan și T. Kiriacoff²¹.

O bogată activitate în timpul directoratului lui A. Oțetea a avut-o și comitetul de lectură. Cei amintiți mai înainte – G. Călinescu, I. Iordan, N.I. Popa și C. Balmuș – la care s-a adăugat și actorul T. Călin, au discutat numeroase texte propuse spre a fi jucate²². Din dorința de a stimula producția originală a fost instituit și un premiu de 30.000 lei pentru cea mai bună piesă cu subiect din istoria Moldovei²³. Din nefericire, deși ofertele nu au lipsit, chiar într-un număr neașteptat de mare, ele sufereau de aceleași păcate; înjghebări ocazionale, cu un caracter patriotard, ce nu întruneau exigențele artistice pretinse de cei ce trebuiau să dea verdictul. Cu toate acestea, piesele *Răfuiala*, de Romulus Cioflec și *Răcherita*, de Ion Luca, ultima jucată chiar în stagiunea de care ne-am ocupat mai înainte, au reușit să vadă lumina scenei ieșene²⁴.

O contribuție importantă a avut A. Oțetea și la înființarea Operei Române a Moldovei, care, începând din martie 1942, a funcționat în sala Teatrului Național, sub auspiciile Academiei de Muzică și Artă Dramatică „George Enescu”, condusă fiind de un comitet format din Al. Zira, Antonin Ciolan, Radu Constantinescu și Gr. Maggiari. Într-un raport adresat lui Liviu Rebreanu, la acea dată director general al teatrelor din România, istoricul ieșean evidențiază misiunea ce o are de îndeplinit noua instituție în cadrul Moldovei reîntregite²⁵. Aceluiași scop îi era subordonată și organizarea, la 20 decembrie 1941, a Orchestrei filarmonice de pe lângă Studioul de Radio Moldova, în care rolul lui

¹⁹ *Ibidem*. N.I. Popa în colecția „Foi volante”, programe de teatru, f. 43.

²⁰ *Ibidem*, fond Teatrul Național Iași, dosar 702, f. 16 și 31; vezi și D. Ivănescu, Lessing, *Minna von Barnhelm*, în traducerea lui Alexandru Al. Philippide, în CvL, nr. 3, 20 martie 1979, p. 16; Al. Philippide, *Tălmăciri din teatrul universal*, ed. D. Ivănescu, București, Editura Minerva, 1982, f. 8–10.

²¹ ASI, Colecția „Foi volante”, programe de teatru, nr. 390, f. 57.

²² *Ibidem*, dosar 715, f. 15–123; dosar 721, f. 30–31 și 69.

²³ *Ibidem*, dosar 702, f. 24–25.

²⁴ *Ibidem*, dosar 721, f. 30–31, 69.

²⁵ *Ibidem*, dosar 702, f. 9, 20–21.

A. Oțetea, alături de alte personalități politice și culturale ale Iașului, n-a fost deloc negliabil²⁶.

E de la sine înțeles că participarea țării la război însemna numeroase privațiuni și greutăți cu care se confruntau atât populația, cât și instituțiile statului. Deși sub directoratul lui A. Oțetea, Naționalul ieșean a reușit să supraviețuiască în condiții mai mult decât onorabile, nu de puține ori profesorul a provocat aversiunea unor cercuri ce nu aveau vederile sale de stânga. Merită a fi amintit, printre altele, refuzul său de a concedia, în 1942, angajații de etnie evreiască. Pretextând că nu sunt salariați ai statului, el i-a păstrat, în pofida repetatelor insistențe venite din partea unor foruri superioare²⁷.

Agasat de atacurile unei anumite părți a presei locale, care nu vedea la Teatrul Național decât nereguli de ordin financiar – se repetau, de fapt, vechile șicane ce-l determinaseră să renunțe la direcție în 1940 – Andrei Oțetea – cu toate asigurările date de Liviu Rebreanu („din procesul-verbal de predare a gestiunii d-voastră reiese că nu există nici un deficit și că, dimpotrivă, ați condus bine teatrul”)²⁸ va demisiona din nou, locul său fiind luat, la 1 septembrie 1942, de Dimitrie Iov.

În stagiunile 1942–1943 și 1943–1944, teatrul din Iași a fost condus de Dimitrie Iov. Spre sfârșitul lui martie 1944 spectacolele au fost întrerupte, Iașul intrând în zona frontului. S-a hotărât evacuarea Naționalului la Timișoara, dar în final colectivul ieșean s-a stabilit la Jimbolia, unde la 28 aprilie a început să dea spectacole. La 15 august 1944, după demisia lui D. Iov, ministrul I. Petrovici l-a numit director pe regizorul Aurel Ion Maican. Obligați de evoluția frontului, artiștii ieșeni se vor refugia la Sibiu, unde au deschis stagiunea la 6 ianuarie 1945 sub conducerea lui Șt.G. Botiu și-au revenit la Iași spre sfârșitul lunii iunie. În mai 1945, director al naționalului ieșean a fost numit Iorgu Iordan, pentru scurt timp însă, el fiind chemat ambasador al României la Moscova. În această situație a fost delegat cu conducerea teatrului din Iași Andrei Oțetea.

Iată-l, deci, pe profesorul ieșean, acum și rector al Universității, revenit a treia oară în fruntea prestigioasei instituții de cultură. Auspiciile sub care își începea noul directorat nu erau cu nimic mai bune decât precedentele. Dimpotrivă, în Iașul răvășit de pe urma războiului, cu un colectiv artistic foarte subțiat, prin plecarea la București a unora dintre cei mai buni actori, stagiunea a început abia la 15 decembrie. Din nefericire, arhiva teatrului din anii 1945–1946 este foarte săracă; lipsesc procesele-verbale ca și dosarele de corespondență. Din puținul care există am reușit să stabilim doar repertoriul stagiunii²⁹. O lectură a acestuia ne va convinge că nici de această dată A. Oțetea nu a făcut rabat de la ideile sale despre misiunea teatrului. Și acum un loc important a fost acordat dramaturgiei naționale. De altfel, stagiunea a început cu *Ion*, valoroasa

²⁶ *Ibidem*, dosar 721, f. 10–11.

²⁷ *Ibidem*, dosar 721, f. 42.

²⁸ Ioan Massof, *Teatrul românesc*, p. 116.

²⁹ N. Barbu, *160 de ani de teatru românesc*, Iași, 1976, p. 87.

dramatizare a lui Mihail Sorbul după romanul lui Liviu Rebreanu. Au urmat *Titanic vals* și *Visul unei nopți de iarnă*, de Tudor Mușatescu (în feb. 1946), *Take, Ianke și Cadâr*, de Victor Ion Popa (la 14 martie), *Zile vesele după război*, de M. Sadoveanu (la 26 martie) și *Mitică Popescu*, de Camil Petrescu, cu actorul Miluță Gheorghiu în rolul principal (la 10 aprilie).

Nu au lipsit, așa după cum era și de așteptat, spectacolele cu piese din dramaturgia universală. La 10 ianuarie 1946 a avut loc premiera la piesa *Nora*, de H. Ibsen, cu Ina Otilia Ghiulea în rolul principal. Nu a fost însă singura premieră. În aceeași stagiune actorii ieșeni au jucat *O familie de trăsniți*, de Noël Coward (la 17 ian.), *Acel care primește palme*, de Leonid Andreev (la 26 ian.), *Ondine*, de Jean Giraudoux, în traducerea Otiliei Cazimir, *Frenenzie*, de Charles de Peyret-Chappuis, în aceeași traducere (la 2 martie), *O crimă celebră* și *Două orfeline*, ambele de d'Ennery și Cormon, *Mama*, de Karel Capek, *Vicleniile lui Scapin*, de Molière, *Sfânta Ioana*, de Bernard Shaw, precum și comedii într-un act de Anton Cehov, *O cerere în căsătorie*, *Jubileul* și *Ursul*.

Aflat la conducerea Teatrului Național în trei perioade distincte, înaintea declanșării, în timpul și după terminarea războiului, A. Oțetea a făcut din instituția ieșeană o instituție de prestigiu, la curent cu ideile și practica teatrului european modern. Nu de puține ori spectacolele jucate pe scena ieșeană au demonstrat existența unui teatru înaintat, de atitudine, cu piese îndrăznețe, neconformiste. E neîndoielnic că și A. Oțetea, alături de regizori și actori, a activat într-o perioadă ce stă sub semnul primenirii și al înnoirii mijloacelor de expresie. Mai mult, istoricul A. Oțetea, așa după cum o declara la începutul carierei sale de director, în 1939, a înțeles că „Teatrul Național din Iași, care a fost martorul celor mai mari hotărâri din istoria neamului – al unirii și al reformelor care au așezat statul pe baze neclintite – va juca din nou un rol în viața națiunii și, contribuind la adâncirea și lămurirea vieții ei spirituale, își va îndeplini cu cinste misiunea pe care i-o atribuie legea și trecutul”³⁰.

ANDREI OȚETEA
À LA DIRECTION DU THÉÂTRE NATIONAL DE IAȘI
(Résumé)

La nomination de l'historien Andrei Oțetea à la direction du Théâtre National de Iași, la 1er juillet 1939, s'inscrit dans la tradition de cet établissement de culture, qui a eu à sa direction des personnes marquantes, telles que Mihail Sadoveanu, Garabet Ibrăileanu, Mihai Codreanu, George Topârceanu, Iorgu Iordan, Ionel Teodoreanu, Nicolae I. Popa et beaucoup d'autres. Andrei Oțetea a assumé la responsabilité des destins du National de Iași en trois saisons théâtrales, 1939–1940, 1941–1942 et 1945–1946, donc avant, à l'époque et après la deuxième guerre mondiale, dans un contexte interne et international très défavorable. Faisant abstraction des possibilités financières très modestes du théâtre et de massives concentrations parmi les acteurs, Andrei Oțetea

³⁰ ASI, Colecția „Foi volante”, programe de teatru, nr. 389, f. 1.

a su réunir autour de lui des personnes de grand mérite, comme le metteur en scène Aurel Ion Maican, le peintre Kiriacoff pour la scénographie et les professeurs G.Călinescu, G. Ivașcu, N.I. Popa, Iorgu Iordan pour le comité de lecture. Pendant sa direction, malgré les conditions très défavorables, il a pu promouvoir des ouvrages dramatiques originales, a soutenu la dramaturgie nationale, a encouragé les acteurs de talent et, en égale mesure, il a contribué au raffinement du goût et l'élévation d'esprit.

Une significative contribution a eu l'historien Andrei Oțetea à la fondation de l'Opéra roumaine de Moldavie, en mars 1942, sous les auspices de l'Académie de musique et arts dramatiques «George Enescu» et aussi à la organisation de l'orchestre philharmonique auprès du studio de Radio Moldova, en décembre 1941.

ANDI MIHALACHE

IDEOLOGIE ȘI POLITICĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ (1948–1965)

1. Considerații preliminare

Gnoze stângiste denunță stalinismul drept teodicee apocrifă, nefericită și conjuncturală pervertire a doctrinei „pure”. Lectura est-europeană a fenomenului ar sublinia, mai curând, indubitabila complicitate dintre marxismul originar și varianta sa leninist-stalinistă. Nu susținem o evoluție necesară și rectilinie de la Marx la Stalin. Dar tocmai istoricitatea acestui sistem de gândire, discordanțele care decurg dintr-o îndelungată geneză, i-au permis lui Lenin, lui Stalin mai apoi, să apere aceleași precepte prin argumente diferite, dar la fel de „ortodoxe”, de axiomatice.

Binevoitori sau nu, exegeții vedeau în opera lui Marx o primă fază, „blanquistă”¹ înclinată spre răsturnări violente. Din etapa juvenilă a ideologiei, leninismul și-a extras predispoziția sectară, maniera insurecțională de preluare a puterii și, nu în ultimul rând, voluntarismul concepției istorice. O a doua fază ar fi cea „evoluționistă”, centrată pe transformarea implacabilă a unor impersonale structuri socio-economice. Acest marxism de maturitate furniza stalinismului interpretarea prezenteistă a celor cinci vârste economice ale omenirii. Sinonimia dintre *teorie* și *realitatea* cercetată, dintre obiectul cunoașterii și axiomatica destinată studierii lui, amendau, postum, logica piezișă a „materialismului istoric”. Luată drept validare a predicțiilor marxiste, lovitura de stat din octombrie 1917 devenea un criteriu de evaluare istoriografică, aplicat, *à rebours*, tuturor mișcărilor sociale din istorie. Orice abordare cu pretenții științifice ține cont de faptul că demonstrarea veridicității unui sistem nu poate fi conținută de o propoziție a sistemului însuși². *Praxisul* marxist se remarcă tocmai prin negarea acestei ipoteze de lucru. Întrucât termenul „vulgară” inocentează, oarecum, logosul „părinților fondatori”, percepem leninism-stalinismul – și în special „materialismul istoric” – mai mult ca o radicalizare a doctrinei inițiale.

¹ Constantin Schifirneț, *Prefață* la: Mihail Ralea, *Ideea de revoluție*, București, Editura Albatros, 1997, p. XXII.

² Horia Roman Patapievici, *Zbor în bătaia săgeții. Eseu asupra formării*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 1996, p. 101.

Intervenția atât de brutală a actualității politice („războiul rece”, politica „de bloc”, relațiile româno-sovietice) constituind un demers oarecum facil, ne vom opri asupra raporturilor stabilite în interiorul sistemului discutat, între principalii factori de cauzalitate istorică recunoscuți în această ordine: economicul, socialul, ideologicul, politicul. Ne-a interesat măsura în care istoricii noștri și-au însușit categoriile marxismului, cum și când au încercat să le oculteze etc. Prin raportări comparative la discursul programatic rollerian, vom releva câte ceva din fideismele, inovațiile și derogările observabile în evoluția istoriografiei noastre.

2. Sub semnul manualului unic (1948–1958)

Marx nu vorbise niciodată despre „materialism dialectic”³. Preferând *economicul* drept antecedent constant, el opta pentru un determinism istoric de fel ostil *ideii*⁴. Deși confunda primatul cauzal cu unul de interes (economic)⁵, marxismul primar se origina într-o anumită *idee despre om*, căruia îi asocia, într-adevăr, eficacitatea unei cauze anume⁶ cea economică. În una din dezbaterile acelei perioade, David Prodan combătea propensiunile naturaliste ale istoricismului stalinist. Dezaproba ordinea predeterminată a factorilor de dezvoltare ai societății românești (agricultură, creșterea animalelor, meșteșuguri, comerț etc.), propunând potențialul uman ca factor prim al oricărui context socio-economic⁷. Neacceptând *iregularitatea* progresului economic de-a lungul istoriei⁸, stalinismul sincroniza ritmurile răsăritene cu *trend-ul* apusean. Asimila realitatea, ocolind particularismele incomode, proba statisticii, a documentului. Marxismul originar recunoștea omul ca autor al propriei istorii, dar într-un mediu dat care îl condiționează. Varianta sa leninistă nu lua în calcul decât cadrul material, neglijând umanitatea, subiectivitatea, voința individului: „Omul, depășire și libertate – scria R. Aron – dispare din marxism-leninismul devenit stalinism”⁹. Urmărindu-se legitățile, *mediile*¹⁰ și nu aspectele singulare ale diferitelor epoci, stalinismul dezantropomorfiza istoria, reducând-o la alternanța unor categorii filozofice. Credința în „ritmul mediu”, în „direcția centrală”

³ Albert Camus, *Fața și reversul. Nunta. Mitul lui Sisif. Omul revoltat. Vara*, București, Editura Rao, 1994, p. 382.

⁴ *Ibidem*, p. 383; Raymond Aron, *Introducere în filosofia istoriei*, traducere din limba franceză de Horia Gănescu, București, Editura Humanitas, 1997, p. 195.

⁵ Idem, *Dix-huit leçon sur la société industrielle*, Paris, Gallimard, 1962, p. 56; idem, *L'Opium des intellectuels*, Paris, Gallimard, 1968, p. 212.

⁶ Idem, *Introducere...*, p. 306.

⁷ David Prodan, *Memorii*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 127.

⁸ Raymond Aron, *Dix-huit leçons...*, p. 81.

⁹ Idem, *Istoria și dialectica violenței*, traducere din limba franceză de Cristian Preda, București, Editura Babel, 1995, p. 182.

¹⁰ Philippe Ariès, *Timpul istoriei*, traducere de Răzvan Junescu, București, Editura Meridiane, 1997, p. 57.

a dezvoltării istorice o găsim teoretizată și la Mihail Roller¹¹. Nu căuta decât *exemplificări* pentru un sistem de gândire care sacrifică adevărul empiric propriei coerențe interne.

Mitul progresului continuu și apropierea istoriei de sfârșitul promis își găsiseră expresia românească în „îndrumările” apărute încă din anii '40. „Existența unei continuități dinamice – sublinia Mihail Roller – este pentru noi aproape o axiomă”¹². Aplicată, spre exemplu, „mileniului întunecat”, această teoremă refuza ideea replierii silvestre a daco-romanilor. Dar nu pentru a susține ideea continuității etnice în spațiul nord-dunărean, ci pentru a sugera – fictiv, se înțelege, dar în spiritul „ortodoxiei” marxiste – condițiile dezvoltării socio-economice „interne”, „obiective” și mai ales „permanente”¹³, necesare trecerii la următorul „mod de producție”, feudalismul. Or, fără *continuitatea de habitat* a unei populații sedentare, preocupate în special de agricultură, tranziția de la sclavagism, colonat și obști la feudalism nu ar fi apărut ca necesitate istorică.

Sucesiunea „modurilor de producție” certifica polarizarea socială, antagonisme de clasă tot mai acerbe. Și cum istoricii încercau să cantoneze asemenea aspecte în *episodic*, în factologie, Roller constata „frica de a gândi la diferențierile de clasă”, „de a vedea mase exploatare”, „dezvoltarea *organică*” a luptei de clasă de la epocă la epocă¹⁴. Idee-reper a limbajului de lemn – după cum a arătat-o Françoise Thom¹⁵ – metafora „organismului” nu lipsea din instrumentarul rollerismului. Preluată din lumea fizică, ea traduce devenirea istorică în termenii eredității, ai fidelității actorului social față de o natură dată, „bună” sau „rea”. Oamenii trecutului nu erau iertați pentru ceea ce nu s-au putut împiedica să fie¹⁶. Limitele inerente unei *epoci* lasă locul limitelor de *clasă* care nu identifică, nu explică, ci culpabilizează. Profund marcat de *moralismul* și *afectivitatea* discursului jdanovist, modelul rollerian percepea diferențierile sociale din perspectiva *urii* de clasă. Astfel, mai toate elementele de „suprastructură” căpătau rațiuni represive. Mereu în stare de asediu, elitele acționau numai „împotriva maselor”, „de teama maselor”, cedând doar „sub presiunea maselor”¹⁷.

Discursul istoric prefera *ilustrarea* și nu demonstrația: contexte singulare, aleatorii, sunt invocate pentru a confirma apriorismul concepției marxist-leniniste. Determinismele locale erau inventariate în măsura în care vesteau

¹¹ Mihail Roller, *Probleme de istorie. Contribuții la lupta pentru o istorie științifică în R.P.R.*, ediția a III-a, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951, p. 6.

¹² *Ibidem*, p. 58.

¹³ *Ibidem*, p. 81.

¹⁴ *Ibidem*, p. 60, 85.

¹⁵ Françoise Thom, *Limba de lemn*, traducere din limba franceză de Mona Antohi, București, Editura Humanitas, 1993, p. 53, 55, 57.

¹⁶ Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, traducere de Laurențiu-Ștefan Scarlat, București, Editura Humanitas, 1996, p. 161.

¹⁷ Mihail Roller (coord.), *Istoria R.P.R.*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, p. 340–341, 409 și urm.

prefacerile globale. „Putem să renunțăm [...] la *termeni locali* ca Sălcuța, Piatra Roșie etc. – inova Mihail Roller – dacă plasăm evenimentele în cadrul *structurii generale* a societății noastre”¹⁸ (s.n.A.M.). Eventualele dileme – trezite de particularismul unor stări de fapt – erau înlăturate prin simpla ignorare, în plan discursiv, a respectivelor specificități. În absența unor veritabile înlănțuiri cauzale se utiliza un artificiu metonimic¹⁹, grație căruia, o *secvență* reală, un fapt istoric oarecare, desemnau un *întreg*, un proces istoric fictiv. Dată fiind viziunea *exponențială* asupra vieții sociale, acțiunea unui singur individ implica întreaga clasă de apartenență. Personalitățile acționează mecanic, obiectiv, necesar. Clasa care le conține gândește pentru ele: Mihai Viteazul ca boier, pașoptiștii ca burghezi etc.

Prin aceeași metodă esențialistă, a *ilustrării*, existența unui „mod de producție” este omologată sumar, necesară și suficientă fiind o singură trăsătură, din atâtea altele, a formațiunii social-economice vizate. Atestați documentar în Diploma Ioaniților, acei *majores terrae* trebuiau să confirme realitatea „modului de producție” feudal²⁰. La rândul lor, puținele manufacturi pomenite la început de secol XIX – dealtfel inițiative boierești – anunțau capitalismul, burghezia, proletariatul etc.

Obsedată de *profit* – o idee nu tocmai medievală – boierimea noastră pare să fi preferat economia de piață încă de la sfârșitul secolului al XVI, în ciuda monopolului otoman! O atare ipoteză postula imaginea unei exploatari generalizate și reacția legitimă a țărănimii. Hotărâți să instaureze capitalismul, țărăniile progresiști au constituit „baza de masă a tuturor răscoalelor, a tuturor revoluțiilor care s-au cunoscut în evul mediu și care *au avut ca scop* răsturnarea orânduirii feudale”²¹ (s.n., A.M.). În contradicție cu Marx, Lenin descoperise potențialul revoluționar al țărănimii: era doar o compensație discursivă pentru incipiența reală a proletariatului rus²². Drept urmare, în manualul rollerian, toate capitolele rezervate Evului Mediu și modernității aveau ca paragraf obligatoriu lupta de clasă a țărănimii – „zilnică”²³ în opinia autorilor.

Cum idealul revoluției perfecte nu putea fi realizat decât de comuniști, momentele *reformiste* din istoria noastră – inițiativele lui Mavrocordat, programul de la 1848, reformele lui Cuza etc. – se mențineau în umbra „limitelor” de clasă. Percept ca *diversiune*, ca „menșevism” chiar, reformismul nu avea altă consecință decât „ascuțirea”, „agravarea”, „întărirea” luptei de clasă. Din limba-ul uzitat aici desprindem un artificiu metaleptic²⁴: simularea *lingvistică* a

¹⁸ Idem, *Probleme de istorie...*, p. 87.

¹⁹ Françoise Thom, *op.cit.*, p. 99–100.

²⁰ Mihail Roller (coord.), *Istoria R.P.R.*, p. 73.

²¹ Idem, *Probleme de istorie...*, p. 101.

²² Nicolae Berdiaev, *Originile și sensul comunismului rus*. traducere de Ioan Mușlea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 135–136.

²³ Mihail Roller (coord.), *Istoria R.P.R.*, p. 85.

²⁴ Françoise Thom, *op.cit.*, p. 101.

mișcărilor sociale, a unui *crescendo* protestatar în lumea satelor. Fenomenul în cauză ar fi existat de mult și nu urma decât să se amplifice.

Determinismul structural imaginat de Marx permitea, un secol mai târziu, o viziune riguros funcțională asupra realității²⁵. Indiferent de voința actorilor sociali, structuri percepute holistic, reificate și înzestrate cu o intenționalitate proprie²⁶, hotărau sensul istoriei. Se atribuie claselor o individualitate strictă, sacrificându-se, în schimb, indivizii care le compun. Aceștia rămân simple „aspecte” conjuncturale, tot așa cum forma sau culoarea unui lucru nu reprezintă decât „atribute” – fără existență independentă – ale obiectului concret²⁷. Totul originându-se în aceste structuri, felul în care autorii manualului și-au organizat expunerea nu trebuie să surprindă. Mari evenimente²⁸ politico-militare sunt explicate integral printr-o prezumtivă dezvoltare a agriculturii, comerțului etc., în segmente temporale extrem de restrânse. Astfel, Unirea de la 1859 ne este prezentată drept o consecință necesară a progresului economic realizat în deceniul premergător evenimentului! În caracterizarea ei stalinistă, *națiunea* avea ca premisă obligatorie crearea unei „piețe interne unitare”, ceea ce Țărilor Române le lipsise, într-adevăr, mult timp. Un proiect eminent *ideal* era claustrat într-o dimensiune abuziv *materială*²⁹. Ideea de „națiune burgheză” asocia globalismul unui termen etno-cultural, *națiunea*, cu reduționalismele specifice ideii de *clasă*, burghezia, în cazul nostru. Politicul însemnând numai dominație și coerciție, rollerismul desființa noțiunea de elită, reprezentativitatea și legitimitatea care îi dădeau conținut. Rolul instrumental/diversionist conferit ideologiei naționale, caracterul ei de clasă, burghez, sunt preferate altruismului și consensualității cuprinse în conceptul de *națiune*. Poporul considerat, îndeobște, ca organism integral era descompus în clase distincte, cu interese opuse³⁰. Marxismul ignora *națiunea* ca formă de individuație, de coerență socială. Schema de inteligibilitate universală pe care o propunea nu se acomoda cu o lume compartimentată pe criterii etnice, fărâmițată în colectivități individualizate, vorbind pentru ele însele, nu printr-o esență conflictuală preexistentă³¹. Un întreg Ev Mediu țărani nu încetaseră a lupta contra boierimii pentru ca, în secolul XIX, o burghezie apărută *ex abrupto* să fie adusă în prim-planul confruntărilor pentru putere. Recunoscută totuși, ca embrionară („slabă”), această „burghezie” nu era decât o grefă ideologică, un artificiu retoric prin care ne sincronizam cu istoria apuseană.

²⁵ Pierre Birnbaum, *Conflictele*, în Raymond Boudon, *Tratat de sociologie*, traducere de Delia Vasiliu și Anca Ene, București, Editura Humanitas, 1997, p. 264.

²⁶ *Ibidem*, p. 265.

²⁷ Isaiah Berlin, *op.cit.*, p. 125–126.

²⁸ Mihail Roller (coord.), *Istoria R.P.R.*, p. 121.

²⁹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 14.

³⁰ Nicolae Berdiaev, *op.cit.*, p. 135.

³¹ Vezi subcapitolul *Reflectarea și reforma* din Françoise Thom, *op. cit.*, p. 62–66.

Lupta politică a burgheziei – deci în domeniul suprastructural, ca să respectăm terminologia vremii – ar fi trebuit să fie, după Marx, expresia unor transformări infrastructurale, care s-o impună ca fatalitate. Cum se putea explica atunci, că o clasă imatură încă la mijlocul secolului trecut, incapabilă să se reprezinte măcar pe sine, ar fi putut impune o ideologie (națională) care să aservească intereselor burgheze o întreagă societate? În locul unei adaptări funcționale a boierimii la cerințele modernității s-a preferat ideea alianței „burghezo-moșierești”. Această sintagmă se subsumează *teoriei conspiraționale a societății*³², după formula lui Popper: a explica un fapt social înseamnă să descoperi grupările care au conspirat pentru producerea lui. Consecuția infrastructură-suprastructură era trecută sub tăcere în schimbul unei figuri de stil – „regimul burghezo-moșieresc” – capabile să sugereze o societate judicios polarizată: exploatați (țărani, proletari) de o parte, exploataitori (moșieri, patroni) de alta. Cu toate că analiza *modului de producție* putea să insinueze „necesitatea obiectivă” a unui fapt istoric, discursul rollerian privilegia premisa mult mai comodă a *luptei de clasă*.

Mai curând o categorie structural-analitică decât o formațiune socială concretă³³, un proletariat compact, omogen, se proiecta, matricial, în evaluarea similară, mecanică, a burgheziei și a celorlalte cupluri de forțe antagonice din trecut. Nu lipsea nici punctul de vedere prospectiv. Considerată global ca o categorie socială intermediară – de aici și identificarea ei abuzivă cu noțiunea de *clasă mijlocie* – burghezia era vestitoarea capitalismului și a dezvoltării industriale³⁴. Într-un decor modern cele două clase rivale se dedicau unor confruntări neîmpăcate, sortite să ducă, fatalmente, la ziua de 23 august 1944. S-a practicat o periodizare *retroactivă* a istoriei noastre, actualitatea „democrat-populară” constituind argumentul empiric și ideologic absolut.

Totul începea cu secolul XX: imperialism, participarea noastră la cele două războaie mondiale. Rezulta de aici că o dezvoltare premonopolistă a capitalismului românesc s-ar fi consumat în secolele anterioare. Nu întâmplător, începuturile erau plasate în secolele XVI–XVII, prin confuzia dintre *capitalul comercial* și *capitalismul comercial*³⁵. „Burghezia este alcătuită din industriași, proprietarii manufacturilor, bancherii – fabula Roller – marea masă a burgheziei formând-o însă *comercianții*”³⁶ (s.n., A.M.). *Îndelungata tranziție spre*

³² Karl Raymund Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. II, *Epoca marilor profeți. Hegel și Marx*, traducere de D. Stoianovici, București, Editura Humanitas, 1993, p. 107. Teoria alianței „burghezo-moșierești” apare de fapt la Lucrețiu Pătrașcanu în lucrarea sa *Un veac de frământări sociale* (1945).

³³ Alexandru Florin Platon, *Burghezia în România: conceptul și metodologia cercetării*, în „Revista de istorie socială”, 1, 1996, p. 264–265.

³⁴ *Ibidem.*, p. 268.

³⁵ John L.H. Keep, *The Rehabilitation of M.N. Pokrovskii*, în Alexander and Janet Rabinowitch with Ladis K.D. Kristof, *Revolution and Politics in Russia. Essays in Memory of B.I.Nicolaevsky*, Indiana University Press, 1972, p. 298.

³⁶ Mihail Roller (coord.), *Istoria R.P.R.*, p. 352.

imperialism – născându-se desăvârșită dar totuși reperabilă atâta cât să poată servi demonstrației – a fost procedeul aplicat și celorlalte perioade de trecere de la un „mod de producție” la altul. În fond, nu era vorba decât de imposibilitatea de a acoperi, doar prin cele cinci paradigme/„orânduiri”, o istorie mult prea îndelungată și capricioasă.

În contextul rigorismului jdanovist, noțiunea de „imperialism”, așa cum fusese impusă istoricilor noștri, își extrăgea conotațiile negative din biografia și mai ales din *echivocurile* ei. Ambiguitățile leninismului cultivaseră un curent istoriografic oarecum reticent față de premisele „obiective” pe care socialismul le-ar fi avut în Rusia anulului 1917³⁷. În numele marelui Ilici, Stalin a reprimat această tendință, susținând însemnătatea capitalului autohton și certitudinea imperialismului rus la 1900³⁸. Ulterior, mai precis în 1934, Stalin își va însuși ideile preopinentele săi, preferând varianta „importării” imperialismului, statutul de semicolonie al Rusiei prerevoluționare³⁹. Deși nesocotea mult invocatul „factor intern”, această interpretare a fost impusă istoriografiilor „democrat-populare” în condițiile campaniei anticospopolite de după 1947. Era o metodă de asimilare a realului, experimentată, pieziș, și pentru epoci mai vechi. „Contaminarea” cu sclavagism este pusă pe seama grecilor mai întâi, a romanilor mai apoi. Feudalismul îl datoram slavilor sau maghiarilor, „microbul” capitalist, francezilor și englezilor⁴⁰. Un retorism marxistoid uneori foarte aproape de hilar mărturisea dificultățile acomodării doctrinei la specificitățile spațiului nord-dunărean. De exemplu, consolidat o dată cu venirea romanilor la 106 d. Chr., sclavagismul sucomba din pricina migratorilor, tot la o dată fixă, în 271 d. Chr. Același tip de factor, politico-militar, extern și deci secundar ca importanță în concepția lui Marx hotăra, doar în 165 de ani, soarta unui „mod de producție”. Infidel declarațiilor lor de principii care susțineau rolul fundamental al factorului intern, economic, manualul lui Roller mai făcea o excepție, previzibilă atunci: slavii. Migratori și, în același timp, buni agricultori, încă din secolele III–IV (!)⁴¹, – contradicția nu jena prea mult – ei provocau destrămarea obștilor daco-romane, garantau acumularea continuă în plan economic și asistau crearea statului feudal românesc după model kievean. În absența unor precondiții sclavagiste, feudalismul se impunea în chip miraculos, neanunțat de nimic: „Modul de producție și baza relațiilor de producție încep să se schimbe – susținea manualul – în amestecul organizării sociale în care existau diferite tipuri de orânduire primitivă, robie și începuturi feudale, în favoarea celui care istoricește *trebuie să se dezvolte, adică, în favoarea relațiilor feudale*”⁴² (s.n., A.M.). Absența unor argumente pertinente era suplinită de atașamentul față de

³⁷ John L.H. Keep, *op.cit.*, p. 312.

³⁸ *Ibidem*, p. 311–312.

³⁹ *Ibidem*, p. 312.

⁴⁰ Mihail Roller (coord.), *Istoria R.P.R.*, p. 63, 86, 233.

⁴¹ *Ibidem*, p. 49.

⁴² *Ibidem*, p. 55.

ideea „necesității istorice”. Necăutându-se probe, ci *îndreptățiri*, geneza feudalismului putea fi urmărită într-o lungă evoluție, „încă de pe vremea cuceririi romane”⁴³.

Refuzând circularitatea corelației economic-social-politic în favoarea cauzalității univoce, discursul rollerian se dovedea refractar față de posibilitatea ca un factor considerat inițial drept *cauză*, să se poată regăsi într-o altă relație, cu titlul de *efect*⁴⁴. Semnificațiile lui instauratoare se vor pierde treptat, o dată cu noile motivații ideologice survenite în perioada 1954–1958. În căutarea probității științifice, marxism-leninismul se elibera, întrucâtva, de clișeele moralizatoare ale jdanovismului. Rămâneau însă percepții mecaniciste, perpetuate din puterea obișnuinței, din avatarurile unui *stalinism antisovietic* (F. Fejto). Asupra lor vom reveni în concluziile acestei expuneri.

3. Spre noua sinteză. Proiecte, polemici, servituți (1958–1965)

În contextul noii „glaciațiuni” (1958–1960), istoricul a trebuit să dovedească un plus de profesionalism dar, în același timp, să evite concluziile extra-marxiste. Totuși, chiar noile exigențe *le făceau posibile*, măcar episodice. Lucrurile nu mai pot fi judecate în bloc, pozițiile adoptate diferind de la un istoric la altul. Este adevărat, schimbările de atitudine sunt punctuale, inconsecvente, recurente în cel mai bun caz. Se manifestau atât în plan conceptual, cât și în cel practic, unde argumentele de ordin empiric relativizau, cu mai puține riscuri, directivele în vigoare. Vom aduce în atenție nuanțări timide și totuși salutare – fie că au văzut sau nu lumina tiparului – tocmai pentru neconformarea, fie și indirectă, la discursul partinic. Față de perioada anterioară, individualitatea istoricului nu ne putea lăsa indiferenți. Apropierea de anul 1964 nu dicta liberalizarea *in corpore* a discursului istoric din România lui Dej. Dacă unii istorici au înțeles contextul favorabil și l-au valorificat ca atare, alții, nu s-au putut desprinde de vechile stereotipii interpretative.

Multe din intervențiile istoricilor români – cele mai multe, cu prilejul pregătirii tratatului – evidențiau tacit frauduloasa separație pe care stalinismul o opera între „infrastructură” și „suprastructură”, între realitatea istorică și matricea ideologică. Or, chiar „forțele de producție”, altfel spus „infrastructura” conțineau elemente de „suprastructură”: cunoștințe tehnice și științifice necesare dezvoltării economice, un anume fel de a concepe lumea etc.⁴⁵. „În genere, – se întreba David Prodan chiar în acei ani – suprastructura face sau nu face istoria? Să ne adresăm lui Marx. El ne spune că baza generează suprastructura și aceasta la rândul ei se întoarce și acționează asupra bazei. Atunci de ce când ajungem la această inversiune ne oprim, ezităm?”⁴⁶. Să zăbovim, succint, asupra câtorva

⁴³ *Ibidem*. p. 63.

⁴⁴ Mahomed Cherkaoui, *Stratificarea*, în Raymond Boudon, *op. cit.*, p. 138; Raymond Aron, *Introducere în filosofia istoriei...*, p. 245.

⁴⁵ *Idem*, *Dix-huit leçon...*, p. 59.

⁴⁶ David Prodan, *op. cit.*, p. 72.

polemici istoriografice pentru a sesiza măsura în care întrebările lui Prodan preocupau și alți istorici.

Macheta volumului I al *Istoriei României* (coordonat de C. Daicoviciu) a fost analizată în zilele de 15–18 februarie 1960⁴⁷. O îndelungată „criză” a societății primitive – echivalată cu „democrația militară” – anunța cu sute de ani înainte de crepusculul real al arhaicității, noul „mod de producție”, sclavagismul. Chiar de pe poziții marxiste, A. Bodor nu făcea decât să observe că „democrația militară” nu putea dura două milenii, ea apărând abia după primele două diviziuni ale muncii⁴⁸.

Confundată cu proprietatea privată, proprietatea personală era invocată drept agent dizolvant al colectivismului arhaic. Chiar pentru neolitic, era văzută într-o paritate difuză cu bunurile aparținând tuturor. O deprindere discursivă admonestată de N.N. Constantinescu și Eugen Comșa care, fie și punctual, inoportunau acest retorism substituit cercetării propriu-zise⁴⁹.

Cu intenții relativizante, H.H. Stahl recunoștea că teritoriul ocupat de romani „a cunoscut” sclavagismul⁵⁰. Dat fiind faptul că majoritatea populației dacice, trăitoare la sate, era angajată în păstorit și agricultură, utilizarea sclavilor nu putea căpăta proporții semnificative. Apelând la Marx și Engels, Stahl contesta ideea unui sclavagism clasic în Dacia Romană. „Părinții fondatori” arătaseră că „modul de producție” adus de cuceritori – sclavagism, în cazul de față – se adaptează, inevitabil, regimului de muncă existent în teritoriul cucerit⁵¹ (obștea dacică). Prevalența păstoritului în economia daco-romană, atât de stânjenitoare pentru demonstrarea tranziției de la sclavagism, colonat sau obște, la feudalism, era susținută de Al. Rosetti și de alți istorici, trecuți sub tăcere în procesul verbal⁵².

„Trebuie să fi fost...”⁵³, „nu este exclus ca...” sunt presupuziții care implicau un ritm mai lent al devenirii dar adaptat, în esență, *trend*-urilor universale. Ceea ce în Vest era la apogeu, în Est debutase de mult timp, urmând, neapărat, aceeași direcție de dezvoltare. Sclavagismul survine mai puțin ca necesitate istorică, mai mult ca racordare selectivă la o modalitate superioară de organizare a muncii. Mult prea fidel vechii orientări, volumul I al tratatului va fi completat, în 1962, de aprecierile formulate cu ocazia celor 15 ani de istoriografie „democrat-populară”. Spiritul lor se concentrează, bunăoară, pe chestiunea etnogenezei, înțeleasă acum ca simbioză „slavo-străromânească”⁵⁴.

⁴⁷ *Discuții asupra machetei volumului I al „Istoriei României”,* în „Studii”, 3, 1960, p. 24–34.

⁴⁸ *Ibidem.*, p. 31.

⁴⁹ *Ibidem.*, p. 26, 27.

⁵⁰ *Ibidem.*, p. 31.

⁵¹ *Ibidem.*, p. 32.

⁵² *Ibidem.*, p. 33.

⁵³ *Istoria României*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, p. 431.

⁵⁴ Ion Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii”, 6, 1962, p. 143.

La solicitările Comitetului Central „factorul intern” își diminuea deci, înțelesurile socio-economice în favoarea celor etnice.

În noiembrie 1960 a urmat macheta volumului secund. Întrucât susțineau primatul creșterii animalelor în economia secolelor XIV–XVI, C.C. Giurescu, Gh. Zane, Radu Paul și Fl. Constantiniu sunt acuzați, de altfel previzibil, că încearcă să nege lupta de clasă în Evul Mediu⁵⁵. Practic, ei nesocoteau modelul social impus, necondiționat, tuturor epocilor: o proprietate funciară de un anume fel și două clase („principale”) care și-o disputau fără încetare. Relațiile de suzeranitate-vasalitate neavând ca bază feudul, fărâmițarea feudală, piața internă și exportul de cereale încă din a doua jumătate a secolului XV, lupta de clasă și victoria ei în cultură – adică scrisul în limba română – corespundeau cerințelor Partidului⁵⁶. Mai interesante pentru noi ar fi discuțiile pregătitoare din 1959, legate de „rezerva feudală” și cultura aceluia timp.

În primul caz, dezbaterile au plecat de la referatul lui Ștefan Ștefănescu. El susținea primatul agriculturii în economia medievală, certitudinea imunităților feudale în secolele XIV–XV, „rezerva” seniorială ca producătoare de grâne pentru export și, de aici accentuarea exploatarea țăranilor⁵⁷. A fost sprijinit de Ștefan Pascu, Lia Lehr, Damaschin Mioc, Gh. Cronț⁵⁸ etc.

Mai moderat, P.P. Panaitescu crede în apariția „rezervei” dar ceva mai târziu, în contextul „legăturii” lui Mihai. La sfârșit de secol XVI, în ciuda monopolului otoman, intensificarea comerțului cu grâne și nevoia de brațe de muncă ar fi determinat crearea ei⁵⁹. Oarecum surprinzător, B. Cămpina nu va împărtăși ideile lui Panaitescu deoarece considera că monopolul otoman fusese o piedică serioasă în calea dezvoltării comerțului. Reiese deci, lipsa de motivație în ceea ce privește organizarea „rezervei”⁶⁰. Din cele spuse de Panaitescu merită reținut dezacordul său cu Ștefănescu: în secolele XIV–XV nu a existat vreo rezervă feudală *lucrată*, țăranii prestând doar munci domestice, de curte⁶¹. În același sens au intervenit C. Cihodaru și N. Grigoraș, subliniind slaba dezvoltare a agriculturii medievale (sec. XIV–XV), utilizarea unei strânse „rezerve” doar pentru creșterea animalelor⁶². „Modul de producție” feudal se întemeia, teoretic, pe riguroasa corespondență dintre regimul juridic al proprietății, raporturile dintre clase și progresul economic rezultat din ele. Or, opiniile celor mai sus citați nu contribuiau cu nimic la acreditarea unui feudalism românesc de

⁵⁵ *Dezbateri privind macheta volumului II din Tratatul „Istoriei României”*, în „Studii”, 1, 1961, p. 160.

⁵⁶ *Istoria României*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 317, 449, 684, 706.

⁵⁷ *Discuții cu privire la unele probleme ale rentei feudale*, în „Studii”, 2, 1959, p. 187–189.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 193, 194, 196, 198.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 192.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 199.

⁶¹ *Ibidem*, p. 192.

⁶² *Ibidem*.

inspirație apuseană. Completări decisive erau aduse de A. Oțetea: a) nu existau dovezi că grâul vândut ar proveni dintr-o rezervă seniorială și nu din dijmele plătite de țărani; b) nici măcar în preajma Regulamentului Organic boierii nu izbutiseră să impună cele 12 zile de clacă stabilite de Mavrocordat⁶³. Citind actul dezrobirii vecinilor din 1749, Oțetea observa că țărani nu se plâneau de numărul zilelor de clacă ci de slujbele domestice, secundare la care erau chemați⁶⁴. Protestau, prin urmare, împotriva unor obligații *reziduale*, apăsătoare psihologic, tocmai prin *marginalitatea* lor⁶⁵. Un „punct de vedere comun”, obligatoriu de altfel, în asemenea întruniri, este formulat de B. Cămpina: dacă unora li se pare exagerată ideea „rezervei” feudale în secolul XVI, cu toții erau de acord cu existența ei în secolul următor⁶⁶.

Problemele culturii medievale au fost analizate de sine stătător în 1959 și reluate cu prilejul dezbaterilor legate de macheta volumului II, în noiembrie 1960. De observat că termenul „feudal” este utilizat uneori mai mult cu înțelesuri cronologice și mai puțin cu trimiteri socio-economice. Spiritul discuțiilor poate fi rezumat, în mare parte, de intervențiile lui G. Oprescu și Pavel Apostol. Ei arătau că, în principiu, teoria leninistă „a celor două culturi” poate fi extinsă și asupra altor formațiuni social-politice, nu numai a „capitalismului”⁶⁷. Recunoșteau totuși, că cele două culturi net diferențiate – „populară” și „feudală” – nu pot fi acceptate pentru perioade în care feudalismul nu era constituit deplin⁶⁸. Se evita, în fond, unul din aspectele delicate ale cercetării marxiste în domeniul culturii. De vreme ce creștinarea precedase întemeierea statelor feudale, cum ar fi fost posibilă evaluarea ei ca fenomen suprastructural, ideologic și justificativ al feudalității mature?

Conjugat cu un oarecare orgoliu personal, marxismul practicat de Panaitescu punea începuturile scrisului în limba română pe seama condițiilor social-politice interne. Influențele husitismului sau ale Reformei, susținute de mulți dintre înaintașii săi, puteau fi respinse ușor în numele „ortodoxiei” ideologice. La sfârșitul secolului XV, aflată sub influența feudalilor locali – credea Panaitescu –, biserica maramureșeană și-ar fi declarat independența față de episcopia ruteană de la Muncacz. Ca semn al autonomiei lor, maramureșenii ar fi început să traducă în românește cărțile bisericești de care aveau nevoie⁶⁹. Exprimându-și dezaprobarea față de teza lui Panaitescu, Al. Rosseti opta pentru influența luterană în timp ce Ioachim Crăciun, Ion Chițimia și Alexandru Elian preferau un alt factor extern, husitismul⁷⁰. La rândul său, M. Berza observa că

⁶³ *Ibidem*, p. 200.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Françoise Furet, *Reflecții asupra Revoluției franceze*, traducere de Mircea Vasilescu, București, Editura Humanitas, 1992, p. 124.

⁶⁶ *Discuții cu privire la unele probleme ale rentei feudale*, p. 198.

⁶⁷ *Dezbateri privind macheta volumului II*, p. 163.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Dezbateri asupra problemelor culturii medievale din Țările Române*, în „Studii”, 6, 1959, p. 135.

⁷⁰ *Ibidem*.

nu cărțile trebuitoare cultului fuseseră traduse, ci psalmii, cu o circulație restrânsă⁷¹. Marxistă și în același timp autohtonistă, ipoteza lui Panaitescu se conforma noilor orientări ideologice, politicii „naționale” care se afirma chiar în acei ani. Este și motivul includerii sale în volumul II al tratatului (1962).

Prin accentul pus pe factorii politici, juridici, administrativi, instituționali, volumul III – îngrijit de A. Oțetea, M. Berza și D. Prodan – cultiva, insidios, un *determinism fragmentar*. Volumul însărcinat să prezinte descompunerea feudalismului și apariția capitalismului (1610–1847) se concentra în capitole de sine stătătoare, asupra unor stop-cadre de viață economico-socială în care sugestia teleologică este destul de firavă. Izolând economicul în capitole separate și asimilându-l mai mult progresului tehnic, coordonatorii relativizau ipostaza lui consacrată, de cauză primă. Îi insinuau deci, o postură mai difuză, de *context*, fundal al unor evenimente, scurtcircuitând simplismul unor legături directe, uncauzale. Convulsiile sociale și economice cuprinse între copertile acestui volum ne sugerează – voit sau nu, dincolo de conformismele preambulare – mai degrabă o lungă criză a feudalismului decât o veridică emergență a capitalismului. Printr-un mimetism grosier, manualul coordonat de Roller stabilea că renta în muncă definea începuturile feudalismului iar cea în bani perioada de sfârșit a acestui „mod de producție”⁷². Distanța luată față de acel timp și chiar față de volumul II, se materializa acum prin Panaitescu: nu poate fi vorba de o generalizare a rentei în bani, afirma el, pentru secolul XVII⁷³. Arătând că „rezerva” feudală nu era o realitate geografică ci doar una economică, extinsă pe seama pământurilor nedestelente și nu în dauna pământurilor țărănești, volumul III se dovedea mai reticent față de ideea crescândeii exploatarei a țăranilor⁷⁴. Se insistă pe constrângerile de ordin economic, mai puțin pe cele de ordin juridic. Necăutându-se cu orice preț un *continuum* al servitudinii, dependența țăranului față de proprietar este atribuită mai mult *invoielilor* și nu legării de glie. Este și motivul pentru care volumul III amintește eliberările din iobăgie survenite în timpul lui Matei Basarab și al lui Vasile Lupu⁷⁵.

În acest context teza „iobăgiei a doua”, formulată de Oțetea, deși provocase o amplă dispută, a constituit o dată cu respingerea ei, una din marile tăceri ale sintezei. Unii vedeau în ideea lui Oțetea o denaturare a scrierilor lui Engels, o gnoză „economistă”, relativizantă. Simptomele crizei nu făceau iminentă tranziția spre un alt „mod de producție”. Respinsă tocmai din aceste motive de Vasile Maciu, G. Georgescu Buzău, V. Liveanu etc., ipoteza celei de „a doua iobăgii” nu era acceptată nici de David Prodan sau de Ilie Corfus. Cei din urmă se mărgineau să constate neconcordanța ei cu realitățile *controlabile* ale trecu-

⁷¹ *Ibidem*. p. 136.

⁷² Mihail Roller (coord.), *Istoria R.P.R.*, p. 62.

⁷³ *Istoria României*, vol. III, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 73.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 71.

⁷⁵ *Ibidem*. p. 76.

tului nostru. Deși punctul de vedere „comun”, adică partinic, avea câștig de cauză, dezbaterăa a evidențiat grupări de atitudine istoriografică și orientare (non)ideologică puțin observabile până nu demult. Dacă pentru tineri ca Șerban Papacostea sau Florin Constantiniu a fi de partea marxismului nepartinic practicat de Oțetea însemna să te pronunți împotriva grupării dogmatice a lui Maciu, pentru alți istorici, poate mai maturi, confruntarea prilejua aprecieri aparent neutre, de ordin factologic, temporal sau cantitativ, greu de acomodat însă cu presupuzițiile ideologice. Nu lipseau nici confrăți – de felul lui Panaitescu – preocupați să edulcoreze ori să agraveze concluziile lui Oțetea doar pentru a le subsuma unor mai vechi ipoteze personale. Caracteristicile „iobăgiei a doua” ar fi apărut încă din secolul XVI (!) – credea Panaitescu – originile ei aflându-se în „legătura” lui Mihai⁷⁶. În consecință, Panaitescu vede în teoria lui Oțetea doar o contribuție la faza *finală* a „iobăgiei a doua”⁷⁷. Pionieratul și analiza etapelor anterioare (sec. XVI–XVIII) constituiau, implicit, meritul lui Panaitescu.

Spre nemulțumirea lui N.N. Constantinescu, intervențiile lui C.C. Giurescu, Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea găseau premisele „iobăgiei” mult mai târziu, în evenimente politice/militare, situate deci în afara logicii marxiste: ocupația austriacă a Olteniei (1718–1734), tratatele de la Kuciuk-Kainargi (1774) și Adrianopol (1829)⁷⁸. Era prilejul unor solidarizări tactice, a unor amendamente care ocultau scolastica marxistă. Astfel, N. Grigoraș nu făcea decât să observe că „iobăgia a doua” pare să caracterizeze țările agrare, fără orașe înfloritoare, fără burghezii⁷⁹. Citite invers, afirmațiile lui nu făceau altceva decât să nege, indirect, necesitatea obiectivă a capitalismului, a contradicțiilor care îl defineau. De cealaltă parte (V. Maciu, G. Georgescu-Buzău, N.N. Constantinescu), s-a obiectat că termenul propus de Oțetea ar presupune o primă iobăgie, urmată de un răstimp oarecare de libertate și deci, de o inadmisibilă sincopă a luptei de clasă⁸⁰.

Factorii politici au respins ideea celei de „a doua iobăgii”. Deși neconformă realității, ea avusese la origini intenția de a conferi marxismului o oarecare probitate științifică. Rollerieni reciclați în național-comunism l-au acuzat pe Oțetea – pe baza analogiilor pe care le făcuse cu zona Elbei – de faptul că ar intenționa să ofere o justificare istorică integrării noastre în CAER⁸¹. Aceștia nu reprezintă, totuși, un curent de opinie semnificativ. Amplitudinea polemicii a fost valorificată în scopuri de demarxizante de către acei istorici care nu au împărtășit teza lui Oțetea din scrupule ținând de semantica istorică (D. Prodan) sau de adevărurile incomode ale statisticii și cronologiei (Ilie Corfus). Un adevărat export de grâne debutează abia din 1847 dar păstrându-se, preciza Corfus, sub

⁷⁶ *Discuția publică cu privire la „iobăgia a doua în țările din centrul și răsăritul Europei” și „iobăgia a doua în Moldova și Țara Românească”*, în „Studii”, 3, 1961, p. 729.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 731–733.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 731.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 730–735.

⁸¹ Florin Constantiniu, *Andrei Oțetea și a doua iobăgie: o dezbateră inutilă?*, în RI, 7–8, 1994, p. 686.

50% din valoarea produselor animaliere expediate atunci peste graniță⁸². În 1831–1833, nu mai devreme, se producea și legarea de glie a clăcașilor⁸³. Sunt precizări cu trimiteri non-marxiste, neregăsite, firește, în volumul III. Comitetul de coordonare/supraveghere nu aprecia orice distanțare de Oțetea evaluând conduitele în funcție de orientare „ortodoxă” sau „neortodoxă” a disocierii.

Determinismul fragmentar și implicit, *multicausal* practicat în macheta volumului III, parțial păstrat și în tomul propriu-zis, este reproșat redactorilor responsabili. Maciu găsea că expunerea nu se întemeiază consecvent pe schimbările intervenite în baza economică⁸⁴. Avea în vedere, printre altele, paragrafele referitoare la iozefinism și la răscoala lui Horea. David Prodan le formulase ignorând concepția marxistă asupra unor asemenea probleme: identitatea ideologică/suprastructurală a culturii sau religiei, statul ca instrument represiv al claselor dominante etc. „O altă problemă spinoasă – își amintea Prodan – era regimul austriac, care trebuia acuzat de toate asupririle mistificând răspunderile. Cum? Favorabil iosefinismului, lui Iosif II, care a ucis pe Horea?”⁸⁵ Amenințând cu retragerea din colectivul redacțional, istoricul clujean

⁸² *Discuția publică cu privire la „iobăgia a doua”, p. 732.*

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ *Sesiunea consacrată dezbaterii machetei volumului III.*

⁸⁵ David Prodan, *op.cit.*, p. 126; Ultima carte a lui Pavel Țugui acreditează ideea că anul 1955 – când Gheorghe Gheorghiu-Dej crea Secția de Științe și Cultură a C.C. al P.M.R. – ar fi determinat începutul unei „cruciade” naționale, antisovietice. Strâns uniți în jurul secretarului general, istoricii s-ar fi implicat „plenar” în lupta contra ocupantului sovietic și a falsificărilor impuse de acesta în plan istoriografic. Pavel Țugui pretinde că toți cei care doreau înlăturarea lui Mihail Roller, omul rușilor, nu ar fi fost decât patrioți domnici să restabilească vechile adevăruri interbelice și să reînvie climatul democratic, atât de necesar activității științifice. Lucrurile nu stau chiar așa. În 1955 Dej experimenta „calea proprie” spre comunism – afirmată la Congresul al II-lea al PMR – încercând, pentru prima oară, o ușoară desprindere de „linia” Moscovei, mai precis lui Hrușciov (denunțarea crimelor staliniste, principiul conducerii colective, destinderea relațiilor Est-Vest). Neputându-se delimita de practicile staliniste care îi asigurau puterea, Dej iniția o politică autonomă, antirusească și atât, travestită în categoriile discursului „național”. Schimbările „la vârf” intervenite în acea perioadă – Pavel Țugui și Nicolae Ceaușescu sunt doar două exemple, dintre atâtea altele – aveau ca scop înlocuirea militanților cominterniști, fideli Moscovei, cu activiști mai tineri, și atașați de persoana conducătorului. Deoarece mulți din cei debarcați erau de origine evreiască sau maghiară, lupta pentru putere dintre vechea și noua „gardă” a putut fi prezentată în culori naționaliste. Se ignoră faptul că mulți comuniști, români sau nu, inițial devotați jdanovismului, au sesizat noile tendințe și au adoptat, treptat, o atitudine evazivă care îi acomoda cu interesele grupării Dej (I.G. Maurer, G.Apostol, E.Bodnăraș etc.). Abandonându-l pe Roller, istoricii și activiștii de aceeași ascendență evreiască, au trecut, tacit sau nu, în tabăra virtual câștigătoare (L. Răutu, G. Haupt, B. Cămpina). Cele precutece la mijlocul anilor '50 nu au constituit reevaluare în sens național a politicii P.M.R.-ului. Secția de știință și Cultură încredințată lui Țugui trebuia să dubleze și mai ales să concureze Direcția de Agitație și Propagandă, controlată de Leonte Răutu și Mihai Roller – „durii” sectorului ideologic. Totul a stat sub semnul unei disimulări bine regizate, menită să contrazică, la o primă vedere, realitatea unor lupte fracționiste față de care Moscova ar fi reacționat intempestiv și, poate, contrar intereselor lui Dej. În consecință, nu putem accepta că Petre Constantinescu-Iași sau Vasile Maciu – prin simpla disociere de un Mihail Roller tot mai marginal – ar merita să fie prezentați drept corifei ai întoarcerii la normalitatea cercetării de odinioară. Nu trebuie uitat că anul 1958 – marcat de

a reușit să impună factorii de cauzalitate în ordinea dorită. Așeza iluminismul, un element suprastructural în teorie, la originile politicii reformiste, promovate de stat împotriva nobilimii. Deci invers față de succesiunea cauzală postulată de leninism-stalinism. Contrar determinismului unisensual infrastructură-suprastructură, răscoala din 1784 nu devia, în opinia lui Prodan, din iluminism, ci, dimpotrivă, era o negare a acestuia⁸⁶.

Referitoare la anul 1821, polemica Oțetea-Știrbu scosese în evidență, încă din 1957, rudimentele de marxism cu care unii istorici operau atunci. În recenzia din *Studii* (2, 1957) Oțetea cobora lucrarea lui Știrbu (*Răscoala din 1821 și legăturile ei cu evenimentele internaționale*, 1956) la nivelul caricaturii. Știrbu socotea că îngrădirile din Anglia secolului XVI avuseseră un corespondent românesc în secolul XVIII⁸⁷. De aici imaginația îl purta spre ideea extinderii pășunilor, a alungării țăranilor către orașe etc. Oțetea s-a mulțumit să precizeze că înglobarea pământurilor țărănești în domeniile boierești nu este specifică doar secolului XVIII, ci și celor precedente. Drept urmare, nu putea fi pusă în legătură cu acumularea primitivă a capitalului⁸⁸. Oțetea își manifesta scepticismul și în privința acelor elemente fanariote evaluate de Știrbu ca purtătoare ale noului „mod de producție”. Negustorii din Fanar nu aduseseră capital comercial pentru a-l investi în comerțul nostru – preciza Oțetea – ci, dimpotrivă, cumpărau moșii pentru a trece în rândul boierimii⁸⁹. Va aduce completări ceva mai târziu, în iulie 1960. De astă dată îi vine în sprijin și Gh.Zane care, deosebind *criza* feudalismului de momentul decisiv al *descompunerii* lui, reducea „seculara” agonie a acestui sistem, limitând-o la împrejurările primei jumătăți a secolului trecut⁹⁰.

Momentul 1848 era – în viziunea leninismului de catedră – consecința necesară a afirmării burgheziei noastre, pe de o parte, a disensiunilor datorate exploatareii capitaliste din agricultură, pe de alta⁹¹. Dacă Gh. Zane vedea doar o burghezie *comercială* (!) cu „prioritate treptată” *după* 1848, Vasile Maciu se grăbea să identifice meșteșugarul cu patronul capitalist, „pătura mijlocie” cu burghezia”, feudalismul cu aristocrația⁹². Nu era dispus să remarce că mișcările

---

retragerea trupelor sovietice – a adus un nou val de arestări și o nouă epocă de rigorism ideologic în care cei doi istorici mai sus menționați s-au remarcat prin dogmatismul luărilor de poziție. Confruntate cu evocări din aceeași perioadă – ale lui David Prodan, de exemplu – „Memoriile” lui Pavel Țugui își trădează apartenența ideologică. Apărute, poate nu întâmplător, la Editura Ion Cristoiu, ele se înscriu într-un discurs justificator, amintind prea mult de victime sau de salvatori pentru a nu spune nimic despre vinovați. (Vezi Pavel Țugui, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999, 300 p.).

⁸⁶ *Sesiunea consacrată dezbaterii machetei volumului III*, p. 184.

⁸⁷ Andrei Oțetea, *O nouă istorie a mișcării din 1821*, în „*Studii*”, 2, 1957, p. 203.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 205.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 202–203.

⁹⁰ *Discuții cu privire la capitoul „Epoca regulamentară în Principate”*, în „*Studii*”, 6, 1961, p. 1546.

⁹¹ *Ibidem*, p. 1545.

⁹² *Ibidem*, p. 1545, 1547.

țărănești nu erau îndreptate contra *persoanei* boierului, ca exponent al unei clase reacționare. Rezistența țărănimii nu era atât antiaristocratică/ antifeudală cât mai mult antiburgheză, anticapitalistă. După cum scria și F. Furet ostilitatea țăranelor față de seniorie nu era altceva decât forma arhaică a opoziției la schimbare în general, la cea economică în special⁹³.

Apărut și el în 1964, sub îndrumarea lui Petre Constantinescu-Iași volumul IV al Tratatului nu se arată influențat de spiritul liberalizant al epocii. Evenimentele petrecute într-un singur an, 1848, asigurau triumful definitiv al capitalismului, al regimului „burghezo-moșieresc”, sfârșite, la rândul lor, la o dată și mai fixă: 23 august 1944. *Desfășurarea și urmările* revoluției pașoptiste fiind înscrise, necesarmente, în *cauzele* sale, istoricii erau scutiți de obligația de a-i întocmi bilanțul⁹⁴. Nefăcând nici o deosebire între *originile* revoluției – căutate în tot Evul Mediu – și *natura* „burghezo-democratică” a evenimentului în sine, momentul 1848 devenea expresia unui proces istoric în *desfășurare* (nașterea capitalismului) dar beneficiind, miraculos, de un agent istoric (burghezia) perfect adaptat⁹⁵, apt pentru acțiune.

Se observă numai o timidă tendință de reorientare a discursului de la *lupta de clasă* către o analiză mai neutră, a *modului de producție*. *Naționalul* este gândit, într-adevăr, prin intermediul *societalului* dar mai puțin culpabilizant, cu mai multă preocupare pentru stratificarea internă a claselor. Rămâne însă grija pentru „ansamblu”, pentru *revendicările comune* de la 1848, citite nu prin caracterul consensual al ideologiei naționale ci prin unitatea condițiilor social-economice. Leninismul nu disprețuia intelectualul, mai ales acela capabil să-și depășească „limitele de clasă”. Revoluționarii de la 1848 puteau fi deci reevaluați sub această acoperire ideologică. Luând ca pretext critica hrușciovistă a „cultului personalității”, românii își manifestau însă preferința pentru factorul *masă*. Excluzându-se noțiuni cum ar fi „elită”, „prestigiu”, „legitimitate”, „reprezentare” etc., *poporul* este definit prin scopurile sale, ca mulțime indistinctă de oameni de bine⁹⁶.

Din zgârcenia proceselor verbale, oricum, tendențios formulate, transpare totuși, la T. Bugnariu și P.P. Panaitescu, o lectură „națională” a celor petrecute acum 150 de ani, mai ales în Transilvania. Un internaționalism *à rebours* – propus de V. Chereșeșiu – evalua conduita pașoptiștilor români în funcție de atitudinea față de revoluția europeană în general, față de cea maghiară în speță⁹⁷. De aici rezulta o tratare autonomă a societalului și naționalului ca și cum, arăta Bugnariu, cele două probleme ar fi fost complet diferite în programul

⁹³ François Furet, *op.cit.*, p. 123.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 36–37.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 38.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 45.

⁹⁷ *Dezbaterile privind macheta volumului IV din Tratatul „Istoria României”*, în „Studii”, 5. 1961, p. 1278.

revoluției ardelen⁹⁸. Cu o asemenea ipoteza de lucru – „curente ideologice” cum le intitula Chereșteșiu – percepția negativă asupra Adunării de la Blaj se impunea de la sine⁹⁹. O remarcă de bun simț aparținând lui Panaitescu, propunea „ideile și nevoile românești” drept principal reper evaluativ¹⁰⁰. Indirect, refuza să analizeze faptele de atunci prin prisma frăției revoluționare maghiaro-române. De vreme ce toți intelectualii ardeleni militau pentru emancipare națională și socială, Panaitescu găsea inutilă identificarea unor „curente” ideologice în rândul pașoptiștilor transilvăneni¹⁰¹. Spre indignarea unei părți a auditoriului, Panaitescu vedea ca „necesară, obiectivă” orientarea lor spre Viena¹⁰². Independent de corijările și amendamentele propuse la discutarea machetei, factorul național a fost mai bine înțeles în volumul IV dar nu în termeni integratori ci în semnificațiile lui „progresiste”, antifeudale.

Sub acoperirea terminologiei în vigoare, a diferențierilor statuate între revoluția „burgheză și cea „burghezo-democratică” – angajarea maselor desemnând superioritatea celei din urmă – L. Boicu relativiza amploarea celor petrecute în Muntenia și mai ales în Moldova. „Revoluție burgheză” în primul caz, „mișcare protestatară” în cel de-al doilea, erau noțiuni care acreditau reformismul programelor de la 1848 și nu voința de răsturnare cu orice preț¹⁰³. Constatări privitoare la condițiile socio-economice reale din Principate (L. Boicu, Vl. Diculescu), puneau sub semnul întrebării „necesitatea obiectivă” a Revoluției. O muncitorime aflată în faza ei „preistorică”, dominată de lucrători din Austria și Germania, negustori și meseriași în mare parte supuși străini, o boierime care își asumase investițiile din transporturi și credit sunt caracteristici care făceau inoperabilă grila marxistă¹⁰⁴. Tonul general al discuțiilor nu era însă favorabil unor asemenea aserțiuni. „Activitatea și ideologia exilaților moldoveni” – titlu propus de Vl. Diculescu – este respins de Valerian Popovici¹⁰⁵. Cel din urmă considera că exilul ar fi însemnat, nici mai mult nici mai puțin, decât continuarea, la un nivel superior, a „mișcării revoluționare” de la Iași¹⁰⁶. Același Vl. Diculescu își exprimase rezervele în legătură cu importanța problemei agrare de la 1848¹⁰⁷. Petre Constantinescu-Iași intervenea decisiv pentru a decreta concluziile dinainte știute, definitorii pentru spiritul volumului IV: „mișcarea din 1848 nu este o mișcare națională, ci o mișcare largă, revoluționară”¹⁰⁸ (s.n., A.M.) Motivul burghezului trădător, aliat

⁹⁸ *Dezbateri asupra problemelor din 1848*, în „Studii”, 3, 1959, p. 237.

⁹⁹ *Dezbaterile privind macheta volumului IV...*, p. 1278.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 235.

¹⁰¹ *Dezbaterile privind macheta volumului IV...*, p. 1278.

¹⁰² *Ibidem*, p. 1275.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 1274.

¹⁰⁴ *Dezbateri asupra problemelor din 1848*, p. 233–234.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 238–239.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 239.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 233.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 242.

cu moșierimea, organizează cea mai mare parte a discursului. Apriorismul analizei reiese și din comentariile pe care G. Georgescu-Buzău le făcea la adresa unor lideri ca Ion Brătianu sau C.A. Rosetti, cunoscuți la 1848 ca radicali: „aceștia toți ajung la dreapta; chiar dacă nu ajung acum, vor ajunge în viitorul apropiat”¹⁰⁹. Ei se arătaseră dispuși la trădare încă de la începuturi, când au încercat să obțină cooperarea domniei – instituție reacționară, feudală. Georgescu-Buzău uita că Marx și Engels vedeau statul acelei epoci doar ca *arbitru* între burghezie și nobilime, nu ca adjuvant al celei din urmă¹¹⁰.

Ședința din 28–30 iunie 1961 definitivă profilul ideologic al viitorului volum IV: propusă de Oțetea ca sfârșit al epocii moderne data de 1 decembrie 1918 este respinsă de Petre Constantinescu-Iași în favoarea lui octombrie 1917¹¹¹. Tocmai de aceea volumul cu pricina nu a mai fost urmat de un al cincilea dedicat contemporaneității. 1917 era începutul absolut, conținând în universalitatea mesajului său, toate împlinirile viitoare. Societățile care își revendică o „întemeiere” revoluționară, mai ales dacă aceasta este de dată recentă, au o dificultate deosebită în a-și scrie istoria contemporană¹¹². Orice istorie de acest gen este o comemorare a originilor: magia aniversării este dată de fidelitatea moștenirilor, nu de discutarea critică a moștenirii¹¹³.

4. În loc de concluzii

Epoca rolleriană avusese ca metodă de lucru ceea ce Raymond Boudon va numi *disonanță cognitivă*¹¹⁴. Așadar, selectarea arbitrară a acelor fapte, dintre atâtea altele, susceptibile să valideze concluzii preconceptuate. Totuși, unele nuanțări sunt necesare. De la context la context, de la individ la individ, indirect sau nu, prestații care, în aparență, se aliniau „noilor orientări” nu făceau, în realitate, decât să edulcoreze efectele bigotismului jdanovist. Pentru acei ani ai terorii ideologice nu putem decât să salutăm frondele de moment, verbale chiar, materializate sau nu în plan editorial. Refuzul de a scrie, factologia, cultul fragmentului, științele auxiliare sau publicarea documentelor au fost doar câteva din opțiunile capabile să evite ingerințele politicului. Conjunctura slavofilă a

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 240.

¹¹⁰ Françoise Furet, *op. cit.*, p. 131.

¹¹¹ *Dezbaterile privind macheta volumului IV*, p. 1279; vezi și Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944–1977*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 34–36.

¹¹² Françoise Furet, *op. cit.*, p. 131.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Raymond Boudon, *op. cit.*, p. 581: Tradusă în cheie rolleriană, teoria exclude *hazardul* din rândul virtualilor agenți cauzali. Roller respingea posibilitatea ca o așezare să dispară accidental prin distrugere, invazie, incendiu etc. Motivul transpare dintr-o replică dată lui R. Vulpe: „Dar negarea dezvoltării, «lichidarea» așezării, căutând explicații în incendii, înseamnă, sub altă formă, neglijarea problemei esențiale: problema continuității dezvoltării societății omenești pe aceste tărâmurii din vremurile cele mai îndepărtate” (Mihail Roller, *Probleme de istorie...*, p. 85). Succesiunea „modurilor de producție” era, firește, condiționată de continuitatea activității economice. Fără această premisă discursul marxist era lipsit de obiect.

putut fi valorificată prin formarea unor buni specialiști mai ales în domeniul paleografiei, epigrafiei etc. „Tehnică” prin obiectul muncii, editarea izvoarelor medievale era unul din puținele obiecte de studiu în care puteai ocoli ideologicul fiind, deopotrivă, într-o deplină concordanță cu slavocentrismul de strictă actualitate. De aceeași situație s-au bucurat, parțial, „tehnicismele” aferente arheologiei.

Non-conformismele și-au avut prețul lor. Ne gândim la epurările din 1952 sau la compromisurile politice care – „la schimb”, cum s-ar spune – atrăgeau o oarecare indulgență față de infidelitățile ideologice reperate în scriitura respectivului istoric. Am exemplifica prin *Supplexul* lui Prodan, apărut în 1948. Pornind de la conținutul nemarxist al cărții, cititorul ne-ar acuza că diabolizăm cu orice preț începuturile „democrat-populare”. Aplecându-ne mai mult asupra biografiei autorului, a împrejurărilor în care cartea a fost elaborată și a felului în care a fost primită, eventualele reproșuri ni s-ar părea neîntemeiate. Cele mai bune dovezi le găsim chiar în „Memoriile” acestui istoric. Pregătit în anii precedenți, când monopolul ideologic al Partidului nu fusese încă instituit, *Supplexul* beneficiase, în 1948, de o editare mai mult decât formală. „Să nu mai pomenesc soarta primei ediții a lui *Supplex Libellus*. Depusă toată ediția la aceeași librărie, pentru a o pune în vânzare, n-a văzut-o nimeni – mărturisirea D.Prodan – iar după un răstimp, interesându-ne de ea, nu s-a mai găsit nicăieri, fusese dată la topit desigur, fără să mai putem afla de cine și din a cui dispoziție”¹¹⁵. Cu toate că David Prodan era îndreptățit să scrie cele mai sus reproduse, nu suntem tentați să-i împărtășim, întru totul, amărăciunea. Jumătățile de măsură cuprinse în acest episod corespund, în mare parte, conduitei politice ambigue a istoricului clujean: simpatizant comunist, neînregimentat în Partid. Judecând „la rece”, David Prodan nu avea, în fapt, prea multe de reproșat noului regim. Anul 1948 îi aducea o nesperată gratificație partinică: intra în Academia din care foști colegi de breaslă fuseseră eliminați doar pentru a fi aruncați după gratii. Episodul „abaterii de dreapta” l-a adus pe banca acuzaților, dar fără consecințe grave, ci doar cu sancțiuni pe linie ierarhic administrativă, independente de conținutul scrierilor sale. O timpurie „adeziune” proteja, oarecum, probitatea științifică a personajului discutat. Costurile morale ale acestui gest nu intră în competențele expunerii de față. Am sugerat doar faptul că regimul se constituise, prin omniprezența sa, într-un reper la care te raportați obligatoriu, mai mult sau mai puțin conformist, cu sacrificiile de rigoare.

Dacă istoriografia sovietică funcționa aproape mecanic pe baza unor concepte și noțiuni, „canonizate” în trei decenii de existență (1918–1948), cea românească, „democrat-populară” (1948–1965), nu a reușit niciodată să-și formuleze un corpus de norme specifice cu care să opereze infailibil, constant, eficace. 1948–1953 au fost anii de inițiere, de anevoioasă însușire a noului demers istoriografic. S-au sfârșit, angoasant și dilematic, cu moartea lui

¹¹⁵ David Prodan, *op. cit.*, p. 124.

Stalin, cu necesitatea de a uita – în contextul „dezghețului” – o retorică jdanovistă abia deprinsă. Februarie 1956 și noiembrie același an aduceau noi șocuri, noi adaptări. „A doua glaciațiune” (1958) – provocată și de nemulțumirea „organelor” față de slaba pregătire marxistă a istoricilor noștri – a întârziat doar temporar cursul „național” promovată de către Dej. Etnicizarea partidului, îndepărtarea tacită de retorica internaționalistă nu lăsa prea mult loc pentru oameni de felul lui Roller. Erau schimbări față de care fiecare a răspuns în funcție de capacitatea de adaptare, de interese, de stimulii ideologici. Ca sarcină de partid, Tratatul trebuia să împace „calea proprie” spre comunism, anunțată încă din 1955, cu *travesti*-urile unui marxism derutat, oscilând între vechea *vulgată* și provocările noului *economism* sovietic. Inspirat de istoricul rus S.D. Skazkin, Oțetea devenea promotorul acestui „revizionism”¹¹⁶. Nu întâmplător, istoricul sibian jucase un rol important în „debarcarea” lui Roller, produsă în prezența unei asistențe sovietice suspect de apatice. Experimentul lui Oțetea – printre puținele susceptibile să întemeieze o școală istoriografică marxistă de nivel occidental – a fost grabnic marginalizat de gruparea lui V. Maciu, fidelă stalinismului incolor al perioadei Roller. Inovațiile survenite în interiorul doctrinei rămâneau punctuale, fragmentare, aleatorii. Discursul oficial putea fi inoportunat dacă descopereai *ceea ce nu era* un fapt istoric. Multe articole din epocă debutau printr-un marxism declarativ pentru a sfârși într-o notă non-marxistă, lipsită de finalitățile justițiare ale luptei de clasă. Circularitatea determinațiilor obtura perspectiva teleologică asupra istoriei. În restituiri fragmentare, viața economică este subînțeleasă mai mult drept *context* și mai puțin ca *determinant unic* al evenimentelor. S-a practicat, cu bună știință, confuzia între concepția globală, „materialist-dialectică” și istoria social-economică – un domeniu de cercetare dintre atâtea altele. Condiționările *de clasă* – până nu demult un criteriu unic de caracterizare a personalității – sunt așezate la o paritate difuză cu limitele *epocii*. Invocat, de regulă, drept joc secund al socialului, factorul național începe să apară, aporetic și timorat, ca determinant de sine stătător al evenimentelor din secolul XIX. În cadrul sintezei însă, varietatea opiniilor lăsa întâietate „unității de vederi”. Impulsul liberalizant venit din sferele puterii orienta discursul către recuperarea valorilor naționale, a miturilor fondatoare, amânând *sine die* problema regenerării marxismului – atât de ardentă în zona central-europeană. Investigațiile recuperatorii se vor mărgini la editarea unor scrieri marxiste. Dar nu cu intenții reformatoare ci, cu evidente rosturi propagandistice, antiruse. Problema unui alt discurs asupra metodei a fost abandonată în faza de proiect, totul pierzându-se, treptat, în agnosticismul național-comunist.

¹¹⁶ Alexandru Zub, *Mituri istoriografice în România ultimei jumătăți de secol*, în Lucian Boia (coord.), *Miturile comunismului românesc*, vol. II, București, Editura Universității, 1997, p. 17.

IDEOLOGY AND POLITICS IN ROMANIAN HISTORIOGRAPHY
(1948–1965)
(Summary)

This approach concerns the major history works of the Romanian stalinist age. It also searches the methods used by the totalitarian state power to oppress the freedom of thought and destroy the credibility of the historians, which were forced to emphasize in their works the class struggle, the workers' movement, the culpabilities of the ancient elites, etc.

The basic objectives of this study are the analysis of the main historiographic terms imposed by the communist power and the nonmarxist senses given by the nonconformist historians, the identification of those directions in the government policy that were imposed to historiography beside the „classic” marxist ideology, the classification of the representative members of the main historiographic trends (stalinism, revisionism, nonmarxism).

Following these work directions, one can see the tremendous and contradictory evolution of the official cultural policy and its dramatical changes between 1948 and 1965. In such improper conditions, some courageous and inventive intellectuals tried hard to save the historical truth.

LEONIDAS RADOS

IMAGINEA ROMÂNILOR ÎN SCRIERILE ISTORICE BIZANTINE DIN VEACUL al XV-lea

Dacă este adevărat că literatura bizantină reprezintă una din formele cele mai expresive ale civilizației Noii Rome, percepția corectă a acestui domeniu făcând necesare instrumente și criterii distincte de cele aferente realizărilor din același registru ale Greciei antice sau moderne, este la fel de sigur că, așa cum au subliniat marii specialiști ai problemei, în acest mediu cultural nu se căuta originalitatea, după cum nu se încerca dezvoltarea unor noi sisteme de idei, consecințe ale lipsei independenței culturii față de centrele de putere. De altfel, s-a afirmat în repetate rânduri că literatura bizantină nu a creat lucrări de importanță universală decât sporadic și în puține domenii¹. O explicație convenabilă ar putea fi aceea că scriitorii Bizanțului plecau de la premiza că nu vor putea nicicând întrece sau măcar atinge măiestria clasicilor antichității și ai creștinismului; scopul lor se limita la înregistrarea evenimentelor, redactarea vieții sfinților, înțelegerea corectă a dogmelor și la întocmirea manualelor, pentru ca vechile cunoștințe, acumulate și păstrate vreme îndelungată, să nu se piardă². Pe de altă parte, autorii bizantini se dedicau, spre deosebire de antici, unei palete largi de genuri literare (istorie, filosofie, teologie, poezie, etc.), fapt în măsură a reduce valoarea creațiilor. Dacă mai amintim și opinia lui Paul Lemerle, pentru care importante elemente inhibitoare le constituiau „absența unei anumite forme democratice de libertate” și a independenței filosofice a omului bizantin față de sine însuși și de semenul său³, avem imaginea factorilor care contribuiau la înăbușirea creației bizantine de mare valoare.

Ca în toate mediile de cultură, calitatea și obiectivitatea operelor scriitorilor bizantini era strâns legată de condițiile concrete în care aceștia își desfășurau activitatea de creație. În Bizanț, numărul celor care scriau literatură (în sensul larg al termenului) era redus, autorii constituindu-se într-un grup

¹ Steven Runciman, *La civilisation byzantine 330–1453*, Paris, 1934, p. 255; N.H. Baynes, H.St.L.B. Moss, *Byzantium.. An Introduction to East Roman Civilisation*, Oxford, p. 221.

² Cyril Mango, Βυζάντιο. Η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης, (în original: *Byzantium. The Empire of New Rome*, London, 1980) Atena, 1990, p. 283.

³ Paul Lemerle, *Byzance et les origines de notre civilisation*, în volumul *Venezia e l'Oriente fra tardo medioevo e rinascimento* (Ed. A. Pertusi), Florența, 1966, p.16.

elitist, închis, ai cărui membri frecventau „saloanele” epocii și mențineau contacte cu ceilalți colegi de breaslă, aflați în metropolă sau în provincie. Chiar dacă acest grup exclusivist posedă cunoștințe esoterice, nu avea totuși putere reală în societatea bizantină; membrii săi întrețineau individual relații cu putericiile zilei, dar erau adesea afectați de sărăcie, nevoiți fiind a-și vinde chiar bunurile cele mai de preț și totodată instrumentele indispensabile, cărțile. Cu toții, călugări, funcționari ecleziastici ori imperiali, pedagogi, etc. doreau protecția curții imperiale, a patriarhului sau a despoților, deși nu lipsea convingerea că aceia care depind material de centrele de putere nu pot crea opere imparțiale⁴.

Istoriografia își menținuse în mileniul bizantin, la fel ca în vechime, poziția privilegiată, de domeniu pivot al literaturii, cu siguranță cel mai remarcabil, aflat încă, pentru mulți istorici ai vremii respective, sub auspiciile muzei Clio⁵, o altă influență persistentă a anticilor. Genul acesta a fost cultivat permanent, fiecare secol oferind cronici și istorii, neexistând lacune decât pentru perioada conflictelor cu arabii și a luptelor iconoclaste, în secolele VII–IX; operele istorice ale acelor vremuri s-au pierdut, dar conținutul lor a fost salvat în lucrări ulterioare⁶.

În timpul Paleologilor, scrierile istorice au beneficiat din plin de pe urma climatului de renaștere culturală, propriu acelei vremi, considerat azi un al doilea umanism bizantin. Eventualele carențe, și am numi aici arhaizarea excesivă, mimetismul, stilul uneori prea încărcat, afectat, un spirit critic nu întotdeauna riguros, se echilibrează prin obiectivitate, cumpătare, abundența informațiilor și analiza cauzală a evenimentelor, generând cititorului o impresie care nu poate fi decât una pozitivă.

Această istoriografie târzie reprezintă, într-un anume fel, un unicat. Se știe că după *Memoriile* redactate de Ioan Cantacuzino în timpul călugăriei sale, și până la operele istoricilor Ducas, Laonic Chalcocondil, Georgios Sphrantzes și Critobul din Imbros, producția istoriografică majoră înregistrează, la prima vedere, un hiat de aproape o sută de ani, oarecum analog celui din secolele VII–IX. Profesorul D. Năstase a identificat însă o scriere istorică de la începutul veacului al XV-lea. Originalul acesteia s-a pierdut, nu se mai găsește nici măcar o copie în greacă, dar în Codexul de la Slatina savantul amintit a selectat o cronică independentă (scrisă în medio-bulgară, ca și restul Codexului) care descrie înaintarea otomană, din 1296 până în 1413. Pusă anterior pe seama unui autor bulgar, aceasta s-a dovedit a fi total nefavorabilă bulgarilor (în schimb, ea este favorabilă bizantinilor și românilor) contextul, atitudinea și stilul militând pentru atribuirea cronicii unui cleric bizantin, se pare în persoana notarului patriarhal

⁴ I. Sevckenko, *Society and Intellectual Life in the Fourteenth Century*, în *Actes Du XIV-e Congres International Des Etudes Byzantines*, vol. I, p. 70 și 84.

⁵ De remarcat faptul că istoricul bizantin Agathias vedea în istorie o soră a poeziei iar în concepția lui Nichephoros Gregoras, istoricul trebuia să rivalizeze cu pictorul în surprinderea realității (Gyula Moravcsik, *Clasicism în istoriografia bizantină*, în *Literatura Bizanțului*, ed. N. Șerban-Tanașoca, p. 153).

⁶ Louis Bréhier, *Civilizația bizantină*, București, Edit. Științifică, 1994, p. 270.

Ioan Hortasmenos⁷. Această importantă lucrare, împreună cu cele peste o sută de cronici scurte (Bracșa Cronik£)⁸, cu scrierile sumare ale lui Ioannis Kananos (despre asediul capitalei de către turcii lui Murad al II-lea) și Ioannis Anagnostis (despre cucerirea Thessalonicului la 1430) ar face legătura între istoriile autorilor bizantini târzii, istoricii căderii Constantinopolului și cele cu un secol anterioare.

Istoricii cuceririi capitalei împărăției creștine, scriitori ce și-au redactat operele după momentul 1453, sunt cunoscuții Mihail Ducas, Georgios Sphrantzes, Laonic Chalcocondil și Critobul Imbriotul. Ei s-au impus majorității istoricilor români contemporani nouă în special prin intermediul valoroaselor edițiilor critice realizate de reputatul savant Vasile Grecu și prin fragmentele redată în volumul IV din *Fontes Historiae Daco-Romaniae*.

Trebuie remarcat că textul lui Georgios Sphrantzes, al cărui interes se manifestă aproape exclusiv pentru mediul bizantin, ignoră, cu mici excepții, spațiul românesc⁹, în vreme ce Critobul Imbriotul își construiește narațiunea în jurul personalității cuceritorului Constantinopolului, prezentând pe locuitorii de la nordul Dunării (fără a o spune însă direct), drept nesăbuiți care au cutezat a se împotrivi sultanului, datele și interpretările sale în privința românilor fiind profund viciate, inutilizabile în demersul nostru. În schimb, Mihail Ducas și Laonic Chalcocondil ne interesează în mod deosebit pentru ambianța românească a scrierilor lor. Ambii au utilizat, se pare, unele surse comune, căci fac, între altele, aceeași greșeală, confundând pe Manuil al II-lea cu Ioan al V-lea (este vorba despre călătoria lui Ioan V în Apus, după ajutoare), fapt nelipsit de importanță și în cazul de față, unele aprecieri relative la români regăsindu-se, aproape identic, în cele două texte.

Istoria Turco-Bizantină a lui Ducas acoperă perioada 1341–1462, încheindu-se cu ocuparea de către turci a Lesbosului. Sincer aderent al Unirii Bisericii, a fost probabil influențat în atitudinea sa filo-latină de faptul că se afla în slujba unor domni catolici din Galata și Lesbos¹⁰. După o precuvântare, în genul unanim acceptat, care, din nefericire, s-a pierdut și după o înșiruire conform modelul cronografelor, de mari perioade temporale de la Adam la Alexis Comnenul, urmează menționarea împăraților până la Ioan al V-lea Paleolog. De la 1341 putem considera că începe lucrarea istorică propriu-zisă,

⁷ Vezi D. Năstase, *Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine (La Chronique de Tismana, 1411–1413)*, „Cyrillomethodianum” IV, p. 100–171, Salonic, 1977 și de același autor, *La chronique de Jean Chortasmenos et le dernier siecle d'historiographie byzantine*, în „Symmeikta”, t. 8, Atena, 1989, p. 389–404. Reputatul bizantinolog Herbert Hunger subscrise opiniei cercetătorului român în monumentală sa lucrare asupra literaturii profane și culte bizantine, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, M.I.E.T., Αθ η̄ va, 1992, vol. II, p. 335.

⁸ *Ibidem*, p. 334.

⁹ Sfetnicul ultimului basileu reproșează însă neparticiparea românilor, alături de iviri (georgieni) și supuși împăratului de la Trapezunt, prin „bani sau oameni”, la ajutorarea capitalei bizantine asediate de Mehmet al II-lea. Autorul mai amintește într-o singură frază invazia turcă în Țara Românească (1456), de unde sultanul ar fi plecat „mai mult învins decât învingător”.

¹⁰ Louis Bréhier, *op. cit.*, p. 277.

perioada 1402–1462 fiind descrisă amănunțit, cu informații mai exacte și mai bogate, inclusiv pentru istoria românilor, oferindu-ne interesante știri despre domni precum Mircea cel Bătrân, Vlad Dracul, Dan al II-lea și Vlad Țepeș.

Despre Laonic Chalcocondil cunoaștem puține lucruri, chiar numele fiindu-i discutat. Familia i-a fost izgonită din Atena și o perioadă a locuit la Mistra, aici fiind învățăcelul lui Plethon, după care s-a întors în orașul natal unde și-a redactat lucrarea de istorie (*Expuneri istorice*), axată în principal pe evoluția statului și a puterii otomane; de aceea, tonul său la adresa turcilor este neutru, autorul mulțumindu-se să constate, fără a permite afectivului să intervină în judecata istorică, așa cum se petrece cu Ducas și Georgios Sphrantzes. Opera sa, redactată într-un stil deloc combativ ori efervescent, conținând și digresiuni în istoria bizantină și a altor popoare, are o importanță aparte pentru istoria medievală a românilor, fiind, în acest sens, unul dintre izvoarele narative prețioase; sunt amintite aici, intervenția lui Mircea cel Bătrân în conflictele pentru tron din statul otoman, luptele de la Nicopole (1396), Varna (1444) și Kosovo (1448) la care au participat și românii și expediția lui Mahomed II în Țara Românească la 1462. Pentru demersul nostru este izvorul principal, datorită exuberanței informației, cât și obiectivității; Laonic Chalcocondil și-a cules mare parte din date pe cale orală, după cum însuși recunoaște, dar se ostenește mereu să fie bine informat, apelând și la istorici mai vechi, și, lucru important pentru un istoric al acelei vremi, atunci când în sursele sale nu află ceea ce caută, nu se grăbește să inventeze.

În climatul cultural propriu „Renașterii” Paleologe și în cadrul unei istoriografii de talia celei amintite mai sus, pe fondul unei conjuncturi internaționale nefavorabile, raporturile dintre identitate și alteritate au înregistrat devieri notabile de la structura clasică, potrivit căreia „celălalt” este aproape automat negativul identității. Dacă în general, imaginile sunt fixe, în anumite situații ele pot varia, în funcție de condițiile diverse, interne și externe. Pentru a complica lucrurile, potențialul mental, afectiv și motivațional, viața și opiniile personale ale scriitorilor luați în dezbatere au putut influența această imagine în chip diferit. Pe de altă parte, am ajuns la concluzia că în această ecuație, încadrarea istoricilor bizantini (cu excepția lui Critobul din Imbros) în diversele curente ideologice, este irelevantă pentru cazul românesc¹¹.

Dacă, indiferent de conținutul său, imaginea este, cel mai adesea, subiectivă, dar presupune cunoașterea sub orice formă a alterității, imagologia evidențiază posibilitatea valorificării acestei subiectivități ce însoțește mereu procesul de cunoaștere. „Imagologia, scria acum mai bine de un deceniu Al. Dușu, este cea

¹¹ În perioada imediat anterioară cuceririi turcești, bizantinii erau divizați de spinoasa problemă a unirii Bisericii. Ca atare, existau două curente ideologice, unul pro (din care făcea parte și Ducas), altul antiunionist (aici se încadra Georgios Sphrantzes); după 1453 se dezvoltă și un curent filoturc, avantajat în formarea sa de treptata trecere a zonelor bizantine sub autoritatea Porții, fapt ce a acordat un timp de acomodare cu noii stăpâni (acestei direcții se revendică, între alții, Gheorghe din Trapezunt și Critobul din Imbros).

mai indicată să arunce noi lumini, deoarece orice imagine are o istorie, pendulează între miraj și caricatură, alimentează din plin formarea clișeelelor mentale care favorizează sau blochează comunicarea”¹². Este foarte adevărat faptul că personajele provenite din societăți sau medii mai avansate îi consideră pe cei mai puțin civilizați, „barbari”, aceștia din urmă fiind, cel mai adesea, un receptacol a tot ce este rău și vicios¹³. Cum este și firesc, în caracterizarea bizantină a „barbarilor” se strecoară trăsături născocite sau împrumutate de la alte neamuri, ceea ce, afirmă Gyula Moravcsik, demonstrează conservatorism și credulitate față de autoritatea textului scris, precum și convingerea bizantină că, în viața umană, se menține o oarecare doză de imuabilitate¹⁴. Desigur, conținutul noțiunii de civilizație diferă în funcție de cel care analizează. În jurul centrului lumii (unde se află privitorul), nota același Al. Duțu, există cercuri concentrice în care cei civilizați sunt cei care au aceleași norme de gândire și comportare, barbarii sunt cei diferiți și sălbaticii, cei aparent fără nici o normă, atât de diferiți încât nu pot fi încadrați în imaginea despre lume a celui care analizează¹⁵.

Bizantinii, în calitate de „nou popor ales”, își arogau teoretic, în virtutea superiorității lor și a alegerii divine, dreptul de a dispune de ceilalți. Această superioritate nu era concepută însă în termeni de rasă, ci de cultură¹⁶, căci însuși statul bizantin se constituise din rase diverse, omogenizate (până la un punct) prin religia creștină, devotamentul față de împărat și sentimentul apartenenței la civilizația strălucitoare a Noii Rome.

Allain Ducellier considera că o caracteristică a bizantinilor, aceea de a sublinia inferioritatea morală și intelectuală a străinilor, se poate explica prin credința populară în faptul că țările străine ar aparține Diavolului; misiunea Bizanțului era aceea de a-i civiliza, mai ales prin creștinare, pe cei încă neconvertiți¹⁷. În imaginația colectivă, dincolo de hotarele împărăției creștine domnește entitatea negativă și haosul, populații ciudate, anormale (amazoane, unicorni, monștri, etc.) habitând aceste zone¹⁸.

Cu toate acestea, în ultimul secol de existență statală a Bizanțului, se înregistrează anumite transformări în modul de percepție a străinilor. Se renunță

¹² Al. Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*, București, 1982 p. 133.

¹³ Mai mult, atunci când scriu sau pronunță cuvântul „barbari”, autorii își cer scuze publicului cititor, așa cum procedea Ana Comnena (Alain Ducellier, *Le drame de Byzance. Ideal et échec d'une société chrétienne*, Paris, 1976, p. 163).

¹⁴ Gyula Moravcsik, *op. cit.*, p. 160.

¹⁵ Al. Duțu, *op. cit.*, p. 153.

¹⁶ O perioadă îndelungată „romeii” au dominat și prin superioritate armată. Stăpânind strategia și tactica militară (de aceea nu este deloc întâmplător succesul de care se bucurau tratatele de artă militară de tipul celui redactat de Kekaumenos) bizantinii aveau nobila misiune de a apăra și lărgi granițele împărăției creștine, spre deosebire de „ceilalți”, care vizau simple cuceriri teritoriale (Alain Ducellier, *op. cit.*).

¹⁷ *Ibidem*, p. 164.

¹⁸ A.P. Khazdan, Ann Wharton Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*. Berkeley, Los Angeles, London, Univ. California Press, 1985, p. 168.

la paradigma amintită mai sus și observăm în texte o anumită obiectivitate, o îndepărtare de la tiparele „clasice”, fapt care depășește, credem noi, simpla încadrare a autorilor în diferitele curente ideologice, latinofil sau tradiționalist ortodox. Astfel, avansul înregistrat de societatea occidentală pe toate planurile a făcut să se renunțe, credem noi, la imaginea latinului violent și incult¹⁹, deși în plan religios, majoritatea bizantinilor aveau manifestări antilatine, neagreând apropierea de Occident prin varianta Unirii florentine.

În situația grupurilor neantagonice, unde se încadrează cazul bizantinilor și românilor, imaginea „celuilalt” nu se constituie de obicei în acea imagine-oglină, proprie formațiilor aflate în conflict (fie el cultural, militar sau socio-politic), în care defectele și temerile părții care analizează sunt proiectate asupra celeilalte, conturând o imagine negativă.

N. Șerban Tanașoca făcea constatarea că atitudinea bizantină asupra vlahilor balcanici sau a locuitorilor din stânga Istrului variază de la un autor la altul și de la o epocă la alta, prejudecata ostilă dominând multă vreme scrierile bizantine²⁰. Imaginea românilor, susține cercetătorul, deformată de o manieră gravă, este viciată de prejudecăți ideologice, bizantinii având tendința de a contesta identitatea etnică a românilor și romanitatea lor²¹. Treptat pare a câștiga teren un alt tip de discurs, acela al Vlahiei eroice, active în lupta de esență religioasă contra turcilor și a latinilor, dar, continuă renumitul bizantinist, abia la sfârșitul Bizanțului, cărturari bizantini de talia unui Laonic Chalcocondil au început a studia lumea românească cu obiectivitate și minuțiozitate²².

Cu toate acestea, constatăm noi, chiar și discursul textelor istorice târzii, cu referire la români, deși incomparabil mai echilibrat decât filipicele unui Kekaumenos la adresa vlahilor balcanici, pare a fi unul preponderent negativ (ceea ce nu înseamnă că nu sunt recunoscute românilor și anumite calități, în general vitejia), fapt în măsură să contrarieze, și aceasta din mai multe motive. După cum este cunoscut, românii constituiau o verigă importantă a coaliției ortodoxe create în a doua jumătate a secolului XIV, iar, la data la care se redactau operele discutate, ultimul segment activ în cruciada²³ inițiată de Bizanț împotriva „agarenilor” și unica speranță (cu excepția îndepărtatului „neam

¹⁹ Imaginea negativă a „frâncilor” nu își are originea în nefericitul an 1204, ci în veacul anterior, o dată cu ofensiva normandă a lui Robert Guiscard și chiar în vremea cruciadelor. când contactele bizantino-latine nu au fost pe măsura momentelor (Ελένη Αρβέλερ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Εκ. Αρχω, Αθήνα, 1977, p. 93–95).

²⁰ N. Șerban Tanașoca, *L'Image byzantine des Roumains*, în RESEE, tom. XXXIV (1996), nr. 3–4, p. 262.

²¹ *Ibidem*, p. 263.

²² *Ibidem*, p. 256.

²³ Deși în istoriografice s-au formulat rezerve serioase privind compatibilitatea între spiritul și mentalitatea bizantine și instituția cruciadei. atât ideologia politică a Bizanțului cât și realitățile militare și de politică externă susțin existența ideii de cruciadă în spațiul bizantin chiar pentru ultimul secol de existență a „împărăției creștine”. Pentru acest subiect, vezi bibliografia redată de Andrei Pippidi în capitolul *Cruciada bizantină și războiul antiotoman al românilor* al lucrării *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 1983, p. 65–66.

blond” din nord) a sprijinirii dreptei credințe, într-o conjunctură europeană profund nefavorabilă, când toate celelalte state ortodoxe, cu excepția deja menționată, își plecaseră fruntea în fața „necredincioșilor”. Românii apar mereu în textele bizantine utilizate de noi, prin raportare la această cruciadă antiotomană. Acesta este, de altfel, motivul pentru care Moldova, neangajată încă la vremea respectivă în confruntări directe cu Poarta, așa cum s-a petrecut cu Țara Românească, nu apare decât cu totul episodice. Astfel, doar Laonic Chalcocondil amintește de presupusa capitală a Moldovei, Leucopolichni (Cetatea Albă)²⁴ și de atacul „domnului Bogdaniei Negre” (Ștefan cel Mare) asupra Chilieii, în cooperare cu trupele turcești și încercarea acestuia de „năvală în țara dacilor”²⁵.

Să urmărim acum ceea ce ne preocupă în mod particular, atmosfera românească a textelor bizantine. Românii au anumite calități, sunt „un neam ales și destoinic”²⁶, viteaz, dar există și numeroase tare. În primul rând, se acuză lipsa legilor bune, organizarea vicioasă a instituțiilor, neconformă cu normele unui stat „civilizat”, amintind de o societate în căutări, aflată la bunul plac al celor puternici. Laonic Chalcocondil remarcă faptul că românii aveau „o organizație cu legi nu prea bune”²⁷, iar cronicarul Ducas observă că aceștia nu beneficiau de un sistem capabil să asigure stabilitatea internă, pusă adesea în dificultate, și nici de reguli successorale funcționale: „căci era neamul românilor iubitor de dezbinări și-și îndrepta ușor gândul la schimbarea domnilor”²⁸. Același text menționează apetitul pentru nesupunere; în capitala împărăției, Constantinopol, este prezent un fiu nelegitim „al voievodului decedat Mircea”, însoțit de „tineri îndemânateci la lupte și rebeliuni”²⁹ (sublinierea ne aparține), care viza ocuparea tronului Țării Românești.

Însoțindu-l pe sultanul Murad al II-lea la asediul capitalei bizantine (1422), nepotul de frate al lui Mircea cel Bătrân, Dan al II-lea (1420–1427 sau 1420–1430 cu întreruperi) intră în oraș și se prezintă împăratului, arătându-se dispus a lua partea celui care îl va sprijini în competiția pentru tron și „gata la orice faptă de arme”, și-a oferit serviciile bizantinilor în lupta contra turcilor, a celor alături de care fusese până atunci. După încetarea ostilităților în cursul cărora, scrie Ducas, „a săvârșit fapte de vitejie împotriva turcilor”³⁰, el și-a exprimat dorința de a reveni în țară, unde viza redobândirea puterii, iar basileul i-a oferit o navă pentru a-l transporta la Cetatea Albă. Ajuns la destinație cu această „corabie din cele mai mari”, Dan al II-lea a fost proclamat domn de

²⁴ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1828–1897, tomul 6, Laonic Chalcocondylae, p. 134 (în continuare: CSHB, 6, Laonic Chalcocondylae).

²⁵ *Ibidem*, p. 506–507.

²⁶ *Ibidem*, p. 134.

²⁷ οὐ πάνυ τι εὐνομεῖται – *Ibidem*, p. 78.

²⁸ ἦν γὰρ τὸ γένος των Βλάχων ἀσύστατον καὶ πρὸς ἐπιβουλίαν τῶν ἡγεμόνων ῥεπον τὴν γνώμην εὐκίνητον – *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, tomul 17, Ducas, p. 201 (în continuare: CSHB, 17, Ducas).

²⁹ καὶ πρὸς τὰ μάχια καὶ ἀνταρτικὰ ἐπιδειξίους (*Ibidem*).

³⁰ ἡδραγάθει κατὰ τῶν τούρκων (*Ibidem*).

boierii care ucid pe posesorul tronului, „feciorul din flori al lui Mircea” (Radu Praznaglava). Revenit la domnie, prioritatea lui Dan al II-lea pare a fi normalizarea raporturilor cu Poarta, fapt pentru care și trimite soli la sultan, „căutând să-l împace”, oferind tribut în schimbul păcii.

Domnul muntean nu s-a putut menține însă la putere, căci Dragulios (Vlad Dracul), fratele său, „purtând război cu Dan, i-a tăiat capul și a stat domn al țării părintelui său”³¹.

Aceleași tendințe spre instabilitate și violență politică sunt surprinse și de Laonic Chalcocondil. Potrivit acestuia, românii „au obiceiul să nu rămână sub aceeași domni, ci mereu după interesul lor să-i schimbe; și-și pun când un stăpânitor, când altul”³². Pe Mircea cel Bătrân, scrie istoricul menționat, „fost odinioară domn al acestui neam, chemându-l și l-au făcut stăpânitor, înlăturându-l pe Dan, care stăpânise înainte peste ei”³³. Obiceiul acesta se menține și în veacul XV; domnul muntean Vlad Dracul l-a reținut pe Iancu de Hunedoara pe când acesta se afla în trecere pe teritoriul Țării Românești, după înfrângerea de la Varna, dar, la insistențele și amenințările maghiarilor l-a eliberat, căci „teama l-a cuprins ca nu cumva peonii... năvălind să-l scoată din domnie”. Temerea s-a dovedit fondată, căci Iancu l-a sprijinit pe pretendentul Dan, ocazie la care boierii, la fel ca alte dăți, „l-au părăsit în linie de luptă pe feciorul lui Mircea și au trecut de partea lui Dan”³⁴, Vlad Dracul și fiul acestuia fiind urmăriți și uciși „îndată” de noul domn.

În același context al violenței politice, Vlad Țepeș, unul dintre cei mai studiați și totodată controversați domnitori români, apare în textele bizantine ca un stăpânitor deosebit de crud. Pentru a-și consolida domnia, el a sacrificat numeroși boieri, dar și „copii, femeii și slujitori”, astfel încât, se afirmă, „în puțin timp s-a ajuns la o schimbare radicală și s-au prefăcut cu totul realitățile Daciei sub acest bărbat”³⁵. Vlad Țepeș ar reprezenta un caz unic de o asemenea cruzime, fiind singurul care a recurs, în viziunea autorului, „la o mare ucidere de oameni” dintre supușii săi (peste douăzeci de mii de bărbați, femei și copii) pentru a-și consolida poziția.

Cu toate acestea, violentul domn proba disponibilități de bun strateg (lupta sa cu Hamza este una „remarcabilă”), fin politician și diplomat; aflând de

³¹ Κρητήσας οὖν πόλεμον μετὰ τοῦ Νδάνου ἀπέτεμε τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν καὶ κύριος τῆς ἡγεμονίας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κατέστη (*Ibidem*, p. 202).

³² νομίζουσι δε ἡγεμόσιν οὐ τοῖς αὐ τοῖς διαμένοντες, ἀλλ ἐπὶ τὸ ἀεὶ σφίσι πρόσφορον συμμεταβάλλοντες καθιστάσιν ἄλλοτε ἄλλους σφίσι τυράννουσ (CSHB, 6, Laonic Chalcocondylae, p. 78).

³³ Μύρξαν μέντοι τοῦτον, ἄρχοντα τοῦ γένους τοῦδε τὸ παλαιὸν γενόμενον, ἐπικαλεσάμενοι τύραννον σφίσι κατεστήσαντο, συνελόντες Δᾶνον τὸν πρόσθεν τυραννεύοντα αὐτῶν (*Ibidem*, p. 78).

³⁴ οἱ Δᾶκες ἀπολελοιπότες ἐν τῇ παρατάξει τὸν Μύρξω παῖδα πύτομόλου παρὰ Δᾶνον (*Ibidem*, p. 338–339).

³⁵ ὥστε διὰ βραχείος ἐπὶ μέγα ἀφικέσθαι μεταβολῆς καὶ καινοτομηθῆναι πάντο τὰ Δακίας πράγματα ὑπὸ τοῦτου τοῦ ἀνδρός (*Ibidem*, pagina 500).

intenția invaziei turce în Țara Românească, a trimis maghiarilor cereri de ajutor, insistând asupra primejdiei comune. El propunea unirea forțelor pentru o apărare eficientă: „acum e deci vremea ca, ajutându-ne pe noi, să vă apărați și pe voi”³⁶. Soarta voievodului era însă hotărâtă în același an, căci expediția turcă, deși nu a reușit să-l înfrângă, a epuizat țara, boierii părăsindu-și domnul pentru a trece de partea lui Radu cel Frumos, favoritul sultanului (care, spune textul, „era de preferat domnului Vlad”), în spiritul acelei practici stigmatizate în istoriile bizantine; restul țării a urmat acest exemplu: „ceilalți daci, cum au simțit asta, repede l-au părăsit pe Vlad și au trecut la fratele său”³⁷.

Domnii români ne apar ca promotori ai unei politici externe instabile și adesea imprevizibile; mai mult, în conflictele militare la care participă ei își pun adesea aliații în situații dificile. Astfel, în lupta de la Varna (1444), profitând de retragerea unei părți a armatei turcești, oștenii lui Vlad Dracul au înaintat până la antrepozitele sultanului, unde s-au dat pradei și distrugerii, după care „au început s-o ia spre tabăra lor” fără a se mai întoarce la luptă, părăsindu-și astfel prietenii³⁸. Mai mult, ne spune izvorul, românii au atacat ei înșiși pe unguri în retragere (deși nu este clar dacă aceasta s-a petrecut în zona bătăliei sau dincoace de Dunăre), pierderile suferite în acest mod de maghiari fiind superioare celor provocate de turci³⁹.

Patru ani după confruntarea de la Varna, Dan al III-lea, un „mare prieten” al lui Iancu de Hunedoara, participa cu opt mii de luptători la bătălia de la Kossovopolje împotriva lui Murad al II-lea. Renunțând la scopul inițial, românii trimit soli la sultan pentru a obține o pace separată, părăsind oștirile Ungariei. Pricepând manevra românilor, scrie Laonic Chalcocondil, ungurii „erau plini de supărare asupra lor și erau mâniați pe ei, pentru că și-au trădat prietenii”⁴⁰, dar au realizat că nici sultanul, care a dispus măcelărirea imediată a trădătorilor, „nu avea nevoie de astfel de tovarăși de luptă”⁴¹.

Moralitatea unora din domnitorii români constituie, de asemenea, un subiect abordat de istoriografia bizantină. Mircea cel Bătrân este un astfel de exemplu. Ducas scrie că voievodul „avea mulți copii din flori, trăind în desfrâu”⁴² iar Laonic afirmă că Mircea, consumând „relații nu de puține ori cu țiiitoare, a avut de pe urma aceasta nu puțini copii din flori prin Dacia” din care unii s-au ridicat la domnie⁴³. Altfel, el se remarcă drept un domn destoinic

³⁶ *Ibidem*, p. 508.

³⁷ καὶ ὡς ἦσθοντο οἱ λοιποὶ Δάκες, αὐτίκα ἀπολιπόντες τὸν Βλάδον ἤσαν ἐπὶ τὸν ἀδελφόν (*Ibidem*, p. 517).

³⁸ ὡς δὲ ἔργου εἶχοντο καὶ ἰκανῶς εἶχον τῆς διαρπαγῆς, οὐκέτι ἰόντες ἐς μάχην παρετάσσοντο ἐν οὐδενί, ἀλλ' ἐπὶ τὸ εαυτῶν στρατόπεδον ἤλαυνον (*Ibidem*, p. 333).

³⁹ ἀπώλοντο δ' οἱ πλείους ἐν τῇ ἀποχωρήσει ὑπὸ Δακῶν (*Ibidem*, p. 339).

⁴⁰ ἐχάλε παινὸν τε αὐτοῖς καὶ ἦσθοντο καταπροδεδωκόσι τοὺς φίλους (*Ibidem*, p. 368).

⁴¹ τὴν τε γνῶμην ἐννοοῦντες τοῦ βασιλέως, ὡς οὐδέν τι συμμαχῶν τοιούτων εἶετο (*Ibidem*).

⁴² εἶχε γὰρ πολλοὺς νόθους ἀσώτως ζῶν (CSHB, 17, Ducas, p. 201).

⁴³ Μύρξας μὲν οὖν οὗτος παλλακίδι συγγενόμενος οὐκ ὀλιγάκις, καὶ νόθους ἀπὸ τούτου σχῶν παῖδας ἀνά τὴν Δακίαν οὐκ ὀλίγους (CSHB, 6, Laonic Chalcocondylae, p. 78–79).

și îndrăzneț în luptele cu turcii, dar, fapt mai important din perspectiva ideologiei politice bizantine, dovedește și grijă față de poporul său căci, la trecerea Dunării de către Baiazid, pune mai întâi la adăpost femeile și copiii „în muntele Brașovului” și abia după aceea se apropie de oastea turcă, pregătindu-se a da bătălia în care, scrie Laonic, săvârșea „isprăvi vrednice de amintit”⁴⁴.

Trasând legătura între vlahii sud-dunăreni și români⁴⁵, afirmând că primii au ajuns în Tesalia din Dacia și că „vlahi se numesc ambele popoare” (deși în alt loc afirmă că „n-aș putea explica și să spun care dintre aceștia la care au venit”) Laonic Chalcocondil consideră că locuitorii de la nordul fluviului ar fi un „neam viteaz în ale războiului ..., care locuiește prin sate și e aplecat spre o viață păstorească”⁴⁶ și, deși vorbește aceeași limbă, „se află împărțit în două domnii, Bogdania și țara aceasta de peste Istru”⁴⁷.

Nu ne propunem să discutăm dacă toate aceste tare, menționate în texte, erau sau nu firești într-o societate precum cea românească medievală, aflată încă la început de drum și supusă unor influențe și presiuni diverse. Români sunt percepuți, fără îndoială, ca un popor aflat la un stadiu de civilizație sensibil inferior celui bizantin⁴⁸, atitudine datorată, credem noi, nu atât obișnuitului dar naivului complex de superioritate bizantin, care trebuie luat totuși în calcul (dar care nu mai funcționa precum câteva secole în urmă, acum evoluând diferențiat pentru societățile de tip apusean și răsăritean), cât, mai cu seamă, sistemului politic românesc, așezat în antiteză cu cel bizantin, care își află corespondent mai degrabă în lumea turcă decât în cea a Bizanțului.

Este absolut firesc ca autorii veacului XV să prelucreze datele prin prisma sistemului valorilor civice și politice ale societății bizantine. Conform doctrinei politice din acest spațiu, între șeful organismului politic, împăratul, și supuși, exista o relație bivalentă, ambele părți având de respectat norme stricte și de îndeplinit anumite obligații. Poporul urma să dea ascultare hotărârilor imperiale și legilor, să își venereze suveranul, așa cum se cuvenea locotenentului lui

⁴⁴ ἔργα ἄξια λόγου (*Ibidem*, p. 79).

⁴⁵ Istoricul bizantin observă și asemănarea limbii (Δάκες δε χρώνται φωνῆ παραπλησία τῆ Ἰταλῶν) și a obiceiurilor românilor cu cele ale italienilor (*Ibidem*, p. 77-78).

⁴⁶ ἄλκιμοντε τὰ ἐς τὸν πόλεμου... κατὰ κωμάς οἰκοῦν, πρὸς τὸ νομαδικώτερον τετραμμένον (*Ibidem*, p. 77).

⁴⁷ ἐς δύο μέντοι διημιμένοι ἄρχας, ἔστε την Βογδανίαν καὶ αὐτὴν παρ' ἱστρὸν χώραν (*Ibidem*, p. 78).

⁴⁸ Această stare de inferioritate culturală poate fi și urmarea valorilor succesive de populații migratoare care au influențat până la un punct viața românească. Revelatoare în acest sens este constatarea istoricului bizantin Mihail Attaliates (*Fontes Historiae Romaniae*, vol III, Buc., 1975, p. 73), care vorbește, despre acei μιξοβάρβαροι de la Dunărea de Jos a sfârșitului de secol XI, o populație amestecată, care vorbește „toate limbile” și care pare a fi profund influențată de modul de viață „scitic”, pe care îl împrumută. Avem de-a face, în acest caz, cu un fenomen de involuție, constatat de chiar autorul bizantin, un salt înapoi, de la civilizație la barbarie. Vezi și E. Stănescu, *Les mixobarbarés de Bas Danube au XI-e siècle*, în NEDH, III, București, 1965, p. 45-51.

Iisus, în vreme ce scopul basileului trebuia să fie promovarea binelui general; de altfel, însăși persoana sa era considerată o sursă a binelui⁴⁹.

Împăratul avea însă și îndatorirea să nu schimbe legile și hotărârile „drepte” date de înaintașii săi și să nu aducă modificări ordinii din natură și societate, acea *ἔξις*, stabilită după modelul ierarhiei cerești și garantată de Divinitate; dacă greșea în această privință, fapt reprobabil în ochii supușilor săi, posesorul tronului putea fi detronat și înlocuit, fără violență, conform voinței Providenței⁵⁰. Totodată, eșecul se putea transforma ușor, atât pentru posesorul tronului cât și pentru mase, într-un semnal de retragere a sprijinului divin, în vreme ce succesele obținute prin orice mijloace deveneau dovezi de receptare a harului și susținerii cerești⁵¹. În cazul nostru, Vlad Țepeș a operat, după cum textele spun, schimbări radicale, a căror gravitate se dubla prin aceea că erau impuse prin cumplite violențe, carnaje care depășesc sfera unei „strategii de intimidare a adversarilor din țară și din afară”, cum încearcă Florin Constantiniu⁵² a explica ororile din Țara Românească a mijlocului de veac XV, ori a unei politici domnești integrate luptei pentru independență, cum crede Val.Al. Georgescu⁵³.

Pentru a-și duce la îndeplinire misiunea era necesar ca basileul să posede un ansamblu de calități morale indispensabile primei demnități în stat. Clementa și filantropia, calități ce copie profunda filantropie a lui Iisus, exercită un rol important în acest context. Pseudo-Kodinos afirmă în *De officiis* ... că în jurământul împăratului la încoronare, pe lângă altele, basileul se lega să fie clement (εὐμενῆς) și filantrop (φιλῆνθρωπος) cu toți supușii săi⁵⁴.

În decriptarea rolului ideologic al ansamblului virtuților imperiale, revelatoare este cuvântarea lui Tiberius (redată de Teofilact Simocata) la încoronarea lui Mauricius, care nu mai necesită comentarii. Proaspătul împărat era sfătuit să fie virtuos, să îndeplinească speranțele celor care au încredere în dânsul, să înfrâneze forța prin rațiune și să stăpânească violența prin măsuri înțelepte; el este invitat să răsplătească faptele bune, să fie cumpănit și să îndepărteze mândria, pentru că „sceptrul domniei este o sclavie glorioasă, dar nu și puțința de a face orice”⁵⁵.

⁴⁹ În acest sens, epitele împăratului exprimau calitățile necesare reprezentantului Cerului pe Pământ. După modelul elenistic, acesta era Aghios (Sfânt), Eusebes (Pios), Philanthropos (Filantrop), Everghetes (Binefăcător), Dikaios (Drept), Soter (Salvator), etc.

⁵⁰ Helène Ahrveiller, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Εκ. Αργο, Αθήνα, 1977 (în original: *L'ideologie politique de l'Empire Byzantin*, Paris, 1975), p. 162.

⁵¹ Rodolphe Guilland, *Etudes byzantines*, Paris, 1959, p. 207.

⁵² În recenta lucrare *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997, p. 100.

⁵³ În cap. *Instituțiile statelor românești de sine stătătoare* din vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1978, p. 225.

⁵⁴ Val. Al. Georgescu, *Continuitate elenistico-romană și inovație în doctrina bizantină a filantropiei și indulgenței imperiale*, în „Studii clasice”, XI, 1969, p. 202.

⁵⁵ Teofilact Simocata, *Istorie bizantină. Domnia împăratului Mauricius (582-602)*, București, 1985, p. 22.

Peste mai bine de jumătate de mileniu, Nikeforos Blemmydes, în lucrarea sa Andre...aj BasilikŌn, dedicată împăratului de la Niccea, Theodoros Lascaris II, considera că basileul trebuie să se controleze continuu, pentru a nu cădea victimă propriilor pasiuni, el fiind un model urmat de supuși; un împărat trebuie, înainte de toate, să fie propriul stăpân și mai apoi stăpânul poporului său⁵⁶. Revenind la textele analizate, Mircea cel Bătrân, deși inclus oficial, prin acordarea titlului de despot, în ierarhia bizantină, nu a reușit a se încadra în acest sistem, trăind „în desfrâu”. La fel cum domnul român promova un comportament libertin în privința vieții personale, și unii împărați bizantini au fost atrași în tinerețe de farmecele sexului frumos, neglijându-și îndatoririle funcției, dar pentru ei nu se utilizează, în istoriile luate în calcul, termenul de „desfrâu”, rezervat cu prioritate „agarenilor”; printr-un simplu cuvânt, românii sunt plasați într-o zonă culturală marginală, semibarbară, alături de turci.

Pe de altă parte, susține ideologia bizantină, dacă oikonom...a imperială, calea ce permitea soluțiile cele mai puțin rele, nu a funcționat corespunzător, Divinitatea putea lipsi pe posesorul tronului de sprijinul Său, acesta transformându-se, ca și în cazul nerespectării obligațiilor, în nelegitim, tiran, devenind posibilă îndepărtarea sa⁵⁷. În acest sens, Theodoros Metochites, mare logofăt sub Andronic II, comparând intelectul și bolile sale cu statul, scria în eseul său *Asupra monarhiei* că, dacă statul devine bolnav și pervertit când nobila inteligentă a monarhului este detronată de răscoala gloatei, tot o asemenea boală, „cea mai rea dintre toate”, este atunci când împăratul, abandonându-și calitatea de conducător legal, își arogă o putere iresponsabilă, transformându-se în tiran⁵⁸.

Chiar și în acest caz, oponenții nu trebuiau să recurgă la crimă, ci să utilizeze dreptul legal al poporului la rezistență împotriva deținătorului puterii. Nici în această privință spațiul românesc nu se încadrează în normele bizantine, căci, dacă în viziunea autorilor târzii, tiranii nu au lipsit românilor (utilizarea termenului „tiran”, ca și a altor cuvinte din aceeași familie, de ex. „a tiraniza”, este abundentă și nu se aplică bizantinilor, „latinilor”, și nici măcar celorlalte neamuri ortodoxe, ca sârbii, spre exemplu, fiind rezervate de regulă necredincioșilor, celor care au violat hotarele împărăției creștine, turcilor), boierii au tendința de a ucide pe domnul indezirabil sau pe cel căzut din funcție cu o ușurință care atrage criticile cronicarilor.

Dar toate aceste elemente menționate mai sus, fac parte din ansamblul ideologiei bizantine. În practică, împărații au avut și aplecări foarte pământești iar Bizanțul nu a fost scutit de intrigi, revolte și uzurpări, izvorâte din violarea

⁵⁶ Cf. Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium. From Justinian I to the last Paleologues*. Oxford, 1961, p. 155.

⁵⁷ Vezi Jean-Claude Cheynet, *Pouvoir et contestation a Byzance (963–1210)*, Sorbonne, Paris, 1990. Limitele între *τρανεία* și *βασιλεία* sunt foarte sensibile, acestea fiind noțiuni opuse dar, totodată, apropiate. cea din urmă constituind însă forma pervertită a celei dintâi. Ideea de *τρανεία* implică puterea, prin care se apropie de *βασιλεία*, dar și violența și lipsa legitimității, care o disting de aceasta (p. 177).

⁵⁸ Ernest Barker, *op. cit.*, p. 178.

limitelor de către basilei, dar și din setea de putere a pretendenților. Clemența filantropului împărat putea degenera în acțiuni violente și, uneori, „lipsirea de lumina ochilor”, mutilarea tradițională prin care erau pedepsiți pretendenții la tron, devenea în practică suprimarea lor fizică, în vreme ce metodele bizantine de tortură se evidențiau prin „rafinamentul lor”.

Ceea ce nu trebuie uitat însă, este faptul că îndeosebi în amurgul Bizanțului, perioadă care intră în preocupările cronicarilor menționați, aceste metode devin excepții extrem de rare, care, atunci când apar, atrag criticile aspre ale societății și cărturarilor. Pentru a fi mai preciși, amintim că în Bizanțul târziu, deci după 1261, nu se mai întâlnesc cazuri de suprimare fizică a urzupatorilor sau a pretendenților la tron. Andronic al III-lea nu a fost pedepsit nici măcar prin mutilare pentru revolta împotriva bunicului său Andronic al II-lea, poate și din pricina sprijinului de care se bucura în unele medii bizantine, iar urzupatorul Ioan al VI-lea Cantacuzino (proclamat împărat în 1341) nu l-a ucis pe tânărul Ioan al V-lea Paleolog când a preluat puterea, în 1347 (de altfel, avea nevoie de el pentru a se legitima), după cum nici acesta din urmă nu și-a suprimat socrul când soarta i-a fost favorabilă, mulțumindu-se cu retragerea lui în mediul mănăstiresc (1354). De asemenea, Andronic, fiul lui Ioan al V-lea, împărat asociat la tron, lăsat în capitală spre a conduce împărăția pe perioada în care tatăl său se afla alături de sultanul turc, într-o expediție, în înțelegere cu fiul sultanului (potrivit descrierii lui Laonic Chalcocondil) se revoltă în 1373 împotriva părinților. Pedepsa prevăzută, orbirea, a fost aplicată cu ezitare de către împărat și numai după insistențele și presiunile seniorului său, sultanul. Preluând totuși puterea în 1376 Andronic al IV-lea se mulțumește să-și închidă tatăl și fratele, pe viitorul Manuil al II-lea. În 1379, cei doi reușesc să evadeze și se ajunge la o împăcare, prin care nimeni nu a avut de suferit, Ioan al V-lea reluându-și tronul și iertând pe Andronic și pe fiul acestuia, Ioan, căci împăratul a simțit, cum scrie Ducas, „mare durere din cauza suferinței pe care le-a pricinuit-o”. De asemenea, despotul Dimitrie, nemulțumit de apanajul și veniturile pe care i le hotărâse împăratul și fratele său Ioan al VIII-lea se revoltă și împresoară cu trupe turcești Constantinopolul; împăcarea survine însă rapid și răzvrătitul nu este pedepsit.

Or, cu totul alta pare a fi situația mediului românesc, textele bizantine lăsând impresia că excepțiile constantinopolitane constituie regulile acestor meleaguri. În fond, toate acestea dovedesc, în opinia noastră, o dată în plus, că românii s-au manifestat mai bizantin după căderea „împărăției creștine” decât înainte de 1453⁵⁹. Imaginea românilor la istoricii bizantini numiți în literatura de

⁵⁹ Pentru aceasta, nu este nevoie decât să comparăm imaginea domnitorului la autorii târzii cu cea care transpiră din *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Presupunând autor domnesc, fin cunoscător al ideologiei bizantine, își sfătuiește fiul să se acroșeze idealurilor politice de sorginte bizantină: „Dreptu aceia, iubitul meu fiu. să fii milostiv tuturor oamenilor și tuturor gloatelor, care ți le va Dumnezeu pe mâna ta... Și să nu omori pre nimenea fără de judecată dreaptă și fără de ispovedanie, ca să nu fii și tu junghia fără de milă... Așîșderea și fieștece domnu semeț și nemilostiv va cădea și nu să va scula...” *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, text ales de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere de G. Măiăilă, București, 1970, p. 128–129.

specialitate „ai căderii Constantinopolului” (thj ƒllwshj) și, susținem noi, în mediul cărturăresc bizantin și imediat postbizantin ar fi, în linii mari următoarea: un neam înrudit sub aspectele limbii și obiceiurilor cu italienii, aplecat spre îndeletniciri păstorești, „fără legi prea bune”, cu alte cuvinte o civilizație rustică care nu beneficiază de o legislație care să permită saltul către o societate evoluată. În această lume care pare încă fără norme, „clasa politică” (boierimea) contribuie adesea la schimbarea nejustificată și violentă a domnilor, în vreme ce aceștia din urmă suprimă fizic contracandidații la tron și nu își asumă întotdeauna îndatoririle firești față de poporul pe care îl conduc, închizând cercul vicios al unor evoluții limită. Mai mult, cuvântul dat aliaților și prietenilor din afară nu este respectat, orientarea în politica externă făcându-se după capricii sau cel mult după imperativele momentului.

Cum se poate constata, imaginea este în general una negativă, fapt pentru care istoricii români (am aminti aici nume ca V. Grecu, Al. Elian și E. Stănescu) care s-au ocupat de relațiile româno-bizantine sau de autorii menționați, nu au avut posibilitatea, datorită regimului instaurat în România după al doilea război mondial, să valorifice integral aceste texte, extrăgându-se doar elementele care conveneau sau care nu iritau cenzura. Un studiu interesant rezervat imaginii românilor în mediul bizantin rămâne cel al bizantinistului N. Șerban Tanașoca (vezi nota 22) dar acesta acordă importanță redusă istoricilor veacului XV, deși face remarci pertinente și ajunge la concluzii valabile.

În altă ordine de idei, se poate afirma că această imagine depășește cadrul curentelor ideologice în care intrau autorii luați în dezbatere. Desigur, nu pot fi utilizate, și nici nu am făcut-o, rândurile unui adept al direcției de pactizare cu turcii, precum Critobul Imbriotul, mai ales că opera sa este dedicată cuceritorului împărăției bizantine, de la care aștepta aprecieri pozitive și dovezi de mumificiență, probabil menținerea sau ascensiunea sa în funcție; cum românii apar în aceste izvoare în funcție de angajarea lor în luptele cu turcii, guvernatorul insulei Imbros nu putea prezenta pe locuitorii de la nordul Dunării într-o lumină care să fie în acord cu imaginea lor în mediul bizantin și imediat postbizantin. ci, doar ca pe un neam răscolat împotriva celui căruia i se cuvine de drept stăpânirea lumii, moștenitorului basileilor, sultanului Mehmet al II-lea. Pe de altă parte, încadrarea lui Ducas în curentul care militase pentru apropierea de Apus, inclusiv prin Unirea Bisericilor, nu a influențat în nici un fel, credem noi, modul de prezentare a românilor. Mai mult, Laonic Chalcocondil este mai presus de orice îndoială în privința obiectivității, opera sa fiindu-ne deosebit de utilă, ca cea mai bogată în informații și atitudini care servesc demersului nostru.

Nu putem sugera nici o legătură între imaginea profund negativă a vlahilor balcanici, dublată de o respingere totală din partea unor autori bizantini precum Kekaumenos, și imaginea românilor, datorită faptului că în primul caz existau elemente de natură afectivă și motivațională, căci vlahii din imperiu se răscolaseră împotriva împărăției și a basileului. Cu alte cuvinte, nu considerăm că s-a moștenit o imagine extinsă ulterior și la locuitorii din stânga Dunării, la români.

Motivul pentru care imaginea nu este una favorabilă, ține de nivelul de civilizație la care ajunseseră românii și, nu în ultimul rând, de tarele sistemului politic. Chiar dacă este o reprezentare subiectivă, ea circula în această formă în mediul bizantin și postbizantin al veacului XV, începând a fi însă modificată treptat, în secolul următor, pentru a căpăta culori mai vii și mai favorabile spațiului românesc.

THE IMAGE OF THE ROMANIANS
IN THE XVth CENTURY BYZANTINE HISTORICAL WRITINGS
(Summary)

The image of “the other” is usually created like a mirror-image of the fears of the analyzing party projected against the other party so achieving a negative image. But this is not the case of the Romanian people as it was described by the byzantine authors, because Romanians and Byzantines were nonantagonic groups and the mirror-image is characteristic to entities in conflict (no matter if it is a cultural military or social-political one).

Nicolae-Șerban Tanașoca noticed that the hostile prejudice had dominated the Byzantine writings for a long time, and that the perception of the Romanians had been altered by ideological elements. The well-known researcher stated that it was only towards the end of the empire that scholars as reputed as Laonicos Chalcocondylas had begun to study objectively the Romanian world.

A careful analysis of the late Byzantine historical texts (Mihail Ducas, Laonicos Chalcocondylas, Georgios Sphrantzes, Kritobul of Imbros) leads to the observation that their view on the Romanians, although incomparably more balanced than the opinion of a scholar like Kekaumenos when talking about the Balkanic Wallachians seems to be a preponderantly negative one, which is unusual because the Romanians took an integral part in the orthodox crusade initiated by Byzantium against the “Agarenon” (pagans).

We consider that the image of the Romanians as it appears in the analyzed texts in the Byzantine and post-Byzantine literature would be roughly the following: a nation related with the Italians mainly inclined to pastoral activities, “without very good laws”, a rustic world without a developed legislation, where the “politicians” violently and unreasonably change the rulers and the latter do not assume responsibilities for the people they rule, enclosing the vicious circle of a number of limit evolutions; in their relations with other countries they do not keep their word, often betraying their allies and friends, due to call of the moment or to certain spurs of the moment.

We can not possibly suggest a connection between the deeply negative image of the Balkanic Wallachian backed up by a rough rejection from some byzantine authors such as Kekaumenos and the image of Romanians, because in the first case there were elements of an affective and motivated nature as the Wallachians in the empire had revolted against the empire and the *basileus*. We do not consider that the inhabitants on the left bank of the Danube, the Romanians, have inherited that extended image.

Apparently, the image is not a favorable one, because of the reasons connected with the Romanians standard of civilization and because of the drawbacks of the political system.

This representation, as subjective it may be, was spread in that form in Byzantine and post-Byzantine environment of the XVth century, and it was to be gradually modified in the following century, getting more favorable for the Romanian territory.

VALERIU LEU

CĂLĂTORIILE LUI BENEDETTO EMANUELE REMONDI PRIN MOLDOVA LUI VASILE LUPU

Declanșarea Contrareformei a determinat o reexaminare a raporturilor pe care catolicismul le stabilise cu lumea Răsăritului ortodox. În funcție de principiile ce guvernau dinamica catolică în epoca posttridentină, s-au formulat direcții și atitudini care afirmau clar existența unui nou punct de vedere. În general „noul catolicism” s-a dovedit extrem de activ, implicarea sa est-europeană și balcanică a cunoscut o creștere evidentă. Centrul constantinopolitan, acolo unde rezida patriarhul ortodox, a devenit, în aceste împrejurări, un punct esențial, foarte sensibil al noii politici răsăritene. În cadrul acestui vast proiect, Țărilor Române le era rezervat un loc bine precizat, foarte important și el¹. Un număr tot mai mare de călugări sunt trimiși în misiuni la nord de Dunăre, sunt inventariate bisericile, recenzată populația catolică, prelați catolici se străduiesc să ajungă la curte în preajma și chiar la masa domnului. Laici și clerici se sprijină reciproc în slujba noului militantism catolic. Discuțiile teologice, controversale ideologice nu sunt lucruri rare la curțile domnești. Documentele care le evocă pun la dispoziția cercetărilor istorice preocupate de spațiul culturii, al sensibilității, al mentalităților informații de o consistență aparte.

Acestui val misionar de la mijlocul primei jumătăți a veacului al XVII-lea îi datorăm una din sursele cele mai importante asupra Țărilor Române în această perioadă. Misionarii trimiteau rapoarte, răspundeau la chestionare justificându-și acțiunile, relatau fapte și discuții, formulau fel de fel de planuri, făceau sugestii politicii confesionale, pun la dispoziția superiorilor informații privind politica curților la care se aflau, fac cunoscute problemele țării și ale domnilor. În aceste condiții scrisorile lor adresate cel mai adesea nou înființatei Congregații de Propaganda Fidae de la Roma sau vicarului constantinopolitan se constituie în izvoare de primă mână asupra istoriei principatelor dunărene. Ele au fost, din această perspectivă, mult solicitate, deși fondurile sunt departe de a-și fi epuizat informațiile. Mai ales „istoriile” românilor prin călători au fost interesate de relatările acestor călugări², dar ele constituie substanța cea mai densă a unui

¹ V. Papacostea, *Originile învățământului superior în Țara Românească*, în „Studii”, XIV, 5, p. 1139–1167.

² N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I–IV, București, 1928.

corpus special, și el departe de a se fi încheiat, pentru secolul la care ne referim firește³. Studiul lor integral – un deziderat istoriografic cu final încă greu de imaginat – va permite o mai exactă, nuanțată cunoaștere a ritmurilor Contrareformei în spațiul românesc și nu numai, dar chiar și o schimbare de perspectivă asupra societății românești într-o vreme de substanțiale implicări diplomatico-militare. Este însă vorba de o redimensionare a orizontului la care s-au produs contactele Occidentului cu acest spațiu istoric, a dialogului purtat aici, a subiectelor și a formelor sale. Într-un moment în care problema integrării continentale este una de maximă actualitate, modalitățile cunoașterii, reacțiile pe care le-a stârnit dialogul celor două părți ale Europei de atunci și de acum, sporește interesul creând o nouă urgență istoriografică.

Este motivația cea mai importantă, dar nu singura, pentru care socotim punerea cât mai repede în circulație a unor date noi, unor documente necunoscute, a completărilor și precizărilor la ceea ce deja se cunoaște, ca o problemă prioritară.

Între cei care au lăsat relatări importante despre Țările Române în prima jumătate a veacului al XVII-lea, având sarcini de misiune în aceste părți, a fost și călugărul minorit originar din Milano, Benedetto Emanuele Remondi. Asupra sa au atras atenția mai mulți cercetători români, George Călinescu⁴ și Nicolae Iorga⁵ și în special volumul monumentalei serii privind călătorii străini dedicat misionarilor contrareformei, care îi rezervă un capitol⁶. Aici, pentru prima oară, se schițează și un medalion biografic, desigur, atât cât a fost cu putință în acel moment, din sursele disponibile atunci.

Suntem în măsură să punem la îndemâna celor interesați noi documente referitoare la acest personaj atât de controversat între contemporani. O șansă excepțională a făcut ca un număr de documente provenite din arhivele romane, în copii manuscrise, să ajungă la Muzeul din Reșița, după ce au trecut de două ori la un pas de distrugere. După toate probabilitățile – în această privință lucrurile sunt aproape o certitudine – ele au fost făcute de istoricul bănățean Gheorghe Vinulescu în vremea când a fost unul dintre membrii Școlii Române de la Roma. Din păcate, nu dispunem de fotocopii-martor ale documentelor, ci numai de dactilograme, din care puține au fost corectate⁷. Vom face referire la ele subliniind încă o dată paternitatea acestui cercetător, căruia îi aducem, cu acest prilej, omagiul nostru, ca unuia care, din păcate, a spus extrem de puțin din ceea ce știa, din ceea ce ar fi putut spune.

Benedetto Remondi a sosit în Moldova în anul 1635⁸. În această privință lucrurile par destul de clare, deși este cazul să pomenim faptul că într-o

³ *Călători străini despre Țările Române*, I–VII, București, 1973, 1980.

⁴ G. Călinescu, *Alcuni misionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în „Diplomatarium italicum”, II, Roma-București, 1925, p. 16; idem, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în „Diplomatarium italicum”, II, Roma-București, 1930, p. 309–311.

⁵ N. Iorga, *op.cit.*

⁶ *Călători străini...*, V, p. 91–97.

⁷ Trimiterile le vom face la fondurile din arhivele romane unde se află originalele.

⁸ *Călători străini...*, V, p. 91.

scrisoare, adresându-se Congregației vorbește despre „*serviciul pe care l-am făcut de vreo opt ani ca misionar*”. Scrisoarea data din anul 1642⁹ ceea ce ar stabili ca prim an al prezenței moldave anul 1634. Totuși există motive de a privi cu suspiciune exactitatea celor de mai sus. El era interesat, în situația în care se afla atunci, să invoce un stagiul cât mai îndelungat. Acest lucru îl avantaja în mod evident așa încât nu este exclusă o exagerare intenționată. De altfel are grijă să folosească un evaziv „*circa opt ani*” („*otto ani in circa...*”).

Primul document semnat de el în Moldova este din iulie 1636, face referire la un altul din mai același an, ceea ce nu schimbă însă lucrurile¹⁰. Trebuie precizat și faptul că nici un alt document provenit de la misionarii din Moldova nu indică o prezență a lui pe aceste meleaguri încă din 1634. Rămâne ca informații noi să confirme sau să infirme acest aspect, la urma urmei, secundar.

Deși era italian din Milano, fra Benedetto sosea în Moldova de la Constantinopol. Acesta era centrul cel mai important al misionarismului catolic din sud-estul Europei. Vicarul „*patriarhal*” de acolo era considerat și ca prefect al misiunilor din Moldova și Muntenia¹¹, așa că lui îi revenea și obligația pregătirii și trimerii acestora. Care au fost criteriile după care Benedetto a fost selectat pentru serviciul în Moldova, nu știm. În mod cert, însă, el avea oarecare calități, o abilitate care l-a ajutat să câștige încrederea lui Vasile Lupu, deși nu odată este indicat în rapoartele colegilor săi ca cel ce tulbura pacea misiunii.

În 1636 expediază mai multe relatări asupra situației în care se găseau bisericile și comunitățile catolice din țară, unele deja publicate¹². Una din variantele raportului din 1636 este cuprinsă între documentele aflate în fondul reșițean și permite precizări și chiar rectificări a ceea ce se știa până acum¹³. De aici aflăm că încă la 4 mai expediase o scrisoare, prin care semnala superiorilor sosirea în Moldova a episcopului Ioan Batista Zamoyschi – personaj des întâlnit în rapoartele misionarilor, la rândul său un personaj controversat –, care a fost primit cu mare bucurie de populația catolică. Asta pentru că de mulți ani nu mai văzuse nici un episcop, regula fiind acum ca aceștia să lipsească. Remondi ține să atragă atenția, în fond, asupra fenomenului de absentism și o face în chiar debutul scrisorii sale. O făcuse, nu lipsit de intenție, și în raportul de la 4 mai. Acum o repeta! Are o mare abilitate în a pune accentele dorite, fără a recurge la violențe de limbaj. În fond, din ceea ce spune, bucuria populației catolice din Moldova are o motivație... tristă și chiar îngrijorătoare: absența păstorului firesc, a episcopului. Fără a se spune lucrurilor pe nume, se formulează totuși o scuză și se stabilește o vinovăție.

⁹ Archivio della Sacra Congregazione di Propaganda Fide, Scritture Riferitte nelle Congregazioni generali, a. 1642, v. 61, p. 152. În continuare A.S.C.–S.R.C.G.

¹⁰ *Ibidem*, a. 1636, v. 153, f. 205.

¹¹ *Călători străini*, V, Studiul introductiv semnat de Maria Holban, p. XI.

¹² N. Iorga, *Relation de Remondi cordelier missionnaire contenant le nombre des eglises de Moldavie du rit latin et leur estat*, în „Acte și fragmente”, I, p. 78–81; Traducerea română în „Călători străini...”, V, p. 94–97.

¹³ A.S.C.–S.R.C.U., a. 1636, v. 135, ff. 326–327.

Episcopul era, într-adevăr, absenteist și se va dovedi curând adversarul cel mai decis și cel mai puternic al misionarilor. În orice caz, judecând după rapoartele acestora trimise la Roma sau Constantinopol, ei par a fi „*luptat*” mai degrabă cu episcopul de Bacău decât cu „*schismaticii*”, cu clerul și cu principii „*schismatici*”. Cel care, într-un fel, deschide seria este tocmai Benedetto Emanuele Remondi da Milano.

În iulie 1636, „*după o bună judecată*”, se decide să scrie iarăși superiorilor despre sosirea lui Zamoyski și despre călătoriile făcute prin țară pentru a cunoaște în mod direct starea bisericilor și a enoriașilor catolici. Este clar, din conținutul scrisorii, că la acea dată cearta cu episcopul polonez fusese declanșată și motivul real pentru care a fost redactat un nou raport a fost, desigur, dorința de a-l înfățișa într-o lumină negativă sau, dacă acela ar fi apucat el să scrie deja, să se dezvinovățească în mod indirect.

Socotind după calendarul roman, episcopul a sosit în Moldova pe 22 aprilie, așadar mult mai devreme decât se cunoaște din sursele disponibile până în acest moment¹⁴. A sosit direct la Iași, capitala țării și cel mai important centru al diecezei sale, unde se aflau misionarii, unde locuiește principele „*de neam grec*” și un mare număr de boieri toți „*schismatici*”. Vizita episcopală a început deci la Iași, unde se află un număr oarecare de catolici unguri și francezi. Aceștia par a fi – după spusele lui Remondi aplecat să judece totul doar din perspectiva interesului personal – puțin dispuși la ascultare față de Sfântul Scaun. Motivul acestei grave acuzații este refuzul credincioșilor catolici din localitate de a-i accepta pe misionari, „*nevrând să cunoască, neacceptând pe frații misionari trimiși spre folosul sufletelor lor în aceste părți de către această Sacră Congregație cu plăcerea și consensul Beatitudinii Sale...*”¹⁵. Este clar, deci, că opunându-se misionarilor, oamenii aceia se împotrivesc celor ce i-au trimis! Ei au refuzat hotărât să-i dea „*oarecare pomană în bunuri*” pentru biserica din Iași, unde el a servit neîncetat la altar. Este adevărat, până la urmă hrana i s-a asigurat, dar nu și veșmintele religioase și nici din cele obișnuite pe care le-a uzat în timpul vizitelor la bisericile din locurile unde viețuiesc catolici, singur sau împreună cu Zamoyski.

Cu acesta și-a început călătoria la Iași, unde cele 65 de familii catolice, unguri și francezi, au o biserică de lemn, cu clopotniță. De aici au pornit spre Cotnari, unde se află două frumoase biserici din piatră. Una este bine închisă cu trunchiuri groase de lemn și cu un turn folosit drept clopotniță. Ea pare o adevărată fortăreață și chiar este, fiindcă acolo se adăpostește populația în fața cetelor de tătari, „*care adeseori, anii trecuți au jefuit aceste țări, mergând și reîntorcându-se din Polonia pentru a prăda (a robi – n.n.) oamenii în acele și aceste părți*”¹⁶. La Cotnari viețuiesc cam 60 de familii de sași catolici, care au și un

¹⁴ *Ibidem*. După Bandini (Codex, p. 224) se știa că Zamoyski a venit la Bacău la 1 iulie 1636.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

preot. Monseniorul episcop a conferit sacramentul pentru confirmare ca și poporului catolic din Iași.

Plecând de la Cotnari – aici se desparte textul citat de relatarea cunoscută lui Nicolae Iorga – au ajuns la Baia, unde au găsit o foarte frumoasă și mare biserică cu clopotniță, ambele construcții din piatră. Se afla acolo și un cimitir înconjurat de arbori bătrâni și falnici. Catolici se află cam 30 de familii de sași, care au preot și păstrează cu mare venerațiune Sfânta Împărtășanie. Și aici Episcopul a conferit sacramentul pentru confirmare și nu numai acelui popor, ci și celui dintr-un târg învecinat, Neamț, aflat la vreo 3 leghe. Acolo se află 20 de familii de sași catolici, cu biserică de lemn, dar fără preot.

De la Baia au mers la Suceava, oraș cu o biserică zidită din piatră, unde se păstrează Sfânta Împărtășanie, dar nici aici nu au preot. De astfel, sunt numai 8 familii de sași catolici.

Aceasta a fost, conform variantei invocate privind călătoria din 1636, traseul urmat împreună cu episcopul Ioan Batista Zamoyaski¹⁷.

Remondi a întreprins însă și călătorii de unul singur înainte de sosirea lui Zamoyski, la care face de asemenea referiri, unele contradictorii în raport cu cele cunoscute din documentul publicat de Nicolae Iorga, altele confuze. Conform textului disponibil înaintea sosirii episcopului, Remondi a plecat din Iași la un sat numit Săbăoani, care are o biserică din piatră, dar aici nu sunt veșminte preoțești. Laolaltă cu alți catolici din localitățile învecinate ar fi acolo vreo 80 de familii catolice. Acestea au acum și un preot care folosește veșmintele bisericii din Roman, unde slujește același preot. Acolo s-ar afla cam 10 familii de sași.

De la Roman a mers la Bacău, oraș cu două biserici „*ale noastre*”, una din piatră, episcopală, și una din lemn pentru cele 40 de familii catolice. Au preot. După această vizită, Remondi s-a reîntors la Iași bolnav. A scăpat atunci și de un pericol nenumit, din care, prin grația lui Dumnezeu, a rămas liber. Să fie vorba de o întâlnire cu o ceată de tătari?

În altă vreme – probabil tot la sosirea lui în Moldova deși relatarea este cuprinsă în același text – a vizitat alte două biserici, amândouă din lemn, una la Galați pe malul Dunării, unde erau 12 familii de „*ongari catholici*”, fără preot și alta într-un târg mare, Bârlad, unde se aflau 20 de familii catolice, de asemenea fără preot. De menționat că la Galați, după informațiile sale, se mai aflau, pe lângă catolicii localnici și câțiva negustori raguzani.

Raportul se străduiește, firesc, să prezinte activitatea sa misionară într-o lumină cât mai favorabilă. Roagă să se aibă în vedere și sărăcia în care se află „*în aceste țări barbare*” și deci să fie ajutat. De la Constantinopol i s-a scris că doi părinți, doi călugări și însoțitorii lor, pe care îi va întâlni aici, în Moldova și Valahia, îi vor aduce banii trimiși de Sacra Congregație. N-a primit totuși nimic. Spera însă că nu va fi lăsat să moară în această mizerie.

¹⁷ Textul reproduș în *Călători străini...*, V, p. 94–97, unde el afirmă că doar la Baia și Huși ar fi fost cu episcopul și succesiunea localităților vizitate este alta.

Acestea toate le scria la sfârșitul lunii iulie 1636. La 14 septembrie se adresa din nou Congregației, dar din Pera¹⁸. Mulțumește pentru faptul că, după cum i s-a comunicat, va primi, prin Ancona, cizzeci de paoli, adică acei bani din pricina cărora s-a necăjit atâta în Moldova. În lipsa lor nu și-a putut cu nici un chip procura hrana zilnică și nici veșmintele trebuincioase. Totuși vina cea mai mare pentru că a trebuit să plece din misiune o atribuie episcopului Zamoyski: „*spunând Monseniorul Episcop de Bacău și al acestei Provincii că nu voia să mă aibă și nici să mă (re)cunoască de Misionar al Sacrei Congregații de Propaganda Fide în numita provincie a Moldovei*”¹⁹. A și numit, în biserica unde obișnuia el să officieze, un preot ungar. Fiindcă până în 10 august nu a primit nici o provizie, s-a decis să plece la Constantinopol pentru a raporta totul personal prefectului și domnilor „*Excelentissimi Ambasadorii*” (ai Franței și bailului Veneției, probabil). Spera să primească bani pentru veșminte și să se întoarcă în Moldova „*să trăiesc – spune el păstrând tonul tragic – cum va avea grijă de mine Dumnezeu*”²⁰. Tocmai a sosit însă extraordinarul din Veneția cu o poliță de schimb pentru 100 de scunzi, din care jumătate i-a reținut în contul unor datorii mai vechi. Cealaltă jumătate, el, Remondi, o va folosi pentru a-și cumpăra veșminte și pentru cheltuiala călătoriei de întoarcere. În final face aluzie la ajutorul pe care îl speră din partea Congregației în disputa cu episcopul polonez absentist: „*Deocamdată nu-mi trebuie nimic altceva decât să vă rog, în final, să-mi dăruiți bunăvoința pentru a ușura aceste nevolnice osteneli ale mele din numita misiune despre care am arătat, în parte, în prezentul raport către aceeași Sacră Congregație*”²¹.

Nu știm ce s-a petrecut după întoarcerea sa, dar în mod sigur a izbutit să se apropie de domn și să-i câștige încrederea, să-l convingă – dacă nu cumva se convinsese singur – de necesitatea numirii unui alt episcop, italian, la Bacău, unul care să-și asume toate responsabilitățile ce-i reveneau, inclusiv aceea a prezenței în dioceză. Acesta a fost mesajul pe care Vasile Lupu i l-a încredințat în februarie 1638 pentru a-l transmite Papei²². Ducea și o scrisoare către Congregație, prin care domnul solicita trimiterea a patru misionari din ordinul franciscan în capitală, la Iași. Aici veneau mulți străini de confesiune catolică, ceea ce justifică și chiar impune prezența unei misiuni. Nu este greu de înțeles că apropierea de voievod i-a folosit lui Remondi și în cearta cu Zamoyski. Este evident că argumentația sa către Congregație, susținută în corespondența deja citată, a fost preluată de domn și susținută de pe un cu totul alt nivel de autoritate. Nemulțumirea lui Vasile Lupu pentru prestația episcopului polonez era însă proprie, motivată de o perspectivă care depășea mașinațiunile lui Remondi.

¹⁸ A.S.C.–S.R.C.G., A. 1635, v. 153, F. 205.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Călători străini...*, V, p. 92.

La Roma, însă, sosise și mesajul din Polonia, în care erau cuprinse plângeri împotriva misionarilor din Moldova, a lui Benedetto în mod deosebit²³. În consecință, în timpul prezenței sale în cetatea eternă, a trebuit să răspundă unor întrebări asupra controverselor iscate cu Zamoyski. Documentul care face referire la acestea nu pare însă să fi fost redactat totuși în timpul sejurului roman al lui Remmondi. Din păcate el nu este datat. Patru au fost punctele pe care Congregația, după studierea scrisorii din 25 octombrie 1638, cea a lui Zamoyski, i s-au pus în față pentru a da răspuns.

Acesta începe prin a sublinia încă o dată absenteismul episcopului, „*locuitor în continuare departe și în afara reședinței zisului episcopat...*”²⁴. Lucrurile, și aici, se mențin într-o oarecare neclaritate, căci este greu de făcut o distincție hotărâtă între cele petrecute după prima și cea de-a doua sosire a sa în Moldova.

Primul punct se referea totuși, în mod sigur, la prima dintre acestea. După plecarea din Constantinopol, „*acest oraș vestit*”, și călătoria pe Marea Neagră, a ajuns în Moldova, dar fără să fi cunoscut limba țării. Fiind solicitat, la Iași pentru spovedanii, a fost nevoit să folosească un translator. Acesta era un om în vârstă, care, e drept, fusese căsătorit a doua oară, dar prima nevastă îi murise. Înainte de toate, l-a obligat pe acela să jure pe Evanghelie că va păstra cu strictețe secretul spovedaniei. Și, într-adevăr, acela a jurat „*in damnatione anime suae*” și numai după aceea s-a folosit de el. Cu excepția unuia singur dintre spovediți, toți ceilalți muriră. Cât despre translator, poate depune mărturie cum că este o persoană virtuoasă și de încredere. Este polonez de neam, dar cunoaște latina, ungara și româna. Tot el îngrijește de biserica din Iași. Îi este de mare folos și la slujbă, răspunde și cântă mesa, sună clopotele, întovărășește la împărțășania acordată muribunzilor, la înmormântări și, în general, la toate lucrurile ce revin unui diac. De altfel serviciul acestuia a fost folosit de toți preoții și misionarii câți s-au perindat pe acolo înaintea lui Remondi.

La al doilea punct răspunsul este mai complicat și mai confuz. Se referea la drumurile sale, într-adevăr foarte întortocheate și greu de justificat. Recunoaște că a făcut un drum de vreo două luni în Polonia, dar nu în interes personal, cum scrie episcopul, ci din însărcinarea Prefectului Villani. Acesta, la plecarea de la Constantinopol (a doua oară), i-a încredințat un plic cu scrisori cuprinzând și unele adăugiri în legătură cu statutul misionarilor. Erau în conformitate, desigur, cu cele comunicate de Sacra Congregație. El a primit o dispoziție expresă pentru a le preda personal episcopului de Bacău, dar și de a aștepta răspunsul scris. Dar tocmai acest lucru nu l-a putut îndeplini. A reușit să înmâneze scrisorile într-un oraș din „*Rusia*”, al cărui nume nici nu și-l amintește, dar era la vreo 60 de mii de Lvov. Cum episcopul nu voia să răspundă, el a fost nevoit să se întoarcă la misiune cu mâna goală, „*spre a ajuta și consola oștele din pricina Păstorului lor...*”. În legătură cu învinuirile pe care „numitul

²³ A.S.C.–S.R.C.G., v.160, f. 278.

²⁴ *Ibidem*.

Bătrân” i le aduce, cum că ar fi călătorit prin Polonia în căutare de mile pentru repararea bisericilor din Moldova, poate spune că este „*pur și nevinovat*”. La întoarcerea din Italia (care dacă nu cumva au fost, cum se bănuiește, două călătorii, s-a întâmplat în 1639) a găsit la biserica din Iași un cleric secular, care i-a arătat scrisori de la Zamoyski expediate de la Grodek („*departe de reședința Episcopatului său*”), prin care se poruncește ca el, Remondi, să nu fie primit acolo și în general nici un franciscan. Niciunul nu putea celebra în biserică decât cu dezlegare specială din partea episcopului. Era evident că acelui cleric nu-i cădea prea bine prezența unor misionari italieni, „*spunând că suntem spioni și observatori ai relelor sale acțiuni spre a da apoi, despre ele, amănunte nedorite la Roma*”. Cum – recunoaște supus și plin de respect Benedetto – au și făcut! Îl obliga la aceasta datorită lui de misionar! Au făcut-o, de altfel, și cei dinaintea lui, arătând „*cât rău și ce inconveniente se petreceau în Provincia aceea părăsitorilor noastre oîțe din pricina absenței Păstorului lor*”.

Cu ocazia drumului în Polonia a întâlnit mai mulți negustori italieni locuitori ai Cracoviei. A cerut milă de la aceștia, pentru a putea procura „*un aparat sacerdotal*” pe seama misionarilor din Moldova. Cei doi șefi ai negustorilor i-au răspuns, însă, că nici capela lor din Cracovia nu este înzestrată cum se cuvine, așa că n-au nimic de dat pentru biserici din „Turcia”. N-a căpătat deci nimic! Cererea, este adevărat, a făcut-o fără încuviințarea lui Zamoyski, fiindcă cerea un dar pentru binele „*universal*” și nu al lui personal. În afară de asta el, ca misionar, nu este supus aceluia: „*am socotit și nu cred că am vreo legătură de dependență față de autoritatea sa episcopală obligându-mă doar Sacra Congregație să mă supun Părintelui Vicar Patriarhal din Constantinopol ca Prefect al Misiunii din Moldova și Valahia*”²⁵. Iată deci formulat și în acest caz principiul pe care îl vor invoca și alți misionari în ceea ce privește relațiile lor cu episcopul de Bacău: ei se supun Prefectului lor²⁶!

În privința celui de-al treilea punct, nu-și amintește să fi afirmat vreodată despre Zamoyski că ar fi excomunicat, ci doar că stând acela (în contradicție cu recomandările Sfântului Scaun Apostolic și cu Decretele Tridentine și chiar cu recentul document emis de Scaunul Apostolic la 12 decembrie 1634) în afara diocezei, nu pregeta totuși să se bucure de veniturile ei. El știe că veniturile episcopiei de Bacău se ridică anual la 300 de ongari. Cu acești bani s-ar putea trăi foarte bine și s-ar putea ține un vicar, patru servitori și patru cai. Așa au făcut alți episcopi înaintea acestuia, franciscani cu toții. Zamoyski, însă, când a venit în Moldova, avea cu sine nu mai puțin de 18 slujitori și 15 cai, ceea ce însemna o cheltuială foarte mare. Dacă nu cheltuie din punga proprie, pentru un astfel de lux, veniturile sunt desigur prea mici!

Mai afirma Zamoyski în plângerea sa că Remondi ar fi spus, la întoarcerea de la Constantinopol, că ar fi fost făcut comisar și mai presus de el. Nici nu s-a gândit la așa ceva! Dacă ar fi fost făcut comisar atunci ar fi aflat imediat despre

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Călători străini...*, V, Studiul introductiv semnat de M. Holban, p. X.

publicarea Jubileului Universal imprimat din ordinul Sfântului Scaun la 12 iulie 1636 și n-ar fi trebuit să afle de la alții, întâmplător, pe când călătorea prin Moldova în beneficiul credincioșilor catolici de acolo. Atunci și astfel a luat cunoștință că Zamoyski, printr-un nou numit sacerdot din Cotnari, a luat pentru sine șase jumătăți de buți de vin și tot atâtea pentru vicarul său. Bineînțeles, dacă ar fi avut autoritatea de comisar, ar fi putut cerceta nedreptățile săvârșite de episcop când, la sfatul vicarului, și-a însușit alte cinci jumătăți de buți de vin pe care totuși acel vicar, un frate polonez ce servise vreo 13 ani, îl trimisese prima oară mănăstirii minorite din Camenița. Până la urmă au ajuns și ele la Grodek, în pivnița lui Zamoyski!

Ultimul punct are un răspuns foarte scurt și pune în lumină implicarea lui în declanșarea acțiunii lui Vasile Lupu de a cere la Roma un alt episcop pentru dieceza de Bacău: „*În privința punctului al patrulea și ultimul zic acum că nu l-am asmuțit pe Principe să scrie împotriva lui, și dacă aș fi făcut-o, pretind că n-am făcut un lucru rău deoarece totul ar fi spre gloria lui Dumnezeu și în marele beneficiu al acestor sărmâne oițe abandonate de el. Așadar zic că numitul Principe ca (un) Creștin care a scris în parte din zel și în parte la cerea catolicilor, merită să fie satisfăcut de acest Scaun*”²⁷.

Toate acestea, se pare, Remondi le-a scris după sosirea sa în Moldova, după cum reiese din răspunsul sau la punctul al doilea („*în primele zile după ce am ajuns din Italia la Misiunea mea din Moldova*”). Dar aceasta nu se prea potrivește cu ceea ce se poate înțelege din studiul altor documente. De pildă, referindu-se la momentul redactării textului în care a fost acuzat Zamoyski, vorbește de „*anul abia încheiat*”, ceea ce înseamnă că răspunsul său datează din primele săptămâni ale lui 1639. În 12 februarie, însă, el se mai afla la Roma și nu avem motive să credem că sosirea în Moldova s-a produs mai devreme de jumătatea anului. Există date contradictorii, care nu permit o cronologie și o localizare strictă în acest caz. Dacă răspunsurile la chestionar s-ar fi dat la Roma, nu se mai justifică nici cele de mai sus și nici afirmația că scrie „*să vă dau vești*”, ceea ce presupune că era deja plecat. Și totuși, dacă era deja în Moldova, cum se justifică trecutul recent, foarte recent chiar, pe care îl invocă?

Singurul fapt sigur, în această cronologie, este că la 12 februarie²⁸, cum am arătat, el se mai găsea încă în Cetatea Eternă, pregătindu-se de plecare. Scrisorile lui Vasile Lupu, în ceea ce privește alcătuirea unei noi misiuni numai din călugări italieni, au fost luate în considerare. Principelui moldav i se răspunde, astfel, favorabil. În țara sa urmau să fie trimiși trei frați minoriți, „*spre a fonda o mănăstire la Iași, orașul cel mai important al numitei provincii unde stă, în cea mai mare parte a timpului principele numit mai sus*”²⁹.

²⁷ A.S.C.–S.R.C.G., v. 160, f. 280.

²⁸ *Ibidem*, f. 291–292. Își data și localiza scrisoarea astfel „Data dal Convento de SS-ti Apostoli di Roma, 12 Febraro 1639”.

²⁹ *Ibidem*.

Remondi vine și el cu o serie de propuneri susținute de recomandări: „*Padre Maestru Angelo da Castrovillari recomandat călduros de părintele meu Reverendissim General; în al doilea rând pe Fratele Francesco dal Poggio Cinolofo bacalaureat în Sacra Theologie, ambii recomandați de fratele Reverendisimului Părinte Maestru Matteo da Veglia, teolog public la Universitatea din Padova; și toți trei numiții mai sus recomandați de arătații Părinți, sunt predicatori și exemple de viață cuviincioasă și dotați în doctrină. De aceea, cu umilință, le rog pe Eminențele Voastre Reverendissime să binevoiască să arate buna lor voință și sfânta dorință de a servi această Sacră Congregație în partibus infidelium prin alegerea lor...*”³⁰. Pentru ca misiunea să se poată desfășura în condițiuni bune, ca unul care vorbește din experiență, Remondi apreciază ca necesară o diurnă de 14 bajochi, respectiv 50 de scuzi pe an pentru fiecare persoană în parte. Baniilor vor fi folosiți „*pentru mâncare și încălzări, veșminte și întreținerea unui cal foarte necesar misionarilor pentru a se duce cu căruța dintr-un loc în altul călătorind în beneficiul sufletelor aceluiași popor moldovean și valah (pentru) lucrurile necesare spre oficiere și (pentru) a dormi, cel mai adesea pe câmp, nefiind obiceiul în aceste locuri să găzduiești călătorii așa cum se obișnuiește prin părțile noastre, în Italia...*”³¹. El personal se va strădui cât poate de mult în serviciul Sacrei Congregații și nu uită să reamintească faptul că se bucură de sprijinul domnului, că ar putea să obțină anumite provizii de la aceasta pentru misiune, reducând astfel din cheltuielile necesare.

Pentru ca toate acestea să se poată desfășura cu ușurință și pentru a facilita misiunea, el cere „*posesia absolută a Bisericii parohiale a Sfintei Maria a catolicilor noștri de neam unguresc din orașul Iași*”. O face pentru și în numele misionarilor minoriți conventuali, dar și a altora din alte ordine. Dar acest fapt trebuie expus „*printr-un decret sau printr-un scurt act pontifical*”. În acest fel, misionarii ar putea locui în tihnă și fără obstrucții din partea episcopului polonez, a vicarilor săi sau a oficialităților, dar chiar și a catolicilor din capitală. Este un prilej pentru a afla din ce consta proprietatea catolică imobiliară din Iași, cum urma să fie folosită și care este motivul discordiei între Remondi și comunitatea din oraș. Era vorba de „*cele trei case făcute din lemn, în cimitir, închise de numita Biserică din Iași care constau din cinci camere și două odăițe ce vor trebui să servească numai pentru locuința noastră, a fraților minoritari și a altor părinți credincioși, parohi din numita Moldovă care uneori vin la Iași pentru a se spovedi sau pentru a purta negocieri cu acel Excelentissim principe și nu trebuie să slujească pentru adăpostirea unor familii ca în trecut două din acele case, fără motiv, și erau ocupate la vremea mea, de două familii prin bunăvoința arătată de acei unguri catolici împotriva oricărei voințe ale mele și spre dezgustul și marea mea supărare*”³².

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

La plecare, Remondi solicită înzestrarea misiunii cu două aparate sacerdotale și cu alte lucruri necesare pentru botezuri sau extrema ungere, căci a avut prilejul să constate lipsa lor din multe biserici catolice din țara unde se va reîntoarce. Din cauza acelor lipsuri – o spune cu durere – uneori nu s-a putut oficia. Aceste lucruri vor fi folosite de misionari, dar apoi vor rămâne altora, așa că vor fi tuturor de folos. Documentul acesta îl semna ca „*minorit conventual, misionar în Moldova*”. La acea dată nimic nu se hotărâse deci. Propunerile sale nu au găsit în totalitate sprijinul, ecoul scontat. Echipa trimisă spre Moldova nu va cuprinde niciunul dintre cei solicitați prin documentul de mai sus. Nu a primit nici documentele solicitate în legătură cu proprietățile de la Iași. Ducea, în schimb, o scrisoare pe care urma să o înmâneze personal episcopului din Bacău, în care i se ordona acestuia să revină și să rămână în dieceza. Avea totuși și un motiv de satisfacție personală, căci fusese numit comisar general pentru Moldova și Valahia, așa cum semnează o scrisoare expediată la Roma în 14 iulie 1639³³. Era încă pe drum și se oprise la Triest, pentru a raporta asupra situației în care se afla. Mai multe zile – scria el – a trebuit să rămână la Veneția, unde a fost chinuit de o căldură neobișnuită. Îl aștepta acolo pe Provincialul dalmatin, care urma să-i pună la dispoziție un frate cunoscător al limbii slave. Pentru că nu a mai venit nimeni, în cele din urmă s-a hotărât să plece la Cherso, unde l-a întâlnit, în sfârșit, pe Părintele Provincial al Dalmației. Acesta sosise și el în aceeași zi, venind de la Cattaro, unde vizitase mănăstirea de acolo. I-a prezentat ordinul și decretul prin care i se poruncează să-i pună la dispoziție dar și – ține el să sublinieze – în subordine un cunoscător al limbii dalmate. Au plecat împreună la Trieste „*pentru a-mi încredința pe Padre Fra Simone Appoloni da Veglia ca subordonat al meu pentru Moldova, om de bună limbă ilirică și suficient, sper eu, serviciului numitei misiuni*”³⁴. Acesta a fost inclus echipei de misiune nu numai pentru că era nevoie de un bun cunoscător al limbii slave, ci și cu acordul său – „*corespunzător voinței sale spontane*”. De la Trieste a trimis o scrisoare și Monseniorul Nunțiu al Veneției, cu rugămintea să trimită 80 de scuzi necesari viaticului și pentru noul misionar. Baniii aceștia trebuiau expediați Monseniorului Nunțiu al Vienei, de unde îi vor ridica cei doi călători. Pentru mai multă siguranță, face un apel și la Sacra Congregație, să sprijine în scris cererea sa de pe lângă Nuțiul Veneției, ca acesta să nu întârzie trimiterea sumei respective, să nu se repete neconcordanțele care l-au reținut atâta la Veneția. Se știe cât a întârziat acolo în așteptarea provincialului Dalmației și a fratelui din Castrovilari, care, până la urmă, nici nu a mai venit!

Întâmplările drumului de întoarcere sunt cunoscute după versiunea celor doi însoțitori, Apolloni și Bassetti³⁵, cu care reușise însă să intre în conflict. Aceștia, la rândul lor, s-au grăbit să-l părăscă la cardinalul Ingoli secretar al

³³ *Ibidem*. f. 289.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Vezi despre ei, *Călători străini...*, vol. V și vol. VII, p. 42–55.

Sacrei Congregații la Roma³⁶. Deși acea scrisoare împotriva lui Remondi a fost semnată de amândoi, din faptul că redactarea este la singular rezultă că autorul a fost numai Bassetti. Abia dacă trecuse o lună de când Remondi era la Triest în căutarea unui cunoscător de limbă slavă și iată-l deja pe acela aflat de partea adversă.

Bassetti se arată și el foarte nerăbdător să ajungă cât mai repede în Moldova dar, la 28 august 1639, mai era încă la Cracovia, așteptându-l pe Remondi. Scrie că deja a mai expediat alte două mesaje aceluiși Ingoli, pentru a prezenta situația, firește din punctul său de vedere. De la bun început se referă la raporturile cu veteranul misiunii: „*Părintele Fra Benedetto da Milan, tovarășul său de misiune...*”. Așadar, pentru el Remondi nu este un superior, ci doar un coleg, un egal. După ce a așteptat o lună și jumătate la Cracovia, au apărut și cei doi, Remondi și Apolloni, cel din urmă laudat chiar din acest moment: „*Părintele Fra Simone da Veglia, misionar pentru limba ilirică, numit de al său Părinte Provincial al Dalmației pentru că este o persoană de bună pildă, virtuos, care nu numai că limba chilirică o cunoaște perfect dar încă și limba valahă și alte limbi*”³⁷. Dar Fra Simone nu primise banii, ceea ce înseamnă că aceștia întârziind, Remondi nu a mai vrut să rămână la Viena și au pornit mai departe. Discuții în această problemă au avut loc și la Cracovia, unde s-a constituit și coaliția celor doi noi membri ai misiunii împotriva sa. Nici aici el nu a mai vrut să rămână, așa că a pornit de unul singur spre Moldova. Este limpede deci că acel grăbit era el și nu ceilalți, care încercau, de fapt, să-și justifice întârzierea în Polonia și despărțirea de superiorul lor. Despărțirea s-a făcut cu ceartă, căci la plecare Benedetto i-a lăsat lui Apolloni un ordin scris, probabil o copie după hotărârea Congregației de numire a sa în funcția de Comisar General. I se porunca acelui să vină cât mai repede posibil în Moldova. În acest moment s-a produs însă contestarea autorității sale, pe care cei doi încercau să o justifice cu orice preț: „*Părintele (Apolloni – n.n.) îi răspunde că de bunăvoie se află în serviciul Sacrei Congregații și în asta nu îl poate forța iar ca și Comisar General nu-i poate comanda, el depinzând nemijlocit de Sacra Congregație iar cu prima ocazie dacă s-a dat drept Comisar General și vrea să ne fie superior nouă faptul poate să tulbure pacea între noi și armonia, că noi nicidecum nu pretindem să fim subordonați în timpul oficiului ca Misionari ai Sacrei Congregații și nu a lui ca și Comisar General...*”³⁸. Este de remarcat modul cum, pe nesimțite, se introduce pluralul. Mai întâi fusese vorba numai de dispute cu Apolloni, apoi, fără nici un avertisment, se arată că, de fapt, nici unul nu voia să recunoască autoritatea lui Remondi, deși nu-i contestă rangul. Altminteri, continuă scrisoarea citată, ei amândoi sunt gata la orice sacrificiu, fie și cel al sângelui. Roagă pe

³⁶ A.S.C.–S.R.C.G., a. 1639 (28 august), v. 81, f. 405.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

Monseniorul Secretar „să-i scrie numitului Părinte Fra Benedetto să stea în pace cu noi, să nu dea acelor noroade exemple bune și nu scandal și să-și vadă de slujba sa, să nu-și (mai) aducă la disperare tovarășii zicând: „Eu sunt Comisar General, sunt superior!” și să facă lucruri extravagante deoarece, cum am arătat mai sus, noi nu vrem să-l recunoaștem ca atare ci misionar ca și noi...”³⁹. Dealtfel, „vorbind deschis și fără ocolișuri, acest Părinte este un om idiot, simplu, ignorant, necruțător și ambițios pentru că n-a învățat niciodată carte și a plecat din Milano din disperare...”⁴⁰. Nu-i exclus ca tocmai acest din urmă argument să fi declanșat, psihologic, discordia dintre ei. Ce doi „revoltați” se socoteau, și probabil și erau, persoane elevate, iar subordonarea față de unul fără studii era de natură să-i umilească. Dealtfel ei continuă cu reproșurile, înfățișându-l pe Remondi în cele mai negre culori. Este un înșelător și un om foarte violent, au în acest sens o serie de exemple: „... de la Piano la Toscana a condus un laic de la care primi spre păstrare banii și când a fost la Veneția i-a dat drumul din slujbă și i-a înapoiat numai jumătate din bani”⁴¹. La intervenția sa (a lui Bassetti – n.n.), lucrurile nu s-au schimbat, ba chiar a recurs la amenințări: „întrucât eu l-am rugat să-i dea satisfacție, el mi-a răspuns că în Moldova va face să fiu bătut”. Și astfel de fapte s-au repetat, fiind fără un pic de milă⁴¹! Acum, cred ei, este limpede pentru ce se tem și îl evită, hotărând să se despartă. Dacă s-a purtat astfel pe drum, la ce se pot aștepta în țări așa de depărtate de la unul ca acela? Nici frică de Dumnezeu – acuză cei doi în mod extrem de grav – nu au observat la el și nici nu l-au văzut făcându-și rugăciunile. Conte Torre și un frate din cei cu saboți chiar s-au scandalizat de purtarea lui Remondi în vremea călătoriei pe care au făcut-o împreună. Desigur, fratele Simone a tot încercat să-l acopere, dar parcă se putea? Nu s-a spovedit niciodată, deși au celebrat adesea serviciul divin. „Nu vă zic nimic – continuă pe același ton scrisoarea – despre afacerile ilicite pe care le-a făcut la Cracovia pentru că v-ați scandaliza prea mult”⁴². Se potrivește cum nu se poate mai bine ceea ce spune Evanghelia: „Îngrijește-te de tine însuși!” Este adevărat, la Cracovia s-au petrecut între ei lucruri extrem de grave, dar toate acestea numai și numai din pricina lui Remondi: „mai mult, ne-a spus aici, la Cracovia, că dacă nu-i vom da ascultare ca unui Comisar General ne va azvârli în închisoare și ne va da (și) astfel de pedepse”⁴³. Cum ar putea deci să-l urmeze? Și asta după ce au făcut atâtea sacrificii pentru această misiune! Acum sunt la capătul răbdării și țin să o spună deschis. „Așadar eu am plecat din casa mea (unde eram paznic al mănăstirii, Vicar al Sfântului Oficiu unde aveam toate comoditățile,

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

am lăsat pe tatăl meu bătrân, frați, surori) spre a servi Sacra Congregație. După atâtea merite am trăit supărări, amărăciuni și în curând acestea vor provoca scandal și eu nu pot face nimic. Și de n-aș spera că Domnia Voastră Ilustrisimă va remedia totul, mai degrabă m-aș întoarce îndărăt și la fel ar face (și) celălalt misionar: vă aduc la cunoștință acestea pentru că în caz că se vor întâmpla necazuri să știți de unde pornesc, cu rugămintea mea și (a) celuilalt tovarăș de misiune să-i scrieți numitului părinte ca acestea să ne facă părtași și pe noi în treburile privitoare la Religie; pentru că urmărim foarte bine ceea ce avem de observat". Oricum nu se miră că cel care fusese așteptat la Veneția a preferat să nu mai vină!

Ca să fie și mai puternică apărarea, cei doi insurgenți nu se limitează doar la descrierea faptelor reprobabile ale lui Remondi, dar vin și cu argumente căutate în dreptul canonic, ca doi oameni cu carte ce erau: „*Și în sfârșit, dacă el, Părintele, este Comisar General și eu ca Misionar sunt Comisar legat de Pontif prin concesiunea lui Paul al III-lea cum spunea Emanovela în tomul al doilea 97, art 2, ceea ce îmi este de trebuință*⁴⁴”.

Să nu cumva să fie greșit înțeles! Ceea ce spune, spune din datorie: „*Rugându-vă – încheie el scrisoarea – să nu atribui aceasta răutății, ci zelului pe care îl am pentru sănătatea sufletelor, pentru propovăduirea Sfintei Credințe, pentru luminarea acelor popoare...*”⁴⁵.

Lipsește deocamdată documentele care să informeze asupra întâmplărilor prin care a trecut Remondi după întoarcerea sa în Moldova, dar în privința relațiilor sale cu ceilalți misionari este cert că ele nu s-au ameliorat, că Bassetti este persoana care se va bucura de cea mai mare încredere din partea Sacrei Congregații, dar și din partea Vicarului Patriarhal de la Constantinopol. El era mult mai ușor de găsit, în vreme ce Remondi păstrase neatins vechiul său gust pentru călătorii, ale căror rosturi erau greu de explicat.

La 10 iulie 1641⁴⁶, Bassetti raporta la Roma că tocmai primise o scrisoare de la Constantinopol, adusă de Remondi, care mai avea una pentru Congregație și pe care se pregătea să o ducă personal în Italia. În legătură cu acest episod, unele amănunte sunt cuprinse într-un document din aprilie 1642⁴⁷. Prin aceasta el fusese chemat la Roma pentru a se înfățișa Congregației, dar nu i-a dat ascultare. În loc să plece la Roma, a plecat la Constantinopol. Este limpede că nici în 1641 el nu a mai ajuns în Cetatea eternă. În orice caz, în aprilie 1642 scria Congregației căutând să explice întârzierile. În fond totul pare să fie doar o tragere de timp: „*De la Răposatul Padre Frate Reverend Maestrul Francesco Staffolo Provincial de Orient și Vicar Patriarhal Latin de Constantinopol am primit o scrisoare datată din*

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ *Ibidem.* a. 1641, v. 60, f. 140. În rezumat și în *Călători străini...*, VII, p. 48.

⁴⁷ *Ibidem.* a. 1642, v. 60, f. 300.

iuinie a anului trecut aici, la Iași în care îmi scria cum că Signoria Voastră Ilustrisima și Reverendissimă dorea ca eu să vin la Roma spre a fi remunerat de Sacra Congregație pentru serviciul făcut de mine timp de circa opt ani în aceste părți ale misiunii scriindu-mi și că locul meu voia să trimită un alt frate adus de el din Italia pentru această misiune din Moldova la care scrisoarea, spre a da imediată ascultare, m-am dus la Constantinopol și i-am făcut închinăciune și m-am declarat gata să vin și în Italia cu cea mai potrivită ocazie ce mi s-ar fi arătat...⁴⁸. Tocmai în această vreme vicarul s-a molipsit de ciumă și a murit. A rămas în locul său fratele Andrea della Fratta, cel care ar fi trebuit să-l înlocuiască din Moldova. În aceste circumstanțe, fiindcă este atât de devotat misiunii sale, fiindcă în Moldova este atât de mare lipsa de preoți, s-a întors în Provincia pe care tocmai o părăsise, cum de altfel a relatat încă acum șase luni într-o scrisoare rămasă fără răspuns. Cum însă a văzut o scrisoare a secretarului Ingoli și o alta trimisă de Donato Hipoliti din Cracovia, ambele adresate lui „Padre Maestru Bartholomeo Bassetti, tovarășul meu”, în care i s-a expediat provizia numai acestuia, s-a decis iarăși să scrie la Roma. Cere 50 de scuzi care i se cuvin, mai ales că are și o datorie de 30 de reali. Acum își semna scrisoarea ca simplu misionar, ceea ce înseamnă că plângerile lui Bassetti și Apolloni și-au făcut efectul.

În toamnă are totuși un motiv de oarecare satisfacție: „Primesc o (scrisoare) plăcută a Domniei Voastre Ilustrisimă și Reverendissimă că prin venirea Mult Reveredului Padre Maestru Giovanni da Fano, noul Vicar Patriarhal și Prefect al Misiunilor din Moldova și Valachia, aș fi primit provizia decretată de Sacra Congregație de Fide Propaganda pentru al treilea an, prin care (cum am mai semnalat și în alte rânduri Domniei Voastre prin scrisori) trebuie să înapoiez sumele aceluia care mi le-au împrumutat pentru trebuințele mele și pentru hrană ca și pentru veșminte”⁴⁹. Pe 20 octombrie a văzut o scrisoare trimisă de către vicar lui Bassetti, în care provizia pentru al treilea an era adresată numai lui Simone, fără nici o mențiune despre el. Din pricina acestei contradicții, el va pleca la Constantinopol. Totuși din cauza vremii rele, a mai rămas, așteptând anotimpul favorabil navigației pe Marea Neagră. Oricum, a scris vicarului și așteaptă răspunsul. Până atunci îl roagă și pe Ingoli să se adreseze vicarului, pentru a se lămurii această situație și a primi și el banii cuveniți.

Din acest moment, tot ce aflăm despre Remondi se datorează scrisorilor altora. La 1 martie 1643, Bassetti spune că atunci tocmai pornise prin Polonia (1 noiembrie 1642), că se ține numai de călătorii și de fapt nu slujește Sacra Congregație⁵⁰. Totuși ceva nu este în regulă cu această informație, pentru că la 24 noiembrie Remondi s-ar mai fi aflat încă la Iași. Bassetti se dovedea un

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, a. 1642, v. 61, f. 152.

⁵⁰ *Ibidem*, a. 1643, v. 61, f. 126.

adversar constant, gata oricând să trimită rapoarte negative la Roma. La 12 august⁵¹, același an, scria cum că Benedetto a venit din nou de la Constantinopol și ar vrea să plece în Polonia, însă el nu știe nici cu ce împuternicire și nici ce va face acolo. În orice caz, nu uită nici de astă dată să adauge că în felul acesta el nu slujește biserica. Remondi așteaptă doar să bea și să mănânce și să doarmă. Asta e viața lui!

Recomandarea negativă e întărită și de doctorul Scocardi la 27 septembrie 1643⁵², când afirmă că Benedetto rătăcește prin altă provincie și este devotat mai degrabă propriilor satisfacții decât misiunii.

În toamnă, la 27 noiembrie⁵³ viceprefectul din Moldova, Pietro Paolo Garavani, afirmă că lunile trecute a primit de la vicarul constantinopolitan o scrisoare pentru Remondi, prin care era chemat să vină la ordine dar era plecat de patru luni în Polonia, așa că nici n-a putut să-i predea scrisoarea, nici să-l facă să plece în Italia. Când îl va întâlni, o să-i spună tot. Scrie, cu această ocazie, și vicarului, cum a scris și Sacrei Congregații, că părintele Sigismundo, polonez de neam, aflat acum la Neamț, om în vârstă de peste 70 de ani, care vrea să plece în Polonia, a fost oprit de el pentru a-l ajuta în biserică, unde este de toate, și viceprefect și vicar și paroh. Ar fi foarte bine dacă s-ar accepta ca Sigismundo să fie numit misionar în locul lui Remondi!

În 23 decembrie, Simone Apolloni scria din Săbăoani⁵⁴ că s-a adresat celor trei frați aflați acum la Iași, ca să meargă la Bârlad și la Galați pentru oficierea slujbei de Crăciun, căci acolo nu sunt preoți. Cei în cauză – Benedetto, Garavani și Sigismundo – au refuzat însă. Așadar Remondi revenise din drumurile sale poloneze și se afla în Moldova. În ultimii ani, el a stat într-adevăr mai mult în afara misiunii, mai ales în Polonia. Acolo avea să se sfârșească, după cum anunța Gasparo da Noto, din Iași, la 19 noiembrie 1644⁵⁵.

DIE REISEN VON BENEDETTO EMANUELE REMONDI DURCH DIE MOLDAU IN DER ZEIT DES FÜRSTEN VASILE LUPU (Zusammenfassung)

Die vorliegende Studie beschäftigt sich mit der Tätigkeit der katholischen Missionäre in den rumänischen Ländern in der Zeit um die Mitte des 17., Jh. besonders mit der des Missionärs Benedetto Emanuele Remondi. Dieser kam in die Moldau während der Herrschaft des Fürsten Vasile Lupu. In kurzer Zeit verkehrte er in den Kreisen die dem Fürsten nahe standen, er wurde sogar Vermittler zwischen dem Fürsten

⁵¹ *Ibidem*, f. 137.

⁵² *Ibidem*, a. 1643, v. 127, f. 228.

⁵³ *Ibidem*, f. 221.

⁵⁴ *Ibidem*, a. 1643, v. 62, f. 38.

⁵⁵ *Ibidem*, a. 1644, v. 62, f. 30.

und dem Heiligen Stuhl. Allein oder in Begleitung des Bischoffs von Bacău unternahm er mehrere Reisen ins Land. Er besuchte die katholischen Gemeinden der Moldau. Die Berichte die er der Heiligen Congregation de Propaganda Fide schickte, enthalten wertvolle Informationen über die Moldau jener Zeiten sowie über die Gegenreform im süd-ost- und östlichen Europa, über die Existenzart der katholischen Gemeinschaften, die nicht von Spannungen geschont geblieben sind. Zwischen den Missionaren und dem Bischoff von Bacău spaltete sich ein immer tieferer Konflikt. Letzterer zog es vor in Polen zu leben anstatt in Bacău zu wohnen und seine Herde Christen zu betreuen. Einer seiner hartnäckigsten Gegner war gerade Bendetto Emanuele Remondi.

DUMITRU ȘANDRU

ȚĂRĂNIȘTII ȘI ȚĂRANII ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

La începutul veacului XX, în țările din răsăritul Europei au apărut partide politice care pretindeau că reprezintă prin excelență punctele de vedere ale țărănimii. În vechiul regat, ideea creării unui asemenea partid a fost lansată pentru prima dată în 1882 de învățătorul argeșean C. Dobrescu-Argeș, cu prilejul unui banchet organizat de un oarecare Dinca Schileru, în comuna Bălteni, județul Gorj. Propunerea de a se întemeia o „partidă țărănească” a fost pusă în practică o data cu organizarea, în același an, a unui congres al țăranilor argeșeni, care a avut loc în comuna Corbeni, din județul Argeș. Dar, curând, întemeietorul lui se va converti într-un susținător al conservatorilor, așa că organizația a dispărut odată cu reorientarea politică a lui Dobrescu-Argeș¹.

În România, bazele ideologiei țărăniste au fost puse însă în prima decadă a veacului nostru, dar Partidul Țărănesc s-a creat abia după încheierea primului război mondial, la 5/18 decembrie 1918, din inițiativa învățătorului Ion Mihalache, el însuși de obârșie țărănească². Ideologia mișcării s-a inspirat într-o anumită măsură din opiniile populiste exprimate de boierul basarabean Constantin Stere, care fusese asociat cu narodnicismul rusesc. Narodnicii erau, de fapt, socialiști antimarxiști, care păstrau convingerea profundă, adeseori mistică în virtuțile țărănimii, ca o clasă ale cărei instituții comunale puteau furniza mijloacele necesare evitării dezvoltării capitaliste a societății de tipul celei ce se generalizase în apusul Europei³.

Vederile lui Stere reflectau aceste atitudini ale narodnicismului rus. Oricum, spre deosebire de Partidul Social Revoluționar din Rusia, care avea tot o origine narodnică, Stere argumenta că România nu se va putea industrializa niciodată, întrucât țările dezvoltate acaparaseră deja piețele de desfacere. Ceea ce dorea el, era o democrație rurală, bazată pe populația satelor, o consolidare a cooperăției și industrializarea numai în măsura în care munca țăranului putea fi utilizată în lunile de iarnă, în industria casnică. El susținea dezvoltarea mește-

¹ Vezi Traian P. Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888–1899)*, București, 1967, p. 181 și urm.

² Ioan Scurtu, *Din viața politică a României, 1918–1926*, București, 1975, p. 15.

³ Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 103–104.

sugurilor și a micii industrii, se pronunța pentru naționalizarea mării industrii, precum era cea petrolieră. Împotriva marxiștilor, care exprimau opinia că o bună societate românească putea să se dezvolte abia după ce revoluția proletară ar fi avut succes în vestul Europei, Constantin Stere venea cu argumentul că țărănimea avea capacitatea de a produce lideri politici și de a transforma România într-un fel de Danemarcă balcanică⁴.

Partidul Țărănesc a reprezentat forțele agrariene din România de după primul război mondial, care au început să se afirme pe scena politică a țării în perioada discuțiilor purtate în jurul proiectelor de reformă agrară. Prin apariția sa, Partidul Țărănesc lua locul eliberat de liberali la stânga vieții politice românești⁵. Deși nu lipsit de contradicții, el a constituit, totuși, prin caracterul său social, o noutate distinctă, ce reprezenta coloana vertebrală a țării – țărănul –, introducând prospețime în vechea fațadă a vieții politice românești⁶. Dar, în ciuda faptului că, până la fuziunea, din 10 octombrie 1926, cu Partidul Național Român din Transilvania, a concentrat în jurul său masele țărănești, el a rămas în principal partidul micii burghezii de la orașe și de la sate, fiind dominat de intelectuali de origine țărănească⁷.

Fondatorul partidului, Ion Mihalache, mai pragmatic decât Constantin Stere, a pus accentul pe distrugerea latifundiilor și pe consolidarea cooperăției. Mai mult politician practic decât teoretician, Mihalache nu s-a declarat împotriva industrializării României, ca o sursă generatoare de bogăție pentru toate clasele sociale, dar el s-a concentrat asupra subiectelor practice imediate⁸.

Principalul teoretician al partidului, Virgil N. Madgearu, nu a luptat nici el împotriva concepției de industrializare, dar a insistat asupra preponderenței numerice a țărănimii și a rolului ei important, atât ca producător, cât și în calitate de consumator. Cu toate limitele concepțiilor ideologilor țărăniști privitoare la industrializare, ideologia lor reprezenta un grad de originalitate, mai cu seamă în privința rolului statului ca organ de intervenție menit să asigure avantaje economice pentru populația autohtonă. În același timp, Madgearu considera că țărănul, ca cetățean, dacă era articulat politicește, putea să prevină dominația oligarhiei financiare asupra țării, atât prin forme democratice, cât și prin dictatură, când forțele de stânga păreau să fie amenințate⁹.

⁴ *Ibidem*, p. 104.

⁵ Joseph S. Roucek, *Balkan Politics. International Relations in no Man's Land*, Westport, 1971, p. 18.

⁶ Idem, *Contemporary Roumania and Her Problems*, Oxford, California, 1932, p. 87.

⁷ Vezi D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 93–95; George D. Jackson Jr., *Comintern and Peasant in East Europe, 1919–1930*, New York, 1966, p. 241.

⁸ Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 104.

⁹ Pentru detalii vezi Virgil N. Madgearu, *Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială”, IV, 1922–1923, nr. 3, p. 287; idem, *Țărănismul. Partide politice și clase sociale în politica de după război. Țărănimea ca factor politic. Tactica - un program*, București, p. 37; Zigu Omea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, 1969, p. 39 și urm.; Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1969, p. 142–150.

Democrația radical-țăărănească a lui Mihalache și Madgearu a căpătat expresie clară în primul deceniu de după Marea Unire, într-o vreme când peste tot în Europa apăreau mișcări extremiste. Partidul a dezvoltat o ideologie radical-democrată, care a atins apogeul la cumpăna dintre deceniile doi și trei ale veacului nostru, când, de altfel, pretutindeni în țările din răsăritul Europei partidele țărăniști se manifestau ca factori deosebit de activi¹⁰.

În 1921, Partidul Țărănesc Basarabean, cu o orientare și cu un program pronunțat radicale, a fuzionat cu Partidul Țărănesc din Vechiul regat. Cum punctele programatice și căile de acțiune preconizate de țărăniști se deosebeau substanțial de cele cunoscute până atunci în viața politică a țării, Partidul Țărănesc a fost, chiar din primii ani, întâmpinat cu antipatie de unele cercuri ale burgheziei. Țărăniștii erau acuzați că ar fi antimonarhiști și bolșevici, de a avea tendințe ultraradicale etc. Însuși regele era vădit ostil acestui partid, găsind – așa cum îi declara, la 29 noiembrie 1922, lui Iorga – programul lor inacceptabil. Într-o discuție purtată de Ferdinand cu Ion Mihalache, în toamna lui 1922, regele i-a spus în mod ironic că era șeful țărăniștilor, nu al țăranilor, căci țărăniștii erau orășeni. „Ce știe Madgearu – se întreba suveranul – cum miroase pământul ?”¹¹.

Cu toată ostilitatea cu care a fost întâmpinat Partidul Țărănesc de anumite grupări ale marii burghezii, chiar criticii lui înverșunați i-au recunoscut o serie de merite. Mihail Manoilescu, care vedea în țărănismul interbelic un simplu fenomen electoral, prin intermediul căruia partidul s-a menținut pe scena politică, „în chip mai mult zgomotos decât fecund”, aproape două decenii, găsea mișcării țărăniști, cel puțin pentru faza incipientă, meritul de a fi constituit „o reacțiune împotriva exploatării satelor și un protest ridicat – nu de clasă țărănească, dar în numele ei – împotriva apăsării pe care această clasă o suferise de veacuri” (sub. autorului)¹².

A.W. Palmer, care atribuia țărănismului din primii ani interbelici o importanță istorică majoră pe linia creșterii conștiinței politice a maselor rurale, observa însă că, odată cu trecerea anilor, viziunea țărăniștilor devenea tot mai limitată și că, de îndată ce liderii lor au început să se îndepărteze de ceea ce semnifica *ad-litteram* rădăcinile mișcării, o largă prăpastie s-a deschis între țărănime și purtătorii ei de cuvânt. Pe lângă aceasta, mișcarea a avut slăbiciuni de natură obiectivă. Nemulțumirile individuale ale muncitorilor agricoli erau totdeauna locale și specifice, iar inamicii lor, proprietarii fără scrupule, se sprijineau pe birocrăție. Se adăuga faptul că în sânul comunităților rurale nu exista coeziune, din cauza deosebirilor dintre cei bogați și plini de succese și săracii satelor, ceea ce provoca nemulțumiri și invidie. Acestea, contrar tezei țărăniști, care susținea că țărănimea apărea ca o clasă unitară, compusă din trei straturi sociale cu interese identice, aflată în raporturi antagonice cu burghezia. Or, țără-

¹⁰ Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 104.

¹¹ N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, București, 1939, p. 26.

¹² Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 229.

niștii nu au avut în atenție întreaga țărănime, ci numai pe săteanul înstărit, ca tip reprezentativ de țăran „independent, muncitor exclusiv al ogorului său propriu”. În asemenea condiții, țăranii au căzut o pradă ușoară pentru tactica vechilor clase conducătoare, fiind atacați și exploatați de moșierime, de burghezie, de coroană, de armată, de oamenii legii¹³.

Infuzia de elemente noi și fuziunea realizată cu Partidul Național Român din Transilvania, în octombrie 1926, au dus la o diminuare a pozițiilor țărăniste și la o diluție a ideologiei țărăniste de tip Mihalache, care, cu timpul, a devenit, oricum, mai temperată. Întregul partid a pierdut focul său și caracterul țărănesc pe care îl avusese¹⁴. Partidul Național Român, deși sprijinise realizarea reformei agrare și se bucura de o popularitate unanim recunoscută, era mai mult naționalist decât țărănist în vederile sale. Liderii lui aparțineau clasei celei mai bogate și păturilor de mijloc ale societății, fără a fi fost printre ei vreun țăran, astfel că interesele lor economice erau similare cu cele ale Partidului Național Liberal¹⁵. Partidul reprezenta nu numai interesele țărănimii române, ci și pe cele ale intelectualității române, ale meșteșugarilor și diferitelor alte profesii. Înainte de a se uni cu Partidul Țărănesc, Partidul Național Român a absorbit o aripă a vechiului Partid Conservator, ce reprezenta pe moșieri, a cărei ideologie s-a resimțit după 1926, unii dintre țărăniști părănd deranjați de punctele de vedere conservatoare ale liderilor transilvăneni¹⁶. Aceasta explică și motivația pentru care unii frunțași ai Partidului Țărănesc au respins înțelegerea. Dr. N. Lupu, care a fost o figură așa de proeminentă în planurile țărăniștilor, a părăsit curând partidul, acuzând că politica Partidului Național Român nu se deosebea de cea a inamicilor politici ai Partidului Țărănesc. El a arătat că unirea cu Partidul Național Român a produs un hibrid și că ar fi fost mai de dorit să se păstreze în exclusivitate orientarea țărănească a vechii formațiuni politice, care să dobândească puterea politică în alianța cu alte partide¹⁷.

Dacă analizăm partea agrară din programul partidului rezultat din fuziunea de la 10 octombrie 1926, observăm că unele din principalele puncte programatice ale țărănismului erau abandonate, iar la altele conținutul puternic diluat. În primul rând țărăniștii au renunțat, de dragul fuziunii, la lozinca unei noi exproprii. Constantin Argetoianu observa în acest sens că Madgearu introdusese în programul din octombrie 1926 revizuirea legilor agrare „ca să nu se zică că țărăniștii au primit fuziunea fără o vorbă despre expropriere”¹⁸. În același timp,

¹³ A. W. Palmer, *The Lands between. A History of East Central Europe since the Congress of Vienna*. New York, 1970, p. 178-179.

¹⁴ Vezi George D. Jackson Jr., *op. cit.*, p. 242; Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 105.

¹⁵ Library of Congress, Washington, D.C., Microfilm Collections, Microfilm no. 2551. no. 366 D.R (Nicholas Georgescu-Roegen, *Economic and Social Structure of the Romanian People*. Washington, 1956), p. 18.

¹⁶ Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 104-105.

¹⁷ George D. Jackson Jr., *op. cit.*, p. 241-242.

¹⁸ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Partea a VII-a, nr. 1, caiet 37, p. 125-126.

înscrierea în program a principiului asigurării libertății circulației pământului țărănesc, în scop de „selecție naturală” a cultivatorilor serioși, constituia o dovadă în plus că țărăniștii nu aveau în atenție întreaga țărănie, ci numai interesele unei anumite pături de țărani¹⁹.

Drept consecință a diversității sale interne, Partidul Național Țărănesc se prezenta ca un amalgam al Partidului Țărănesc din Basarabia, Partidului Țărănesc din Vechiul regat și Partidului Național Român din Transilvania care, în ciuda numelui său, nu mai era în exclusivitate țărănesc, ci mai degrabă un partid al clasei conducătoare. În urma fuziunii, micul grup de fruntași țărăniști ce dețineau moșii – dr. N. Lupu, Ernest Ene, Constantin Muscelanu, Scarlat Calimachi, Nicolae P. Romanescu, G.G. Mironescu, C. Mezincescu și alții – a sporit considerabil prin liderii fostului Partid Național cu mari proprietăți și cu interese în industrie²⁰. Aceasta explică nu numai modificarea punctului din program privitor la reforma agrară, ci și poziția de apărare a moșierimii susținută de unul din teoreticienii partidului, moșier și el, Ernest Ene, la numai câteva luni după fuziune și lansarea tezei identității de interese a marilor întreprinzători agricoli cu cea a clasei țărănești²¹.

Cu toată diluția ideologiei țărăniste din programul noului partid, baza lui de masă și legăturile trainice cu lumea satelor continuau să rămână în unele cercuri politice motive de îngrijorare în legătură cu radicalismul său potențial. Însuși ministrul S.U.A. la București, W.S. Culbertson, care a cultivat în mod constant bune relații cu liderii lui, pentru a contracara politica economică a liberalilor, își manifesta, într-o scrisoare personală, trimisă la 5 martie 1928 secretarului de stat, teama că în eventualitatea venirii național-țărăniștilor la guvern, aceștia nu ar putea domina situația din țară și că influența conservatoare transilvăneană și-ar pierde controlul în partid, determinând dezvoltarea unei mișcări agrariene sătești de un radicalism extrem²². Asemenea temeri nu și-au dovedit însă justificarea. Ele aveau să fie infirmate, după numai câteva luni, cu prilejul programatei adunări de la Alba Iulia, din 6 mai 1928, când cei circa 100 000 de țărăniști veniți, la chemarea partidului, pentru a sprijini aducerea lui la guvern, prin răsturnarea „guvernului ilegal” condus de Vintilă Brătianu, adoptând, împotriva voinței organizatorilor, lozinca „marșului asupra Bucureștilor”, au fost împrăștiați în grupuri mici și trimiși acasă²³.

¹⁹ Vezi Dumitru Șandru, *Satul românesc între anii 1918 și 1944*, Iași, 1996, p. 249.

²⁰ Pentru detalii vezi ASB, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosar 106/1943, f. 186 și 188; idem, fond Creditul Funciar Rural, Contenciosul, dosarele 3339, f. 1; 3781, f. 1; idem, fond Comitetul agrar, județul Botoșani, dosar 26/1923, f. 10; ASBT, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 120/1932; „Opoziția”, II, 1929, nr. 19, p. 16; nr. 20, p. 22.

²¹ Vezi Ernest Ene, *Rolul economic și social al marii proprietăți*, în „Analele economice și statistice”, X, 1927, nr. 1–2, p. 55–60.

²² National Archives of the United States of America, Washington, D.C., Record Group Number 59, Decimal File 1910–1929, doc. 871.51, Roumanian Loan/14.

²³ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926–1947)*, București, 1983, p. 105.

Câțiva ani mai târziu, ministrul Marii Britanii la București, Reginal Hoare, referindu-se la evenimentele din vara lui 1936 – alegerile parlamentare parțiale de la 18 februarie din județele Hunedoara și Mehedinți –, scria despre conducătorii național-țărăniști că ei erau fără excepție anticomuniști, că respingeau concepțiile socialiste de orice tip și că se împotriveau cu hotărâre cooperării cu oricine conta ca fiind de stânga în privința unui posibil front popular²⁴. În marea lor majoritate, liderii național-țărăniști s-au manifestat ca elemente potrivnice fascismului, dar, în același timp, ei s-au temut și de acțiunile maselor²⁵. În mai 1943, conducătorii partidului erau neliniștiți de agravarea situației materiale a populației rurale ce genera o stare de spirit îngrijorătoare. „Problema menținerii ordinii interne – arătau ei într-o sinteză asupra satelor – va fi cea mai importantă în clipa încetării războiului, iar în această privință trebuie avute în vedere din timp mijloace eficiente și rapide”²⁶.

La 10 noiembrie 1928, național-țărăniștii au venit la guvern cu un program adoptat în aceeași lună, care se deosebea foarte puțin de cel din 10 octombrie 1926²⁷. Guvernarea lor a debutat printr-o serie de măsuri democratice, în special în domeniul administrației și în cel fiscal²⁸. Dar național-țărăniștii au dat puțină atenție agriculturii, iar principala trăsătură a politicii lor a fost de a favoriza penetrația capitalului străin în economia națională, în contrast cu liberalii, care încercau să o dezvolte cu ajutorul capitalului autohton. Nicholas Georgescu-Roegen observa ca Partidul Național-Țărănesc nu a fost în întregime în de acord cu multe din propunerile liberalilor privitoare la dezvoltarea industrială a țării. Ramura transilvăneană a subscris la intervenționismul statului, cerut de ramura țărănistă în mod simplist, pentru că a crezut că aceasta era singura cale prin care ar fi putut desprinde pe liberali din pozițiile cheie ale economiei²⁹.

În momentul luării puterii, datorită evoluției ideologiei lui, Partidul Național-Țărănesc nu mai avea vechea viziune despre problema agrară. Cea mai izbitoare trăsătură a politicii lor agrare din perioada guvernării a fost neglijarea lucrurilor pe care le avea de făcut sau a le lua în considerație pentru a le face. În timp ce atitudinea partidului față de o viitoare redistribuire a pământului a devenit mai moderată, cu toate că în programul din 1926 se înscrisese exproprierea moșiilor de peste 100 de ha, nici un pas nu a fost întreprins pentru realizarea acestei măsuri. Este adevărat că unele cauze obiective se opuneau acestui act, dar partidul din 1928 nu mai era mișcarea radical agrariană care încercase să introducă proiectul de reformă agrară sub guvernul Al. Vaida-Voievod. O a doua omisiune a fost eșecul de a iniția vreo măsură pozitivă

²⁴ Vezi Bela Vago, *The Shadow of the Swastika. The Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danube Basin, 1936–1939*, London, 1975, p. 27.

²⁵ Joseph S. Roūcek, *Balkan Politics...*, p. 226.

²⁶ Vezi ASB, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 1266/1943.

²⁷ „Cuvântul agronomilor”, București, III, 1928, nr. 13–14, p. 164–165.

²⁸ Joseph S. Roūcek, *op.cit.*, p. 87; A.W. Palmer, *op. cit.*, p. 201.

²⁹ Library of Congress, *manuscrisul citat*, p. 18–19.

pentru consolidarea loturilor țărănești, măsură ce ar fi reprezentat, virtual, o condiție prealabilă pentru îmbunătățirea efectivă a agriculturii³⁰.

Singura măsură serioasă luată în legătură cu proprietatea agricolă a fost legea din 20 august 1929, pentru reglementarea circulației loturilor dobândite prin împrumut, care amenda legea promulgată de liberali la 13 martie 1925 și care abolea o serie de restricții impuse la vânzarea loturilor. Legea Mihalache a justificat însă, mai mult decât orice altă măsură a național-țărăniștilor, acuzația că partidul reprezenta în realitate pe țărani mai înstăriți și burghezia sătească³¹. În fond, legea circulației pământurilor dobândite prin împrumut urmărea îndeplinirea unui deziderat al tuturor partidelor vremii: sprijinirea burgheziei rurale, în dauna țaranului „incapabil” de a-și munci pământul. Dar faptul că această măsură era adoptată într-o perioadă de depresiune economică, în care gospodăriile țărănești rezultate din reforma agrară din 1921 erau neconsolidate încă și că acum ele fuseseră puternic lovite în rentabilitatea lor, fără ca în prealabil guvernul să fi asigurat micilor proprietari protecția promisă, putea avea efecte dintre cele mai grave asupra situației sociale a noilor posesori ai pământului, motiv pentru care legea a și fost vehement criticată de liberali³².

O atitudine similară apare și în alte legi mai importante ale partidului. Legea pentru organizarea cooperăției, din 28 martie 1929 și legea pentru organizarea Creditului Funciar Rural, din 20 august 1929, au fost glorificate în epocă și calificate drept dovada atenției guvernului față de țărani. Aceste două legi au o oarecare perenitate în istoria legislației românești din perioada interbelică, dar niciuna nu a fost eficientă, căci efectele lor le-a anulat criza economică. Una din rațiunile legii cooperăției a fost aceea de a oferi cooperativelor libertatea de acțiune necesară oricărei întreprinderi economice. În pofida acestui fapt, statul a continuat să rămână prezent, și chiar cu un cuvânt hotărâtor, atât la Banca Centrală Cooperativă, cât și la controlul efectuat prin Oficiul Național al Cooperăției Române. Astfel, cu tot efortul de a se asigura o cât mai mare autonomie ori chiar independență cooperăției, un observator străin reliefa, în 1930, că nici noul regim nu abandonase ideea că asociațiile cooperative erau „servitoarele guvernului”³³.

În perioada cât au stat la guvern, național-țărăniștii și-au propus să extindă instruirea profesională a agricultorilor, prin legea pentru organizarea învățământului agricol și casnic de gradul I și II și de popularizare, din 21 iulie 1929, în ideea de a răspândi mai bine cunoștințele de tehnică agricolă. Din lipsă de fonduri bugetare, rețeaua instituțiilor de învățământ agricol inferior și mediu a

³⁰ Henry L. Robert, *op. cit.*, p. 156–157.

³¹ *Ibidem*, p. 157–158. Vezi și Octav I. Goruneanu, *Regimul circulației pământurilor rurale*, Constanța, 1932, p. 112–114; DAD, Ședința din 27.VII.1929, p. 5144.

³² Vezi Biblioteca Națională, București, fond Al.St. Georges, Pachet XLV, dosar 3, f. 37–39. În același timp, legea era elogiată de moșieri, prin Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole (ASB, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole din România, dosarele 15/1928–1929, f. 11: 16/1930, f. 57.

³³ Apud Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 158.

rămas însă la nivelul anilor școlari 1927–1928 și ea s-a menținut staționară până în 1934, iar numărul elevilor a marcat chiar scăderi evidente³⁴. Interesul redus arătat de național-tărăniști, la fel ca și de liberali, pentru pregătirea cadrelor agricole poate fi ilustrat prin faptul că în perioada 1931–1932, din totalul elevilor înscriși în învățământul liceal, cei ai liceelor agricole reprezentau abia 2%, mai puțin chiar decât cei ce frecventau seminariile teologice, a căror pondere era de 2,2%³⁵.

Multe din măsurile de politică agricolă au fost în mică măsură favorabile, unele chiar nefavorabile acestui sector. În alte cazuri, legile promulgate în anii guvernărilor național-tărăniște au avut un pronunțat caracter antițărănesc. Astfel, chiar cele câteva legi de asistență socială votate de Parlament în anii crizei economice au exclus pe țărani din câmpul lor de acțiune. Soluția creării unei clase de muncitori agricoli înscrisă în programele partidelor politice și susținută în lucrările economiștilor epocii evidențiază un interes constant din partea moșierimii pentru asigurarea unei forțe de muncă abundentă și ieftină pe exploatarea mari și mijlocii, în vederea intensificării culturii agricole. Dar legislația național-tărăniștă a exclus sistematic pe lucrătorii agricoli din câmpul lor de acțiune. De altfel, unul din fruntașii național-tărăniști, D.R. Ioanițescu, care deținea portofoliul muncii, sănătății și ocrotirilor sociale în patru guverne – primul cabinet condus de G.G. Mironescu, primul și al doilea guvern Al.Vaida-Voievod și al treilea guvern Iuliu Maniu – scria, în 1944, că legislația de după 1929 respingea instituția asigurărilor sociale pentru muncitorii agricoli „ca inutilă și periculoasă”³⁶. O asemenea optică explică de ce prin legea pentru trecerea salariaților agricoli de la asigurările sociale obligatorii la asigurarea facultativă, propusă chiar de el Parlamentului, în calitate de ministru al muncii, sănătății și ocrotirilor sociale, sistemul de asigurare introdus în 1919 de Consiliul Dirigent în Transilvania a fost suprimat de național-tărăniști, deși rezultatele legii din 1919 fuseseră modeste, iar asigurarea socială a muncitorilor și servitorilor agricoli era, practic, desființată³⁷.

De altfel, înainte de a veni la putere, Partidul Național-Tărănesc nu și-a manifestat în mod expres intenția de a adopta vreo măsură de politică socială privitoare la țărani, fapt ce reiese din lipsa din programele sale a oricărei prevederi de asemenea natură. Optica partidului față de politica socială a fost

³⁴ Vezi E. Grintzesco, *L'enseignement agricole en Roumanie*, în *La Roumanie agricole*. Bucarest, 1929, p. 340–345; Emil Petrini, *Învățământul agricol în slujba plugăriei*, în „Buletinul agriculturii”, X, 1929, nr. 1–2, p. 10; Victor Georgescu, *Situația învățământului secundar și de popularizare la sfârșitul anului 1933*, în „Viața agricolă”, XXV, 1934, nr. 4, p. 126–128.

³⁵ Agricola Cardaș, *Considerațiuni asupra învățământului agricol*, în „Pagini agrare și sociale”, I, 1939, nr. 10, p. 300–302.

³⁶ D.R. Ioanițescu, *Probleme social-tărănești*, București, 1944, p. 44.

³⁷ Vezi „Monitorul oficial”, nr. 244, din 18.X.1932; Ion Pupeza, *Problema asigurării micilor agricultori și a muncitorilor agricoli din România și a cooperativelor sanitare*, în „Analele economice și statistice”, XX, 1937, nr. 10–12, p. 147; C. Rădulescu-Livezi, *Asigurările mutuale în agricultură*, în *Aspecte ale economiei românești*. Consiliul Superior Economic, 1939, p. 600.

contradictorie. În perioada guvernării, el a reglementat prin legi raporturile dintre muncitorii industriali și patroni, în timp ce relațiile dintre țărani și marii proprietari au fost lăsate să-și urmeze cursul tradițional. Dacă național-țărăniștii când s-au aflat la putere au respins în mod ferm instituția asigurărilor sociale a agricultorilor – pe care ar fi putut-o legifera, dacă ar fi avut intenția – în schimb, după căderea lor de la guvern au revendicat-o cu insistență³⁸. Această atitudine, corelată cu alte măsuri de politică agrară și cu politica generală a cabinetelor național-țărăniște confirmă odată în plus acuzația că partidul încetase de a mai fi reprezentantul țărănimii.

Majoritatea istoricilor occidentali care au studiat evoluția țărănismului din țările răsăritului Europei, pornind de la analiza mișcării, a programelor și a guvernării partidelor țărăniște, care sunt aproape sistematic urmărite în raport cu celelalte partide politice, atribuie acestui fenomen o importanță exagerată. Câțiva dintre ei însă, în special acei care au cunoscut în profunzime ansamblul problemelor socio-economice ale României și adesea în mod nemijlocit, au, dimpotrivă, observații suficient de critice la adresa politicii național-țărăniștilor. Robert Lee Wolff, sintetizând politica lor față de populația rurală, nota că național-țărăniștii nu au distribuit pământ sătenilor, nu au făcut nici un efort pentru a-i ajuta să se consolideze pe loturi și pentru crearea gospodăriilor lor mai prospere și mai rentabile și că ei au ușurat vânzarea loturilor, în speranța că sătenii energici își vor crea gospodării înfloritoare, iar cei săraci și slabi vor înstrăina pământul, dar nu au întreprins nimic concret pentru a-i ajuta pe aceștia din urmă³⁹. Barbara Jelavich scotea în relief mai pregnant decât Wolff cele două componente de bază ale politicii lor economice și sociale. Guvernele național-țărăniște scria ea – au urmărit cu insistență constituirea unei puternice categorii de țărani înstăriți, iar interesul lor față de lumea satelor s-a limitat, de fapt, la sprijinirea familiilor celor mai prospere. Legea circulației bunurilor rurale, legea pentru organizarea creditului agricol, legea privitoare la educația practică, abolirea taxelor de export pentru produsele agricole, reducerea taxelor de import asupra inventarului agricol și alte măsuri au ameliorat, într-adevăr, poziția clasei pentru care măsurile au fost desemnate, dar problemele de bază ale sătenilor cu loturi minuscule ori a celor lipsiți de pământ nu au fost avute în vedere⁴⁰.

Henry L. Roberts, urmărind evoluția ideologiei partidului, a programului și a politicii de guvernământ, ajunge la concluzia că acesta nu a fost prea țărănist nici în compoziție, nici în activitatea lui. Nu s-ar putea spune că partidului i-a lipsit un program agrar sau că țărăniștii ar fi fost indiferenți față de țărani. Dar, în decursul evoluției sale, de la primele începuturi postbelice până la venirea la putere, o schimbare semnificativă avusese loc. Inițial, sublinierea fusese făcută asupra țaranului și a măsurilor ce trebuiau luate pentru a-i îmbunătăți condițiile. Când partidul a venit la putere, măsurile adoptate urmăreau o mai

³⁸ Vezi Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 252.

³⁹ Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 129–130.

⁴⁰ Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Twentieth Century*, Cambridge, 1983, p. 164–165.

largă democrație politică și mai multe libertăți economice, din care ar fi putut beneficia săteanul. Această schimbare evidențiază influența transilvănenilor, cu interesele profesionale ale păturilor mijlocii. Or, în condițiile vitrege ale mării depresiuni economice, o asemenea politică nu putea să conducă decât spre eșec și spre adâncirea prăpastiei dintre marea masă a plugarilor, care a avut de suferit de pe urma ei, și partidul ce se pretindea purtătorul de cuvânt al doleanțelor tuturor țăranilor⁴¹.

Dacă lipsa de solitudine a Partidului Național Liberal față de problemele socio-economice ale satului românesc poate fi lesne înțeleasă, rațiunea unei atitudini similare manifestată de Partidul Național-Țărănesc, care se declara reprezentant al intereselor țărănimii, este mai greu de explicat și ea trebuie căutată, în principal, în prefacerile ce au stat, în timp, în sânul conducerii partidului. Una dintre cele mai profunde rele ale societății românești – scria Herry L. Roberts – a fost abisul dintre țăran și clasele guvernante, în special cele urbane. Deși România nu a posedat o societate de castă închisă, având chiar o constantă, dacă nu foarte voluminoasă mișcare de ridicare socială din rândurile țăranilor, tradiția – simbolizând schimbarea opincilor pe pantofi și dobândirea cunoștințelor de franceză – a fost foarte acută și orice persoană care trecea linia era prea tentată să scape cât mai curând posibil de originea ei țărănească. În atare condiții, absorbția de către Partidul Național-Țărănesc a principiilor nețăraniste, prin abandonarea țărănismului original al anilor 1920–1922, radical, dar lipsit de orizont, pentru un grup de idei mai promițătoare, a fost începutul adevăratei alienări de țărănime⁴². Într-adevăr, după 1930, național-țărăniștii se îndepărtaseră mult de originile lor rurale. Persoanele pe care le-am cunoscut în 1944 în București sau la moșiile lor – scria Henry L. Roberts – cu greu puteau fi numiți reprezentanți ai țărănimii. Mulți dintre ei erau democrați din punct de vedere politic, deși unii nu – dar oricine avea sentimentul că ei concepeau „bunul țăran” ca pe ceva esențial diferit. Cei mai mulți erau avocați, doctori, ingineri și oameni de afaceri, care priveau folosirea continuă de către Mihalache a hainelor țărănești cu oarecare haz, ca pe ceva destul de bizar⁴³.

THE NATIONAL-PLEASANTS AND THE PEASANTS IN INTER-WARS YEARS (Summary)

The Peasant Party of the Old Kingdom appeared during the months after the First World War. The principal figure of the Peasant Party was Ion Mihalache, a school teacher of peasant origin and a man of considerable integrity. The Peasant Party was usually regarded as the spiritual descendant of the populist (*poporanist*) movement which flourished in Romania at the turn of the twentieth century. In 1926, the Peasant

⁴¹ Henry L. Roberts, *op. cit.*, p. 165.

⁴² *Ibidem*, p. 167.

⁴³ *Ibidem*.

Party of the Old Kingdom fused with the National Party of Transylvania led by Iuliu Maniu. The merger was one factor diluting the peasant ideology of men like Mihalache which had however grown more temperate with time.

In 1928 the National-Peasant Party came to power. The most striking feature of the agrarian policy of the National-Peasant government was related to the things it neglected to do or even consider doing. A second omission was the failure to take any active steps toward the consolidation of peasant strips, a measure which was virtually a precondition for effective improvement of agriculture. The only serious measure taken in connection with agricultural property relations was an act passed in 1929 which amended the Liberals' law of 1925 concerning the alienation of allotments obtained through the agrarian reform.

The law for the organization of rural mortgage and agricultural credit was intended to improve the channels supplying credit to agriculture which had been seriously undernourished during the liberal regime. New institutions were set up to provide credit suitable to agriculture's particular needs, but the depression completely halted the desired flow of foreign capital.

Doublets, financial difficulties and the lack of capital were important obstacles and the depression washed away what might have been promising beginnings toward improvement in agricultural financial organisation. But the measures actually taken were not of the kind that could greatly help the poor peasant.

HANS-CHRISTIAN MANER

CONFESIUNILE ÎN VIAȚA PARLAMENTARĂ DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Apartenența confesională a cetățenilor României a fost o problemă cu implicații profunde în viața politică. Retrospectiv, cu privire la perioada dintre cele două războaie mondiale, un autor precizează următoarele: „Fazele pe care problema confesională le-a parcurs după înfăptuirea unității politice, legătura strânsă cu problemele minorităților etnice, mai ales problema sensibilă a egalității dintre confesiuni ne îndreptătesc să presupunem că problema confesională este una dintre cele mai dificile, că ea dăinuie, cerând înțelegere, energie și demnitate pentru a putea rămâne în afara frământărilor politice interne. De aceea, nu poate fi tratată numai ca o problemă religioasă, ci trebuie în același timp abordată și ca o problemă de stat, întrucât ea atinge marile interese ale statului”¹.

Expunerea de față va investiga numai un anumit segment al acestei probleme. Ea va arunca o privire asupra clerului prezent în Parlamentul României după primul război mondial, până în anul 1937.

Apariția societăților moderne și a statelor moderne în Europa face ca poziția deosebită a reprezentantului bisericii implicat în „sistemul de confesiune și societate, biserică și stat”, cum arată teologul Kurt Nowak din Leipzig într-o recentă cercetare, să fie din ce în ce mai zdruncinată de către noile elite politice. După despărțirea bisericii de stat și secularizare, odată cu dezvoltarea constituționalismului și a partidelor, se ivesc pentru reprezentanții bisericii noi posibilități de a lua parte la viața politică. Ei nu au mai putut însă recuceri influența de altădată. Retragerea din straturile politice conducătoare rămâne dominantă, cum spune Nowak mai departe². Absența din instituțiile politice era însă în pro-

---

¹ Ernst Christoph Suttner, *Beiträge zur Kirchengeschichte der Rumänen*, Wien. München. 1978, S. 37.

² Kurt Nowak, *Politische Pastoren. Der evangelische Geistliche als Sonderfall des Staatsbürgers (1862-1932)*, în: Luise Schorn-Schütte, Walter Sparr (ed.), *Evangelische Pfarrer. Zur sozialen und politischen Rolle einer bürgerlichen Gruppe in der deutschen Gesellschaft des 18. bis 20. Jahrhunderts*, Stuttgart 1997, pg. 148, 158-159; Rudolf Schlögl, *Glaube und Religion in der Säkularisierung. Die katholische Stadt – Köln, Aachen, Münster – 1700-1840*, München, 1995, p. 127-131; Oliver Janz, *Bürger besonderer Art. Evangelische Pfarrer in Preußen 1850-1914*, Berlin/New York, 1994, p. 1-16.

porție inversă cu creșterea politicizării (înalta politicizare). Se făcea uz de diferite posibilități, care facilitau o influențare a politicii, ca predica, funcția de sfătuitor de politicieni, activitatea publicistică ori activitatea în uniuni sau organizații naționale. Importante câmpuri de activitate au fost politica socială și culturală, cât și necesitățile bisericești. O prezență, care nu poate fi neglijată, este aceea a clerului în Corpurile Legiuitoare.

De la aceste observații generale nu a făcut excepție nici România. În Parlamentul României dinaintea primului război mondial, dar și după 1918, printre deputați, dar mai ales printre senatori, erau și reprezentanți ai bisericii. În principatele dunărene erau deja prezenți slujitori ai bisericii în adunările legislative din secolul XIX. În aceste adunări ale celor privilegiați, care erau formate pe baza votului cenșitar stăteau mitropoliți și episcopi alături de singura stare socială cu drept de reprezentare, aceea a boierilor. Dar și după desființarea votului cenșitar și introducerea Constituției de la 1866, reprezentanții bisericii urmau numeric după moșieri și funcționari³.

Pentru perioada de după primul război mondial, următorul tablou pe profesiuni permite o privire de ansamblu asupra a șapte dintre cele nouă perioade legislative, respectiv din 1922 până în 1937: În Cameră, preoții reprezentau 2,7% și se situau, din 25 de profesiuni, pe locul opt, după juriști, învățători, agricultori, profesori universitari, moșieri și alții. Cu totul alta era situația în Senat. Din totalul senatorilor, reprezentanții bisericii ocupau, cu 22,6%, locul doi după juriști⁴.

Aceste exemple nu sunt nici singurele și nici ultimele argumente valabile pe care le oferă studierea acestei teme. Relevanța reiese din subiectul însuși. De rolul reprezentanților bisericii în politică și influența acestora, asupra deciziilor politice, s-au ocupat deja în Germania – referitor la preoții evanghelici, luterani și catolici – o serie de investigații generale și detaliate⁵. Atât exemplaritatea reprezentantului bisericii, cât și obișnuința respectării lui de către opinia publică românească au rămas constante chiar până în zilele noastre; ele sunt, așadar, teme care trebuie luate în considerare.

Elucidarea rolului reprezentanților bisericii în societate și în stat și a poziției lor față de instituțiile statului implică deopotrivă luarea în considerare a tematicii generale, a raporturilor Stat – Biserică, în care se includ și aprecieri de

³ Matei Dogan, *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România*, București, 1946, p. 3–12.

⁴ Hans-Christian Maner, *Parlamentarismus in Rumänien (1930–1940). Demokratie im autoritären Umfeld*, München, 1997 (*Südosteuropäische Arbeiten*, 101), p. 273–274.

⁵ Luise Schorn-Schütte, Walter Sparr, *Einleitung*, în: idem (ed.), *Evangelische Pfarrer. Zur sozialen und politischen Rolle einer bürgerlichen Gruppe in der deutschen Gesellschaft des 18. bis 20. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1997, p. IX–XXVII (cu importante informații bibliografice în notele de subsol). Din literatura științifică mai veche vezi Karl-Wilhelm Dahm, *Pfarrer und Politik. Soziale Position und politische Mentalität des deutschen evangelischen Pfarrstandes zwischen 1918 und 1933*, Köln und Opladen, 1965; Jonathan R.C. Wright, „Über den Parteien”. *Die Haltung der evangelischen Kirchenführer 1918–1933*, Göttingen, 1977.

ordin personal privind slujitorii bisericii în parlament. „Dualitatea ordinii”, a împotrivirii sau a conlucrării dintre stat și biserică, este piatra unghiulară a creștinătății⁶. Firește că în interiorul bisericii creștine, acest fapt a fost interpretat diferențiat. În timp ce în Imperiul Roman de Apus independența puterii bisericii de instituția statului se impunea, Imperiul Roman de Răsărit ținea la strânsa legătură dintre puterea bisericească și cea statală, dictată de tabloul „simfoniei” dintre stat și biserică.

În istoria bisericească contemporană, care se simte obligată față de istoria politică și socială și mai puțin față de istoria clasică a teologiei și a bisericii, cât și față de legăturile dintre creștinătate și societate, „a permanentei infiltrări de confesiuni și societate, biserică și colectivitate”⁷, ar fi de interes următoarele întrebări: Sunt bisericile numai o folie, o „prelungire sau dublare” a societății profane sau formează ele o alternativă (pozitivă sau negativă)? Ocupă deci biserica mai curând o „funcție de corectură” sau predomină „înclinațiile de aprobare” cu privire la societate și stat? Se situează biserica într-un sistem nedemocratic sau pseudodemocratic, mai curând pe o poziție contrară, formând o „cetate de împotrivire” sau intră în contradicție cu sistemul?⁸ Ce efect aveau schimbările politice în biserică și asupra clericilor?

Deputații și senatorii clerici – și cu aceasta revenim la tema expunerii – au fost puncte de contact, canale de informare și influență între biserică și stat. Sistemul personificat de informare și influență a condus la ștergerea frontierei dintre domeniul bisericesc și cel de stat. Fiind purtătoare ale acestor relații, persoane singulare aveau în acest caz un rol hotărâtor.

Atât în Senat, cât și în Cameră trebuie mai întâi diferențiat între reprezentanții ai bisericii *ex officio* și senatori și deputați, aleși pe liste de partid. În afară de aceasta, în corpurile legiuitoare, clerul de jos și clerul de sus trebuie priviți separat, întrucât între cele două categorii exista o mare diferență, atât culturală, cât și socială. Pe când clerul de sus avea o pregătire teologică la academie și universitate, clerul de jos avea doar o pregătire de nivel mediu, dobândită la seminarii⁹. Au adus oare diferitele categorii, corespunzător situației lor, teme distincte în cadrul dezbaterilor? Asupra căror teme au luat ele poziție? Se deosebeau temele dezbătute față de cele ale parlamentarilor ce nu reprezentau biserica?

⁶ Vezi și Wilhelm Schneemelcher, *Kirche und Staat im Neuen Testament*, în: Kurt Aland und Wilhelm Schneemelcher (ed.), *Kirche und Staat. Festschrift für Bischof D. Hermann Kunst D.D. zum 60. Geburtstag am 21. Januar 1967*, Berlin, 1967, p. 1–18, ca de altfel și lucrările lui Kurt Aland sau Wilhelm H. Neuser. De asemenea Johannes Messner, *Geschichtsphilosophisches zum Verhältnis von Staat, Kirche und Kultur im abendländischen Raum*, în: Wilhelm Baum (ed.), *Kirche und Staat in Idee und Geschichte des Abendlandes. Festschrift zum 70. Geburtstag von Ferdinand Maass SJ*, Wien/München, 1973, p. 38–54.

⁷ Din conținutul programului vezi Luise Schorn-Schütte, Walter Sparr (ed.), *Evangelische Pfarrer. Zur sozialen und politischen Rolle einer bürgerlichen Gruppe in der deutschen Gesellschaft des 18. bis 20. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1997.

⁸ Pentru aceste întrebări vezi Rudolf von Thadden, *Kirchengeschichte als Gesellschaftsgeschichte*, în: *Geschichte und Gesellschaft*, 9 (1983), p. 605.

⁹ În general și fundamental Ernst Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, Hamburg, 1957, p. 65.

În Senat au fost reprezentați capii confesiunilor și ai comunităților religioase ale României, ai bisericii ortodoxe și ai celei Unite, de la mijlocul anilor 20 și ai celor Romano-Catolice, Reformate, Evanghelice, Luterane și, în sfârșit, ai comunității religioase evreiești. Fiecare reprezentant al bisericii, care era ales pe liste de partid în Parlament, aparținea aproape fără excepție bisericii ortodoxă și unită. Următoarea expunere se va concentra mai ales asupra slujitorilor bisericii ortodoxe și unite. Clericii altor confesiuni și religii, ca aceia ai bisericii evanghelice și ai celei catolice, cât și ai religiei mozaice o să joace un rol secundar. Acest fapt însă nu trebuie interpretat ca o enumerare pe priorități, ci este proporțional cu contribuția în parlament.

Reprezentanții din oficiu ai bisericii sau aleși în Parlament pe liste de partid luau parte numai la anumite ședințe ale Corpurilor Legiuitoare. Pentru cei *ex officio*, din Senat, se poate spune că o caracteristică era absența regulată de la lucrările parlamentului. Totuși ei luau parte la dezbateri legislative fundamentale, care interesau statul, dar în primul rând biserica. În afară de problemele constituționale, acestea se refereau la organizarea și statutul de funcționare al bisericii ortodoxe, înființarea Patriarhiei, legea cultelor, încheierea concordatului cu Vaticanul, legile privind școlile, cât și schimbările care urmau. În acest context, în prim plan stătea totdeauna atât problema raportului fiecărei biserici cu statul, cât și a confesiunilor între ele. Ca reprezentanți ai unei instituții respectate, ei aduceau argumente care nu rareori erau folosite în scopuri politice. În ceea ce privește cea de-a doua problemă, cu toate divergențele de păreri, era vizibilă încordarea existentă între confesiunea ortodoxă și catolică, dar și între biserica ortodoxă și cea unită.

Înalții demnitari ai bisericii – în special ai celor ortodoxe și unite –, luând îndeosebi cuvântul cu prilejul diferitelor festivități, subliniau rolul bisericii lor ca apărătoare a tradițiilor și particularităților naționale, a moravurilor și a obiceiurilor.

O deosebit de frecventă temă o constituie, începând cu sfârșitul anilor douăzeci, preocupările legate în special de situația financiară a reprezentanților bisericii. În numeroase luări de poziție, interpelări și acuzații, vorbitorii atenționau repetat asupra situației financiare precare în care se găseau o mare parte a clericilor ortodocși: salarii neplătite pe mai multe luni sau reduceri ale salariilor. Problema neplătii salariilor și a finanțării în viitor este, începând de la sfârșitul anilor douăzeci și până la mijlocul anilor treizeci, independent de partidul care se găsea la putere, preocuparea cea mai frecventă a preoților în Parlament¹⁰.

În intervenții sau interpelări, reprezentanții bisericii se făceau auziți și în probleme sociale arzătoare. Diferiți preoți uniți și ortodocși orientau atenția

¹⁰ Vezi și memorandumul a 60 de clerici din județele Muscel, Romanți, Argeș, Ilfov, Prahova ș.a. MOF. Dezbaterile Senatului, nr. 28, ședința din 10 februarie 1932, p. 674. Vezi și *ibidem*, nr. 40, ședința din 22 martie 1935, p. 1524. Cuvântarea lui Miron Cristea: *ibidem*, nr. 32, ședința din 7 martie 1936, p. 924; Cuvântarea lui Vartolomeu Stănescu, *ibidem*, nr. 38, ședința din 19 martie 1936, p. 1396.

Parlamentului asupra cazurilor concrete, grele, ori expuneau starea de sărăcie a populației din diferite regiuni ale țării¹¹. Multe luări de cuvânt scoteau la iveală rolul deosebit al preotului în mediul rural.

Aprecierile, mai ales ale reprezentanților bisericii ortodoxe, asupra situației financiare precare a colegilor lor, a neajunsurilor sociale sau educației școlare erau permanent legate de situația celorlalte confesiuni. Se cristalizează o atitudine critică față de celelalte confesiuni ale minorităților etnice, din cauza unei reale sau presupuse situații sociale și financiare mai bune a acestora¹². Diferențele dintre cotele financiare repartizate diferitelor comunități religioase din bugetul perioadei de depresiune economică a condus chiar la disensiuni serioase interconfesionale¹³. Fundalul pe care au avut loc disputele între reprezentanții statului și ai bisericii ortodoxe, pe de o parte, și ai bisericii unite, dar mai ales ai celei catolice, pe de altă parte, l-a constituit – în special în anii douăzeci – escaladarea conflictului. În esență, era vorba de poziția pe care ar fi urmat să o aibe în noul stat biserica romano-catolică și cea unită cu Roma.

O problemă fundamentală a fost consfințirea legală a bisericii și reprezentanților ei în noul stat România și, legat de aceasta, reglementarea raportului între puterea duhovnicească și cea lumească. O primă prevedere legislativă dedicată acestei probleme complexe era conținută de noua constituție din 1923. Articolul 22 al acesteia tratează despre biserici¹⁴. El prevede că libertatea conștiinței este absolută. Statul garantează, prin urmare, libertatea tuturor comunităților religioase, le acordă protecție atâta timp cât acestea nu veneau în contradicție cu ordinea publică, bunele moravuri și legile statului. Biserica ortodoxă și cea greco-catolică, în calitatea lor de biserici românești, au obținut întâietate față de celelalte comunități religioase. Biserica ortodoxă, ca biserica mării majorități a românilor, a devenit biserică dominantă în stat¹⁵. Legăturile dintre diferitele comunități și stat trebuiau, așa cum prevedea Constituția, stabilite printr-o lege viitoare. De altfel, se menționa clar că biserica este sub controlul statului.

Reprezentanții guvernului PNL, cum ar fi bucovineanul Aurel Morariu, unul dintre cei șase secretari ai camerei deputaților, interpretează această preve-

¹¹ MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 6, ședința din 24 iunie 1931, p. 120–121; *ibidem*, nr. 10, ședința din 2 decembrie 1931, p. 96; *ibidem*, nr. 11, ședința din 3 decembrie 1931, p. 114; *ibidem*, nr. 20, ședința din 17 decembrie 1931, p. 303; *ibidem*, nr. 34, ședința din 23 februarie 1932, p. 845–846; *ibidem*, nr. 53, ședința din 6 aprilie 1932, p. 1828.

¹² MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 31, ședința din 15 mai 1930, p. 1278.

¹³ Vezi disputa între ortodocși, uniți și catolici la bugetul anului 1931: MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 56, ședința din 1 aprilie 1931, p. 2158–2161.

¹⁴ Ioan Muraru, Gheorghe Iancu ș.a. (ed.), *Constituțiile Române. Texte. Note. Prezentare comparativă*. București, 1993, p. 74–75.

¹⁵ Cornelius Zach, *Minderheiten und Mehrheiten in der Region Siebenbürgen (1920–1930)*, în Gerhard Grimm/Krista Zach (ed.), *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa*, vol. 1, München, 1995, p. 239.

dere a articolului 22 în modul următor¹⁶: legăturile dintre biserica ortodoxă și stat erau caracterizate printr-un raport de strânsă colaborare, ajutor reciproc și completare. Luând în considerație acest unghi de vedere, un conflict între stat și biserica ortodoxă sau provocarea unui asemenea conflict din partea bisericii apare ca „imposibil”. Biserica ortodoxă nu a avut, după părerea reprezentantului din guvern, niciodată dreptul să obțină preponderența în stat. Biserica ortodoxă trebuia, așadar, să servească drept „forță vie” la înălțarea duhovnicească, așa cum reiese din alocuțiunea unui alt politician al PNL¹⁷.

Cu totul diferit încadrează Morariu rolul și funcțiunea bisericii catolice. În biserica catolică a dominat până la Reformă un sistem teocratic, căruia i se subordonau autoritățile civile și bisericesti. Acest sistem pontifical sau ultramontan a fost înlocuit de ideea statului autocratic, de cesaropapism. A urmat sistemul de concordate care a făcut necesară coordonarea celor două instituții, biserică și stat. Pentru România, acest sistem de concordate este respins de Morariu, fiindcă biserica catolică urmărea scopuri care depășeau granițele și autoritatea statului și care se pot asemăna cu aspirații imperialiste. Bisericile protestante, dimpotrivă, recunosc, după Morariu, autoritățile civile ca instanțe superioare de administrație, chiar dacă șeful de stat nu aparținea bisericii protestante. Relația dintre stat și biserică însemna pentru biserica protestantă că toate chestiunile bisericesti, în ultimă instanță, sunt subordonate instanțelor politice. Asemănător se comportă și comunitatea religioasă evreiască, care acordă statului un generos drept de control.

Poziția reprezentanților bisericii ortodoxe față de articolul 22 din Constituție nu a fost în nici un caz unitară. Preoți ortodocși din districtele bisericesti din Moldova, printr-o serie de telegrame către adunarea constituantă, au atenționat parlamentarii că biserica ortodoxă dorește ca și în noua constituție drepturile vechi să fie menținute¹⁸. Mitropolitul Nicolae Bălan din Transilvania pune alte accente în cuvântarea sa din Senat. El apără autonomia bisericii ortodoxe românești, cât și participarea laicilor la viața bisericească¹⁹. Așa cum este cunoscut, biserica ortodoxă din Transilvania, comparabil cu celelalte confesiuni, nu se bucura de privilegii, avea însă de la 1864 o autonomie bisericească. Mitropolitul Bălan a fost susținut și de primul mitropolit al bisericii ortodoxe, Miron Cristea, care a revendicat în Senat o biserică liberă și independentă, cu o viață de-sine-stătătoare.

Totala autonomie confesională a tuturor confesiunilor, cât și egalitatea în drepturi au cerut-o și parlamentarii care reprezentau confesiunile minoritare²⁰.

¹⁶ MOF, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 42, ședința din 10 martie 1923, p. 1107-1108.

¹⁷ MOF, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 43, ședința din 12 martie 1923, p. 1132.

¹⁸ MOF, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 45, ședința din 14 martie 1923, p. 1159.

¹⁹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, 1989, p. 409; vezi și Wilhelm de Vries, *Der christliche Osten in Geschichte und Gegenwart*, Würzburg, 1951, p. 147.

²⁰ MOF, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 49, ședința din 19 martie 1923, p. 1259.

Ca și în alte domenii, sunt deplânse prevederile constituționale cu privire la confesiuni, deoarece enunțurile sunt foarte generale și trimit spre adoptarea de legi în viitor.

Preoții uniți subliniau în cuvântările lor că vorbeau în numele „națiunii române unite” și înțelegeau instituția pe care o reprezentau ca biserică românească, ce a fost dată la o parte și calomniată de cea ortodoxă²¹. Din expunerea critică a unui reprezentant al bisericii unite reiese fără echivoc faptul că transilvănenii, înțelegând prin aceasta și biserica unită, având dorința de legalitate, dreptate, libertate și în special de autonomie, nu se simțeau incluși în noua ordine constituțională.

În sfârșit, prevederile din Constituție reprezintă și un răspuns asupra unui sentiment de amenințare al ortodocșilor de către catolici. Schimburile de replici din Parlament sunt relevante în acest sens. Din acest motiv, biserica ortodoxă a încercat repetat să convingă pe catolici să se convertească²². Este vorba nu numai de credincioșii romano-catolici, ci în special de biserica greco-catolică. Ea a cauzat bisericii ortodoxe, după formarea noului stat, probleme deosebite, temută fiind răspândirea acestei comunități, cu toate că în domeniul culturii românești îi revenea un rol deosebit²³. Cu privire la biserica romano-catolică, exprimări ca cea a arhiepiscopului din București, Raymund Netzhammer, cum că dioceza din București „nu are raporturi oficiale” cu statul și de aceea în serviciul religios nu se roagă public pentru rege, au avut un efect alarmant asupra noilor deținători ai puterii²⁴.

În România, biserica ortodoxă nu a fost „biserică de stat”; era totuși confesiunea „dominantă”, conform constituției. Într-un memorandum al unei adunări a clerului din februarie 1923 către toți parlamentarii, s-au dat asigurări că această denumire „nu înseamnă stăpânire peste alte confesiuni și nici siluirea conștiinței altor credincioși”.

În afara prevederilor Constituției era nevoie, ca și în alte domenii, și pentru biserică de prevederi legale care să satisfacă necesitatea de clarificare. Legea de organizare și statutul de funcționare a bisericii ortodoxe române din martie 1925 au avut ca sarcină punerea raportului dintre stat și biserică pe o bază legală. De asemenea, existau și statute ale bisericilor protestante, care trebuiau se reglementeze relațiile dintre confesiunea respectivă și stat.

Adoptarea Statutului, care trebuia să ducă la unirea într-o biserică națională a bisericilor ortodoxe din Vechiul Regat, Transilvania, Bucovina și Basarabia, se lovea de o serioasă opoziție, aceasta fiind îndreptată mai cu seamă

²¹ MOF, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 44, ședința din 13 martie 1923, p. 1142–1144; MOF, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 39, ședința din 12 martie 1923, p. 620.

²² Pe larg vezi de Vries, *Der christliche Osten*, p. 150.

²³ Norbert Brox ș.a. (ed.), *Die Geschichte des Christentum. Religion, Politik, Kultur*, vol. 12, *Erster und Zweiter Weltkrieg. Demokratien und totalitäre Systeme (1914–1958)*, Freiburg ș.a., p. 878–879.

²⁴ Raymund Netzhammer, *Bischof in Rumänien. Im Spannungsfeld zwischen Staat und Vatikan*, vol. II, editat de Nikolaus Netzhammer în legătură cu Krista Zach, München, 1996, p. 945.

împotriva intenției de a se da unor dispoziții un caracter unitar. Biserica din Transilvania se opunea cu dârzenie. În special acele pasaje în care statului i se acorda o influență excesivă asupra bisericii provocau proteste²⁵. Biserica ortodoxă din Transilvania nu a avut sub imperiul habsburgic nici un fel de privilegii, totuși ea și-a păstrat o anumită autonomie. Ea a trebuit să-și plătească poziția ei privilegiată în noul stat după primul război mondial printr-o strânsă legătură cu acesta. Noua ordine bisericească a fost indicată de stat și ea prevedea, într-o serie de cazuri, un amestec în procesele decizionale ale bisericii. Ordinea prescria și o consolidare a instanțelor centrale²⁶.

În primul plan se afla, ca și în dezbaterile asupra Constituției, revendicarea autonomiei bisericești, un punct de vedere pe care mitropolitul Bălan l-a susținut cu deosebită vehemență²⁷. După legea din 1925 s-a format o rezistență perseverentă împotriva participării laicilor la viața bisericească. Principiile din lege au fost de aceea numai parțial aplicate. Rezistența se îndrepta și contra diferiților politicieni care erau aleși în congresul național al bisericii, dar care nu aveau legături cu aceasta. Speratul – și de Miron Cristea în timpul dezbaterii asupra Constituției – avânt al bisericii ortodoxe după ridicarea ei la rangul de patriarhie avea loc foarte lent. Pe de o parte era vorba de lipsa de înțelegere și rezistența față de noua lege din 1925, pe de altă parte erau acțiunile, dăunătoare pentru biserica ortodoxă, ale partidelor politice de guvernământ.

Vii dezbateri între clerici în parlament, în special în Senat, au provocat legea cultelor din martie 1928 și ratificarea pe 25 mai a concordatului, care a fost încheiat cu Vaticanul încă în data de 10 mai 1927.

Legea cultelor a fost într-o oarecare măsură corespunzătoare statutului de organizare și funcționare a bisericii ortodoxe. În afară de stabilirea relațiilor legale între biserica ortodoxă și stat era nevoie și de reglementarea relațiilor noului stat cu numărul mare de noi comunități religioase.

Un domeniu în care nu numai raporturile dintre stat și biserică apar repetat, dar chiar și legătura dintre biserică și națiune ocupă un loc important, este acela al învățământului, care a provocat, de asemenea, numeroase dezbateri. Mai ales din luările de poziție ale preoților ortodocși s-a putut vedea că limitarea competenței, împărțirea sarcinilor între stat și biserică, nu au fost foarte clare. În timp ce parlamentarii clericali apărau autonomia instituției pe care o reprezentau, reprezentanții guvernului insistau asupra restrângerii domeniului de acțiune a bisericii. Se poate vorbi chiar de o tendință de lărgire a puterii statului asupra bisericii. În trecere poate fi menționat protestul reprezentanților bisericii ortodoxe împotriva diminuării în favoarea statului a influenței bisericii asupra școlilor. Prezentările clericilor ortodocși lăsaus impresia că biserica ortodoxă nu se simțea numai ignorată de stat, dar în puncte

²⁵ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 413–414; R. Janin, *Les églises orientales et les rites orientaux*, Paris, 1955, p. 241–242.

²⁶ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 415.

²⁷ MOF, *Dezbaterile Senatului*, nr. 56, ședința din 24 martie 1925, p. 1143.

importante chiar și omisă. Reprezentanții bisericii vedeau în această evoluție o importantă cauză a crizei morale²⁸.

Numeroase cuvântări aduceau în prim-plan, în repetate rânduri, strânsa legătură, chiar simbioza dintre biserica ortodoxă și cea unită și națiunea română. Ambele biserici scoteau în evidență importanța lor fundamentală în formarea limbii române și a scrisului, așadar a națiunii. Biserica ortodoxă, ca „lege strămoșească”, este caracterizată ca biserica adevărată a poporului. În acest context se poate înțelege și participarea conducătorilor bisericii la sărbătorile naționale. Astfel, au fost dezvoltate mituri și imagini²⁹. Cuvântările lor aveau nu în ultimul rând o funcție dătătoare de sens și se integrău în discursul statului național. În sfârșit, clericii ortodocși și uniți prezentau în cuvântările lor tablouri tradiționale și însușiri de caracter ale poporului român³⁰.

Statul format în 1918 era apărat cu vehemență. De remarcat este, în afară de aceasta – așa cum a dovedit-o cuvântul unui preot ortodox –, că democrația parlamentară era acceptată pentru că ea a făcut posibil noul stat în noile granițe.

În special clericii ortodocși vedeau în anii 30 biserica lor ca stimulator a „românismului”³¹. Patriarhul caracteriza în 1935 chiar „*numerus valahicus*” ca fiind „foarte simpatic”³². Așa se explică de ce clericii parlamentari, care percepeau într-o manieră proprie criza societății românești interbelice, credeau că acesta ar fi cauzată doar de neglijarea datinilor moral-creștine și de slăbirea puterii bisericii după primul război mondial.

Plângerile în legătură cu mizeria clerului, observațiile asupra prevederilor legislative despre școală și educație implicau în afară de aceasta și o critică la adresa politicii statului, care nu onora suficient interesele bisericii și mai ales însemnătatea ei istorică. Tocmai clericii ortodocși vedeau biserica, dincolo de sarcina ei teologic-spirituală, ca fiind o instituție care prin poziția ei ar putea contribui la atenuarea sau împiedicarea crizei morale. Asemănătoare a fost poziția bisericii în problemele modernizării statului și societății. Rezolvarea crizei trebuia să se facă prin conservarea tradiției, a datinilor și obiceiurilor. În acest proces, preotului îi revenea, în sate și orașe, după părerea ierarhiei, o importantă funcție. Totuși, lipsa de susținere a clerului și împiedicarea bisericii de a se mișca liber duc, după părerea clericilor ortodocși, chiar la o agravare a crizei³³.

În schimb, comportarea critică, uneori chiar intolerantă față de minoritățile confesionale, ca și exagerarea naționalismului nu au fost recunoscute ca motive de creștere a crizei.

²⁸ MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 7, ședința din 30 noiembrie 1932, p. 103–105.

²⁹ MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 7, ședința din 1 decembrie 1932, p. 114.

³⁰ MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 31, ședința din 15 mai 1930, p. 1278.

³¹ MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 5, ședința din 26 iunie 1934, p. 94.

³² MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 41, ședința din 26 martie 1935, p. 1607.

³³ Vezi declarațiile episcopului de Râmnic, Vartolomeu: MOF, Dezbaterile Senatului, nr. 41, ședința din 26 martie 1935, p. 1613–1614.

Preoții se numărau în bună parte printre salariații de stat³⁴. Aceasta conducea în egală măsură la dependența de structurile politice de partid, ceea ce s-a remarcat în special în anii '30. Episcopul ortodox de Râmnic, senatorul Vartolomeu, propunea într-o cuvântare senzațională în decembrie 1935 ca oamenii bisericii să nu mai ia parte la alegerile parlamentare din inițiativa organizațiilor politice. Numai bisericile trebuie să hotărască dacă și când preoții pot să se amestece în afacerile politice. Acestei inițiative i s-a dat curs numai în parte³⁵.

În afară de critica conform căreia ei ar activa ca „brațul lung” al politicii regimului, clericii au trebuit să suporte și reproșul că simpatizează cu grupuri radicale. Implicarea bisericii în politică apare în modul cel mai clar în relațiile clericilor ortodocși cu Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Legătura strânsă între membrii Gărzii de Fier – din 1935 „Totul pentru țară” – și biserica ortodoxă reiese din diferite cuvântări³⁶.

Această apropiere a bisericii de politică, strânsa legătură dintre stat și biserică, dintre națiune și creștinism în Europa de Sud-Est și regiunile învecinate din Europa Est-Centrală aveau o lungă tradiție încă din timpul dominației otomane, în timpul căreia conducătorii bisericii aveau de regulă și funcția unui demnitar politic.

În problemele legate de tradiția națională, de proiectarea miturilor și imaginilor istoriei naționale, clericii au jucat un rol de prim ordin în parlament. Ei erau în acest caz persoane de autoritate, ce impuneau măsuri și a căror dispoziții rămâneau necontestate. Autoritatea lor, însă, se pare că nu se întindea și asupra altor domenii.

Limitarea competențelor și împărțirea misiunilor între stat și biserică nu au fost clare. În timp ce clericii parlamentari stăruiau asupra autonomiei instituției pe care o reprezentau – cum s-a menționat mai sus –, reprezentanții regimului insistau asupra unei limitări a domeniilor de activitate ale bisericii. Se poate vorbi de o tendință de lărgire a controlului statului asupra bisericii. În plan parlamentar, era clar că ierarhii se supuneau comandamentelor politice. Asemănătoare este, în decada anilor treizeci, când se ascute criza politică internă, purtarea predominant pasivă și reținută a clericilor în parlament. Asupra măsurilor legislative cu privire la ordinea de stat, cenzură, starea de asediu sau diminuarea rolului parlamentului de către puterea executivă, ei nu au luat poziție. În alegerea temelor nu se putea stabili o diferență între înalții ierarhi și

³⁴ Stanciu Stoian, *Sociologia și pedagogia satului*, București, 1943, p. 364, 382; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, p. 389 și urm.

³⁵ MOF, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 7, ședința din 2 decembrie 1935, p. 68.

³⁶ Critica lui Goga (PNC), MOF, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 39, ședința din 3 martie 1937, p. 1829–1830; vezi și Florin Müller, *Atitudinea bisericii ortodoxe române față de mișcările de extremă dreaptă în perioada interbelică în România* (manuscris nepublicat). Despre rolul clerului: Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien - soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, München, 1986 (Südosteuropäische Arbeiten, 83), p. 317–319.

preoții de rând ai bisericilor ortodoxă și unită. Vizibil a fost numai faptul că, în probleme de interes național, la festivități, cei care luau cuvântul erau înalții ierarhi. Mai clar apăreau în cuvântări particularitățile și cerințele regionale. În diferite dezbateri se deplângea pierderea autonomiei regiunilor alipite României în anii 1918/20. Mai mult decât atât, reprezentanți ai bisericilor ortodoxe din Basarabia și din Transilvania sau ai bisericii unite din Transilvania criticau în mod deschis centralismul paralizant.

În mai multe luări de poziție, temele politice au fost receptate într-un sens strict teologic și expuse corespunzător misiunii spirituale a bisericii. Clericii parlamentari trebuiau să dea o formă spiritualizată idealurilor politice, în sensul intereselor bisericii, ca să arate oamenilor pe această cale drumul din „civitas terrestris” spre „civitas Dei”. Dar implicațiile în viața politică, în înfruntările violente dintre partide, a adus clericilor în România interbelică o vizibilă diminuare a prestigiului³⁷. Bisericile, privite prin prisma discursului din interiorul parlamentului nu păreau a fi cele instituții care prezentau soluții practice, care să limiteze sau să împiedice criza politică și socială. Prea mult au fost bisericile însăși implicate în conflicte, ca ele să stea deasupra crizei și să găsească soluțiile ieșirii din ea. Altfel era situația numeroșilor preoți din afara parlamentului, din mediul rural, din micile orașe, unde ei au constituit pentru numeroși credincioși o instanță politică deschizătoare de drumuri. Acest domeniu necesită însă o altă cercetare.

DIE KONFESSIONEN IM PARLAMENTARISCHEN LEBEN RUMÄNIENS IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT (Zusammenfassung)

Die Konfessionsverschiedenheit der Staatsbürger ist für Rumänien nicht nur Kennzeichen einer Vielfalt, sondern ein nicht zu unterschätzendes Problem. Von der kirchlichen Zeitgeschichte ausgehend, die sich der politischen, sozialen und gesellschaftlichen und weniger der Theologie- oder der klassischen Kirchengeschichte verpflichtet fühlt, geht es um das Beziehungsgeflecht von Christentum und Gesellschaft. Die Rolle der Geistlichen in der Gesellschaft und im Staat und deren Haltung zur staatlichen Institution wird dabei aus dem Blickwinkel des Parlaments hinterfragt. In den Gesetzgebenden Körperschaften zeigte der Klerus eine nicht zu vernachlässigende Präsenz. Von den im Parlament in der Zwischenkriegszeit vertretenen Konfessionen und Religionsgemeinschaften werden die Geistlichen der orthodoxen und unierten Kirche in den Vordergrund gestellt. Zu den wichtigsten Themen, die die Geistlichen debattierten zählten das Verhältnis von Staat und Kirche, die Position der Kirche im Staat nach 1918, die innere Organisation der jeweiligen Kirche, interkonfessionelle Spannungen, die finanzielle Lage der Geistlichen, die Zuspitzung

³⁷ Nowak, *Politische Pastoren*, p. 162; vezi și „Telegraful Român”, nr. 34, din 30 aprilie 1926, p. 1; *ibidem*, nr. 37–38, din 14 mai 1926, p. 1; *ibidem*, nr. 65, din 21 septembrie 1926, p. 1–2.

der Krise in der Zwischenkriegszeit. Dabei erscheinen die orthodoxe und unierte Kirche, durch den innerparlamentarischen Diskurs betrachtet, nicht als jene Institutionen, die praktische Lösungen anboten, die innenpolitische und innergesellschaftliche Krise einzuschränken oder gar zu lösen. Allzusehr waren die Kirchen selbst in Auseinandersetzungen verstrickt und von dem Ausmaß der Krise betroffen, als daß sie hätten darüber stehen und Wege aus ihr finden können.

INTEGRAREA ADMINISTRATIVĂ A BASARABIEI ÎN ROMÂNIA (1918–1925)

Obiectivul studiului de față constă în conturarea *trăsăturilor* integrării administrative a Basarabiei la România în primii ani de după unirea din 1918. În acest scop, dar și pentru a încerca să umplem „golurile” existente în tratarea de până acum a subiectului, am recurs la materiale inedite de arhivă. Problematika Basarabiei interbelice a fost abordată în istoriografie, începând cu 1918, atât în lucrări având un caracter general, cât și în studii speciale¹. În anii '90 au apărut o serie de lucrări speciale, bazate pe documente inedite. Autorii acestora – Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, Gheorghe Cojocaru și alții – analizează obiectivele, etapele, componentele procesului integrării provinciei², fără însă a epuiza tema.

În perioada 1918–1925 s-a insistat, în primul rând, asupra eliminării atente a instituțiilor administrative de tip rusesc, introducându-se, în același timp, noile forme și metode de dirijare a vieții locale. În paralel, legislația administrativă a fost adaptată la realitățile provinciei. În conformitate cu prevederile legii de unificare administrativă din 14 iunie 1925, are loc introducerea unui nou sistem, bazat pe descentralizare, unic pentru întreaga țară.

1. Instituțiile integrării

În perioada autonomiei Basarabiei – de la adoptarea *Declarației* de unire cu România (27 martie/9 aprilie 1918)³ și până la votarea actului de unire

---

¹ O abordare exhaustivă a istoriografiei acestei probleme ar presupune realizarea unei lucrări aparte (Vezi, între altele, Gh.I. Florescu, *Basarabia: o temă a istoriografiei americane (1945–1995)*, în AIIX, tom XXXIII/1996, p. 191–207 și tom XXXIV/1997, p. 355–364). Ne limităm aici să enumerăm doar câteva lucrări, apărute în perioada interbelică: A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, Editura „Victor Frunză”, 1992; P. Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut și Nistru*, București, „Universul”, 1928; E. Giurgea, C. Filipescu, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, „România Nouă”, 1919; V. Ionescu-Darzeu, *Organizarea administrativă a Basarabiei*, Chișinău, 1920; I. Nistor, *Basarabia sub dominația românească. La 20 de ani de la Unire*, Cernăuți, 1938 ș.a.

² I. Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite. 1918–1940*, Chișinău, „Universitas”, 1993; Gh.E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)*, București, 1997. Unele lucrări tratează oarecum greșit tema în discuție. Vezi, de exemplu: S. Comea, *Autonomia provizorie a Basarabiei în cadrul României întregite (1918–1925)*, în „Administrarea Publică”, Chișinău, 1998, nr. 1, 2.

³ „România Nouă”, II, nr. 57 din 28 martie 1918.

necon condiționată (27 noiembrie/10 decembrie 1918)⁴ – au funcționat toate componentele mecanismului autoconducerii provizorii a ținutului. Este vorba de puterile legislativă (Sfatul Țării) și executivă (Consiliul directorilor generali), precum și de un sistem de administrare locală (instituția zemstvelor). În conformitate cu *Proiectul organizării ocârmuirii Basarabiei*, adoptat în ședința Sfatului Țării din 28 noiembrie 1917 (st.v.), „puterea înaltă în Basarabia” aparținea Sfatului Țării, iar „toată puterea împlinitoare” aparținea Sfatului Directorilor generali, care asigura „legăturile între Sfatul Țării și stăpânirea centrală”⁵. La 9 aprilie 1918 (st.n.), regele Ferdinand I a semnat decretul de numire a Consiliului de directori pentru Basarabia, care era „principalul consultant în toate chestiunile” și efectua „legătura între organele de stat ale țării cu Basarabia”⁶. În conformitate cu rezoluția Sfatului Țării din 27 martie 1918 (st.v.), rămăneau valabile legile aflate în vigoare până atunci și se păstra organizarea locală (zemstvele și orașele), până la includerea în Parlamentul României a reprezentanților basarabeni⁷. Conform unei opinii⁸ care o împărtășim, decretul regelui privind numirea a doi miniștri basarabeni în guvernul român⁹ „lăsa să se înțeleagă rolul subordonat al forului legislativ local și al organului său executiv, în raport cu Parlamentul României și, respectiv, cu Guvernul central”.

După intrarea în guvern a doi deputați din Sfatul Țării (I. Inuleț și D. Ciugureanu), Consiliul de directori urma să asigure legătura organelor de stat ale României cu Basarabia¹⁰. Această instituție și-a desfășurat activitatea până la 27 noiembrie 1918, apoi au activat numai directoratele (de finanțe, de interne, de agricultură, al instrucțiunii publice, de justiție, pentru industrie și comerț, de control).

Pe lângă Directoratul de interne funcționa o comisie permanentă, care se ocupa de studiul și traducerea vechilor legi administrative, de modificarea statutului privitor la organizarea serviciului administrației centrale. În iulie 1919 se lucra la un proiect de organizare a organelor administrative județene și comunale, elaborat pe baza principiilor descentralizării regionale și autonomiei județene și comunale¹¹.

Pentru a grăbi reorganizarea noii provincii, la 13 iunie 1918 Consiliul de Miniștri a decis crearea Comisariatului general al Basarabiei, cu atribuții plenipotențiare asupra administrării provinciei și armatei de pază a frontierei.

⁴ Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917–1918*, Chișinău, 1993, p. 276–277.

⁵ „Cuvânt Moldovenesc”, din 3 decembrie 1917; A. Andronachi, *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1933, p. 144; Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 178–179.

⁶ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 279.

⁷ *Ibidem*, p. 269.

⁸ Gh.E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 59.

⁹ MOF, nr. 8 din 10 aprilie 1918; ASB, fond Ministerul de Interne, dosar 456/1918, f. 3.

¹⁰ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 279

¹¹ ANRM, fond 742, inventar 6, microfilm 24, c. 54.

În unele cazuri, directoratele tratau diverse chestiuni de administrare fără știrea comisarului general¹². De altfel, la 1 ianuarie 1919 comisariatul și-a încetat activitatea, iar la 4 aprilie 1920 au fost desființate și directoratele¹³. Existența – fie și una temporară – a acestora din urmă reprezintă una dintre particularitățile sistemului administrativ basarabean.

La 21 august 1920, ministrul de interne Constantin Argetoianu a dispus crearea *Direcției ținuturilor alipite și a unificării administrative*, care prelua atribuțiile ministerului referitoare la Ardeal, Basarabia și Bucovina (cu excepția numirilor în posturi, siguranței și poliției). Noua instituție studia și coordona activitatea comisiilor regionale de unificare, elabora legi, regulamente și ordonanțe pentru teritoriul provinciilor alipite¹⁴.

La 20 septembrie 1921 își începe activitatea *Comandamentul militar al Basarabiei*, condus de generalul de divizie Ion Popovici, care avea în subordine trupele și serviciile puse la dispoziție de Ministerul de Război, precum și pe toți prefectii de județe și primari din Basarabia. Scopul creării comandamentului era „de a obține un acord continuu între autoritățile militare și cele administrative în activitatea pentru menținerea ordinii, în interesul menținerii administrării”¹⁵. Comandamentul militar al Basarabiei îndeplinea următoarele funcții: paza frontierei, siguranța generală, organizarea poliției urbane și rurale.

La 13 decembrie 1921, Consiliul de Miniștri a discutat problemele legate de activitatea Comandamentului militar, apărute din cauza „interpretării excesive a drepturilor conferite” lui. Consiliul a decis invitarea generalului Popovici la București, pentru a identifica modul optim de aplicare a deciziilor luate: comandamentul urma să rămână autoritatea supremă, cu puteri discreționare și cu drept de control nelimitat asupra tuturor instituțiilor publice. În zonele unde nu a fost instituită starea de asediu, autoritatea lui urma să fie limitată: toate deciziile trebuiau să fie luate de comun acord cu organele administrației publice locale, cu eventuala aprobare a centrului¹⁶. La 11 ianuarie 1922, Consiliul de Miniștri decidea limitarea atribuțiilor Comandamentului militar asupra unei fâșii cu lățimea de 30 km de-a lungul frontierei. La 15 martie 1922, Ministerul de Război relevă neconcordanța între dispozițiile Comandamentului militar și măsurile privind siguranța generală a statului, subliniind că acestea din urmă erau prea tolerante și favorizau, în mod simțitor, creșterea numărului refugiaților ruși în Basarabia¹⁷.

Comandamentul militar și Direcția ținuturilor alipite urmau să asigure reușita unificării provinciilor. În același context, s-a ținut cont de specificul administrării Basarabiei, în sensul păstrării Directoratului de interne. Atribuțiile

¹² ASB, fond Ministerul de Interne, dosar 456/1918, f.3; MOF, nr. 8 din 10 aprilie 1918.

¹³ A. Teodorescu, *Tratat de drept administrativ*, vol. II, București, 1935, p. 358.

¹⁴ ASB, fond Ministerul de Interne, dosar 134/1920, f. 9.

¹⁵ *Ibidem*, f. 14.

¹⁶ „Dimineața”, nr. 5479 din 1 ianuarie 1902.

¹⁷ ASB, fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare P.C.M.), dosar 20/1922, f. 2, 5.

acestuiua avea să fie trecute, treptat, în competența ministerelor. Biroul de lichidare a directoratului, instituit la 16 decembrie 1922, urma să-și încheie lucrările la 1 februarie 1923¹⁸. În opinia lui Șt. Cocerva, director general de interne al provinciei, lichidarea directoratului ar fi fost „dureros simțită în Basarabia”. El propunea un șir de soluții în scopul prelungirii activității instituției¹⁹.

2. Eliminarea treptată a ultimei instituții rusești: zemstva

Cuvântul *zemstva* are la origine rusescul *zemlea* (pământ). În statul rus, *zemstva* a reprezentat, mai întâi, o unitate teritorială²⁰. Simultan, *zemstva* era un mod de administrare locală, ce funcționa în baza unor legi speciale și urmărea scopul de a rezolva problemele economice, sociale și culturale ale teritoriului respectiv²¹. Ca formă de administrare locală modernă, *zemstva* a funcționat în Rusia începând cu anul 1864; ea a fost introdusă în Basarabia la 1868, cu subdiviziunile respective: *zemstva* gubernială, de uezd (județene) și de voloste (plasă). După unire, sistemul rusesc al *zemstvelor*, considerat de către unii funcționari și politicieni basarabeni ca fiind perfect, începea să țină de domeniul trecutului, fără a corespunde noilor forme și metode de dirijare a vieții locale. Cu toate acestea, păstrarea instituției *zemstvei* în perioada de tranziție (1918–1925) demonstrează atitudinea deosebită pe care a avut-o statul român față de Basarabia.

În baza prevederilor Decretului regal nr. 2720, din 4 octombrie 1918, privind desființarea *zemstvei* guberniale, serviciile și averea *zemstvei* urmau să treacă în componența directoratelor Basarabiei²². Serviciile central, tehnic și sanitar, ce-și desfășurau activitatea pe lângă Comisarul general al Basarabiei, urmau să-și asume responsabilități în domeniul comunicațiilor și în cel sanitar, care fuseseră până atunci de competența *zemstvei* guberniale. Veniturile și cheltuielile ce formau bugetul *zemstvei*, precum și alte averi ale ei urmau să treacă în administrarea Directoratului de finanțe din Basarabia, în conformitate cu dispozițiile legii contabilității generale a statului. Comisarul general al Basarabiei era persoana responsabilă cu punerea în aplicare a acestui decret²³.

„Regăteanul” Eugeniu Giurgea, șeful Direcției de statistică a provinciei, scria despre enormele dificultăți pe care le-au înfruntat funcționarii români la preluarea bunurilor și dosarelor instituției: „Rușii nu prea vroiau să se despartă așa de ușor de această instituție care deținea în mâinile sale și situațiunea socială, dar mai cu seamă întreaga situațiune economică mai importantă a Basarabiei”²⁴.

¹⁸ *Ibidem*, fond Ministerul de Interne, dosar 84/1922, f. 54–55.

¹⁹ *Ibidem*, f. 31–32.

²⁰ *Zemstva în Basarabia. Regulamente*, Chișinău, 1920, p. IV.

²¹ *Istoricul și activitatea zemstvelor în curs de 50 de ani în Basarabia, 1869–1919*, Chișinău, 1920, p. 2.

²² MOF, nr. 160 din 9 octombrie 1918.

²³ *Ibidem*.

²⁴ E. Giurgea, *Din trecutul și prezentul Basarabiei*, București, 1928, p. 107–108.

În paralel cu procesul de lichidare a Zemstvei guberniale, avea loc dizolvarea *Dumei* și a Consiliului comunal (*Uprava*) ale orașului Chișinău, urmând ca afacerile comunale să fie conduse, până la alegerea unui nou organ reprezentativ, de o comisie interimară²⁵. În acest context, Președintele Consiliului de Miniștri Alexandru Marghiloman raporta regelui că *Duma* și *Uprava* nu puteau fi considerate ca expresie reală a intereselor orașului, deoarece în 1917, la alegeri, a luat parte și armata rusă în retragere. Cheltuielile Primăriei au urcat de la 1,5 milioane la peste 4,5 milioane lei. Marghiloman scria că, după unirea Basarabiei cu România, primarul își arată deschis nemulțumirea, atacând direct dispozițiile guvernamentale, ceea ce reieșea din conținutul proceselor verbale ale adunărilor Zemstvei guberniale²⁶. Este cunoscut și protestul primarului, din 6 iulie 1918, împotriva organizării poliției.

La 9 mai 1919, a fost emis Decretul regal nr. 1.848, în conformitate cu care administrarea volostilor, deoarece au expirat mandatele adunărilor și ale uprelor de zemstvă, urma să fie efectuată de către o comisie interimară²⁷. Pe parcursul activității lor, precum și după suspendare, comisiile interimare au fost supuse numeroaselor critici din partea celor ce optau pentru păstrarea instituțiilor vechi, dar adaptate noilor realități. De exemplu, deputatul basarabean Policarp Bețianu spunea că ele erau alcătuite din „elemente întâmplătoare”, care nu aveau nici pregătirea, nici calitățile morale necesare realizării scopului propus. Drept dovadă sunt aduse exemplele de delapidări ale banilor publici, săvârșite în județele Soroca, Bălți, Hotin și Tighina²⁸.

În virtutea inerției, în comisiile interimare, care constituiau un element de tranziție de la sistemul de administrare rusesc la cel românesc, își continuau activitatea o parte dintre funcționarii cu viziuni filoruse (cauza fiind lipsa unui număr suficient de cadre), precum și cei care au depus jurământul față de țară și tron. Eugeniu Giurgea observa, însă, că aceștia din urmă erau foarte puțini²⁹.

Statutul comisiilor interimare, ca element de tranziție, era încă slab definit în Basarabia, mai mult, se resimțea în continuare nostalgia față de trecut și nesiguranță în privința viitorului. Cu toate acestea, comisiile interimare au reprezentat primul pas în procesul creării instituțiilor administrative românești în Basarabia.

La 16 aprilie 1919, în conformitate cu decretul regal, administrațiile drumurilor de pe lângă zemstvele ținutale sau cele aflate în competența comisiile interimare au trecut la Ministerul Lucrărilor Publice³⁰. A urmat apoi Decretul-lege nr. 2.451, din 19 iunie 1919, care prevedea trecerea serviciilor sanitare ale

²⁵ MOF, nr. 133 din 5 septembrie 1918; nr. 137 din 11 septembrie 1918.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, nr. 2 din 16 aprilie 1919.

²⁸ DAD, nr. 115, ședința din 11 mai 1925, p. 3212–3213.

²⁹ E. Giurgea, *op.cit.*, p. 111.

³⁰ MOF, nr. 2 din 16 aprilie 1920.

zemstvelor județene și ale upavelor orășenești din Basarabia în competența Inspectoratului Sanitar³¹.

Zemstva a fost lipsită de dreptul încasării impozitelor³², ceea ce însemna lipsirea ei de principala sursă de venituri. Zemstvele de voloste au căzut în completă dependență de subprefecturi, create în noiembrie 1918³³. La 28 noiembrie 1923, lichidarea zemstvelor de voloste și transmiterea averii lor în patrimoniul subprefecturilor au fost puse în sarcina comisiilor interimare de județ³⁴. Procesul lichidării zemstvelor județene și de voloste a luat sfârșit odată cu adoptarea legii administrative din 14 iunie 1925.

În perioada de integrare a provinciei s-a recurs la aplicarea față de zemstve a politicii de românizare, pentru ca mai apoi să se porceadă la lichidarea lor treptată. Pe de altă parte, constatăm că, după 1918, zemstvele nu puteau să supraviețuiască și, de fapt, s-au autolichidat. Părți componente ale vechii structuri administrative, zemstvele nu aveau cum să pătrundă în sistemul administrativ românesc, deoarece erau lipsite – prin conjunctura în care au fost create și aplicate în Basarabia, prin metodele și formele de activitate, străine societății românești – de însăși calitatea de instituție administrativă românească. Zemstva s-a discreditat prin cheltuieli iraționale, afaceri dubioase, informare incompletă asupra activității sale, prin împotrivirea de a ceda onorurile și bunurile ce i-au aparținut timp îndelungat. Documentele de arhivă sunt elocvente în acest sens. Astfel, Ministerul de Finanțe considera că zemstvele nu aveau limită în stabilirea impozitelor, cele județene ajungând să perceapă până la 24 lei pentru o deseatină³⁵ de pământ, iar zemstvele de voloste – până la 10 lei³⁶. Comisia interimară a județului Chișinău obiecta că impozitele zemstvei pentru anii 1920–1921 erau de 17 lei, 95 bani pentru o deseatină de pământ, iar în cadrul volostei – câte 3 lei pentru o deseatină³⁷. Zemstva încerca să-și asume unele responsabilități, care în nici un caz nu țineau de competența ei. Bunăoară, la 30 iunie 1918, Directoratul de interne protesta împotriva deciziei adunării zemstvei Chișinău, care a încredințat Upravei sarcina de a stabili prețurile la pâine³⁸.

Este cunoscută afacerea dubioasă a așa-numitului „Zemskii soiuz” (Uniunea zemstvelor). La 7 iulie 1919, poliția orașului Bolgrad raporta Inspectorului general de poliție Voinescu că „Zemskii soiuz” era o coalitie ce activa în baza unei legi pentru toate comitetele de filială ale Crucii Roșii internaționale, așa cum fusese prezentată la Iași. Avera societății se compunea din fonduri adunate de la locuitorii basarabeni, în sumă de 52 milioane de ruble.

³¹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. IX–X, 1919–1922, *Legi uzuale*, București, 1926, p. 230.

³² A.N.R.M., fond 70, inventar 5, dosar 45, f. 7.

³³ *Ibidem*, fond 742, inventar 6, dosar 24, f. 54.

³⁴ *Ibidem*, fond 70, inventar 7, dosar 5, f. 9.

³⁵ Deseatină – unitate rusească de măsură a suprafeței, egală cu 1,097 ha.

³⁶ ANRM, fond 70, inventar 5, dosar 3, f. 6.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, inventar 3, dosar 13, f. 2, 5.

Membrilor ei li s-a cerut restituirea bunurilor în folosul statului român, ei, însă, răspândeau zvonuri că bunurile s-au uzat, iar banii au fost depuși în conturi personale³⁹. Cele relatate sunt doar câteva dintre exemplele ce ar putea fi date, în legătură cu degradarea, în plan moral și material, a instituției zemstvei.

Congresul reprezentanților zemstvelor județene din Basarabia, care a avut loc la 10 iulie 1920 în sala zemstvei județului Chișinău, și-a propus să discute problema revitalizării legislației cu privire la zemstve⁴⁰. În apărarea instituției s-au ridicat, de asemenea, reprezentanții zemstvelor județului Bălți, întruniți într-o consfătuire la 7 noiembrie 1920. Participanții susțineau – în mod exagerat – că „birul pus de zemstvă se achita cu mare plăcere de către popor, deoarece, în schimb, ea are grijă de nevoile poporului”⁴¹. În opinia lor, după unire, zemstva era tratată „cu neîncredere și rea voință”, dar nici funcționarii zemstvei „nu aveau încredere în populația care arăta numai simpatie față de România”⁴².

În acea situație de tranziție, demersurile zemstrelor reprezentau o strategie de supraviețuire. În acest scop, zemstvele trebuiau să se împace cu noul regim, dar doreau ca legislația să se modifice fără a le afecta existența. În același scop, zemstva critica permanent administrația română pentru lipsa de toleranță și politica drastică prin care s-ar urmări lichidarea ei.

Zemstvele erau departe de a se resemna cu rolul secundar în administrație, firesc pentru o instituție cu un trecut străin societății românești. Ele existau din inerție și tot din inerție nu-și puteau imagina posibilitatea lichidării lor. Aceasta era cu atât mai dificil de realizat, cu cât salariații zemstvelor formau o categorie foarte numeroasă⁴³. O adunare a zemstvei ținutale aloca suma de 5.000 de ruble pentru întreținerea cancelariei, iar pentru învățământul popular – doar 500 de ruble. Salariul unui membru al administrației zemstvei era de 1.600 de ruble pe an. Un contemporan, Paul Leonard, mare proprietar basarabean, critica modul de alcătuire a bugetului zemstvei, care nu ținea cont de cheltuielile necesare pentru domeniile învățământului și medicinei. Impozitele mari percepute de zemstvă ruinau economia Basarabiei, banii adunați fiind utilizați numai pentru întreținerea aparatului birocratic⁴⁴.

3. Spre omogenizarea administrativă

Condiția adevăratei schimbări rezida în omogenizarea întregului sistem administrativ al României întregite, în general, și al Basarabiei, în parte. Românilizarea aparatului de stat s-a petrecut „fără violențe și fără durere”, deoarece

³⁹ *Ibidem*, fond 742, inventar 1, microfilm 39, c. 183.

⁴⁰ *Ibidem*, fond 70, inventar 4, dosar 9, f. 9–11.

⁴¹ *Ibidem*, f. 30.

⁴² *Ibidem*, f. 31.

⁴³ Șt. Cocerva, *Organizarea administrativă locală de sub Imperiul rus*, în „România Administrativă”, 1924, nr. 9, p. 145.

⁴⁴ P. Leonard, *Nescol'ko slov o zemstve voobše i o Bessarabskoj v osobennosti*. Odessa. „Nicin”, 1871, p. 18–26.

„era așteptată și dorită de masele mari, cărora le convenea, iar adversarii nu puteau să nu recunoască că este logică și naturală”⁴⁵.

Imediat după Unire, organele administrative au început să folosească limba română. Trecerea la limba română, limba oficială a statului, a însemnat, pe de o parte, obținerea susținerii din partea populației românești, iar pe de alta, creșterea nemulțumirii rusofililor. În broșura lui E. Simais, ce avea un caracter antiromânesc, citim: „S’il est en Besarabie une nationalité à l’aquelle l’intrusion roumaine n’aurait au être que sympathique, c’est des Moldaves”⁴⁶. Introducerea limbii române în administrație s-a făcut mai ușor la sate, unde populația era predominant românească, în schimb, la orașe, efortul pentru înfrângerea rezistenței elementelor străine, care încă mai sperau la o restaurare a regimului rusesc, a fost considerabil.

În perioada autonomiei basarabene, primele decrete administrative au avut drept scop organizarea celor 9 județe. La numai două zile după emiterea decretului regal cu privire la decizia Sfatului Țării de unire a Basarabiei cu România⁴⁷, au fost create cele 9 prefecturi și numiți 9 prefecți de județ, după cum urmează: V. Hartia – în județul Chișinău, V. Săcară – în județul Soroca, I. Postolachi – în Orhei, I. Văluță – în Bălți, V. Condac – în Hotin, S. Niță – în Akkerman (Cetatea Albă) și E. Adamovici – în Bender (Tighina)⁴⁸. Pe lângă fiecare prefect a fost instituit postul de director de prefectură, ocupat de un funcționar cu experiență, trimis din Vechiul Regat. Este cunoscută activitatea lui V. Ionescu-Darzeu, director de prefectură în județul Chișinău, personalitate care a contribuit, în plan teoretic și practic, la procesul de integrare a Basarabiei.

Privitor la organizarea teritorială a provinciei, în raportul directorului basarabean de interne, din 30 iulie 1919, către Ministerul de Interne din București se menționa că cele 9 județe erau divizate în 44 plăși, 113 voloste (cercuri de comune), 1.272 sate (comune rurale) în județele de la nord și centru, 105 comune rurale în județele Ismail și Cahul (acestea din urmă cu organizarea românească de la 1878), precum și 14 comune urbane, dintre care 9 reședințe de județ și 25 de târguri (posade)⁴⁹. Începând cu 1 ianuarie 1926, a fost mărit de la 6 la 7 numărul comunelor urbane nereședințe, iar numărul comunelor rurale a scăzut de la 1.946 în anul 1922, la 716 în 1926. A fost redus în mod simțitor numărul unităților teritorial-administrative: în același an, numărul plășilor a scăzut de la 214 la 61, iar al comunelor rurale de la 3.571 la 1.672.

Prefecții erau secondăți de directori de prefectură, iar subprefecții – de adjuncți. Funcționarii numiți au fost înzestrați cu atribuții similare cu cele din Vechiul Regat: prefecții – în iunie 1918, subprefecții – în noiembrie 1918. Fiecare subprefectură includea câte trei voloste, unde se mai păstra instituția

⁴⁵ P. Cazacu, *op. cit.*, p. 289.

⁴⁶ E. Simais, *Choses de Bessarabie*, Paris, f.a., p. 12.

⁴⁷ MOF, nr. 8 din 10 aprilie 1918.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 9–10 din 11 aprilie 1918.

⁴⁹ ANRM, fond 742, inventar 6, microfilm 24, c. 54.

zemstvei, ultima plătindu-și funcționarii din bugetul propriu. Funcționarii veniți din Vechiul Regat au reclamat inutilitatea coexistenței celor două instituții, zemstva de voloste și subprefectură, apreciind faptul drept o anomalie, ce lăsa amprente negative asupra spiritului populației prin însăși existența a două sisteme, a două moduri de gândire și administrare. E firească atitudinea lor, dacă ținem cont de faptul că o bună parte a funcțiilor și atribuțiilor se dubla, ceea ce crea dificultăți în calea unei raționale și eficiente administrări. Tocmai de acest fapt și-au dat seama funcționarii județelor, care au participat la o consfătuire despre situația financiară a volostelor și comunelor rurale. În opinia lor, singurul mijloc de soluționare a problemei ar fi fost desființarea volostelor și gruparea comunelor rurale, astfel încât mai multe sate să formeze o singură comună⁵⁰.

În a doua jumătate a anului 1923, Direcția comunală a Ministerului de Interne a întreprins măsuri pentru ca, până la 1 decembrie 1923, volostile să fie desființate. În constituirea noilor comune, urma să se țină cont de situația geografică și financiară. Este vorba de distanța dintre sate, numărul contribuabililor, numărul școlilor, a stabilimentelor publice, însemnătatea administrativă și comercială a comunei.

Una dintre problemele ce țineau de aplicarea principiului descentralizării în administrație a fost elaborarea unui statut al funcționarilor publici, a criteriilor de activitate pentru cei ce constituiau nucleul noului regim de administrare. La fel ca și funcționarii din restul României, funcționarii publici din Basarabia erau preocupați de necesitatea menținerii prestigiului profesiei lor, fapt care făcea necesară existența unui statut al funcționarilor și a unui „organism funcționăresc cinstit”, după cum era fixat în „Adresa funcționarilor publici din Basarabia către M.S. Regele Ferdinand I al României”, din noiembrie 1921⁵¹. Specula fără margini, suprapopularea provinciei, concesiile largi făcute în privința repatrierii refugiaților, salarizarea proastă – acestea sunt doar câteva cauze, care au avut drept urmare degradarea vieții funcționarilor.

Încă în martie 1919, pe lângă Serviciul administrației centrale a Directoratului de interne al Basarabiei a fost înființată o comisie cu scopul elaborării unui proiect de organizare a activității funcționarilor prefecturilor și consiliilor județene, volostilor și comunelor rurale⁵². El era cu atât mai necesar, cu cât numărul angajaților vechilor instituții din Basarabia, care au rămas sub administrație românească, era foarte limitat și cuprindea, în special, personalul de la oficii mici. La 19 iunie 1923, a fost elaborată Legea pentru Statutul funcționarilor publici⁵³, care avea la bază principiile stabilite de Constituția din 29 martie 1923. Din șirul de criterii profesionale, cărora trebuia să le corespundă un funcționar, făcea parte cunoașterea limbii române, însușire considerată drept parte componentă a întregului proces de românizare și integrare a provinciilor

⁵⁰ *Ibidem*, fond 339, inventar 1, dosar 202, f. 1.

⁵¹ „Funcționarul public din Basarabia”, Chișinău, 1–30 noiembrie 1921, nr. 4–5, p. 3.

⁵² ANRM, fond 742, inventar 6, microfilm 24, c. 52.

⁵³ MOF, nr. 282 din 29 martie 1923.

reunite. La 12 februarie 1924, ministrul de interne Ion I.C. Brătianu decidea ținerea, în capitala fiecărui județ din Ardeal, Basarabia și Bucovina, cu începere de la 1 octombrie 1924, a examenului pentru determinarea nivelului de cunoaștere a limbii române de către funcționarii statului, județeni și comunali⁵⁴.

S-a purces la testarea funcționarilor din provinciile alipite, măsură absolut necesară, dacă ținem cont de faptul că, de exemplu, în Basarabia o mare parte a funcțiilor din noile instituții au fost ocupate de persoane care au activat în structurile vechi de administrare. Acestea erau insuficient pregătite, mai ales în primii ani după Unire. E. Giurgea, unul dintre „regățenii” care au contribuit la procesul de unificare administrativă a Basarabiei cu restul țării, afirma, pe bună dreptate, că prin anii 1918-1919, în birourile administrative, limba de stat o vorbeau numai funcționarii veniți din Regat și puțini basarabeni. În mare parte, era utilizată limba rusă, în special, în corespondența oficială internă⁵⁵. De altfel, cunoașterea limbii române rămânea o problemă și la 6-7 ani de la Unire, motiv pentru care se organizau testări ale funcționarilor.

Datele din arhive⁵⁶ demonstrează că instituțiile noi create (poliția, prefectura) includeau cadre competente ce aveau un nivel bun de cunoaștere a limbii de stat, pe când nivelul de pregătire al funcționarilor din primării și din zemstvele județene și de voloste era insuficient, parte din cauze obiective (dominația rusească pe parcursul unui secol, care s-a manifestat prin constrângerea limbii române și a tot ce era românesc; includerea în serviciu a funcționarilor de naționalitate rusească, ucraineană, precum și a românilor basarabeni rusificați), parte din motive subiective (refuzul funcționarilor neromâni de a elibera posturile ocupate, dar și de a depune jurământ de credință noii administrări, în speranța revenirii la vechiul regim). În ciuda dificultăților, trecerea la limba română, unică pe tot cuprinsul țării, a însemnat un pas sigur spre desăvârșirea unificării.

În ajunul aplicării legii din 14 iunie 1925 existau o serie de dificultăți în funcționarea sistemului administrativ al provinciei, legate de distribuția funcțiilor și acordarea salariilor (de la buget sau din venitul comunal). Inspectorul general administrativ al Ministerului de Interne menționa prezența unui număr insuficient de funcționari, ceea ce ducea la obținerea unor „rezultate extrem de slabe ale administrării, iar despre supravegherea executării legilor și regulamentelor nici nu poate fi vorba”. Raportorul avea o atitudine critică față de munca funcționarilor basarabeni: „Ei nu pot face față serviciului nici în mod rudimentar”⁵⁷. Se considera absolut necesară efectuarea unei restructurări a prefecturilor, care se reducea la retribuirea satisfăcătoare a postului de director de prefectură (pentru postul de director urma să se facă selecția dintre cei mai buni funcționari), asigurarea contactului strâns între subprefecți și prefect, înființarea

⁵⁴ A.N.R.M., fond 339, inventar 1, dosar 124, f. 5.

⁵⁵ E.Giurgea, *op.cit.*, p. 103.

⁵⁶ ANRM, fond 339, inventar 1, dosar 124, f. 7-8.

⁵⁷ ASB, fond Ministerul de Interne, dosar 351/1924, f. 4.

posturilor de șefi de servicii, „în care să se numească funcționari capabili de a se forma, măcar pe viitor”⁵⁸; restructurarea funcției contabilului pentru serviciul administrativ care, de la 1 ianuarie 1924, era responsabil pentru repartitia creditelor din bugetul statului. La Tighina, din cauza unei proaste organizări a serviciului, contabilul a delapidat, timp de trei ani, o sumă însemnată de bani, fără a fi depistat. De asemenea, raportorul menționa că la Chișinău soldul în numerar era de 14.476 lei, 70 bani față de 139.479 lei, 65 bani, cât trebuia să fie⁵⁹.

La procesul de românizare a aparatului administrativ au adus o contribuție importantă funcționarii trimiși din Vechiul Regat. Parte dintre ei, cu un curaj de invidiat, o pregătire profesională solidă și, mai ales, o dorință aprigă de a transmite basarabenilor știința administrării, și-au îndeplinit misiunea cu cinste. În studiile lor, C. Filipescu, E. Giurgea, V. Erbiceanu au oglindit realitatea timpurilor, precum și importanța muncii lor⁶⁰.

Dosarele arhivelor conțin cuvinte de laudă și la adresa funcționarilor locali. De exemplu, primarul orașului Chilia Nouă, pe nume Zack, la numirea căruia fondul comunei era de 200.000 de lei, a asigurat un fond comunal de 3 milioane de lei. Primarul a organizat reparația străzilor și a tuturor școlilor, la 1 noiembrie 1923 a deschis liceul „Dr. Anghelescu”, apoi a refăcut grădina publică, a reconstituit observatorul pentru incendiu și digul de apărare al orașului, de asemenea, a asigurat aprovizionarea morilor cu materie primă⁶¹. Prefectul Ismailului Al. Doinaru și ajutorul de primar M. Constantinescu, în colaborare cu comitetul școlar județean, au decis construirea a zece școli primare rurale și a patru școli primare urbane⁶². În satul rusesc Obreja-Nouă din județul Bălți, populația era mulțumită de modul nou de administrare și de faptul că primarul avea copist, știutor de carte românească⁶³. Populația din comuna Varatec, județul Bălți, dorea substituirea miliționerilor ruși cu jandarmi români și, în general, era mulțumită de modul de administrare românesc⁶⁴. Aceste fapte sunt doar câteva secvențe din opera de unificare națională a țării.

4. Dificultățile integrării

În procesul de unificare a provinciilor și de includere a Basarabiei în viața internă a țării, administrația românească era pusă în fața dificultăților de ordin

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 6.

⁶⁰ Vezi, V. Erbiceanu, *Legiuiri locale basarabene. Studiu istorico-juridic*, Chișinău, 1921; *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia*, București, 1934; C. Filipescu, E. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, 1919; C. Filipescu, *Evoluția agriculturii românești. Studiu de politică agrară*, București, 1940; E. Giurgea, *Observațiuni economice asupra Basarabiei*, Chișinău, 1921; Idem, *Repartitia proprietăților rurale particulare în Basarabia*, Chișinău, 1920, ș.a. lucrări și articole.

⁶¹ „Curierul Basarabiei de Sud”, 1924, nr. 9.

⁶² *Ibidem*, nr.8.

⁶³ ANRM, fond 120, inventar 1, dosar 6, f. 130.

⁶⁴ *Ibidem*, fond 742, inventar 1, microfilm 45, c. 2.

intern și extern. Cea mai dificilă sarcină pentru ea s-a dovedit menținerea stabilității interne, perturbată de numeroase încercări de destabilizare a ordinii, care au variat în ce privește caracterul, formele de manifestare și, evident, intensitatea lor, dar care aveau același scop: menținerea tensiunii permanente, păstrarea unei stări de neliniște în rândurile populației și punerea de obstacole în calea integrării provinciei în albia vieții social-politice, economice și spirituale românești⁶⁵. Destabilizarea ordinii în partea estică a țării, aflată timp de peste un secol sub dominație străină, a reprezentat ecoul viu al administrării precedente, care a stimulat acțiuni cu caracter antiromânesc, cu o intensitate ridicată imediat după 1918, ajungând la punctul culminant prin rebeliunea de la Tatar-Bunar din 1924. Formele fenomenului au variat de la propaganda bolșevică și antiromânească, acte de spionaj și acțiuni subversive, la atacuri banditești armate, treceri ilegale de frontieră și rebeliuni organizate, adică între acțiuni cu caracter de presiune psihologică și cele de constrângere fizică. Forțele care au activat în aceste direcții, fie ele din interiorul țării sau din afara ei, au fost în permanență alimentate de Rusia și Ucraina Sovietică, apoi de URSS, care nu s-a împăcat cu pierderea teritoriului dintre Prut și Nistru.

Urmările economice ale războiului, aplicarea reformei agrare, care stârnea anumite dificultăți și nemulțumiri, impozitele zemstvei, menținute în prima perioadă de după Unire, specula, problemele legate de schimbarea rublei⁶⁶ – toate acestea se transformau în cauze, care puteau servi drept bază pentru a obține sprijinul unor forțe ostile regimului. Ideea autonomiei, vehiculată de elementele străine, pentru care ea însemna „înlăturarea controlului statului de la instituțiile locale, îndepărtarea din funcțiile publice a elementelor venite din Vechiul Regat, menținerea vechilor instituții” făceau parte din planurile și acțiunile dușmanilor Unirii. Să nu uităm și de deznaționalizarea școlii, a bisericii, de editarea, după Unire, a numeroaselor publicații, care „otrăveau spiritele și provocau populația împotriva românilor de peste Prut”: „Bessarabskaia jizni”, „Novoe slovo”, „Golos naroda”, „Iskra” etc. Activitatea unor refugiați de peste Nistru a adus, de asemenea, mari prejudicii, de ordin spiritual și economic, statului și societății⁶⁷. Unii basarabeni au susținut, în diverse perioade și circumstanțe, acte de mișcare subversivă, un rol important, însă, revenind factorilor de ordin extern. Este vorba de formarea statului ucrainean care, începând cu 1917, înainta pretenții teritoriale, susținute și întărite după extinderea Imperiului sovietic. Întârzierea ratificării, pe plan internațional, a actului unirii Basarabiei dădea motiv agenților comuniști de a afirma că „problema Basarabiei va fi soluționată în favoarea Rusiei, vehiculând ideea „plebiscitului”⁶⁸. Dușmanii unirii, printre care și reprezentanții ai minorităților naționale, „au căutat să

⁶⁵ Gh. Tătărescu, *Internaționala a III-a și Basarabia*, în, Gheorghe I. Brătianu, *Basarabia. Drepturi naționale și istorice*, București, 1995, p. 96.

⁶⁶ Z. Husărescu, *Mișcarea subversivă în Basarabia*, București, 1925, p. 7.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 10–12.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 14.

speculeze starea precară a Vechiului Regat, pentru a descuraja elementele naționaliste și a deprima populația⁶⁹. Ideile bolșevice erau îmbinate cu cele de propagandă antiromânească: agitatorii care chemau la anarhie și rebeliune instigau și la nesupunere față de regimul de stat.

În perioada de integrare a provinciei, starea de asediu a fost decretată la început pe întreg teritoriul ei, apoi de-a lungul frontierelor țării (de la punctele de joncțiune ale graniței iugoslave cu cea maghiară până la Cetatea Albă, urmând granița maghiară, cehoslovacă, polonă și rusă, în conformitate cu Înaltul Decret Regal din 14 martie 1921⁷⁰. În ședința Consiliului de Miniștri, din 20 august 1921 s-a discutat despre necesitatea decretării stării de asediu la Chișinău, „centru periculos siguranței statului, fiind cuibul întregii acțiuni subversive de propagandă bolșevică”. În oraș veniseră refugiați din Ucraina, dintre care o bună parte era compusă din agenți bolșevici. Aici se organizau toate atentatele, actele de banditism și nesfârșite jafuri⁷¹. În 1924, ca urmare a rebeliunii de la Tatar-Bunar, într-o serie de plăși din județele Orhei, Bender, Akkerman, Ismail, precum și în orașul Chișinău se institua starea de asediu⁷².

Introducerea cenzurii era altă acțiune a administrației române, cu scop de a stopa avalanșa de materiale cu conținut bolșevic și antiromânesc, care ar denigra regimul, semănând ură și neîncredere în rândurile populației. De exemplu, în 1927 era interzisă introducerea în țară a publicațiilor „Internationale Sozialistischen”, „Internationale Rote Hilfe” din Berlin, ziarului partidului comunist din Elveția „Kämpfer”, a revistelor „Serviciul Presei Socialiste din Franța”, „Buletin international des victimes de la Guerre” din Berlin (organul Internaționalei foștilor combatanți și victime ale războiului, având ca președinte pe Henri Barbuse), „Luminătorul” (Cleveland, Ohio, S.U.A.), a broșurilor „Programul” și „Organizația Social-Democrației Austriece” etc.⁷³.

În „Curierul Basarabiei de Sud” a fost publicat un articol cu un titlu semnificativ, *Urmările unei politici și administrații rău înțeleasă*, în care se menționa faptul că evenimentele din sudul Basarabiei (Tatar-Bunar, 1924) au scos în relief „marile neajunsuri în felul cum este recrutat personalul administrativ în această provincie”⁷⁴. Era vorba de funcționarii plătiți de stat sau comună, care figurau în fruntea comitetelor revoluționare, de directorii de școală și învățătorii care colaborau cu comuniștii (unul dintre ei îl adăpostea pe Nenin, liderul rebeliunii de la Tatar-Bunar).

Administrația română a întreprins o serie de măsuri cu scopul prevenirii și soluționării atentatelor destabilizatoare. Reprezentantul comisarului regal român în Ucraina proiecta desfășurarea următoarelor activități polițienești în interesul

⁶⁹ *Ibidem*, p. 13.

⁷⁰ ASB, fond P.C.M., dosar 56/1921, f. 1.

⁷¹ *Ibidem*, f. 2–3.

⁷² AOSPRM, fond 49, inventar 2, dosar 175, f. 1.

⁷³ ANRM, fond 339, inventar 1, dosar 652, f. 45.

⁷⁴ „Curierul Basarabiei de Sud”, nr. 17 din 7 februarie 1924.

național-românesc: furnizarea de informații referitoare la siguranță de stat și politică (tematica discuțiilor din lumea politică de peste Nistru, sursele de susținere și alimentare a curentului dușman țării și, în special, Basarabiei, centrele de propagandă antiromânească, componenta și activitatea lor); urmărirea și demascarea agenților de propagandă ce se strecurau în Basarabia pentru a organiza infiltrarea bolșevismului în armata română; paralizarea, utilizând orice mijloace, a desfășurării propagandei bolșevice contra României. Comisarul regal român urma să obțină informații cu caracter de siguranță militară a statului român și a teritoriului Basarabiei, în special⁷⁵.

La 21 ianuarie 1919, șeful Statului Major ordona prefectului județului Bălți să nu permită desfășurarea întrunirilor publice pentru perioada stării de asediu⁷⁶.

Din șirul de măsuri preventive făcea parte înființarea Ligii basarabene contra bolșevismului, la inițiativa generalului A. Anastasiu, care era convins că, „pentru o eventuală trecere în Basarabia, conducătorii bolșevici nu vor conta pe succese militare din partea armatelor roșii, luptând fâțiș cu trupele noastre, ci pe revoltele populare pe care speră că le vor putea aprinde în coastele și spatele trupelor noastre, la un semnal dat și după o suficientă pregătire, prin mijloacele lor de propagandă”⁷⁷. În Senat, A. Anastasiu spunea: „Este anormal, este trist și puțin laudabil pentru noi să ne temem atâta de bolșevici și anarhie într-o țară de țărani, cu un popor născut din legionari și cu cele mai frumoase însușiri dinastice și patriotice, când ne este atât de ușor să înlăturăm cauzele, iar nu efectele anarhiei și bolșevismului”⁷⁸.

Încercările de destabilizare a ordinii în Basarabia românească, fiind dirijate de peste Nistru, erau „acțiuni de manifestare a Internaționalei a III-a din Moscova”⁷⁹, acte de denigrare a regimului românesc și speculare propagandistică a diferitelor nemulțumiri ale populației, căutând a se împiedica consolidarea regimului românesc în Basarabia și apropierea sufletească a locuitorilor acestei provincii cu restul țării. Datele din arhive sunt elocvente în acest sens. În special, în perioada autonomiei Basarabiei domnea o stare de spirit dăunătoare și în județele de la nordul provinciei: în județul Bălți aceasta se datora unor evrei care lansau „zvonuri false despre administrația românească”. Evreii se ocupau cu comerțul de contrabandă: vindeau austriecilor, peste Nistru, cai, vite, cereale⁸⁰.

La 28 iunie 1918, serviciul de siguranță din Delta Dunării informa despre agravarea situației în județul Ismail: aici colindau agitatori ucraineni care asigurau populația de o apropiată „alipire” a Basarabiei la Ucraina, îndemnau

⁷⁵ ANRM, fond 742, inventar 1, microfilm 45, c. 1149.

⁷⁶ *Ibidem*, fond 120, inventar 1, dosar 6, f. 10.

⁷⁷ „Dezbaterile Constituantei. Senat”, 14 martie 1920, p. 533.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 534.

⁷⁹ G. Tătărescu, *op. cit.*, p. 96.

⁸⁰ ANRM, fond 742, inventar 1, microfilm 45, c. 7.

tineretul să plece spre Don, în Rusia centrală, unde urmau să se înroleze în armata rusă. Unii clerici din Ismail făceau propagandă antiromânească, difuzând o scrisoare a mitropolitului moscovit⁸¹.

În scopul atenuării situației conflictuale în regiunea Hotin, unde era frecventă apariția bandelor de jefuitori, se planifica substituirea „cu elemente destoinice și meritoase” a funcționarilor din administrație, a lucrătorilor școlari și slujitorilor cultelor, în vederea începerii unei propagande românești intense, „după un plan coordonat și bine stabilit, sub o conducere și directivă unică și energetică”⁸².

Dificultățile administrării nu justifică abuzurile săvârșite de funcționari pe parcursul procesului de integrare a provinciei. Au fost înregistrate fapte dăunătoare ordinii interne. De exemplu, în toamna anului 1922, prefectul județului Hotin a fost învinuit de propagarea desființării jandarmeriei și înființării de comitete ilegale de ordine, asemenea sovietelor, care dispuneau de ștampile cu stema țării. Astfel, în plasa Noua-Suliță au avut loc o serie de atacuri banditești, furturi, atentate pe linia ferată, dar prefectul nu a întreprins nici o tentativă pentru a le stopa. În comunele județului funcționau comitete sătești, compuse din câțiva locuitori care supravegheau autoritățile și raportau prefectului orice neajuns sau abatere. La anchetare, prefectul a spus că comitetele se supuneau lui I. Inculeț⁸³.

Prefectul de Lăpușna a expediat Comandantului companiei de jandarmi o scrisoare, în care se sublinia necesitatea unei colaborări armonioase a jandarmeriei cu autoritățile comunale și în cazurile când între primar, notar și jandarmi nu exista o prietenie personală. Prefectul considera că ar fi suficient, în scopul normalizării situației, „a da în judecată numai câțiva locuitori din comună, că toată comuna imediat să revină la starea convenită”⁸⁴.

S-au înregistrat cazuri de numiri abuzive în posturi administrative. De exemplu, prefectul județului Lăpușna adresa preturilor, primăriilor și poliției Călărași o circulară, cerând aplicarea unor măsuri drastice contra funcționarilor vinovați de numiri, făcute fără o prealabilă aprobare: cererile cu actele candidaților propuși pentru anumite funcții erau înaintate simultan cu instalarea persoanelor în posturi⁸⁵.

La 16 septembrie 1918, un grup de cetățeni români din Tighina au semnat un memoriu, în care apreciau activitatea prefectului Adamovici ca fiind „neromânească, încurajând acțiunea bulgarilor și ucrainenilor”. Era vorba de deschiderea școlilor cu predare în limba minorităților. Se sublinia că, „din cauza sentimentelor sale filobulgare și turcești, prefectul împiedica orice acțiune românească, contribuind, cu banii moldovenilor și ai românilor (se aveau în

⁸¹ *Ibidem*, c. 36.

⁸² ASB, fond Ministerul de Interne, dosar 60/1921, f. 105–106.

⁸³ ASB, fond Ministerul de Interne, dosar 678/1922, f. 1–2, 33.

⁸⁴ ANRM, fond 339, inventar 2, dosar 676, f. 303.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 713, f. 16.

vedere românii din Regat – n.n.), la realizarea scopului propus de bulgari, propaga neîncrederea în administrația românească și speranța că, în curând, Basarabia va fi din nou sub ruși”⁸⁶.

Instituția jandarmeriei urma să asigure stabilitate și echilibru social, menținerea ordinii în provincie. În acest sens ar fi greșit să dăm o apreciere unilaterală activității ei. Însă, din cauza abuzurilor jandarmilor locali (este vorba, în special, de aplicarea pedepselor corporale), această instituție risca să se discrediteze și să dea forțelor politice motive de speculație.

Deputatul T. Iacobescu relatează un caz despre constrângerea unui grup de bapțiști. La 26 aprilie 1925, jandarmii au intrat cu forța într-o casă din satul Han-Câșla, plasa Nistru, județul Tighina, unde se adunaseră vreo zece bapțiști din localitate. Câțiva locuitori au fost grav loviți⁸⁷. Este vorba despre încălcarea, din partea jandarmilor, a art. 5 al Constituției din 29 martie 1923, privitor la drepturile cetățenești, inclusiv, la dreptul liberei confesiuni⁸⁸.

Altă formă a abuzurilor funcționarilor administrației basarabene era luarea de mită în schimbul eliberării unor acte sau efectuării unui serviciu, de cele mai dese ori în mod ilegal. În acest context, Senatorul de Soroca C. Moțoc, în dezbaterile Constituantei de la 22 decembrie 1919, spunea: „Când poporul român ne trimitea copiii lui să ne scape de puhoiul sălbatic, ne trimitea, în același timp, și niște funcționari care puneau buzunarele lor mai presus decât unirea noastră”⁸⁹.

Prefectul județului Lăpușna, efectuând o inspecție în comuna Rezeni, a constatat că secretarul primăriei încasa taxe ilegale în schimbul eliberării permiselor de vânzare a vitelor. În baza art. 92, alin. 2, al Statutului funcționarilor publici, secretarul a fost pedepsit cu o amendă egală cu jumătate din salariul său⁹⁰. Opt locuitori din comuna Țiplitești, județul Bălți, au reclamat contra primarului care a luat mită pentru avizarea buletinelor de identitate⁹¹.

Fenomenul luării de mită în schimbul eliberării actelor de identitate a căpătat proporții în anii 1924–1925, odată cu răspândirea curentului de emigrare. În urma secetei ce a cuprins Basarabia și a problemelor țărănești legate de răscumpărarea pământului, țărani basarabeni se agitău să emigreze în America de Sud. Funcționarii comunelor, care în mod abuziv încasau sume de bani pentru actele pe care erau obligați să le elibereze gratuit, nu au determinat curentul de emigrare, dar au contribuit la tensionarea spiritelor. În loc să purcedă la o activă și grabnică contrapropagandă pentru calmarea populației,

⁸⁶ *Ibidem*, fond 742, inventar 1, microfilm 45, c. 511.

⁸⁷ DAD, nr. 123, ședința din 20 mai 1925, p. 3377.

⁸⁸ MOF, nr. 282 din 29 martie 1923.

⁸⁹ „Dezbaterile Constituantei, Senat”, nr. 14, ședința din 22 decembrie 1919, p. 92.

⁹⁰ ANRM, fond 339, inventar 1, dosar 713, f. 7.

⁹¹ *Ibidem*, fond 120, inventar 1, dosar 543, f. 3–11.

se gândeau la propria bunăstare și extrăgeau de la țărani mai toată suma provenită din vânzarea averii și a pământului⁹².

Un punct vulnerabil al modului de administrare românesc a fost considerată activitatea abuzivă a unor agenți fiscali. În situația în care se află Basarabia după marea conflagrație mondială, când înflorea specula și țăranul nu avea cu ce răscumpăra pământul de la stat, mărimea impozitelor i se părea exagerată, ceea ce îl conducea la o stare de nemulțumire față de noul regim. În perioada autonomiei Basarabiei, rechizițiile militare nemulțumeau populația. În satele Chircăiești, Sălcuța, Opaci, județul Tighina, locuitorii erau indignați de faptul că „militarii fac rechiziția pâinii și o vând speculanților. Deputatul Gh. Lupașcu, în ședința Adunării Deputaților din 13 februarie 1923, comunica următorul caz: la 7 octombrie 1922, în satul Moșana, județul Soroca, agenții fiscali, cu aer de adevărat banditism și jaf oficial, înarmați cu revolvere și bastoane, cu cuvintele „eu sunt aici rege și lege”, au încercat să-l omoare pe un învățător, care ieșise în apărarea țăranilor jefuiți⁹³.

Problema percepției impozitelor de la populație frământa și pe reprezentanții minorităților germane din Basarabia. La congresul coloniștilor germani, care a avut loc în comuna Tarutino, județul Cetatea Albă (29–31 august 1923), s-a discutat aplicarea procedeele ilegale din partea agenților fiscali de la sate. Albert Manch, directorul școlii medii din Sărata, a declarat că ei recurgeau la diverse șiretlicuri, în scopul stoarcerii impozitelor de la țărani. El a dat următorul exemplu: perceptorul se prezintă la plugar și cere să i se achite impozitul, după care urmează o serie de amenințări. În urma percepteurului, de regulă, își făcea apariția un evreu care, în înțelegere cu primul, reușea să cumpere cantități mari de cereale la preț redus. Astfel, țăranul era silit, sub presiunea percepteurului, să-și vândă marfa la prețuri derizorii, pentru a achita imediat datoriile fiscale⁹⁴. Faptele expuse mai sus au fost confirmate și de delegatul din Hoffnungsthal, Samuel Alberspali, care spunea că perceptorii nu admiteau plata impozitelor în rate, procedeu care era legal. A fost înaintată o propunere, conform căreia Consiliul popular al coloniștilor germani din Basarabia (Volksraten) să fie acel organ care ar media cu percepteurul, în scopul apărării intereselor agriculturului. Acesta ar urma să raporteze numărul și felul percepțiilor pentru fiecare agricultor în parte și, în caz de necesitate, ar interveni pe lângă autoritățile centrale pentru o amânare temporară a plății impozitelor⁹⁵. A. Widmer, președintele zemstvei Cetatea Albă, ieșea în apărarea administrației și încerca să justifice sistemul percepțiilor, subliniind că zemstva și toate autoritățile treceau printr-o epocă foarte critică, „din cauza lipsei de bani, adică din cauză că cetățenii nu-și achitau datoriile față de stat”. El îi considera vinovați de situația creată pe agricultorii care, „având bani, sunt avari și nu

⁹² ASB, fond Ministerul de Interne, dosar 780/1925, f. 10.

⁹³ *Ibidem*, fond P.C.M., dosar 8/1923, f. 175–176.

⁹⁴ ANRM, fond 680, inventar I, dosar 3186, f. 13.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 14.

voiesc a plăti, ținând «copeica de coadă», în timp ce statul geme sub povara greutăților financiare»⁹⁶.

La 11 februarie 1919, Casa de credit mărunț a zemstvei județului Bălți ruga prefectul județului să intervină pe lângă Ministrul de stat al Basarabiei D. Ciugureanu, cu scopul stopării rechizițiilor, ținând cont de situația economică complicată a Basarabiei⁹⁷.

Luarea de mită, precum și alte încălcări ale prevederilor legale din partea agenților fiscali era explicată, în parte, prin salarizarea insuficientă a funcționarilor. Lupta pentru existență, într-o serie de cazuri, îl făcea să recurgă la mijloace nepermise, să se compromită și să devină vicioși. Sporirea salariului funcționarilor din Basarabia era considerată „o necesitate imperioasă și de demnitate națională [...]. Numai atunci funcționarul va putea fi, cu mândrie, la înălțime și, conștiincios, își va face datoria»⁹⁸.

Documentele de arhivă scot la iveală existența unor divergențe de opinii a reprezentanților minorităților germane în Basarabia și funcționarilor statului în problema organizării unei administrări apreciate și binevenite. Coloniștii germani din județul Cetatea Albă au formulat o reclamație, în care își exprimau nemulțumirea față de silirea primarului comunei Tarutino Gottfried Götz și a locuitorului său Christian Bierweg de a-și da demisia. Semnatarii se refereau la activități pozitive ale conducerii comunale: a fost luată decizia privitoare la extinderea și perfecționarea construcției conductei de apă, ceea ce a permis lichidarea pericolului rămânerii comunei fără apă în timpul verii anului 1927. Se preconiza construcția unei băi publice, în acest scop fiind procurat material de construcție la un preț foarte convenabil. Populația admira atenția și interesul pe care-l manifestau primarul și echipa sa față de necesitățile reale ale comunei și, de aceea, se adresa prefectului cu rugămintea de a sprijini administrația comunei. Ea nu-și putea dori „o administrație mai bună” și considera procedeele destituirii ei ca „absolut contrar meritelor, nedrept și ilegal”. Reclamația a fost semnată de un grup de peste 300 de locuitori ai comunei Tarutino⁹⁹.

Prefectul județului Cetatea Albă considera că Consiliul comunal Tarutino se eschiva permanent și sistematic de la controlul autorităților. El își ținea ședințele în cancelaria obștii germane și nu în localul primăriei, unde să poată asista pretorul și notarul¹⁰⁰. Consiliul comunal era acuzat de propagandă național-germană, făcută, chipurile, în detrimentul obștii. Prefectul considera drept o imposibilitate morală să îngăduie activitatea consiliului – „o adevărată calamitate pentru comuna Tarutino”, – afirmând că va asigura „ceea ce locuitorii acestei comune așteaptă cu răbdare și încredere, adică de a le da o adminis-

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*. fond 120, inventar I, dosar 6, f. 60.

⁹⁸ „Curierul Basarabiei de Sud”. 1924, nr. 6.

⁹⁹ ASB, fond Ministerul de Interne, dosar 153/1927, f. 4–5.

¹⁰⁰ *Ibidem*, f. 8.

trație și cinstită, și pricepută”¹⁰¹. Din momentul venirii pe teritoriul dintre Prut și Nistru, minoritatea germană s-a caracterizat printr-o conservare continuă a tradițiilor culturale și a valorilor conștiinței naționale, ceea ce i-a permis să supraviețuiască sub administrație rusească. Etnicii germani comparau activitatea consilierului cu cea a obștii germane sub conducerea pastorului Haase, cel care a sprijinit constituirea României Mari la 1918. În raportul său din 8 decembrie 1927, prefectul județului aprecia negativ activitatea pastorului și influența nefastă asupra organelor de administrare a comunei: „Cuib de agitatori care, sub masca naționalismului și sub influența directă a pastorului Haase, duce o campanie de denigrare contra tuturor autorităților și funcționarilor români din județul nostru, mai ales atunci când se vede demascat și pus în adevărata lui lumină față de conaționali săi”¹⁰².

Faptele dezvăluite mai sus exprimă, cu certitudine, o problemă dificilă: pe de o parte, locuitorii comunei erau mulțumiți de administrarea locală, înfăptuită de către persoanele de origine germană. Evident, administrația comunală din Tarutino era gata să facă orice pentru a crea un cadru benefic evoluției populației germane pe toate planurile – economic, politic și spiritual. Pe de altă parte, administrația română trebuia să ia o atitudine similară față de oricare cetățean al țării, indiferent de apartenența lui etnică, adică să acționeze în limitele legislației, iar unde era cazul, să găsească o soluție de compromis. În caz contrar, avea de suferit întregul sistem administrativ al statului. În linii generale, minoritatea germană a beneficiat de situația sa în timpul dominației rusești. Într-un dosar referitor la ziarele cu caracter politic din Basarabia găsim ancheta gazetei germane „Deutsche Zeitung Bessarabiens”, fondat la 1918 de către Uniunea germană din sudul Basarabiei (Volksrat), cu sediul în Tarutino, județul Cetatea Albă (este vorba de obștea germană, amintită mai sus). Tirajul atinge cifra de 1500 exemplare, iar ziarul se bucura de o reputație bună, fiind preocupat, în exclusivitate, de interesele coloniștilor. Se spunea că ziarul era finanțat, în parte, de consulatul german de la București¹⁰³. Minoritatea germanilor din Basarabia știa să-și apere interesele, fapt pe care îl constatăm și din informația de mai sus. Misiunea administrației era de a crea un cadru administrativ unic pentru toate provinciile, în care ar fi urmat conviețuiască, în deplină armonie, toate popoarele ce locuiau pe teritoriul României întregite.

5. În loc de concluzii

În cercetările anterioare, a fost oarecum neglijată problema atitudinii populației basarabene față de noul regim, în general, și față de greșelile administrației române, în special. Arhivele conțin foarte multe plângeri, reclamații, nemulțumiri față de o faptă sau alta a funcționarului, față de o nedreptate sau un

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 7. 101

¹⁰² ANRM, fond 680, inventar I, dosar 3428, f. 63.

¹⁰³ ASC, fond Karl Kurt Klein, dosar 9/1941, f. 63, 64.

abuz, de tipul celorla pe care le-am analizat în acest capitol. Acest lucru este absolut normal din punct de vedere psihologic. Un nou regim administrativ divizează opinia publică în două grupe – cei care sunt *pro* și cei ce sunt *contra* regimului respectiv. În cazul nostru, cei care din start au fost contra noului mod de administrare se situau, simultan, pe poziții bolșevice și antiromânești, făcând tot posibilul pentru a crea dificultăți administrației. Persoanele care au combătut metodele sau formele administrației române în Basarabia, din opiniile cărora am citat mai sus, aveau concepții antibolșevice și antirusești. Dorința de a contribui la depășirea obstacolelor în calea unificării administrative a țării i-a îndemnat să aducă la cunoștința cercurilor politice și a opiniei publice românești problemele societății basarabene, pentru a depista cauzele care le-au generat, precum și a determina căile de soluționare ale lor. Deci, liderii politici basarabeni au ales calea parlamentară de activitate întru slujirea idealului prosperării Basarabiei în cadrul României întregite.

Mentalitatea cetățeanului de rând e oarecum diferită de a unui funcționar sau parlamentar. În situația, în care este nemulțumit, formele de manifestare ale ei pot fi diverse: începând cu simple plângeri și reclamații, despre care deja am amintit și care sunt cele mai numeroase, până la răzbunări fizice, cazuri rar întâlnite.

În concluzie, menționăm că procesul integrării administrative a Basarabiei în cadrul României a luat sfârșit, în linii mari, în primul deceniu interbelic. Legea de unificare administrativă din 14 iunie 1925 a reprezentat actul legislativ decisiv, aplicarea căruia a permis extinderea tuturor componentelor vieții administrative românești asupra provinciei dintre Prut și Nistru.

Dificultățile de ordin intern, într-o strânsă legătură cu tentativele de destabilizare a ordinii (atacuri banditești, treceri ilegale de frontieră, propagandă cu caracter bolșevic și antiromânesc, rebeliuni etc.), au generat măsuri specifice de administrare. Românizarea instituțiilor vechi și introducerea paralelă a celor noi, păstrarea inițială a instituției *zemstvei* și lichidarea treptată a ei, oferirea posibilităților de perfecționare pentru cadrele vechi și trimiterea noului corp funcționăresc din Regat, cu scopul împărtășirii experienței în domeniul administrării publice, sunt principalele trăsături ale administrării Basarabiei de după Unire, care au creat un cadru social-politic benefic integrării.

În ce privește factorii procesului, în rând cu instituțiile române și funcționarii veniți din interiorul Țării, care au contribuit în mod substanțial la obținerea unor rezultate concrete, menționăm receptivitatea majorității populației basarabene la transformările ce aveau loc în societate. Administrarea provinciei se făcea în limba poporului și pentru prosperarea lui.

Abuzurile săvârșite de funcționari, conștient sau inconștient, nu diminuează câtuși de puțin complexitatea și importanța integrării Basarabiei în trupul țării. Astfel, administrația română a contribuit la o evoluție substanțială a societății basarabene.

DIE ADMINISTRATIVE INTEGRATION BESSARABIENS
AN RUMÄNIEN (1918–1925)
(Zusammenfassung)

Diese Studie ist ein Teil einer umfangreicheren Arbeit, die die ganze Problematik der Integration Bessarabiens an Rumänien nach dem ersten Weltkrieg behandelt. Hier wird die Frage der Transition von der russischen zur rumänischen Verwaltung (1918–1925) zur Sprache gebracht.

Eine Besonderheit des Prozesses war das Überleben – bis 1920 – der Direktorate, deren Befugnisse schrittweise von den Ministerien in Bukarest übernommen sind. Eine andere war das Überleben – für eine kurze Periode – des "Zemstva", eine Institution der örtlichen Verwaltung, die Russland in Bessarabien 1868 einführte. Das Abschaffung dieser letzter russischen Institution war eine schwierige Sache, weil einige von den vormaligen Beamten und Angehörige des russisches Regimes Widerstand leisteten.

Die administrative Homogenisierung konnte im ersten Reihe durch die Nationalisierung (Rumänisierung) des Staatsapparates durchgeführt werden. Das Kenntnis der rumänischer Sprache war eine Voraussetzung für die Besetzung eines Postens. Mehrere Seiten sind der deutsche Minderheit Südbessarabiens und dieser Haltung gegenüber des Integrationsprozesses gewidmet.

Die Studie behandelt auch die Fehler, die im Prozess der Integration gemacht worden, eine Frage die von der bisherigen Geschichtsschreibung untergelassen war.

I. SAIZU

FUNCȚIA MODERNIZATOARE A CULTURII ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ

Modernizarea dorită după Marea Unire a reclamat eforturi precumpănitoare, fără precedent, în plan cultural și aceasta întrucât în noul cadru internațional nu mai era posibil ca România să aplice pe mai departe vechile tipare, dacă dorea cu tot dinadinsul să parcurgă un traseu de împliniri către care, în mod obiectiv, o chema însăși evoluția. Desigur, pe terenul fertil de după 1 Decembrie 1918 a putut avea loc asaltul ideilor și al voinței de a stabili noi funcții culturii românești și aceasta cu atât mai mult cu cât căpătase rădăcini adânci convingerea că, după idealul național, trebuia atins un altul, constructiv, prin cultură cât mai larg răspândită. De aici, pledoaria ferventă pentru „stat cultural”, ca variantă contemporană a sintagmei „strat de cultură”, pe care Eminescu a fixat-o drept unică misiune istorică a poporului român pentru a supraviețui într-un spațiu geopolitic foarte precar¹.

Implicarea culturii în procesul de modernizare avea o importanță deosebită pentru toate statele, dar ea prezenta – cum a demonstrat însuși ministrul instrucțiunii² – o mai mare însemnătate în România, unde, prin actul întregirii neamului, a apărut datoria organizării și a răspândirii culturii în păturile adânci ale poporului, chemate la lumină. De aceea, eliberată, oarecum, de problema națională care a acaparat disponibilitățile în perioada precedentă, dar cu grija permanentă de a apăra unitatea statului, grijă însoțită în multe rânduri de un caracter dramatic, exponenții domeniului s-au putut dedica într-o mai largă măsură problemelor culturale, fără de care însuși efortul de modernizare întâmpina serioase piedici.

Explozia de entuziasm declanșată de marele act împlinit în 1918 a dat contemporanilor convingerea că începea o nouă epocă. Lucian Blaga a avut chiar senzația că prin actul de la Alba Iulia s-au pus „temeiurile unui alt Timp”, sintagmă demnă de reținut, căci – după cum observă Al. Zub – definește

---

¹ I. Saizu, Gh. Buzatu, *Sintagma eminesciană „strat de cultură” ca necesitate istorică permanentă*, în *Eminescu: sens, timp și devenire istorică*, II, volum îngrijit de Gh. Buzatu, Stela Chepteș și I. Saizu, Iași, 1989, p. 201–217.

² C. Angelescu, *Politica școlară a P.N.L.*, în „Revista generală a învățământului”, XV, 1927, 3, p. 137.

impresia de salt calitativ în desfășurarea duratei, de eveniment crucial³. Era certitudinea căpătată că se produsese descătușarea energiilor și apăruse imperativ chemarea pentru înfăptuirea operei de creație culturală, al cărei ideal fusese fixat de V. Pârvan sub cupola Academiei: luminarea națiunii și gloriificarea României prin lucrări de interes mondial. De aici, activitatea neobosită a Institutului Social Român – și nu numai a acestuia –, decis ca prin studiul metodic al nevoilor țării să elimine legiferarea arbitrară.

Drept urmare, o emulație de programe a avut loc, cu justificarea funcțiilor culturii în modernizarea statului. În acest fel, a apărut o adevărată mișcare culturală menită a descoperi calea reală spre progres rapid⁴. Raportarea factorilor la cultură și la funcțiile ei a pus problema într-o ecuație mult mai complexă, scoțând în evidență că, în timp ce prevederile din programele organizațiilor politice aveau cu precădere tendința de mișcare pe orizontală, cele ale cărturarilor ținteau și sensul de profunzime, teza ivită din încredințarea că cultura este exclusiv determinantă în progresul societății. Se lua prioritar în considerare că o accentuare a activității factorilor sociali, indiferent care erau ei, nu putea avea loc după Marea Unire decât sub imperativul sporirii și modernizării funcțiilor culturii, ca și a procesului educativ⁵, pentru a putea să rezulte mai puțini analfabeți, mai multă știință și artă, mai multă amenitate în relațiile interumane⁶.

S-a demonstrat atunci că societatea nu putea progresa fără a stimula la extrem cultura. Acest lucru nu a fost posibil până la Marea Unire decât în măsură limitată, dovadă că, încă din 1903, N. Iorga a cerut categoric și în mod exclusiv ca „o nouă epocă de cultură *trebuie* să înceapă pentru noi. *Trebuie*, sau altfel vom muri”⁷. Așijderea lui, D. Gusti, plecând de la adevărul că secolul al XX-lea se caracterizează prin „deșteptarea sentimentului social și politic”, a apreciat că cultura legată de o atare sensibilitate era mai necesară ca oricând. Mai mult, el a avertizat justificat că de gradul culturii sociale și politice a poporului va atârna „eficacitatea oricărei reforme”, că cultura socială și politică este „puntea de trecere spirituală și morală de la cetățean la stat..., punte de trecere care conduce, apoi, de la stat la cetățean”⁸.

Pentru V. Pârvan, care se interesase tot atât de mult de un asemenea aspect, necesitatea cultivării maselor și a „socializării” personalităților constituiau două laturi esențiale de promovare a aceluiași efort, întrucât cultura ajunge la desăvârșire numai prin înnobilarea muncii care, la rândul ei, se putea obține

³ Al. Zub, *Biruit-au gândul*, Iași, 1983, p. 250.

⁴ M. Todosia, I. Saizu, *Cultură și economie. Puncte de vedere din perioada interbelică*, Iași, 1986, p. 103–136, 201–224.

⁵ I. Găvănescul, *La o răspântie a istoriei naționale. Orientare asupra politicii culturale a României întregite*, Iași, 1923, p. 3–5.

⁶ C. Papacostea, *Cercetări pedagogice și sociale*, București, 1925, p. 5.

⁷ N. Iorga, *O nouă epocă de cultură*, în „Sămănătorul”, II, 1903, 20, p. 312.

⁸ D. Gusti, *Necesitatea culturii sociale și politice în universitate*, în „Revista universitară”, I, 1926, 2, p. 35–36.

prin dezvoltarea și folosirea aptitudinilor profesionale. Doar în asemenea caz putea fi vorba de un agent social dinamic. Numai prin cultura adâncă și adevărată, ca tip de necesitate obiectivă, poporul își va dobândi – afirma la rândul său G. Strat – rostul său istoric, acela de a scoate la lumină din profunzimi nebănuite și neexplorate bunurile ideale și specifice „de o valoare eternă și universală”⁹.

Modernizarea de care avea nevoie societatea românească după Marea Unire nu era posibilă numai prin legiferarea reformelor social-economice (înfăptuirea legiurii agrare) și politice (acordarea votului universal); era imperios necesar de a satisface deplin și domeniul cultural, de care atârnavă, de fapt, toate manifestările colectivității.

În ce constau funcțiile culturii și sporirea rostului lor? Răspunsul s-a dat foarte diferit, dar subordonat, în mare, aceluiași țel. Unii contemporani, plecând de la marile sarcini pe care le avea de îndeplinit sectorul economic după terminarea primei conflagrații mondiale a secolului (refacerea și dezvoltarea diversificată a tuturor ramurilor de producție, de circulație și de schimb), au pedalat din capul locului pe ideea ca cultura să îndeplinească o atare funcție. Tocmai de aceea s-a preconizat că, prin însemnătate, ridicarea nivelului cultural trebuia să urmeze împrăștiării¹⁰, că noul ideal nu putea fi pentru multă vreme altul decât „o serioasă, continuă perseverență culturalizare a tuturor categoriilor sociale și o străduință tot atât de mare pentru dezvoltarea vieții economice naționale”¹¹.

Era necesar ca printr-un raport direct proporțional între baza și suprastructură, prestigiul puterii, dobândit prin valorificarea resurselor materiale și procurarea mijloacelor de organizare, să se impună în alianță cu strălucirea culturii, clădită pe o bunăstare generală care să ridice pe oameni deasupra a ceea ce M. Manoilescu a numit „obsesia paralizantă a mizeriei”, și care să reprezinte „un suport permanent și sigur manifestărilor superioare ale spiritului”¹².

Nu era decât firesc ca o asemenea teză să îmbrace diverse formulări, de la cererea lui V. Pârvan ca poporul român să-și valorifice la maximum potențele creatoare, întrucât numai în acest mod se putea justifica în economia mondială, la N. Iorga care a precizat că fără cultura poporului orice alcătuire economică și formă politică nu reprezenta nici o valoare, la M. Mora care a considerat că cu cât se va da mai multă cultură și instrucție maselor, nu numai elitelor, cu atât mai multă strălucire va dobândi viața economică și punerea în valoare a condițiilor favorabile ivite prin Marea Unire¹³, la S. Mehedinți care, convins că

⁹ G. Strat, *Despre necesitatea unui nou ideal național*, în „Libertatea economică, politică, socială și culturală”, 1933, 24, p. 372.

¹⁰ Al. Lapedatu, *Politica Partidului Național și organizațiile liberale de peste munți*, București, 1924, p. 23.

¹¹ ASI, fond Universitatea „Al.I. Cuza”, Rectorat, dosar 27/1927, f. 60.

¹² M. Manoilescu, *Refacerea economică prin exploatarea intensivă a petrolului*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, IV, 1923, 3–4, p. 472.

¹³ M. Mora, *Pentru alegătorii mei. Activitatea parlamentară în 1927 și 1928*, București, 1929, p. 69.

cultura reprezintă cea mai înaltă manifestare a vieții la toate popoarele și în toate timpurile, a stăruit pe datoria de a învinge nu numai pe acest tărâm, ci și în economie, deoarece de ambele sectoare atârna, pas cu pas, chiar ființa neamului.

De aici, sentimentul că generația Unirii trăia „momentul cel mai decisiv al vieții poporului”, că trebuia să fie „cea dintâi generație de mare ofensivă economică și culturală, fără de care biruința cu armele se risipește în zadar”¹⁴. Amândouă probleme au fost cuplate în epocă și de I. Răducanu, care a demonstrat că nu era modern statul cu activitate economică, fără a avea și una culturală¹⁵.

Asocierea celor două categorii – cultură și economie – e mai mult decât semnificativă pentru a judeca și aprecia poziția oamenilor de știință într-o epocă în care și una și cealaltă erau „o necesitate reală”¹⁶, căci, în întâiul caz, deducându-se cultura poporului din trebuințele lui, se accentua caracterul ei progresist, de afirmare a valorilor naționale, fără a ridica bariere în calea contactelor cu creația universală, iar în al doilea, se impunea, în chip obiectiv, „integrarea și sudarea componentelor comune ale economiei naționale – produs istoric al acumulării și activității materiale a poporului – într-un organism unitar funcțional”¹⁷.

În fapt, unghiului ideologic i s-a asigurat deschiderea atât spre baza societății, cât și spre suprastructura ei. Într-adevăr, personalități ale timpului au dovedit pe deplin funcția culturii în modelarea și în transformarea capacităților de producție, a naturii și a omului. Astfel, V. Pârvan a definit clar că între munca și cultură există un raport direct și progresiv¹⁸, D. Gusti a adăugat pentru realiștii intransigenți, care nu puteau pricepe decât rezultatele imediate, că problema culturii era și o chestiune de rentabilitate, altminteri lipsa valorilor spirituale îndruma la micșorarea capacității producției economice, la întunecarea înțelegerii vieții politice și la otrăvirea celei sociale¹⁹.

Între sociologi, P. Andrei a precizat datoria de a indica modul cum omul poate utiliza forțele naturii, dezvoltând, concomitent, conștiința valorii personalității umane²⁰. Tot atât de categoric s-a exprimat C. Rădulescu-Motru, care a învederat că, la arie continentală, cultura viitoare va fi mai productivă, prin extensiunea „conștiințozității profesionale” rezultată din acordul între muncă și inteligență, și mai practică, prin adaptarea ei la tot felul de trebuințe omenești²¹.

¹⁴ S. Mehedinți, *România*, București, 1923, p. VIII.

¹⁵ I. Răducanu, *Funcția estetică și socială a școlii*, în „Revista generală a învățământului”, XXV, 1937, 9–10, p. 334.

¹⁶ Radu Rodica, *Probleme politice și culturale în dezbaterile intelectualității ieșene în anii imediat următori primului război mondial*, în „Cercetări istorice”, XI, 1980, p. 507.

¹⁷ V. Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea economică postbelică a României*, în „Revista de istorie”, XXX, 1977, 5, p. 932.

¹⁸ V. Pârvan, *Scrieri*, ed. Al. Zub, București, 1981, p. 359.

¹⁹ D. Gusti, *Pagini alese*, București, 1965, p. 270.

²⁰ P. Andrei, *Opere sociologice*, II, București, 1975, p. 204.

²¹ C. Rădulescu-Motru, *Cultura europeană*, în „Ideea europeană”, VIII, 1927, 201, p. 2.

Utilitatea culturii în modernizarea societății a fost explicată în chip diferit, în raport de doctrine, de programe și de instruirea celor care s-au implicat. Exemplele sunt numeroase, așa încât nu vom reține aici decât pe cele mai semnificative. Între acestea se impune strălucitoarea teză că în luarea deciziilor pentru grăbirea modernizării știința să coopereze cu factorul politic sau să-l substituie când se dovedea incompetent²².

Teza nu era cu totul nouă *în timp*, de vreme ce și până la actul de la 1 Decembrie 1918 s-a cerut ca România să dețină și o constituție economică, după cum poseda una politică²³, ceea ce denotă o admirabilă cutezanță în gândire și intenție; teza nu era cu totul nouă nici *în spațiu*, de vreme ce datoriile științei față de civilizația economică erau la modă și în alte state, unde – după cum remarca cu justețe D. Gusti – „munca intelectuală a fost chemată după război să lucreze alături de munca manuală la refacerea lumii”²⁴.

Imperativele civilizației și ale modernizării de după Marea Unire reclamau o cultură economică larg difuzată în opinia publică, exprimată de caracterul obligatoriu al „*intelectualizării progresive a vieții economice, de intelectualizarea efortului fizic uman*”, ca o lege a maximului de rezultat pe baza efortului minim, fără pierderi materiale și financiare, fără risipă de timp, lege care, căpătând perspective largi odată cu ridicarea organizării științifice la rangul de factor de transformare, să determine ca devenirile raționale „să precumpănească în istorie față de hazardul resorturilor individuale”²⁵.

În atare chip, modernizarea și accelerarea civilizației la nivelul infrastructurii, ca nevoi fundamentale după 1 Decembrie 1918, trebuiau plasate, cu tot instrumentarul material și uman, pe primul plan, căci opera postbelică a revendicat nu trudă cu orice preț, ci „*munca individual inteligentă și colectiv organizată*”²⁶. Iată de ce s-a apreciat în epocă, între altele, că instrucția și educația poporului vor fi mijloace „de luminare și sporire a puterilor de producție și propășire națională”²⁷, de ce Gr. Antipa a relevat că activitatea bazată pe cultură ameliorează mediul de trai în toate direcțiile, utilizează bogățiile țării, creează tot felul de instituții pentru ușurarea, perfecționarea și înălțarea vieții²⁸, de ce Vintilă Brătianu a inclus-o în rândul forțelor chemate să pună în valoare materiile prime prin procesul de industrializare, să contribuie la cunoașterea științifică a țării, la formarea personalului special și la consemnarea „la zi” a perfecționărilor dobândite de civilizația lumii²⁹.

²² I. Saizu, *Relația știință-societate în gândirea românească interbelică*, în „*Revista de istorie*”, 34, 1981, 5, p. 807–808.

²³ C.D. Dissescu, *Discursuri parlamentare. Sesiunea din 1903–1904*, București, 1904, p. 28.

²⁴ D. Gusti, *Opere*, III. București, 1970, p. 261.

²⁵ Chr. Petrescu, *Considerațiuni pentru o nouă știință economică*, București, 1936, p. 21.

²⁶ M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 123.

²⁷ C.Gr.C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România*, București, 1934, p. 10.

²⁸ Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 122.

²⁹ V. Brătianu, *Rolul întreprinderilor economice și financiare în nevoile economice naționale ale României Mari*, în „*Buletinul Institutului Economic Românesc*”, VI, 1927, 5, p. 236.

Sporirea funcțiilor culturii a izvorât în perioada interbelică nu numai din cerințele forțelor de producție, căci era de neînchipuit de a aspira la modernizare prin perfecționarea mijloacelor materiale, fără instruirea și educarea puterilor omului, ci și din punctul de vedere al nevoilor propriului domeniu. În noul cadru de după Marea Unire nu trebuia să se aibă în vedere numai rentabilitatea capitalului și ușurarea consumului intern, dar și interesele muncii fizice și intelectuale prin cultură. Încă din 1919, Gr. Antipa a cerut să nu se urmărească doar exploatarea bogățiilor pentru a asigura cât mai mari profituri investițiilor făcute, că era necesar să se creeze și o civilizație profundă care să se întindă până la cele mai largi pături ale populației.

După cum ușor se poate constata, la Gr. Antipa funcția economică a culturii era datoare să se sincronizeze cu fenomenul de extensiune culturală, ceea ce învederează proporțiile gândirii lui. Dar nu numai sincronism, ci precădere, de vreme ce tot el, în același an, a apreciat cultura drept „principalul agent-regulator al evoluției spre progres”³⁰, că, în România, preocuparea culturală s-a manifestat imperativ a doua zi după terminarea războiului întregirii neamului.

Privită ca ideal în dezvoltarea, perfecționarea, înnoirea și organizarea puterilor și firii poporului, cultura a determinat pe unii oameni de știință să înțeleagă relația cultură-economie ca o parte componentă a raportului cultură-societate, adică într-o imagine integratoare și aceasta întrucât cele două noțiuni se aflau într-o stare de interdependență progresivă. Într-adevăr, fără societate, fără comunicarea, raționalizarea (în sensul introducerii metodelor moderne de organizare și de acțiune) și sistematizarea experiențelor individuale sau de grup, nu era cu puțină cultura, după cum, fără aceasta, societatea nu putea trăi în partea ei materială. V. Pârvan, pentru care cultura românească reprezenta „ritm solidificat în fapt”³¹, a fost convins că viitorul neamului atârna de spiritualizarea pe multiple planuri a vieții națiunii, de „seriozitatea, adâncimea și nouitatea culturii noastre, singura în stare de a forma mari caractere și mari personalități”³².

Pledoaria a venit și din alte direcții. Dr. N. Lupu nu a văzut posibilă adaptarea la cerințele timpului, modernizatoare prin structură și conținut, decât prin muncă în stare să producă mult, bun și ieftin, la baza căreia să stea strângerea rândurilor și organizarea rațională, cu elementul principal constitutiv „cultură, cultură și iarăși cultură”³³, M. Manoilescu a subliniat necesitatea de a nu scoate nici o clipă din minte și din preocupare „ideea imperativă a perfecționării prin cultură”³⁴, iar D. Gusti, la care cultura a avut caracter total, adică îmbrăca patru compartimente (minte, suflet, sănătate și economie), a întronat

³⁰ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 115.

³¹ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 423.

³² *Ibidem*, p. 152.

³³ „Dimineața”, 29 noiembrie 1930.

³⁴ M. Manoilescu, *Contribuția culturii generale la formarea concepției tehnice*, București, 1920, p. 21.

opțiunea că întregul câmp al vieții culturale se afla la temelia existenței și vredniciei statului și poporului.

Era evident că fără condițiile morale satisfăcute nici una din problemele fundamentale ale României întregite nu se putea apropia, cât de cât, de soluția ei firească, că sosise, cu adevărat, timpul ca cultura să capete o funcție cu valoare de propulsie, împingând neamul spre ceea ce C. Rădulescu-Motru numea personalism energetic³⁵, spre progresul social susținut de muncă prestată din vocație, în care se aflau germeii de spontaneitate și de originalitate și fără de care nu putea fi vorba de o viață culturală³⁶. De aici și concluzia sa că realitatea românească se afla în genul original de activitate prin care sufletul neamului este chemat să-și întrețină cultura, că atâta realitate posedă un popor câtă cultură deține³⁷.

Oricum exprimate, soluțiile preconizate aveau un numitor comun: sporirea funcției productive a culturii, ilustrată la D. Gusti prin convingerea că metoda unitară de cunoaștere sociologică, îngemănată cu acțiunea culturală, se afla în consonanță cu îndemnul și șansa reală de progres³⁸, la V. Pârvan prin aprecierea că numai continuarea efortului spre sublimul uman „va crea suprema splendoare a culturii creatoare românești”³⁹, la Gr.L. Trancu-Iași prin emiterea apelului ca prin cultură toți românii să pună iubirea de patrie la temelia reconstrucției⁴⁰, la L. Blaga prin conchiderea că, ireversibil, cultura adâncește însăși dimensiunile existențiale ale omului, că în această ipostază ea „nu este un lux, pe care și-l permite omul ca o podoabă”, ci „o emisiune complementară din specificitatea existenței umane ca atare”⁴¹, la I. Simionescu prin estimarea că valoarea constructivă a culturii nu va fi mai puțin însemnată decât a altor popoare atunci când ea „va acționa energia vie a mulțimii”⁴².

Așadar, o ecuație cu mulți termeni (metodă, acțiune, îndemn și dragoste de patrie), care, inevitabil, trebuia să conducă societatea, prin cultură productivă, spre progres. În atare chip, cultura apare ca o pârghie de adaptare la exigențele timpului interbelic, corespunzător cerințelor modernizatoare, actului de înnoire perpetuă a întregului, deoarece un interes unilateral îndrepta „la hipertrofierea organelor sociale menite să îndeplinească o anumită funcție și la atrofierea celorlalte funcțiuni”⁴³. Era întru totul corespunzător – prin efect – unor prevederi programatice potrivit cărora echilibrul în stat și posibilitățile de progres depindeau de sistemul de educație, că asigurarea și consolidarea dreptății sociale se realizau exclusiv prin organizarea culturii.

³⁵ C. Rădulescu-Motru, *Vocația. Factor hotărâtor în cultura popoarelor*, București, 1935, p. 150.

³⁶ *Ibidem*, p. 20.

³⁷ *Ibidem*, p. 144.

³⁸ D. Gusti, *Cunoaștere sociologică și acțiune culturală*, în „Sociologie românească”, I, 1936, 4, p. 3.

³⁹ V. Pârvan, *op.cit.*, p. 386.

⁴⁰ Gr. L. Trancu-Iași, *Cultură oficială și neoficială*, București, 1934, p. 34.

⁴¹ L. Blaga, *Geneza metaforei și sensul culturii*, București, 1937, p. 170.

⁴² I. Simionescu, *Știința în România*, în „Revista Fundațiilor Regale”. II, 1935, 6, p. 619.

⁴³ *Politica culturii*, București, ș.a., p. 105.

Când criza din 1929–1933 a izbit cu putere în structurile societății, necesitatea culturii, ca pârghie funcțională de ieșire din impas, a fost subliniată cu și mai multă tărie. Funcția ei modernizatoare a fost relevată în acele împrejurări, între altele, în cadrul ciclului de conferințe cuprinse în „Săptămâna culturii raționalizate” (22–30 noiembrie 1930), vorbindu-se cu stăruință de pregătirea printr-o solidă cultură generală și profesională, ca metodologie modernizatoare⁴⁴.

În apărarea caracterului și a funcțiilor dinamice și modernizatoare ale culturii, s-a cerut ca fondul și alcătuirile să nu-i fie schimbate în nici o împrejurare istorică, mai cu seamă că trona practica, în oricare perioadă de impas economic, ca învățământul, știința și cultura să fie cele dintâi sacrificate, fapt care afecta în mod radical tendința de modernizare. Ideea a fost exprimată, între alții, de Cezar Papacostea și C. Rădulescu-Motru. Ultimul, în condițiile ravagiilor crizei economice din 1929–1933, a precizat că nu era îngăduit nimănui să scadă prin măsuri restrictive nivelul culturii câștigate, că, spre a proteja structurile și mijloacele instituționalizate periclitate, se impunea cooperarea internațională⁴⁵.

Scoaterea funcțiilor modernizatoare ale culturii de sub incidența crizelor a fost justificată și din punct de vedere extern, îndeosebi față de aprecierile demobilizatoare ale unor filosofi occidentali. P. Andrei a dezvăluit că pesimismul lui O. Spengler, de pildă, nu era cu nimic legitimat, deoarece cultura modernă „e departe de a-și fi epuizat izvoarele sale de creațiune”⁴⁶, iar N. Bagdasar a înnobilit convingerea că o puternică voință de cultură stăpâna generațiile vremii, fiind dovada și, totodată, garanția că criza economică pe care o traversa societatea va fi biruită, că marea epocă a culturii moderne nu se afla la finele dezvoltării ei⁴⁷.

Încrederea s-a reflectat puternic și în atitudinea critică față de fenomenul ce se manifesta în alte spații de pe continent. Optimismul viguros care a însoțit funcția modernizatoare a culturii românești a avut la bază o necesitate organică a societății. T. Vianu a demonstrat în 1934 că o adevărată criză a culturii nu era posibilă, de unde și datorită de a „combate tendința modernă a lamentației intelectuale”⁴⁸. Retragera din social – scria Bucur Șchiopu în 1939 dând replică pesimismului lui Julien Benda și Herman de Keyserling – conduce inevitabil cultura și civilizația la catastrofă⁴⁹.

⁴⁴ Vezi pe larg la M. Todosia, I. Saizu, *op.cit.*, p. 117–118.

⁴⁵ C. Rădulescu-Motru, *Politica culturii și criza*, în „Convorbiri literare”, LXV, 1932, martie-aprilie, p. 197.

⁴⁶ P. Andrei, *op.cit.*, p. 203.

⁴⁷ N. Bagdasar, *Din problemele culturii europene*, București, 1931, p. 77.

⁴⁸ Al. Vianu, *Permanența culturii*, în „Libertatea economică, politică, socială și culturală”, II, 1934, 12, p. 180.

⁴⁹ „Țara nouă”, 18 iunie 1939.

Mai mult, T. Vianu a atestat nu numai că programul umanismului era „departe de realizarea lui deplină”⁵⁰, dar și că cultura noastră se afla „într-un interesant proces de adaptare rațională”, ilustrat și de faptul că, în ansamblul vieții sociale, a apărut un tip de intelectual al cărui corespondent nu poate fi lesne întâlnit aiurea, anume cărturarul ce cultivă o specialitate și, simultan, „reflectează la destinul global al culturii noastre și care se simte răspunzător de întreaga orientare a civilizației țării”⁵¹. El a înțeles că fenomenele de criză în cultură sunt generate de cauze sociale și economice profunde, caz în care impasul nu putea fi înlăturat decât printr-o altă organizare a societății. În acest chip, propunea o perspectivă plină de optimism.

Teza activismului culturii în vederea grăbirii modernizării în spațiul românesc, care răspundea mai bine caracterului de intensă acțiune dinamizatoare a vremii, a căutat să „anuleze dizolvantul sentiment al crizei culturii moderne”, orientând puterile sufletești spre „creație și rodnică afirmație umană”⁵² și încurajând exclusiv temperamentul productiv în ideea de a face din om creatorul de care civilizația românească avea atâta nevoie.

Sporirea funcțiilor modernizatoare ale culturii a vizat și întărirea caracterului ei național. Aceasta, fiindu-i una din particularități – și încă de seamă –, nu implica cătuși de puțin de a lăsa națiunea în afara curentului larg de idei și de opinii manifestate pe plan mondial, îndeosebi continental. I.G. Duca a afirmat cu dreptate că o sumă de cuceriri ale gândirii reprezentau bunul comun al întregii omeniri, că, departe de a-l respinge, se bucură că face parte integrantă din el și se străduiește „să păstreze nota specifică în opera obștească”⁵³.

Dacă luăm în considerație implicarea în organizarea științifică a producției și a muncii și prezența României la manifestările cu caracter internațional pe un atare tărâm, vom înțelege perfect că cultura națională nu s-a dezvoltat nicidecum ermetic, mai cu seamă într-un interstițiu în care conceptul de modernizare de după prima conflagrație împinsese toate popoarele într-un demaraj fără precedent.

Armătura și modernizarea funcțiilor culturii în vederea sporirii gradului de civilizație nu puteau fi înțelese în afara propriei sale organizări în cele mai potrivite forme. Dr. Hurmuzescu a semnalat la timp și cu justețe că, în buna organizare și în chibzuință se aflau mijloacele satisfăcătoare pentru toate aspirațiile neamului⁵⁴, persistente prin firescul lor. De aceea, orice efort în atare direcție nu putea fi socotit decât ca expresia concretă a sagacității.

Nu trebuie să mire pe nimeni că în vederea implicării culturii în grăbirea modernizării României după Marea Unire s-a cerut ca ea însăși să fie reformată

⁵⁰ T. Vianu, *Transformarea ideii de om și alte studii de estetică și morală*, București, 1946, p. 59.

⁵¹ Idem, *Filosofia culturii*, București, 1945, p. 287–288.

⁵² Idem, *Concepția raționalistă și istorică a culturii*, București, 1929, p. 26.

⁵³ I.G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice*, București, 1923, p. 105.

⁵⁴ Dr. Hurmuzescu, *Cultura și știința în organizarea statului*, București, 1936, p. 6.

metodic, atingându-și astfel scopul suprem al acțiunii. Tocmai de aceea, D. Gusti, într-un interviu acordat ziarului „Universul”, a avizat că o greșită organizare a culturii putea avea „efecte mai rele decât lipsa oricărei organizații”⁵⁵. Ca urmările ei să nu rămână la suprafață, se impunea datoria de a i se pune la bază principii și norme izvorâte din experiența proprie și a altora. La noi, însă, organizarea culturală s-a confundat multă vreme cu structurarea învățământului. Plecând de la veridicitatea constatării că formele de cultură superioară au suferit de lipsurile impuse învățământului însuși, în vreme ce la nivelul poporului viața spirituală înainta cu mult mai încet, D. Gusti a conchis⁵⁶ că organizarea ei abia urma să înceapă, știut fiind că, altfel, cea mai mare parte din binefacerile școlii se pierd.

Spre a o trece în practică, în 1927, C. Angelescu, ministrul instrucțiunii, a numit o comisie de personalități cu datoria de a întocmi un anteproiect de organizare culturală. De adevărul organizării culturii, obligatorie pentru atingerea scopurilor supreme ale statului, era convins și M. Manoilescu⁵⁷, ca și toate organizațiile politice⁵⁸.

De reținut că în vederea organizării culturii spre a-i spori rosturile modernizatoare s-a manifestat teza asupra raționalizării ei, criteriu la modă și pentru alte domenii. Încă din 1919, luând în seamă că societatea, din dorința de a economisi cât mai multă energie umană, de a pune în valoare forțele latente ale naturii și de a obține maximum de profit individual și social, a stăruit prin reprezentanți de frunte pe principiul specializării și al generalizării formelor. V. Pârvan, de pildă, a remarcat că „aplicarea taylorismului în educația publică și standardizarea instrumentelor de cultură pot revoluționa întreaga operă de culturalizare a marilor mase populare”⁵⁹.

Conștient însă că specializarea conduce la îngustarea orizontului și la folosirea mașinală a energiei umane, ucigând gândirea prin repetarea la infinit a aceluiași clișeu, Pârvan a pledat pentru evitarea și combaterea laturilor negative ale taylorizării și standardizării în cultura socială. De aici, îndemnul ca aceasta să acorde o extraordinară atenție problemei specializării, dar dezvoltând în paralel cât mai multe tendințe spre cunoașterea generalului în artă, în știință etc.

Ideea a fost exprimată și de alți contemporani. M. Manoilescu, bunăoară, a insistat pe imperativul ca un inginer să fie dator a considera cultura de specialitate ca un vast capitol de cultură generală care, singur, permite „avântul imaginației creatoare și productive”⁶⁰. Din unghi modernizator privită, cultura socială afla cel mai mare sprijin în conceptul subsecvent specializării, anume „ideea

⁵⁵ *Politica culturii...*, p. 521.

⁵⁶ D. Gusti, *Opere*, III..., p. 237.

⁵⁷ M. Manoilescu, *Secolul corporatismului*, București, 1934, p. 110.

⁵⁸ Vezi la M. Todossia, I. Saizu, *op.cit.*, *passim*.

⁵⁹ V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială”, I, 1919, 1, p. 19.

⁶⁰ M. Manoilescu, *Contribuția culturii generale...*, p. 11, 18.

interdependenței tuturor forțelor și potențelor sociale”⁶¹. Perimetrul de raționalizare a culturii apare cât se poate de bine definit pentru ca modernizarea României interbelice să capete un impuls în plus. Conceptul era atunci expresia unor opinii izolate.

Imperativul a primit extensiune, ca înțelegere, în cadrul „Săptămânii culturii raționalizate”, amintită deja, în care au fost programați, prin conferințe, să-și expună punctul de vedere personalități ale timpului, între care: N. Iorga, cu *Problemele culturale ale României de azi*; C. Argetoianu, cu *Rolul statului în raționalizarea culturii*; V. Madgearu, cu *Contribuția culturii la raționalizarea economiei*; N. Lupu, cu *Cultura națională și atitudinile noastre de rasă*; C. Rădulescu-Motru, cu *Vocațiune și profesie*⁶².

Scopul mărturisit al acțiunii a fost acela de a atrage atenția opiniei publice și organelor competente că, în scopul modernizării societății, raționalizarea nu se limita la problemele economice și sociale, cum se credea de obicei⁶³, că teza, care abia încolțea la noi, interesa, deopotrivă, și factorii culturii⁶⁴.

Ca inginer, Th. Ficșinescu a relevat atunci că mulți au băgat de seamă că raționalizarea tehnică nu era suficientă pentru a mări randamentul, că hotărâtori deveneau și factorii extensivi. Nu exista nici o logică – precizase el la deschiderea aceluși ciclu de conferințe – ca raționalizarea să îmbrățișeze numai activitatea economică, că, dimpotrivă, pe măsură ce ea, ca nouă mentalitate și sistem de idei bine definite, se materializa în producerea și în repartizarea articolelor de esență materială, „apare mai strigătoare și mai de nesuportat sărăcia și anarhia în producția și distribuția bunurilor intelectuale și morale”⁶⁵.

În atare chip, se stabilea o legătură directă între raționalizare și cultură, cu atât mai presantă pentru români, cu cât cele două categorii nu numai că se condiționau, dar și fiindcă, împreună, garantau „ființa și progresul neamului nostru”⁶⁶.

Totul trebuia să aibă ca metodologie aplicarea în domeniul culturii a acelor criterii de organizare științifică a activităților cu care se trata viața economică, încetând astfel sistemul soluțiilor fragmentare, improvizate, împrumutate și, în temeiul realităților și al idealurilor proprii, să se alcătuiască „programul unitar al României moderne”⁶⁷. Asocierea între cultură și raționalizare – a remarcat și M. Oromolu –, deși pare aridă, era perfect justificată, întrucât cultura formează baza raționalizării și-i pregătește mentalitatea indispensabilă, iar raționalizarea apare ca factor necesar pentru a sistematiza și dezvolta cultura, potrivit cu nevoile și aptitudinile noastre⁶⁸.

⁶¹ V. Pârvan, *Ideile fundamentale...*, p. 19.

⁶² Au mai fost programați să conferențieze M. Manoilescu, Th. Ficșinescu, F. Ștefănescu Goangă, N. Vasilescu-Karpen, Stavri C. Cunescu, M. Oromolu.

⁶³ ASB, fond Institutul României de Organizare Științifică a Muncii, dosar 7/1930, 4.

⁶⁴ „Dimineața”, 22 noiembrie 1930.

⁶⁵ „Adevărul”, 28 noiembrie 1930.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ „Universul”, 3 decembrie 1930.

Cu toate acestea, raționalizarea culturii ca formă eficace în modernizarea societății a fost înțeleasă diferit de către conferențieri în ceea ce privește nivelurile, direcțiile, intensitățile și mijloacele preconizate. N. Iorga, de exemplu, a stăruit pe principiul raționalizării culturii în sens extensiv, arătându-se bucuros de încercarea de a pune la dispoziția culturii metodele științifice, îndepărtând caracterul ei individual, anarhic, ineficace. Pornind de la adevărul că orice ocupație are în societate un contact destul de vizibil cu cultura, el a criticat aspru factorii care frânuau raționalizarea, efortul spre progres și modernizare, activitatea dinamică. Mai mult, Iorga a considerat că absența raționalizării pe tărâm cultural determina ca în istorie, în literatură și chiar în știință să se scrie din belșug, însă nu totul să intereseze. Efortul era făcut la nivel de specializare, lucrări mari, de sinteză, rămânând ca deziderate.

Școala secundară însăși nu oferea o direcție, din care cauză societatea posedea oameni instruiți și, totuși, fără cultură. Lipsa raționalizării se reflecta și în libertatea fiecăruia de a imprima *ce* și *cum* dorea, în posibilitatea oferită presei de a se ocupa de faptele cotidiene și prea puțin de cultură, în absența comunicării culturale între toate straturile sociale, îndeosebi cu țărănimea, în insuficienta difuzare a lucrărilor de valoare și în nereceptivitatea elitei conducătoare la scrierile de preț.

Cu asemenea sisteme de cultură – conchidea marele istoric – nu se putea ajunge la raționalizarea ei, inclusiv la sporirea funcțiilor modernizatoare. „Să înceteze – a cerut N. Iorga – cu cultura de diplome, formală, să însuflețim forța vie a ei și să o facem practică, pentru a pătrunde în rândurile mulțimii. Numai atunci vom fi pregătiți pentru a începe opera de raționalizare a culturii neamului românesc”⁶⁹. Apelul de a însufleți cultura, de a o face practică și, mai ales, rațională, este edificator în a-i spori rosturile și eficiența în modernizarea societății.

Acțiunea revendică și cadre de conducere cu competență profesională. Iorga a avertizat în atare direcție că politica culturală nu putea fi dusă nici sub regimul „enciclopedismului forme moarte”, nici cu cadre care fluturau o diplomă sau un certificat pentru examenul de capacitate, ori de cele consacrate exclusiv culturii de specialitate, ci de oameni care au în stăpânire întregimea culturii poporului, doritori „nu să învețe superficial realitățile noastre naționale, ci să le aibă topite în însuși sufletul lor”⁷⁰.

În procesul de modernizare, V. Madgearu a socotit că împerecherea între cultură și raționalizare apărea firească și din motivație externă, mai ales din mai 1927, când Societatea Națiunilor, prin conferința de la Geneva, punând în discuție problema pe baza vastului material documentar adunat după război, a făcut saltul spre o asemenea viziune⁷¹.

⁶⁹ ASB, fond Institutul Român de Organizare Științifică a Muncii, dosar 8/1930, f. 126.

⁷⁰ N. Iorga, *Politica culturii*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, VII, 1928, 3–4, p. 481.

⁷¹ ASB, fond cit., dosar 8/1930, f. 103.

Prevederea apare și la Gr.L. Trancu-Iași, elocventă pentru a ilustra năzuința de a da amploare actului cultural în raport nemijlocit cu munca prestată după regula maximului de eficiență pe baza minimului de efort și de materiale.

În legătură cu raționalizarea culturii, ca expresie a modernizării societății, ciclul de conferințe organizat în vreme de criză economică a pus în lumină necesitatea accelerării soluției. Dr. N. Lupu a și învederat atunci cât de util era de a adapta cultura și normele de civilizație la nevoile poporului, care, legat puternic de natură, a dobândit pricepere, inteligență vie, dexteritate bogată, spontaneitate, capacitate estetică, tenacitate în muncă etc. Întrebându-se în spirit raționalizator ce a făcut cultura pentru a dezvolta aceste însușiri, el a desprins constatarea că „cult e acela ce pune în funcție socială cunoștințele sale, nu acela ce le posedă”, că aspiranții la bugetul statului erau datori să se transforme „în propagatori ai culturii în marile straturi ale populației”⁷².

Cu alte cuvinte, modernizarea societății prin sporirea funcției sociale a culturii nu putea fi despărțită de răspândirea ei metodică, ceea ce însemna, între altele, administrarea unei serioase propagande pentru a face cunoscute la nivel cât mai larg progresele și cuceririle pe care le-a obținut omenirea în plan material și spiritual. Răspândirea culturii avea menirea – potrivit concepției modernizatoare exprimată de C. Kiriteșcu – de a face ca izbânzile obținute pe scară internațională să ajungă „a fi împărtășite... de cât mai mulți, în special de cei ce constituiesc temelia așezământului nostru social și politic”⁷³.

Asemenea lui, I. Simionescu⁷⁴ a pus accent pe spiritul de echitate în folosirea tuturor bunurilor, căci satisfacerea intereselor numai unei părți restrânse a populației, chiar când cifrele indică o creștere, nu implică noțiunea de progres și de modernizare. Abia când cultura va pătrunde adânc, cu atragerea în planul de perspectivă și rezolvare a problemelor moderne spre binele tuturor, se putea vorbi de o cultură rațional răspândită. Mai mult, s-a făcut aprecierea că cultura unui popor nu trebuie apreciată numai după strălucirea creațiilor sale, ci și după „intensitatea cu care binefacerile civilizației sunt răspândite”⁷⁵, căci o cultură cu cât este mai intensivă, cu atât sporește mai mult activitatea și puterile civilizatoare ale poporului⁷⁶. Splendoarea culturii și sporirea funcției modernizatoare trebuia să se sprijine în chip obiectiv pe intensitatea propagării.

De la ce punct trebuia pornit? V. Pârvan a intuit perfect atunci când a afirmat că, oricare era idealul cultural, acțiunea de transformare a factorilor sociali trebuia să înceapă cu individul, întrucât prefacerea societății reprezintă rezultatul înnoirii inșilor ce o compun⁷⁷.

⁷² „Dimineața”, 29 noiembrie 1930.

⁷³ C. Kiriteșcu, *Criza învățământului secundar și reforma liceului*, București, 1928, p. 3.

⁷⁴ I. Simionescu, *Progresul și gospodăria noastră națională*, în „Renașterea română”, I, 1918, vol. II, 10, p. 192.

⁷⁵ V. Pârvan, *Scieri...*, p. 136.

⁷⁶ Gr. Antipa, *op.cit.*, p. 121–122.

⁷⁷ V. Pârvan, *Scieri...*, p. 355.

Asemănător, imediat după Marea Unire, Gr. Antipa a consemnat că la baza activității trebuia pus individul cu dublul scop: unul, imediat, de înălțare și de înnobilitare a firii sale, de pregătire în vederea rolului în societate; altul, îndepărtat, de a da poporului puțința să ajungă „la o civilizație cât mai înaltă și mai profundă a țării și a vieții sale”⁷⁸. Și într-un caz și în celălalt, afirmația a izvorât din convingerea clară că, prin dezvoltarea și perfecționarea însușirilor, cultura pune pe individ în stare de a lucra cu puteri sporite la soluționarea tuturor problemelor timpului și ale neamului, fără de care nu se accelera modernizarea societății.

La nivel de mase, procesul trebuia să înceapă cu lichidarea analfabetismului – un flagel ce agrava și mai mult iraționala distribuire a culturii – care, conexat cu populația *sub* sau *pseudoculturalizată*, frâna puternic procesul de modernizare. În zona rurală, analfabetismul afectase 48,6% din totalul populației⁷⁹, proporția pe ambele medii însumând 38%⁸⁰. Cum analfabetismul și subculturalizarea ținea departe de viața publică categorii întregi de cetățeni, generalizarea culturii a fost considerată drept „contribuția cea mai de căpetenie pentru propășirea, sub toate raporturile, a statului”⁸¹. Un asemenea obiectiv a intrat și în viziunea corpurilor legiuitoare în formularea că, cu cât se oferea mai multă instrucție și cultură maselor, nu numai elitelor, cu atât mai multă strălucire dobânda viața economică și punerea în valoare a condițiilor favorabile care au rezultat prin făurirea statului național unitar.

Așadar, o gamă de prescripții către un orizont cultural deschis sugestiilor și practicilor sociale, dezbaterile purtând puternica amprentă a interesului de a dinamiza și spori funcția modernizatoare a culturii pe diverse planuri, păstrând specificul românesc în peisajul lumii contemporane. Deși nu toate tezele au fost integral puse în practică, cultura națională, de o demnitate aparte, bazată pe o educație seculară de bun-simț, de toleranță și de deschidere, s-a manifestat⁸² precumpănitor rațională, armonioasă, progresistă, cu efecte de marcă în modernizarea României interbelice.

LA FONCTION MODERNISATRICE DE LA CULTURE DANS LA ROUMANIE DE L'ENTRE-DEUX-GUERRES

(Résumé)

En analysant la littérature de l'entre-deux-guerres, les auteurs constatent que les solutions proposées par les facteurs politico-scientifiques, quoique différenciées sur des plans multiples, avaient un dénominateur commun avoué: l'augmentation de la fonction

⁷⁸ Gr. Antipa, *op. cit.*, p. 398.

⁷⁹ „Conjunctura economiei românești”, I, 1936, 1–2, p. 25.

⁸⁰ V. Roman, *Doctrina liberală și realizările Partidului Național-Liberal în România*. București, 1936, p. 7.

⁸¹ „Adevărul”, 9 aprilie 1926.

⁸² M. Malița, *Ideii în mers*, II, București, 1981, p. 395; Vezi și M. Todossia, I. Saizu, *op. cit.*, p. 225–268.

productive de la culture, de son caractère utilitaire. La modernisation des raisons d'être de la culture provenait non seulement des exigences des forces de production car il eût été inconvenable d'aspirer aux succès par le perfectionnement des moyens matériels sans aucun souci pour l'instruction et l'éducation des puissances humaines, mais aussi du point de vue des exigences du domaine propre.

En Roumanie, la préoccupation culturelle s'est manifesté comme un impératif le lendemain de la guerre d'unification portée sous un autre impératif, national. L'effort pour la consolidation de l'acte du 1er décembre 1918 devait se transformer dans la lutte pour la culture et la civilisation, en atteignant ainsi le but suprême qui conduit l'activité tout entière.

Les auteurs démontrent que l'armature et la modernisation des fonctions de la culture ne pouvaient être conçues en dehors de son organisation dans les formes les plus complexes. Voilà pourquoi ils considèrent que, durant une période d'émulation spirituelle, subordonnée aux exigences fondamentales de propulser la Roumanie sur la voie du progrès dynamique, d'après des méthodes scientifiques, ont pu intervenir des préoccupations notables pour la modernisation de la Roumanie par culture.

CRISTIAN LUCA

CÂTEVA „AVVISI” INEDITE RELATIVE LA POLITICA EXTERNĂ A PRINCEPULUI GABRIEL BETHLEN (1628–1629)

Ultimii doi ani ai domniei lui Gabriel Bethlen (1613–1629) au reprezentat o perioadă de intensă activitate a diplomației transilvane, angrenată în jocurile politicii europene, în cadrul cărora interesele Principatului aveau o poziție bine definită. Aflat sub suzeranitate otomană, Gabriel Bethlen întreținea o activă politică externă, având, e drept, acceptul formal al Porții, manevrând însă cu abilitate între propriile deziderate și interesele otomane, astfel încât acțiunile sale să nu stânjenească opțiunile diplomației otomane. Cea din urmă etapă a politicii externe ardelene sub domnia lui Gabriel Bethlen este așadar definită de o întreagă serie de inițiative menite a asigura satisfacerea intereselor Transilvaniei și consolidarea poziției pe care Principatul o ocupa în raporturile cu imperiului, otomanii și polonii.

Oscilând între ipotetica apropiere de Casa de Austria – care era gata să încuviințeze ambițiile sale de a-și extinde dominația asupra Moldovei și Țării Românești – și încercările de a determina angrenarea Porții într-un conflict de amploare cu habsburgii, Gabriel Bethlen a demonstrat cu abilitate, în cursul anilor 1628–1629, că influența Transilvaniei în politica central și sud-est europeană rămăsese la fel de importantă ca și în vremea asediului Vienei din 1619. Principalele coordonate ale diplomației transilvane în răstimpul 1628–1629 se integrează în planurile anterior concepute de către principele Gabriel Bethlen și vizează două componente urmărite acum în mod constant: fie o apropiere formală de Polonia și implicit de imperiali, spre a se împotrivi Porții, situație condiționată de obținerea supremației asupra Țării Românești și Moldovei, fie deplina concordanță în raporturile cu Imperiul Otoman, astfel încât să poată determina atragerea otomanilor în conflictul preconizat cu Casa de Austria, menit a aduce Transilvaniei noi achiziții teritoriale, căci e greu de crezut că sultanul ar fi acceptat pretențiile ardeleanului asupra celor două țări române.

Reconfirmarea păcii de la Zsitvatorok în toamna anului 1627 și influența sporită a Poloniei în Moldova, unde domnul țării, Miron Barnovschi, avea să depună omagiu față de rege și Coroana polonă în 1629, îl plasau pe Gabriel Bethlen într-o poziție dificilă, din care își vedea minată realizarea propriilor

interese¹. Înțelegerile principelui ardelean cu domnul Moldovei își aveau originea în dorința lui Bethlen de a-l instala în scaunul moldovean pe unul dintre movilești: Gavrilaş sau Ioan². La vechile animozități se adăuga reținerea de către Barnovschi Vodă, în 1628, a unor scrisori pe care Gabriel Bethlen le expediase regelui Poloniei și hanului Șahin Ghirai, în încercarea de a provoca încordare în raporturile polono-otomane³. Prevalându-se de îndatoririle sale de garant al păcii polono-otomane, domnul Moldovei a trimis la Constantinopol scrisorile lui Bethlen, provocând reacția imediată a principelui ardelean, care îl denunța la rândul său pe Miron Barnovschi, acuzându-l că se înțeleșea în taină cu imperialii și era în fapt un adevărat dușman al Porții. Însă neașteptata schimbare de optică a politicii externe promovată de Miron Barnovschi avea să-l avantajeze pe principele ardelean, care se pronunța din ce în ce mai hotărât pentru un nou conflict cu Casa de Austria, fiindu-i însă indispensabil și sprijinul otomanilor. Or, tocmai în acel moment, Miron Barnovschi încerca să determine declanșarea unor complicații polono-otomane, care să scoată Moldova de sub suzeranitatea restrictivă a Porții. Legăturile lui Barnovschi cu Șahin Ghirai și sprijinul pe care acesta îl primise în taină de la domnul Moldovei au cântărit destul în a confirma Porții acuzele formulate de către Gabriel Bethlen⁴.

Principele Transilvaniei se încredea prea puțin în posibilitatea și dispoziția imperialilor de a-i acorda sprijin efectiv, în cazul desprinderii de sub suzeranitatea otomană, spre a intra sub protecția Casei de Austria⁵. Cu toate acestea, Gabriel Bethlen a continuat cu abilitate să facă un joc dublu. Pe de o parte, din 1629 intervenea tot mai insistent la Constantinopol spre a-l atrage pe sultan într-o coaliție antihabsburgică preconizată de puterile protestante, iar, pe de altă parte, continua politica de suprafață, întreținând relații cu Polonia și Imperiul Romano-German, mimând preocuparea pentru o eventuală alianță antiotomană. Interesele sale erau însă indisolubil legate de bunele raporturi cu Poarta.

În vara anului 1629, diplomația protestantă și-a reunit forțele spre a atrage Poarta într-o largă coaliție antihabsburgică, care urma să reunească Suedia, Hanatul Crimeii, cele trei țări române, Rusia, cazacii și dizidențele interne din Austria și Polonia⁶. Tratatul de la Constantinopol, derulat prin intermediul ambasadorului olandez la Poartă, Cornelius Haga, trimisului lui Gabriel

¹ Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomatie în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601–1634)*, București, 1994, p. 215–216.

² Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. IV, București, 1902, p. CLVIII (prefața).

³ Hurmuzaki, *Documente...*, IV/2, doc. CCCCLXXVII, p. 419–420 (Raportul bailului Sebastiano Venier către Doge, datat 5 februarie 1628, informa că în Moldova: „... erano state intercette lettere del Principe Gabor dirette al Re di Polonia [...] et altre lettere che scriveva al Re de Tartari, eccitandolo anch' egli a muoversi...”, fiind apoi trimise la Constantinopol).

⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. CLVIII; Hurmuzaki, *Documente...*, Supliment I/1, doc. CCCXXXII, p. 229.

⁵ Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, III, București, 1900, p. 113.

⁶ Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621–1672)*, București, 1979, p. 74.

Bethlen, marchizul d'Assideuil și susținute de patriarhul Chiril, nu s-au soldat cu rezultatele scontate. Deși nu a respins ideea, Poarta a rămas inactivă, încuviințând doar acordarea unor largi libertăți de acțiune tătarilor, iar după insuccesul expediției lui Devlet Ghirai și Kantemir-Mârza în Polonia în toamna lui 1629 și mai apoi după moartea lui Bethlen și-a reafirmat dorința de a rămâne în afara conflictului din Europa, implicând și pe tătari în războiul iranian⁷.

Sursele documentare pe care se fundamentează informațiile privind evoluția raporturilor politice din centrul și sud-estul Europei în anii 1628–1629 sunt adăugite prin câteva mărunte documente, care cu modestul lor conținut aduc unele confirmări și lămuriri relative la problematica în discuție. Aceste documente, care fac parte din categoria așa-numitelor „avvisi”, sunt informații sosite din diferite surse și pe diverse filiere, menționând evenimente de tot felul, în primul rând politice. Un număr de astfel de documente am reușit nu demult să identificăm în cursul unui stagiu de studii la Veneția. Ele sunt cuprinse în manuscrisul cu titlul „Avvisi o Gazette degli a(nni) 1628–16(29)”, având numărul de inventar VI 305 (5987), înregistrat în catalogul de manuscrise al Bibliotecii Naționale Marciana din Veneția. Manuscrisul este în italiană, pe hârtie format 315 × 215 mm și cuprinde circa 309 pagini legate, fiind un original de secol XVII.

Informațiile cuprinse în câteva dintre aceste „avvisi” se referă la inițiative politice ale lui Gabriel Bethlen și la situația conflictuală din Hanatul Crimeii. Valoarea lor documentară este cu certitudine secundară, dar, corelate cu surse contemporane de primă mână, aceste „avvisi” oferă elemente interesante, care vin chiar în completarea izvoarelor de majoră importanță.

Astfel, dintr-un aviz sosit la Veneția, la 19 august 1628, se confirmă pregătirile militare pe care Poarta le făcea, așteptând contingentele muntean și moldovean, ce urmau să sosească în sprijinul otomanilor porniți în campania împotriva cazacilor aliați cu Șahin Ghirai⁸. La 2 septembrie același an parveneau la Veneția informații despre tratativele lui Gabriel Bethlen cu polonii; probabil o concretizare a încercărilor zădărnice anterior de Miron Barnovschi prin capturarea corespondenței adresată de principele ardelean regelui Poloniei⁹.

În cursul anului 1629, Gabriel Bethlen și-a intensificat eforturile de a-i determina pe otomani să participe la redeschiderea ostilităților cu Casa de Austria. A continuat însă în același timp să ducă o politica de suprafață, întreținând raporturi politice cu Imperiul Romano-German, deși nu la aceeași intensitate ca în anii precedenți¹⁰. La 6 ianuarie 1629 ajungea la Veneția știrea

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Avvisi o Gazette degli a(nni) 1628–(16)29*, Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. 305(5987), secol XVII, original, fila 46 și 93–94; cf. Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman (până la 1656)*, București, 1978, p. 342; Hurmuzaki, *Documente...*, IV/2, doc. CCCCLXXIX, p. 421.

⁹ *Avvisi...*, fila 61.

¹⁰ Pentru problema relațiilor politice ale lui Gabriel Bethlen cu Imperiul Romano-German în anii dinainte de 1628 vezi și Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601–1659)*, II, București, 1989, p. 103–107.

unei întrevederi desfășurată la Viena între un sol al lui Bethlen și împărat, în prezența unor înalți demnitari imperiali, iar la 17 februarie la Serenissima Republică soseau informații despre unele neînțelegeri dintre otomani și Habsburgi, provocate de disputele pentru controlul asupra unor sate din regiunea de frontieră cu Ungaria¹¹. Diferențele otomano-habsburgice în chestiunea satelor situate la granița dintre cele două puteri sunt așadar confirmate de avizul din 17 februarie 1629 și se dovedesc a fi de dată mai recentă decât se desprinde din raportul oficial al ambasadorului venețian la Viena, Pietro Vico, ce îi transmitea Dogelui, la 13 octombrie 1629, că „... sultanul a cerut alte sate în plus [...] [față de] împărțeala de sate care a fost propusă și care plăteau contribuții împăratului și sultanului...”¹².

Intensificând negocierile cu Poarta, pentru a o determina să participe la războiul preconizat de puterile protestante cu Habsburgii¹³, Gabriel Bethlen urgenta și preparativele militare. O informare sosită la Veneția, din Viena, la 27 februarie 1629, confirma faptul ca Bethlen continua pregătirile militare, în înțelegere cu aliații din preconizata coaliție protestantă¹⁴. Din nou, la 3 martie 1629, un aviz venit din Viena la Veneția sublinia preocuparea imperialilor față de acțiunile lui Gabriel Bethlen, care își urma imperturbabil hotărârea de a-și aduna oștile, bănuindu-se că va iniția deschiderea ostilităților cu Casa de Austria¹⁵.

Însă intențiile lui Gabriel Bethlen nu aveau să fie concretizate, atât datorită atitudinii rezervate a Porții cât mai ales datorită agravării problemelor de sănătate. Începând din 1628, principele ardelean avea să sufere o rapidă deteriorare a stării sale de sănătate¹⁶. Boala s-a agravat în jurul datei de 16 februarie 1629, poate și datorită faptului că Bethlen nu-și îngăduia să găsească timp pentru odihnă, preocupat fiind de problemele pe care le ridica realizarea alianței antihabsburgice¹⁷. Suferințele prin care trecea principele Transilvaniei erau cunoscute în amănunt și la Viena, unde se zvonea chiar, înainte de 17 martie 1629, „... che quel Pri(nci)pe, Bethlem Gabor, fosse passato all' altra vita...”¹⁸. La 24 martie 1629, zvonul era perpetuat la Veneția, unde ajungea o nouă informație din Viena, confirmând așa-zisa moarte a lui Gabriel Bethlen¹⁹. În fapt, principele ardelean trecea într-adevăr prin grele suferințe, însă știrea privind decesul său era falsă. În a doua jumătate a anului 1629, înainte de

¹¹ *Avvisi...*, fila 166 și 200.

¹² *Ibidem*, fila 200; cf. Hurmuzaki, *Documente...*, VIII, București, 1894, doc. DCXI, p. 422.

¹³ Hurmuzaki, *Documente...*, IV/2, doc. CCCLXXXV, p. 426–427.

¹⁴ *Avvisi...*, fila 206.

¹⁵ *Ibidem*, fila 211.

¹⁶ *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz din Târgu Mureș (1580–1658)*, ed. Ștefania Gáll Mihăilescu, București, 1993, p. 191.

¹⁷ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608–1665)*, ed. G. Duzinchievici și E. Reus-Mârza, București, 1965, p. 66.

¹⁸ *Avvisi...*, fila 224.

¹⁹ *Ibidem*, fila 229.

25 septembrie, intervenea o ușoară ameliorare a stării lui Gabriel Bethlen, după cum ne-o dovedește o scrisoare pe care acesta o primea de la Alexandru Iliăș, domnul Țării Românești, care se arăta bucuros de veștile ce-i sosiseră din Transilvania: „... anume că Domnul Dumnezeu a dat ușurare în starea de boală...” a principelui ardelean²⁰. Totuși, la începutul lunii următoare aflăm dintr-un raport, pe care ambasadorul venețian la Viena îl expedia către Doge, la 6 octombrie, că „... la infirmia di Bethlen si rendeva sempre più incurabile e pericolosa...”, în timp ce disputele pentru succesiune deveneau și ele din ce în ce mai accentuate²¹.

La 26 octombrie, Gabriel Bethlen află că o altă problemă venea să se adauge suferințelor sale, minând materializarea coaliției împotriva Casei de Austria. Campania tătarilor lui Kantemir-Mârza în Polonia meridională suferise grele pierderi, diminuând astfel posibilitățile de a dovedi otomanilor viabilitatea proiectelor preconizate de principele Transilvaniei²². Poarta, preocupată de conflictul iranian, nu manifesta interesul așteptat pentru inițiativele politice ale lui Gabriel Bethlen. Moartea principelui ardelean, la 15 noiembrie 1629, amplifică problemele complexe ale intereselor otomane în sud-estul Europei. Numind noi domni în Țara Românească și Moldova și afirmându-și sprijinul pentru candidatura lui Gheorghe Rákóczi la tronul Transilvaniei, sultanul Murad al IV-lea îi scria domnului muntean Leon Tomșa, în decembrie 1629: „... sosindu-i acum clipa sfârșitului, cel care era stăpânitorul Transilvaniei și regele Ungariei, Bethlen Gabor, a murit...”, reflectând parcă considerația de care se bucurase cel dispărut²³.

Îmbinând diplomația cu forța armelor, principele Transilvaniei Gabriel Bethlen (1613–1629) a plasat Principatul între exponenții de primă importanță ai politicii europene din deceniul doi al veacului al XVII-lea. Urmărind în mod constant asigurarea deplinei autonomii și integrității a statului, Gabriel Bethlen a rămas fidel concepțiilor exprimate în testamentul sau politic, redate sugestiv în *Cronica Transilvaniei* a lui Georg Kraus: „... dacă Transilvania vrea să rămână în pace și liniște, oricine va fi principe, atunci țara să nu se lepede niciodată de Poarta otomană. Deoarece ajutorul german și oricare alt ajutor străin este prea departe și, până ar sosi acesta la vremuri de nevoie, țara ar trebui să piară, mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea...”²⁴.

Această realistă concepție politică și-a dovedit pe deplin valabilitatea, fiind funcțională până în deceniul nouă al secolului în care a condus Transilvania, vreme de 16 ani, unul dintre cei mai de seamă dintre principii săi: Gabriel Bethlen.

²⁰ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, București, 1937, doc. 235, p. 294–295.

²¹ Hurmuzaki, *Documente...*, VIII, doc. DCX, p. 422.

²² Andrei Veress, *Documente...*, IX, doc. 238, p. 300–301; Aurel Decei, *op.cit.*, p. 342.

²³ Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601–1712)*, București, 1984, doc. 91, p. 211–212.

²⁴ Georg Kraus, *op.cit.*, p. 66.

ANEXE

Avvisi o Gazzette degli a(nni) 1628–(16)29

I

Di Venetia li 19 Agosto 1628

... Con le ultime di Cost(antinopo)li si hà che sendosi l'arm(at)a ottomana rinforzata con le guardie dell'Arcipelago si era fermata nel mare magg(io)re aspettandosi l'arrivo delle genti di Valachia et Moldavia per assalire per terra et per mare il[...] Re Tartaro et poner à quella sedia il P(ri)n(ci)pe suo fratt(ell)o, nel che li Turchi troveranno grande ostacolo per la nova colegati(on)ne fatta dal deto Rè con Polachi (et che in tanto li cosachi con le loro barche accresunte al n(ume)ro di 600 si siano Impatroniti d'alcune galere Turchesche che venivo da Trebisonda et scorsi 80 miglia nel Paese ottomano ni habb(in)o posso ogni cos à sacco, fero et fuoco)...

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 46, original)

II

Di Venetia li 2 sett(emb)re 1628

... Di Vienna delli 19 pass(atto)o scriv(on)o l'arrivo del[...] Amb(asciato)r(e) dell'elettor di Brandemburgo et di Polonia venen(d)o, che nella Dieta di Varșovia era compasso un Amb(asciato)r(e) di Betlem Gabor con un p(roposs)te per il Re di Polonia, di un Cavallo Turco stimato, con li formim(en)ti di 6 m(ille) ongari qual faceva istanza d'esser ammesso nel n(ume)ro delli stati et membri di quel Regno per poter, in caso di bisogno, haver aiuti da essi contro il Turco, il che da S(ua) M(aes)tà sia stato posto in consulta...

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 61, original)

III

Di Venetia li 14 ott(ob)re 1628

... Con le ultime di Cost(antinopo)li s'intende che Selim, Rè de Tartari, con l'aiuto de Cosachi et Moldavi havendo formato un ess(erci)to di 80 m(ille) comb(atten)ti han(n)o ratto quello del suo fratt(ell)o et ucisolo il G(e)n(er)ale con c(irc)a 12 m(illa) tra fanti et cavalli et di quelli di Selim n'erano rimasti morti da 800 Cavalli, havendo poi recuperato il suo Regno di dove fu scaciato, come si scritte dal detto suo fratello col for(ni)mento de Turchi, de quali verso Caffa ne siano stati tagliati à pezzi da 4 m(illa) dalli parziali[?] del sudetto Selim il quale hora si era colegato col Rè di Persia scorrendo et danneggiando grandem(en)te il paese de ottomani ...

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 93-94, original)

IV

Di Venetia li 6 gennaio 162(9)

... Di Vienna delli 23 pass(att)o scriv(on)o che l'Imp(erato)re [...] hà havuto parim(en)te audienza con Amb(asciato)r(e) di Betlem Gabor per causa del quale sono stati chiamati il Palatino et altri supremi off(icia)li del regno d'Ungheria alla corte di S(acra) M(aes)ta Cesarea ...

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 166, original)

V

Di Venetia li 17 febb(rai)o 162(9)

... Di Vienna alli 3 st(ante) scriv(on)o l'arrivo da Cost(antinopo)li di un Chiaus Turco per quanto s'intende li Turchi non vogliono restituire li villagi occupati nell'ult(im)a ribell(io)ne col favore di Betlem Gabor, anzi ne pretendono alli altri appartenenti alla giurisdit(ion)e di Strigonia et venendo anco poco rispettato (d)alla Porta, l'Amb(asciato)r(e) Ces(are)o si dubitava di qualche rottura con li Ottom(a)ni...

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 200, original)

VI

Di Venetia li 27 febbraio 162(9)

... Di Vienna delli X stante scriv(on)o [...] che il Gabor s'armava alla gagliarda, con intelligenza del Gran Turco et del Rè di Suetia per il che li abitanti di molte Ville et Villagi abbandonando la Campagna, s'andav(an)o, rettirando con il meglio de loro haveri, nelle fortezze.

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 206, original)

VII

Di Venetia li 3 marzo 16(29)

... Di Vienna delli 17 pass(at)o scriv(on)o [...] che alli 13 il Co(nsiglio) di Colalto hav(ev)a dat(o) and(at)a al Chiaus Turco, confirmandosi gli apparati militari, che faceva il Gabor à diffessa, com' egli diceva, delli suoi stati.

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 211, original)

VIII

Di Venetia li 17 marzo 16(29)

In partic(ola)ri di Vienna si è inteso essemi gionto di Transil(ani)a che quel Pri(nci)pe, Betlem Gabor, fosse pasato all' altra vita, al cui stato si teneva che sucederà suo fratt(ell)o.

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 224, original)

IX**Di Venetia li 24 marzo 162(9)**

Di Vienna [...] confermano la morte repentina di appoplezia di Betlem Gabor, pretendendo hora il Gran Turco il Patrocinio di Trans(ilva)nia.

(Biblioteca Națională Marciana, Veneția, ms. ital. VI 305(5987), fila 229, original)

RIASSÚNTO

Nel periodo 1628–1629, la Transilvania del Principe Gabiel Bethlen (1613–1629) si impegnava in favore di una politica nella regione central-europea dove, insieme con gli stati protestanti, cercava di realizzare un'alleanza contro la Casa di Austria. Nello stesso tempo i rapporti politici tra il Principe Bethlen e la Casa di Austria erano in un periodo di un possibile mutamento, restando però al livello degli semplici contatti diplomatici perchè l'avversione manifestata pochi anni fà, nei confronti militari, era rimasta ancora viva.

Questa situazione politica viene conosciuta adesso di più, grazie a qualche avvisi inediti, recentemente scoperti, i quali sono importanti per capire e chiarire meglio un periodo di maggiore importanza nella storia di Transilvania.

Questi avvisi, dunque, sottolineando ancora una volta i fatti della politica estera di Bethlen, portano anche un piccolo contributo alla ricerca degli avvenimenti politici europei dell' 600.

FRANZ BABINGER ȘI NICOLAE IORGA. CORESPONDENȚĂ

În fondul *Corespondența Nicolae Iorga* (431 vol.), aflat la Biblioteca Academiei Române din București, *Secția Manuscrise*, se păstrează 18 scrisori inedite trimise de turcologul german Franz Babinger¹ lui Nicolae Iorga², reputat istoric al Imperiului Otoman și al relațiilor româno-otomane, orientalist-turcolog sui-generis, între 14 februarie 1920³ și 17 mai 1937⁴. La acestea se adaugă o scrisoare trimisă de savantul german lui Constantin I. Karadja⁵, consulul general al României la Berlin, precedată de alte două ale diplomatului

---

¹ H.J. Kissling, *Franz Babinger (1891–1967)*, în „Südostforschungen”, XXVI. Band, 1967, München, p. 375–379; H.W. Duda, *Franz Babinger*, în „Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften”, 118. Band, Wien, 1968, pp. 317–323; Mihail Guboglu, *Franz Babinger*, în „Studia et Acta Orientalia”, vol. VII, 1968, Bucarest, pp. 233–235; *Franz Babinger*, în *The International Who's Who, 1967–1968*, ed. XXXI, London, p. 67; Dan Prodan, *Din tradițiile orientalisticii românești. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași (1940–1945)*, în „Caietele Laboratorului de Studii Otomane”, nr. 2, 1993, coordonatori Mihai Maxim și Bogdan Murgescu, București, pp. 164–201; idem, *Franz Babinger – turcolog celebru și agent secret?*, în „Magazin Istoric”, s.n., an XXVIII, nr. 4 (325), aprilie 1994, București, pp. 49–51; idem, *Mid-17th Century Transylvania and Franz Babinger. On a Berât and an 'Ahdnâme handed to Prince Gheorghe Rákóczi II in 1649*, în „Transylvanian Review”, vol. III, no. 2/Summer 1994, Cluj-Napoca, pp. 127–134; idem, *Studiile lui Franz Babinger referitoare la istoria românilor și a relațiilor româno-otomane în evul mediu (secolele XIV–XVII)*, în „Hierasus”, X, 1996, Botoșani, pp. 119–170; idem, *Franz Babinger: „Vreau să pun turcologia la București pe o bază solidă”*, în „Magazin istoric”, s.n., an XXXI, 1999, București (sub tipar).

² Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman*, în „Balcania”, vol. VI, 1943, Bucarest, pp. 101–122; idem, *Nicolae Iorga, a Romanian historian of the Ottoman Empire*, Bucarest, 1972, 190 p.; idem, *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman*, în vol. *Nicolae Iorga, l'homme et l'oeuvre ...*, Bucarest, 1972, pp. 175–186; Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, în „A.I.E.S.E.E. Bulletin”, IX-e année, n-os 1–2/1971, Bucarest, pp. 29–33; Mihail Guboglu, *Nicolae Iorga – istoric al Imperiului Otoman și al relațiilor româno-otomane*, în AUB, *Istorie*, an XXII, nr. 2/1973, București, pp. 25–49; Tahsin Gemil, *Nicolae Iorga – cercetător al Istoriei otomane*, în volumul omagial *Parlamentul României. Sesiunea omagială Nicolae Iorga – Virgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, București, Imprimeria Coresi, 1991, pp. 44–47.

³ BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 284 (1920), ff. 279–279v.

⁴ BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 426 (1937), f. 151.

⁵ *Ibidem*, vol. 417 (1935), f. 17.

român către Nicolae Iorga⁶, în legătură cu invitarea lui Franz Babinger în România. Aflat deja în țara noastră, savantul german a mai corespondat cu „mademoiselle Iorga” (probabil Liliana N. Iorga)⁷, și cu administrația Tipografiei „Datina Românească” din Vălenii de Munte⁸, pentru a face să-i parvină cărțile solicitate. Ar mai fi de amintit aici și copia textului conferinței radiofonice pe care Franz Babinger a susținut-o, la 3 decembrie 1931, la postul de radio german „Deutsche Welle” din Berlin, referitoare la legăturile și influențele culturale reciproce româno-germane în epoca modernă, până la primul război mondial⁹, și comentariile din presa germană asupra acestei conferințe¹⁰.

Prima scrisoare a lui Franz Babinger, tânăr doctor turcolog, către Nicolae Iorga, autorul celebrei *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* (vol. I-V, Gotha, 1908–1913), cea mai valoroasă sinteză a istoriei otomane apărută până atunci, și al altor studii conexe, epistolă păstrată la B.A.R., datează din 14 februarie 1920. În ea tânărul istoric german îl ruga pe N. Iorga să-i procure și să-i expedieze două contribuții de referință în cadrul preocupărilor românești de orientalistă-turcologie de la începutul secolului al XX-lea: *Influența orientală asupra limbei și culturei române* (3 vol., București, 1900) de Lazăr Șăineanu, și *Historia Turchesca (1300–1514)*, de Donado da Lezze (ediție publicată, adnotată, cu o introducere de dr. I. Ursu, București, 1909)¹¹. Textul scrisorii îmi permite să afirm că cei doi istorici se cunoșteau din anii anteriori, fără a putea preciza, conform informațiilor pe care le dețin în prezent, când, unde și în ce împrejurări s-au cunoscut sau au început dialogul epistolar. Nu știu nici ce urmare a avut această scrisoare.

Pentru următorii aproape 11 ani (1920–1930) la B.A.R. nu se mai păstrează nici o scrisoare, deși este sigur că cei doi istorici au corespondat în tot acest interval, dovadă fiind atât recenziile semnate de N. Iorga la contribuțiile turcologice ale lui F. Babinger, cât și aprecierile formulate în legătură cu activitatea științifică a savantului german.

D-na Cristiana Feneșan a publicat în 1994 un interesant studiu despre contribuția lui Fr. Babinger la dezvoltarea preocupărilor românești de osmanistică¹², editând în *anexă* și două scrisori ale turcologului german către Nicolae Iorga din 5 și, respectiv, din 27 decembrie 1930, descoperite în *Arhiva de familie N. Iorga*, aflată în custodia d-lui Andrei Pippidi¹³.

În scrisoarea din 5 decembrie 1930, Fr. Babinger se angaja să-i traducă lui N. Iorga fotocopiile unor inscripții de pe pietre funerare musulmane din Româ-

⁶ *Ibidem*, vol. 419 (1935), ff. 92–92v., 112.

⁷ *Ibidem*, vol. 418 (1935), f. 90.

⁸ *Ibidem*, vol. 428 (1938), f. 217.

⁹ *Ibidem*, vol. 393 (1932), ff. 26–37.

¹⁰ *Ibidem*, vol. 393 (1932), f. 38.

¹¹ Vezi *supra*, nota nr.3.

¹² Cristina Feneșan, *Franz Babinger: ein deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în RESE, XXXII-e année, n-os 3–4/1994, Bucarest, pp. 313–320.

¹³ *Ibidem*, pp.320–322.

nia, mulțumind în același timp pentru publicațiile primite la Berlin. Turcologul german îi mai atrăgea atenția istoricului român asupra izvoarelor epigrafice otomane din Dobrogea și din Bulgaria de nord-est, zonă pe care a vizitat-o chiar în acel an¹⁴. În scrisoarea din 27 decembrie 1930 turcologul german a mulțumit istoricului român pentru periodicile trimise și a semnalat lui Iorga *Cartea de călătorii* a lui Evliyâ Çelebi ca izvor narativ pentru istoria românilor¹⁵.

Din anul 1931 s-au păstrat patru scrisori în amintitul fond epistolar. În prima, datată 26 februarie 1931, Fr. Babinger a mulțumit lui N. Iorga pentru scrisoarea prin care a fost invitat să efectueze o călătorie de studii în România și a cerut sprijinul material și moral pentru buna ei desfășurare¹⁶. În a doua scrisoare, datată 23 martie 1931, savantul german l-a anunțat pe istoricul român că nu putea, datorită unor cauze obiective, să întreprindă călătoria în România în primăvara acestui an, și solicita noi informații despre sezonul indicat pentru aceasta¹⁷. Iorga a reînnoit invitația și, la 15 mai 1931, turcologul german a răspuns că se pregătește intens pentru viitoarea excursie de studii în regiunile românești locuite de musulmani¹⁸. La 2 august 1931 Babinger a comunicat că proiectata și mult amânata vizită de studii în România va putea avea loc în toamna aceluia an¹⁹.

În următoarea scrisoare, datată 29 ianuarie 1933, turcologul german i-a comunicat lui N. Iorga că era preocupat de evenimentele istorice ce au determinat sfârșitul domniei lui Vasile Lupu în Moldova (1653), solicitându-i istoricului român să-i trimită proprii-le-i lucrări despre călătoriile europeni în Orient în evul mediu. Mai reiese faptul că între cei doi savanți exista un intens schimb de publicații²⁰.

Din anul 1935 s-au păstrat la B.A.R. opt scrisori ale lui Franz Babinger către Nicolae Iorga, la care se adaugă alte cinci în legătură cu invitarea și angajarea cu contract a turcologului german la Institutul pentru studiul Europei Sud-Estice din București (1935–1937).

La 2 mai 1935, Fr. Babinger i-a cerut lămuriri lui N. Iorga în legătură cu invitația acestuia de a discuta condițiile unei viitoare colaborări cu Universitatea din București. Turcologul german i-a mai comunicat istoricului român că de la 1 aprilie 1934 a fost suspendat din funcția de profesor al Universității din Berlin, de către regimul politic hitlerist²¹. Această scrisoare îmi permite să deschid aici o paranteză pentru a lămuri o problemă de ordin cronologic: hitleristii l-au îndepărtat de la catedră pe Babinger începând cu 1 aprilie 1934, și nu cu 1 aprilie 1933, cum s-a afirmat într-o renumită enciclopedie cu o largă

¹⁴ *Ibidem*, pp. 320–321.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 321–322.

¹⁶ BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 367 (1931), f. 18 (scrisoarea nr. 14).

¹⁷ *Ibidem*, vol. 363 (1931), f. 169 (scrisoarea nr. 127).

¹⁸ *Ibidem*, vol. 373 (1931), f. 350–351.

¹⁹ *Ibidem*, vol. 377 (1931), f. 3 (scrisoarea nr. 2).

²⁰ *Ibidem*, vol. 401 (1933), ff. 143–143v.

²¹ *Ibidem*, vol. 416 (1935), f. 22.

circulație internațională²². De altfel, data de 1 aprilie 1933 este eliminată de însăși derularea logică a evenimentelor. Hitler și regimul său au venit la conducerea Germaniei la 30 ianuarie 1933, iar până la 1 aprilie același an perioada de timp a fost prea scurtă pentru ca Fr. Babinger „să ajungă în conflict cu regimul național-socialist german”, cum s-a tot afirmat. Hitler și acoliții săi erau interesați de consolidarea propriului lor regim politic dictatorial și nu de o „răfuială” antisemito-ideologică cu Fr. Babinger. Alta va fi însă situația peste un an: invocând că una din bunicile lui Babinger ar fi fost de origine iudaică, hitleriștii, acum bine consolidați la conducerea Germaniei, l-au îndepărtat de la Universitatea din Berlin. Apoi, este puțin probabil că energicul și vulcanicul Babinger, dacă ar fi fost îndepărtat la 1 aprilie 1933, ar fi așteptat *mai mult de doi ani*, fără alte venituri materiale, oferta unei colaborări științifico-didactice din partea unei universități europene, fără să fi întreprins el însuși nimic în această direcție. Anul 1934 a fost menționat și de H.J. Kissling²³ sau de H.W. Duda²⁴, care l-au cunoscut personal pe turcologul german și erau în temă cu principalele momente și etape ale vieții și carierei științifico-didactice ale acestuia.

Doar peste trei zile, la 5 mai 1935, Fr. Babinger a expediat o nouă scrisoare lui N. Iorga, în care a solicitat noi informații despre invitația istoricului român și o întâlnire personală cu acesta, la o dată și într-o localitate asupra căroră vor hotări de comun acord²⁵.

Peste alte două zile, la 7 mai 1935, turcologul german a comunicat din Stettin (Germania) lui N. Iorga că a descoperit în arhivele acestui oraș mărturii istorice despre Gheorghe Ștefan, marele voievod și domn al Moldovei, și raportul asupra călătoriei lui Conrad Iacob Hildebrandt prin Țările Române (1656–1658)²⁶.

Schimbul de informații dintre Babinger și Iorga în legătură cu posibilitatea invitării turcologului german în România se va derula, într-o manieră discretă, prin intermediul lui Constantin I. Karadja, consulul general al României la Berlin, un discipol și colaborator al marelui istoric român.

Astfel, după discuția pe care a avut-o cu Babinger în 19 mai 1935 la Berlin, C.I. Karadja a comunicat a doua zi lui Iorga detaliile „tehnicofinanciare” ale întreprinderii: turcologul german este de acord să-și desfășoare activitatea științifico-didactică la București, pe baza unei invitații oficiale, în calitate de „professeur agrégé”, solicitând o remunerație lunară de 12.000 de lei, un permis permanent de călătorie pe C.F.R., pentru a studia populația și vestigiile musulmane din Dobrogea, și posibilitatea de a vizita în vacanțele anului universitar Germania. Karadja mai preciza că va trimite „*prin curier*” o scrisoare mai amănunțită și un program precis de lucru ce va întocmi prietenul nostru

²² *The International Who's Who*, 1967–1968, ed. XXXI, London, 1968, articolul *Franz Babinger*, p. 376.

²³ H.J. Kissling, *op. cit.*, p. 376.

²⁴ H.W. Duda, *op. cit.*, p. 318.

²⁵ BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 416 (1935), f. 263.

²⁶ *Ibidem*, vol. 422 (1935–1937), ff. 244–244v.

(Fr. Babinger—subl. și compl. D.P.) în scris²⁷, despre primirea cărora de către Iorga se va interesa la 24 mai 1935²⁸.

Nu am găsit la B.A.R. „scrisoarea amănunțită” și „programul precis de lucru” despre care am amintit. Este posibil ca „scrisoarea amănunțită” să fie o variantă dezvoltată a depeșei din 20 mai 1935, iar al doilea act să fi fost încorporat, în rezumat, în contractul încheiat între Franz Babinger și Nicolae Iorga și semnat de turcologul german la Berlin la 18 august 1935²⁹. Diferitele probleme personale l-au împiedicat pe Babinger să discute în amănunt aspectele „tehnice” ale deplasării sale la București, și abia la 23 iulie 1935 l-a contactat din nou pe consulul general C.I. Karadja la Berlin pentru a relua schimbul de opinii în legătură cu acest subiect³⁰.

Discuțiile fructuoase s-au încheiat cu rezultatul dorit de ambele părți: încheierea unui contract prin care Fr. Babinger își va desfășura activitatea științifică și didactică în cadrul Institutului pentru studiul Europei Sud-Estice, începând cu data de 1 octombrie 1935³¹. Contractul, semnat de turcologul german la Berlin la 18 august 1935, așa cum am mai amintit, va ajunge în România și va fi semnat de N. Iorga la 25–26 august același an³². La 5 septembrie 1935, Babinger a confirmat primirea unui exemplar semnat de N. Iorga al acestui contract³³.

La 12 septembrie 1935, turcologul german a reconfirmat primirea invitației oficiale în limba franceză din partea Institutului și a contractului semnat de Iorga și a solicitat detalii despre viitoarele sale teme de cercetare științifică, pentru a aduce în România cărțile necesare din propria-i bibliotecă, estimată la aproximativ 8.000 de volume. La rândul său, a propus ca temă de cercetare abordarea istorico-etnică și lingvistico-literară a populației turcești din Dobrogea, aflată atunci în plin proces de imigrare în Turcia. Conta pe sprijinul moral și material al ministrului Turciei la București, Hamdullah Suphi Tanriöver, pe care-l cunoștea personal³⁴.

Peste trei săptămâni, la 1 octombrie 1935, Babinger i-a comunicat lui Iorga că a primit suma de bani necesară călătoriei în România de la C.I. Karadja și că va pleca spre București cât mai curând posibil, trecând prin Cracovia, unde intenționa să discute cu filologul orientalist polon T. Kowalski despre tătării din Dobrogea și din *Deli Ormân*-ul bulgar³⁵.

²⁷ *Ibidem*, vol. 419 (1935), ff. 267–267v.

²⁸ *Ibidem*, vol. 419 (1935), ff. 92–92v.: „Despre prietenul Prof(esor) B(abinger) sper că veți fi primit *scrisoarea mea amănunțită* (compl. și subl. D.P.)”.

²⁹ ASB, fond *Ministerul Educației Naționale*, d. 729/1938, f. 10.

³⁰ BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 417 (1935), f. 17.

³¹ Vezi *supra*, nota nr. 29.

³² BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 420 (1935), f. 220.

³³ *Ibidem*, vol. 415 (1935), f. 225.

³⁴ *Ibidem*, vol. 415 (1935), f. 152.

³⁵ *Ibidem*, vol. 415 (1935), f. 229.

Turcologul german a ajuns la București la 16 octombrie 1935, fiind dornic să-l întâlnească cât mai repede pe Iorga³⁶. La 21 octombrie 1935, Babinger a comunicat istoricului român că în săptămâna următoare va efectua o călătorie de studii la Constanța și în Dobrogea și că intenționează să susțină, la 1 noiembrie același an, o conferință cu tema „Probleme der Islâmforschung in Südosteuropa mit Besonderem Bezug auf Rumänien” (tradusă din limba germană în limba franceză de Maria Matilda Alexandrescu-Dersca)³⁷. L-a mai informat pe Iorga că elabora un articol despre călătoria englezului Robert Bargrave prin Moldova lui Vasile Lupu (1652)³⁸.

La 30 noiembrie 1935, Fr. Babinger solicita „domnișoarei Iorga” (probabil Liliana N. Iorga) cărțile și periodicele pe care marele istoric român a promis anterior că i le oferă³⁹.

Și după angajarea cu contract a turcologului german la Institutul pentru Studiul Europei Sud-Estice din București, acesta a continuat să corespundeze cu N. Iorga, în special atunci când se afla în concediu sau în călătorie în Germania. Preocupat în continuare de personalitatea lui Vasile Lupu, marele voievod și domn al Moldovei (1634–1653), i-a comunicat istoricului român, la 24 august 1936, concluziile la care a ajuns în legătură cu originea etnică a acestuia⁴⁰. A reluat problema într-o nouă scrisoare, cea din 30 septembrie 1936, în care și-a exprimat speranța că o monografie dedicată lui Vasile Lupu putea fi în sfârșit elaborată. A mai atras atenția lui Iorga asupra unei *descrieri* a Moldovei și Țării Românești în timpul lui Antonie-vodă Ruset (mai 1676)⁴¹, puțin cunoscută și folosită în istoriografie.

La 14 mai 1937 turcologul german i-a comunicat lui N. Iorga programul activității sale didactico-științifice în România pentru viitoarele luni, insistând în mod deosebit asupra necesității organizării unei „mici biblioteci, ce să reunească cele mai importante opere și izvoare istorice cu privire la istoria otomană”, aceasta deoarece, afirma Babinger, „doresc foarte mult să pun *Turcologia în București pe o bază solidă*”⁴² (subl. D.P.).

Consultând diferite cărți, note și fișe bibliografice, din propria-i bibliotecă, Babinger a găsit „câteva mărunțișuri interesante” despre copistul *Istoriei Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir în limba latină, despre Michael Schendo, medicul personal și biograful caustic al lui Nicolae Mavrocordat, despre cartea de călătorii a lui J. Bell etc., pe care s-a grăbit să le comunice lui N. Iorga, în scrisoarea din 7 mai 1937⁴³.

³⁶ *Ibidem*, vol. 417 (1935), f. 236.

³⁷ Vezi Franz Babinger, *Quelques problèmes d'études islamiques dans le sud-est européen*. în „L'Europe Orientale”, XXXIV-e année, no. 7/1937, Paris, 16 p.

³⁸ BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 417 (1935), f. 248.

³⁹ *Ibidem*, vol. 418 (1935), f. 90.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. 423 (1936), f. 29.

⁴¹ *Ibidem*, vol. 423 (1936), f. 28.

⁴² *Ibidem*, vol. 427 (1937), f. 217.

⁴³ *Ibidem*, vol. 426 (1937), f. 151.

La sfârșitul lunii mai 1938, Fr. Babinger a expediat o scrisoare, redactată în românește, tipografiei „Datina Românească”, în care solicita trimiterea vol. IV, V și VI din monumentală sinteză *Istoria Romanilor* de N. Iorga. Aceasta este ultima scrisoare a turcologului german descoperită în fondul epistolar amintit⁴⁴, păstrat la B.A.R.

Selecția și editarea scrisorilor primite de N. Iorga nu au ajuns decât până la sfârșitul Primului război mondial⁴⁵, deci anterior perioadei pe care am avut-o în vedere; pe de altă parte, scrisorile de răspuns ale lui Iorga la epistolele lui Babinger nu au fost încă descoperite și editate, nici în România⁴⁶ și nici în străinătate, în eventualitatea fericită în care ele se mai păstrează undeva, în arhive, fonduri sau colecții publice ori private. Subliniez aceasta deoarece trebuie să menționez realitatea tristă că locuința, biblioteca și arhiva personală ale lui Franz Babinger de la Würzburg – Bavaria au ars aproape în întregime la 16 martie 1945, în urma unui bombardament al aviației aliate. Și cum scrisorile lui Iorga presupun că se aflau acolo, este ușor de înțeles care a fost soarta lor. *Dar o speranță rămâne întotdeauna...* În aceste circumstanțe, publicarea acestor documente și izvoare epistolare inedite se dorește a fi o modestă contribuție la realizarea în viitor a unei ediții complete a scrisorilor primite și expediate de Nicolae Iorga.

În concluzie, pot afirma că aceste scrisori inedite semnate de și în legătură cu Franz Babinger, păstrate la B.A.R., pe care le-am trecut succint în revistă și pe care le public integral în anexă, contribuie în mod esențial la elucidarea unor aspecte necunoscute ale activității științifico-didactice a lui Babinger în intervalul 1920–1938, pe de o parte, a „discuțiilor și detaliilor tehnico-financiare” ale invitării în România și angajării cu contract a turcologului german la Institutul pentru studiul Europei Sud-Estice din București (1935–1937), pe de alta parte. Se lămuresc astfel unele „necunoscute” ale contribuției savantului german la dezvoltarea preocupărilor românești de turcologie în deceniul IV al secolului al XX-lea.

Ca o mică și ultimă paranteză, menționez faptul că în același fond epistolar am descoperit încă trei scrisori adresate lui N. Iorga de către M. Chakry (Șakri), Ahmed Réfik și Hamdullah Suphi Tanriöver, în legătură cu preocupările de turcologie ale savantului român, scrisori pe care le public, de asemenea, în anexă. Completările și sublinierile mele în textul scrisorilor și documentelor sunt introduse între paranteze rotunde – (...) – și menționate ca atare. La sfârșitul fiecărui act publicat se oferă informațiile „tehnice” strict necesare despre respectiva scrisoare sau document.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. 428 (1938), f. 217.

⁴⁵ Vezi *Scrisori către Nicolae Iorga*, vol. III (1913–1914), ediție îngrijită de Petre Țurlea, studiu introductiv de Andrei Pippidi, București, Editura Minerva, 1988, XLVI+402 p.; vol. IV (1915–1916), ediție îngrijită de Petre Țurlea, București, Editura Minerva, 1933, 261 p.; vol. V (1917–1918), ediție îngrijită de Petre Țurlea, București, Editura Minerva, 1996, 288 p.

⁴⁶ N. Iorga, *Corespondență*, vol. I (literale A–C), vol. II (literale D–M), vol. III (literale N–Z), ediție, note și indici de Ecaterina Vaum, București, Editura Minerva, 1984, 478 p.; 1986, 422 p.; 1991, 422 p.

ANEXE

I. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Dr. Franz Babinger
Würzburg
Gerbrunnerstrasse, 5.

14.II.(19)20.

Sehrgeehrter Herr Professor,

Sie würden mich zu lebhaftesten Dank verpflichten, wenn Sie mir bei der Beschaffung folgender drei Schriften behilflich wären. Ich habe vergebens vermacht auf anderen Wege dazu zu kommen:

1) die von *I. Ursu*, Jassy besorgte Ausgabe des Gian Maria Angiolello, Jassy, 1909;

2) die von *I. Ursu* herausgegeben osmanische Geschichte eines mir nicht mehr erinnrlichen Rumänen. Sie verhandelt *nur* das 15. Jahrh(undert). Sie wiesen sicher sofort, welches Buch ich meine!

3) *L. Saineanu, Influeza orientale*, Bukarest, 1900.

Ich habe wegen der beiden ersten Schriften an Professor Ursu geschrieben, habe aber keine Antwort erhalten.

Ihre Auslagen werde ich Ihnen natürlich gerne aussetzen, mir auch erlauben Ihnen ein des nächst erscheinendes Buchs über das religiöse Leben in der Türkei (15. Jahrh(undert)) zu übersenden.

Mit verbinde(nden) Dank (indescifrabil) (indescifrabil)

Ihr hochachtungsvoll ergeb(enster),

Franz Babinger

(Original, text autograf al lui Franz Babinger, pe ambele fețe ale unei cărți poștale; pe verso, la mijlocul acesteia, ștampila rotundă:) Bucarest-Roumanie. Mar(tie) 3; (ora) 8 A.M., 1920. (În partea dreaptă, adresă scrisă de mână de tânărul turcolog german:) Prof. Dr. Nicolaus Iorga, Universitatea din București, Rumänien, Facultatea de Filosofie.

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 284 (1920), ff. 279–279v.

II. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Prof. Dr. F. Babinger
Barlin, W. 15,
Duisburger Str. 12,
Fernruf Oliva 5006

26.II.(19)31

Hochgeehrter Heer Rektor,

ich danke Ihnen angelegentlichst für Ihren Brief und die darin angekündigten freundlichen Unterstützung einer Studienreise nach Rumänien. Ich will also, wenn alles klappt, etwa Mitte März auf 4-5 Wochen nach Rumänien reisen und natürlich in Bukarest zuerst mit Ihnen alles Nähere besprechen.

Was die mir verheissene Freikarte auf den rumänischen Bahnen betrifft, so wäre ich sehr dakbar, wenn sie für zwei Personen, d.h. für eine Begleitung ausgestellt werden würde und zwar deswegen, weil man auf diese Weise sehr leicht von Fall zu Fall jemand mitnehmen kann. Ich habe, als Mitglied der Südslawischen Akademie der

Wissenschaften in Zagreb, die für mich seit 1927 eine Freikarte besorgte – nunmehr besorgt das die hiesige Südslawische Gesandtschaft – stets den Vermerk sa pratiocem gehabt, was mir in vielen Fällen sehr nützlich war.

Fräulein Elvira Georgescu habe ich heute kennengelernt; ich werde mit ihr morgen ihr Studienprogramm für den Sommer besprechen. Sie sitzt den ganzen Tag über auf den Bibliotheken und ist sehr fleissig.

In ausgezeichnete Hochachtung

Ihr ergebenster
Fr. Babinger

(Original, text dactilografiat cu semnătura autografă a turcologului german; foaia scrisorii fără plic)

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 367(1931), f. 18 (scrisoarea nr. 14).

III. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Hochverehrter Herr Rektor,

ich fürchte, dass eine Reise nach Rumänien in diesem Frühjahr nicht mehr zustande kommen kann da ich ja, wie ich Ihnen schrieb, dem Ministerium eine Aufforderung überreichen müsste. Da unser Sommersemester bereits Ende April wieder emsetzt, offiziell schon am 15.IV., so sehe ich keine rechte Möglichkeit, die Zeit richtig auszunützen, umsomehr, als ich ja Reisen in der von Muslimen besiedelten Teilen Ihres Landes gern unternehmen möchte. Es wird also gut sein, wenn ich Ihren Ratschlag einhole, welche Zeit etwa später im Jahre am besten geeignet sein wird. Bis dahin lässt sich dann alles vorbereiten und ich kann auch etwas Rumänisch erlernen. Haben Sie meinen Aufsatz über Demir Baba erhalten? Das Kloster ist nahe der rumänischen Grenze im Deli Orman. Nächstens erhalten Sie eine Arbeit über die Gründung von Elbasan, wo ich auf einige Irrtümern bei den Historikern bis auf die Neuzeit zu sprechen komme. Ich habe einen englischen Reisenden aufgespürt, der um 1655 Rumänien bereist hat. Nur Handschrift! Kann oder soll man darüber etwas in Ihren Bulletin schreiben? Es müsste freilich aus dem Deutschen übersetzt werden.

23-3-(19)31

Ergebenste Empfehlungen von Ihren
Fr. Babinger

(Original, text dactilografiat cu semnătura autografă a lui Babinger, pe o carte poștală, pe verso; pe față, în partea dreaptă, text dactilografiat:) Monsieur le professeur Dr. N. Iorga, recteur de l'université, in Bukarest, Rumänien, Boulevard Bonaparte, no. 6 (În stânga sus, ștampilă cu tuș albastru:) Absender: Univers.-Professor Dr. Franz Babinger, Berlin W 15, Duisburger Str. 12.

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 363 (1931), f. 169 (scrisoarea nr. 127).

IV. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Univers.-Professor
Dr. Franz Babinger
Berlin W 15
Duisburger Str.12

Berlin W 15, am 15. Mai 1931
Duisburger Strasse 12

Hochverehrter Herr Ministerpräsident,

soeben von einer kurzen Reise zurückkehrend, finde Ihre freundliche Depesche vor des Wortlauts BITTE KOMMEN SIE. JORGA. Ich entnehme daraus, dass irgend ein Schreiben von Ihrer Seite, das nähere Angaben über die liebenswürdige Aufforderung enthält, während meiner Abwesenheit verloren gegangen oder irre geleitet worden ist.

Ich wäre Ihnen, falls Ihre starke Inanspruchnahme noch dazu vor den Wahlen es gestattet, für einige Angaben dankbar wie Sie sich die Einrichtung meiner Reise etwa dachten.

Es wäre vielleicht angebracht, wenn ich mit Ihnen einen ausführlichen Plan mündlich bespräche. Ich würde sehr gern die von Muslimen bewohnten Gebiete Rumäniens, die mir bisher aus eigener Anschauung so gut wie unbekannt sind, einmal bereisen, am besten nach vorherigem Studium der einschlägigen Literatur, die hierzulande leider so gut wie unzugänglich ist. Zu einer solch gründlichen Bereisung hätte ich im Augen // blicke nicht die Zeit, da meine Vorlesungen nicht gut abgebrochen werden können. Doch könnte ich mich unschwer auf einige Wochen freimachen.

Indem ich Sie bitte, mir gütigst nach Möglichkeit Näheres über meine rumänische Reise mitteilen zu wollen verbleibe ich in ausgezeichnetester Hochachtung

Ihr ergebenster

Fr. Babinger

(Original. text dactilografiat cu semnătura autografă a lui Babinger; scrisoare fără plic.)
BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 373 (1931), ff. 350–351.

V. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Univers.-Professor
Dr. Franz Babinger
Berlin W 15
Duisburger Str. 12

Berlin, W.15, am 2.VIII.(19)31
Duisburger Strasse 12

Hochgeehrter Herr Ministerpräsident,

anbei übersende ich Ihnen zwei Abdrücke einer kleinen Schrift von mir, die das Problem des Wasserzeichens auf orientalischen Urkunden weiter zu verfolgen nahelegt und ausserdem, wie ich hoffe, den Beweis erbringt, dass der Bedarf der Levante an Papier durch Italien, insbesondere Venedig gedeckt wurde. Diese Studie wird in wenigen Wochen mit einigen Erweiterungen auch italienisch in Rom erscheinen.

Ich lege zwei Arbeiten für die Academia Română bei; Ihnen selbst habe ich sie bei Erscheinen längst zugesandt.

Meine mit Spannung erwartete Bereisung Rumäniens in Sommer oder Herbst wird, wenn ich die Lage richtig beurteile, wohl kaum zustande kommen können, wobei das geringste Hindernis die Ausreise aus Deutschland wäre, die man mir natürlich angesichts des wissenschaftlichen Zweckes sogleich bewilligen würde.

Fräulen Georgescu ist sehr fleissig gewesen und ich hoffe, dass sie in Rumänien ihre Kenntnise vertiefen kann.

In ausgezeichnetester Hochachtung

Ihr ganz ergebener

F. Babinger

(Original, text dactilografiat cu semnatura autografă a lui Babinger; scrisoare fără plic.)
 BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 377 (1931), f. 3 (scrisoarea nr. 2).

VI. *Atașatul de presă al Legației României din Berlin către Președenția Consiliului de Miniștri din București*

Legătuinea Regală a României
 Serviciul de Presă
 No. 335. Anexe: una.

Berlin W 10., 5.XII.1931
 Rauchstr.26

Domnule Director General,

După cum am anunțat prin telegrama nr. 326 din 23 No(i)embrie a.c., D(omnu)-l D(octo)r. Franz Babinger, Profesor la Universitatea din Berlin, a ținut în ziua de 3 decembrie a.c., orele 17,30 până la 17,55, la postul de Radiofuziune „Deutsche Welle” din Berlin, o conferință tratând despre „Geistige Beziehungen zwischen Deutschland und Rumanien, besonders nach dem Kriege”, al cărei manuscris îmi permit a Vi-l trimite a(i)ci alăturat.

D(omnu)-l Babinger a făcut la început un scurt istoric al intenselor legături culturale româno-germane din trecut, insistând în deosebi asupra acelor influențe pe cari manifestările culturale ale elementului german din provinciile românești le-a avut asupra culturii și civilizațiunii române, arătând totodată și înrăurirea pe care cultura noastră a avut-o asupra celei germane. A schițat bogatele legături literare, științifice și artistice din trecut și a arătat că firul legăturilor culturale, întrerupt din cauza războiului, începe acum să fie din nou reluat în toate domeniile de manifestare culturală dintre cele două țări.

În partea finală a conferinței D(omniei-) Sale, Profesorul Babinger s-a ocupat de marea personalitate și de vasta operă științifică, culturală și artistică a d(omnu)lui Prim-Ministru Nicolae Iorga, pentru care a avut numai cuvinte de o profundă admirațiune. Totodată, și-a exprimat convingerea că D(omnu)-l Ministru-Președinte Iorga va continua și în viitor, ca și în prezent, să activeze și să îndrumeze firul legăturilor culturale româno-germane, spre binele și fericirea ambelor popoare.

Ziarul „Deutsche Allgemeine Zeitung”, din 4 Decembrie (1931), a publicat o frumoasă dare de seamă asupra conferinței d(omnu)-lui Profesor Babinger, arătând că a fost o fericită ocaziune pentru ascultătorii postului german de Radiofuziune de-a putea lua cunoștință de legăturile culturale româno-germane și de-a cunoaște în acest mod extraordinara și atât de erudita personalitate a Profesorului și actualului Ministru-Președinte N. Iorga.

Cu prilejul zilei de Sf. Nicolae (6 Decembrie), „Deutsche Allgemeine Zeitung” va publica un nou articol dedicat personalității d(omnu)lui Ministru-Președinte N. Iorga, articol scris de asemenea de D(omnu)-l Profesor Babinger.

Atașatul de Presă,
 P. Ilcuș

Domniei-Sale Domnului Eugen Filotti,
 Director General al Presei și Informațiunilor
 (de pe lângă) Președintele Consiliului de Miniștri-București

(Original, text dactilografiat; în stânga sus, scris de mână:) Se supune d(omnu)lui Prim Ministru. E. Filotti. (În dreapta sus, ștampilă dreptunghiulară:) Președenția Consiliului de Miniștri. Direcția Presei și Informațiilor. No. 007919/8 Dec(embrie) 1931. Registratura.

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 393 (1932), ff. 26-27.

VII. *Textul conferinței susținute de Franz Babinger*GEISTIGE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEUTSCHLAND UND RUMAENIEN
BESONDERS NACH DEM WELTKRIEGE

Von: Univers.-Prof.Dr. F. Babinger, Berlin W. 15., Duisburgerstr. 12.

Der Aufgabe, die geistigen Beziehungen zwischen Deutschland und Rumaenien nach dem Weltkriege in kurzen Zuegen darzustellen, einer Aufgabe, vor die mich die liebenswuerdige Einladung der Deutschen Welle gestellt hat, wuerde man schwelich zu entsprechen vermoegen, wenn man nicht die kulturellen Verbindungen beider Laneder vor 1914 wenigstens fluechtig zum Vergleiche hernazoege. Der Unterschied zwischer einst und jetzt muss schon aus dem Grunde erheblich sein, weil wie Sie wissen, nach der staatlichen Neuordnung des Jahres 1918 das fruehere Koenigreich zu einem grossrumaenischen Staatswesen anwuchs, das in den Landesteilen Bukowina und Siebenbuergen nicht nur zwei Landschaften in sich aufnahm, die aus dem Bannkreis deutscher Kultur kamen und ueberdies in diesen beiden neuen Provinzen deutsche Minderheiten vorfand, die zum Teil, wie etwa die Siebenbuenger Sachsen, eine an Kulturschoepfungen reiche Vergangenheit hatten. An diesen Segnungen hatte das Rumaenentum schon in der Vergangenheit reichen Anteil und Nutzen. Sachsen waren die Baumeister der alten Kirchen in der Moldau und Walachei, Sachsen malten sie aus und scufen die Schnitz- und Steinmetz-arbeiten, Sachsen schlugen den Moldaufuersten die Muenzen, saechsische Aerzte und Bader heilten sie, saeshsische Glockengiesser gossen die Glocken fuer die Kirchen jenseits der Berge, sachsische Goldschmiede arbeiteten fuer die rumaenischen Bojaren, Sachsen veranlassten die Drucklegung der ersten rumaenischen Buecher. Es bleibt ein Ruhmestitel des kleinen saechsischen Volkes, bis herein ins 16.Jhdt. wo es in seinen hanwerklichen und kunstgewerblichen Leistungen durch die feineren und geschmackvolleren Erzeugnisse der venedischen, dalmatinischen und polnischen Kuenstler an Einfluss einbuesste, auf dem Gebiete der eignen Kultur und fuer die der umliegenden// Voelkerschaften so Segensreiches geleistet zu haben.

Die ersten bedeutsamen Begegnungen zwischen Deutschen und Rumaenen reichen schon ins 12.Jhdt. zurueck, als die sog. Sachsen aus dem luxemburgischen Gabiet und den Gegendenan der Mosel, aus der Eifel und vom Hundsrueck sich ins oestliche Land begaben, gen. Ostland ritten, wie es im uralten Volksliede heisst. Sie gruendeten in ihrer neuen Heimat Staedte, bauten feste Burgen, trieben Handel und Gewerbe. Immer weitere Kreise zog ihre Taetigkeit, die auh auf die rumaenische Gebiete jenseits der Karpathen uebergriff und sich auf kulturellem Gebiete jenseits in der angedeuteten Weise auswirkte. Aber waehrend die Zeit der grossen geistigen und kulturellen Leistungen des siebenbuergischen Deutschtums mit den Stroemungen des Humanismus und der Reformation zusammenfallen, setzt zu Beginn des 19. Jhdts. der Einfluss deutschen Schrifttums auf Rumaenien immer nachhaltiger ein, am Kraefftigsten vielleicht auf dem Gebiete des Theaterwesens.

Deutsche Berufsschauspieler veranstalteten in der Moldau erfolgreiche Auffuehrungen und die Stuecke des vielbeschriebenen August v(on) Kotzebue beherrschten bis in die Mitte des Vorigen Jahrhunderts den Spielplan des moldauischen Buehnen. Der deutsche Theaterinfluss blieb bis zum Ende des 19. Jhdts. neben dem franzoesischen, der freilich den Vorrang einnahm, wichtig und mitbestimmend. Auch das uebrige deutsche Schrifttum vermochte auf die rumaenische Literatur, manchmal

sogar richtungsgebend, einzuwirken. Goethe, Schiller, Kant, Lessing und vor allem auch Heinrich Heine liessen im rumaenischen Schrifttum uerkennbare Spuren zurueck.

Der grosste rumaenische Lyriker, Mihail Eminescu, laesst sich ohne Kenntnis seines Verhaeltnisses zum deutschen Schrifttum gar nicht wuerdigen und es gab damals manchen rumaenischen Dichter und Schriftsteller, nicht allein in der Bukovina, der sich zeitweilig oder gar gewohnheismaessig der deutschen Sprache bediente. Umgekehrt begegnet man in der zweiten Haelfte des 19. Jhdts., als das rumaenische Volk durch seine Hohenzollernfuersten eine ungewoehnlich rasche Entwicklung erlebte, auch in der deutschen Literatur in zunehmende, Masse rumaenischen Motiven und Stoffen. Wilh(elm) v(on) Kotzebue, der Sohn des eben erwahnten // Dichteres, wies ihr die Bahn. Der einmal sehr geschaezte Karl Emil Franzos (gest. 1904), aus Czernowitz gebuertig, machte mit Vorliebe Rumaenien zum Schauplatz seiner einst vielgelesenen Kulturschilderungen und Novellen.

Drei Frauen, voran die Dichterin auf dem Koenigsthron Carmen Sylva, die ihr befreundete Marie(Mite) Kremnitz, der wir rumaenische Skizzen und eine Sammlung rumaenischer Maerchen verdanken, schliesslich Fanny Sekulitsch trugen wesentlich dazu bei, das Rumaenientum in der deutschen Literatur heimisch zu machen. Auf vielerlei Wegen also bahnten sich geistinge Wechselbeziehungen zwischen Deutschen und Rumaenen an. Waehrend in Siebenbuergen und in der Bukovina, die mehr als ein Jahrhundert (1775–1918) unter oesterreichischer Herrschaft stand, der deutsche Einfluss naturgemaess immer beträchtlich bleiben musste, machten sich auch in der Moldau und in der Wałachei von Jahr zu Jahr deutsche Einwirkungen bemerkbar.

Deutsche Zeitungen, die 1849 in Bukarest zu erscheinen begannen, haben einen gewissen Anteil an dem Wachsen dieses Einflusses und die im Jahr 1864 zu Jassy gegruendete literarische Gesellschaft „Junimea“, d.h. „Jugend“, verhalf der deutschen Literatur zu einem zeitweiligen Sieg ueber das Rumaenien allmaechtige franzoesische Schrifttum. Die wichtigste Rolle soelte neben der deutschen Hohenzollerndynastie und dem seit 1870 erstarkten Deutschland die deutsche Schule. Die Jugend Rumaeniens die auf den deutschen Schulen in Siebenbuergen und an den Universitaeten des Reichs, vor allem in Berlin, Leipzig und Wien ihre Bildung holten, verhalfen der deutschen Literatur und dem deutschen Geist in ihrer Heimat zu merklichen Ansehen und Maenner von grosser literarischer und politischer Bedeutung fuer die Rumaenen wie Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu, Mihail Eminescu, Dimitrie Sturdza, Petre Carp u.a. erhielten ihre Erziehung in deutschen Anstalten. In Alt-Rumenien ueberstzten besonders junge Leute, die in Deutschland studiert hatten, die deutsche Sprache wurde an allen Mittelschulen und besonders an den Hochschulen des Landes gelehrt, Auf vielen Gebieten wie etwa der Erziehungswissenschaft herrschte die deutsche Richtung vor und bestimmte die Entwicklung in Rumaenien selbst.

So etwa lagen die Dinge, fluechtling gezeichnet, bis zum Ausbruch des Weltkrieges. Man wuerde Wahrheit nicht gerecht, wenn man den Seitherigen Rueckgang deutschen geistigen Einflusses in Abrede stellte. Das geeinigte grosse Rumaenien wandte sich univertennbar und in verstaerktem // Ausmass der romanischen Schwesternation zu. Ebenso abwegig aber waere es, etwa zu behaupten, dass nunmehr alle Quellen deutschen Einflusses versiegten. Das schloesse, bei aller verwandtschaftlichen Hingezogenheit zur franzoesischen Gefuehls- und Gedankenwelt, schon das Vorhandensein der kulturell hochstehenden deutschen Minderheiten in

Rumaenien aus, die, bei einer Gesamteinwohnerzahl von rund 18 1/2 Millionen etwa 750.000 Seelen umfasst. Die Sendung dieser deutschstaemmigen Rumaenien im deutsch-rumaenischen Kulturaustausch liegt klar zutage, und kein vernueftiger rumaenischer Staatsman wird ihre Bedeutung verkennen.

Als im Jahre 1929 zwischen Deutschland und Rumaenien das Wirtschaftsabkommen geschlossen wurde, nahm der gegenwaertige rumaenische Ministerpraesident Nikolaus Jorga, mit dessen Persoenlichkeit wir uns noch zu befassen haben werden, mit folgenden Worten zu diesem bemerkenswerten Schritt deutsch-rumaenischer Wiederannaeherung Stellung: "Ich bedauere, so sagte er in der Kammer, dass die Klaerung unserer Beziehungen zu Deutschland nicht schon frueher erfolgt ist, wie die politischen und wirtschaftlichen Notwendigkeiten dies gebieterisch erheischt haben. Ich muss in diesen Zusammenhang auf zwei wichtige Tatsachen hinweisen und zwar auf die staendig wachsende Bedeutung des deutschen Handels fuer die rumaenische Volkswirtschaft und auf die deutsche Minderheit im Lande, die einen wirklich nuetzlichen und zuverlaessigen Bestandteil bildet und berufen ist, ein Bindeglied fuer wahrhaft geregelte und freundliche Beziehungen zum deutschen Volke herzustellen. Ich hoffe, dass die neuangebahte Verbindung mit Deutschland beiden Voelkern zum Vorteil wird".

Und Professor Simion Mândrescu, der langjaehrige Vertreter der Germanistik an der Bukarester Universitaet, fasst seine Stellungnahme zur Frage der deutsch-rumaenischen Geistesbeziehungen auf folgende Weise: "Unstreitig ist Deutschland die goeresste Kulturmacht der ganzen Welt. Auf allen Gebieten der Wissenschaft hat es das letzte Wort zu sagen... Welche Nation darf sich, ohne eigenen Nachteil, gegen die reichste Quelle des Wissens verschliessen? Am allerwenigsten wir Rumaenien, auf vielen Gebieten noch Anfaenger. Es ist fuer uns die einzige Moeglichkeit, zum wissenschaftlichen Fortschritt unseres Vaterlandes zu gelangen, um einst zum allgemeinen Fortschritt der Menschheit beitragen zu koennen. Wenn wir dementsprechend vorbereitete Gelehrte haben wollen, sind wir unbedingt auf die deutsche Wissenschaft angewiesen". //

Betrachtet man die Schule als wichtigste Vermittlerin deutschen Kulturgutes, so muss man aufrichtig bedauern, dass in der rumaenischen Volksschule gegenwaertig die deutsche Sprache keine Heimstaette hat. Selbst in der 8 jaehrigen sog. Sekundarschule, dem rumaenischen Einheitslyzeum, Inbegriff fuer Gymnasium Realschulen, Handels- und Gewerbeschule, wird auch dem 1931 geanederten Mittelschulgesetz Deutsch erst in der Oberstufe, d.h. in den letzten 4 Klassen und zwar nur in 2 Wochenstunden gelehrt, waehrend in der Vorkriegszeit es in allen Klassen gepflegt wurde. Dazu tritt als erschwerender Umstand, dass sich die deutsche Sprache im Wettbewerb mit dem Englischen und Italieschen befindet. Der Einspruch gegen diese neuerliche Minderung des deutschen Sprachunterrichtes durch das erwaehte Schulgesetz verschuerft sich durch die wirksame Stellungnahme einflussreicher rumaenischer Kreise immer mehr, wobei mit Recht geltend gemacht wird, dass Deutsch die Handelssprache Suedosteuropas ist und bleiben wird. Dass an den meisten rumaenischen Mittelschulen Deutsch als Pflichtfach gewaehlt wird, kann dem beklagenswerten Rueckgang deutschen Unterrichtes nur zum Teil als Ausgleich entgegengehalten werden.

Um so freudiger muss daher begruesst werden, dass die Zahl der rumaenischen Studierenden an deutschen Hochschulen in stetem Wachsen begriffen ist. Waehrend die Rumaenien vor dem Krieg Wien und Graz als Studienorte bevorzugten, haben sie sich seither mit Vorliebe Berlin, Muenchen, Leipzig und Dresden fuer ihre hoehere Ausbildung erwaeht. An den kleineren Universitaeten des Reichs studieren meist

Angehörige der deutschen Minderheit, während das Rumaenentum die grossem Universitaeten aufzusuchen pflegt. Lehrreich ist hier eine Zahlendarstellung, die ich mit anderen schätzbaren Angaben einen Aufsatz "Suedosteuropa und die deutsche Kultur" entnehmen kann, der als Beitrag zur Festschrift fuer Praelat Professor Georg Schreiber in wenigen Wochen aus der Feder von Dr. Richard Mai wird. Die Gesamtzahl der rumaenischen Studierenden in Deutschland hat sich vom Wintersemester 1924/(19)25 beginnend Semester um Semester von 495, 505, 395, 485, 521, 544, 658, 580, 698, 674 auf 699 im Winterhalbjahr 1929/(19)30 entwickelt, also fast immer nach aufwaerts bewegt. Bevorzugte Studienfaecher sind Heilkunde, Ingenieurwesen, // Naturwissenschaft, Landwirtschaft, Volkswirtschaft, evangelische Theologie und schliesslich Philologie und Philosophie, wobei bemerkt werden muss, dass die Wahl der praktischen Faecher zu den allgemeinen Ercheinungen des Auslaenderstudiums an deutschen Hochschulen gehoert.

Die Zahl reichsdeutscher Studierender an rumaenischen Universitaeten ist naturgemaess wesentlich geringer. Immerhin haben sich nach Ausweis der rumae(nischen) Universitaets-Statistik im Studienjahr 1928/(19)29 insgesamt 29 Deutsche an der Bukarester Universitaet eingeschrieben. Auch Czernowitz und Klausenburg, die neben Bukarest und Jassy die vier Universitaeten Grossrumaeniens beherbergen, wurden von einigen reichsdeutschen Studenten besucht. Hindernis fuer einen ausgiebigeren Besuch rumaenischer Hochschulen durch reichsdeutsche ist von allem die verschiedenartige Einrichtung der rumaenischen Universitaeten, die nach franzoesischen Muster erfolgte, also nur Jahrgaenge, nicht Semester Kennt und ausserden ein nach Jahren geordnetes Pruefungssystem zugrundelegt. Die rumaenische Regierung foerdert nach Kraeften das Studim in Deutschland durch Verteilung von Beihilfen. Sie gewaehrte 12 Studierenden der Rechte und Volkswirtschaft, 13 Studierenden der Philosophie, einem der Medizin, 19 der tehnsichen Wissenschaften, 4 der Landwirtschaft, 3 der Kunst und 6 sonstigen fuer das Studienjahr 1930/(19)31 Stipendien, zu denen noch einige Stipendien deutscher Stellen an rumaenische Studenten treten.

In Rumaenien selbst bestehen vier Lehrstuehle fuer Germanistik; sie bilden gegebenen Mittelpunkt deutscher Geistespflege und ihre Aufgabe sind, wie ein lehrreiches Buechlein von Karl Kurt Klein "Rumaenische-Deutsche Literaturbeziehungen" Ihnen veranschaulichen kann, mannigfacher und gewichtiger Art. Rumaenisch wird auch an den deutschen Hochschulen von den Vertretern der Romanistik beruecksichtigt; die Universitaet Leipzig unterhaelt ein eigenes Institut fuer rumaenische Sprache, demer kuerzlich verstrubene, um die rumaenische Sprach- und Kulturforschung sehr verdiente und vielseitige Professor Gustav(e) Weigand vorstand. Dem deutsch-rumaenischen Kulturaustausch dienen vor allem auch die Hochschulkurse, die sowohl von deutscher wie von rumaenischer Seite seit einigen Jahren regelmaessig veranstaltet werden. Nikolaus Jorga unterhaelt in Vălenii de Munte eine gutbesuchte Sommeruniversitaet, // in deren Rahmen in regelmaessiger Folge Vortraege aus dem deutschen Geistesleben veranstaltet werden und seit 1919 finden alljaehrlich im August und September in Hermannstadt (Siebenbuergen) unter mitwirkung reichsdeutscher, oesterreichischer und deutsch-rumaenischer Gelehrter Ferienlehrgaenge statt. St(u)dienreisen und allenthalben angebahte Beziehungen zwischen deutschen und rumaenischen Forschern dienen der geneseitigen geistigen Foerderung.

Bemerkenswert fuer den langsamen, aber sincheren Anstieg der Teilnahme am deutschen Geistesgut in Rumaenien sind die Ziffern fuer die Einfuhr deutscher Druckerzeugnisse seit 1927. Aus 10.023 kg. im Jahre 1927 sind 1930–182.513 kg.

geworden. Der Buchverkehr stromt durch etwa 35 Buchhandlungen in allen grosseren Staedten des Landes, von denen einige ausgesprochen deutsches Gepraege zeigen. Der groesste deutsche Buecherei auf rumaenischen Boden befindet sich zu Hermannstadt; es ist eine Stiftung Samuel von Brukenhals und umfasst mehr als 150.000 Werke. Nicht gering ist die Uebersetzungstaetigkeit aus dem Deutschen ins Rumaenische; sie umfasst haupsaechlich das schoene Literatur sowie Jugendschriften und ist in stetem erfreulichen wachsen begriffen. Einige rumaenische Verleger sorgen fuer billige und handliche Uebertragungen deutscher Klassiker und Schriftsteller und das Zeitungswesen hat gleichfalls einen wesentlichen Anteil am deutsch-rumaenischen Kulturaustausch. An deutschen periodischen Schriften erscheinen, abgesehen von den Tageszeitungen, 78 in ganz Rumaenien, darunter wissenschaftlichen und kulturelle Zeitschriften, Kirchenblaetter, Jugendzeitungen und wirtschaftliche Nachrichten. 16 deutschsprachige Zeitungen sorgen auf rumaenischen Boden fuer die Verbreitung der deutschen Sprache und Bildung; sie sind alle kulturdeutsch eingestellt und erfreuen sich teilweise grossen Ansehens.

Aber auch im deutschen Literaturleben spielen einige Rumaenen eine beachtliche Rolle; ich erinnere an die weitverbreiteten und geschaetzte (i)n Werke Panait Istrati's sowie an die Schriften Valeriu Marcu's, der eine erstaunliche Meisterschaft in der deutschen Sprache bekundet und mit Recht gepriesen wird. Musik und Theater erfordern ebenfalls eine kurze Wuerdigung. Angesehene deutsche Musiker sind in Rumaenien von jeher beifaellig aufgenommen worden. Wiederholt haben in lezter Zeit deutsche Musiker Konzerte in Rumaenien gegeben, // darunter Kleiber, Weingartner, Kreisler. Die Jahrhundertfeiern zu Ehren Beethovens und Schuberts fanden ueberall im Lande freudigen Widerhall. Und aus den Zeitungen wird Ihnen bekannt sein, mit welcher Begeisterung unlaengst der Fund einer rumaenischen Rhapsodie im Weimarer Lisztarchiv begruessert wurde.

Die rumaenische Staatsoper in Bukarest hat seit 1919 zehn deutsche Auffuehrungen erlebt, darunter Beethoven, Mozart, Wagner und Strauss. Besser ist das deutsche Schauspiel vertreten. Das Nationaltheater in Bukarest hat seit 1919 zwouelf deutsche Schauspiele aufgefuehrt, darunter Schiller, Goethe, Grillpaezer, Hebbel, Studermann, v(on) Hofmanstahl und Bruckner. Auch das nationaltheater in Klausenburg liess sich die Auffuehrung von 21 deutschen Scheuspielen mit bemerkenswerten Erfolg angelegen sein. Der deutsche Tonfilm beherrscht zu 75 % die rumaenischen Lichtspielbuehnen, was er sicherlich seiner Guete und nicht seiner Beguenstigung zu verdanken hat. Amerikanische und englische Filme werden in deutscher Sprache gezeigt. Der Bukarester Rundfunk gibt fast taeglich Abendkonzerte mit deutscher Musik und zetweise deutsche Opern, auch Konzerte deutscher Choere und vor allem der ausgezeichneten deutschen Liedertafel in Bukarest und anderwaerts. Deutscher Sprachunterricht wird durch Rundfunk erteilt und die Uebertragungen deutschsprachiger Sender auf die Bukarester Welle gehoeren zu den Alltaeglichkeiten.

Ich bin mir bewusst, dass meine Ausfuehrungen, denen vor allem die Vergleiche mit den rumaenischen Geistesbeziehungen zu anderen Laendern, besonders zu Frankreich fehlten, nur in ungefaehren Umriessen Erkennen lassen, wie sich seit dem Weltkrieg die deutsch-rumaenischen kulturellen Verbindungen gestaltet haben. Bei aller Vorsicht in der Beurteilung wird man erkennen muessen, dass die Notwendigkeit wechselseitiger Geistespflege immer deutlicher und nachhaltiger erkannt wird und zu Massnahmen fuehrt, die in einen maehlichen Ausbau dieser Geistesbeziehungen liegen. Wennes mir erlaubt ist, von mir die deutsche Gesamtheit zu schliessen, so darf ich der Hoffnung Ausdruck verleihen, dass gegenwaertige rumaenische Ministerpraesident und Unterrichtsminister,

Rektor der Bukarester Universitaet, Nicolaus Jorga solcherlei Bestrebungen mit der ganzen Ktaft und Macht seiner ungewoehnlicher Persoenlichkeit zu foerdern bereit ist. //

In einem Aufsatz "Rumaenisch-deutsche der Kulturbeziehungen" in der Rumaeniennummer des "Voelkermagazins" schliesst der Bukarester Gelehrte Tudor Vianu seine Betrachtungen mit folgenden Worten: "Die deutsch-rumaenischen Kulturgrenzen erstrecken sich sichelich ueber grossen Entfernungen und entwickeln sich in derart vielen Windungen, das ihre Feststellung sich der Forschung als ein bedeutungsvoller und vielseitiger Gegenzand erweisen koennte. Teilweise Beitrage bezeichnen jetz schon den den Weg, der hierfuer einzuschglangen waere, doch fragen wir uns, wer der Mann sein wird, dem es gelingen soll, mit einer einzigen und grossen Gebaerde diese weitlaeufig hinschlaengelnde Kurve nachzuzeichnen und fuer immer klarzulegen". Wenn unter den lebendigen geistigen und politischen Fuehrern Rumaeniens einer dieser Aufgabe gewachsen sein sollte, so kann es nach meinem Dafuerhalten nur Nikolaus Jorga sein, dessen universales Wissen und weitausgreifende Gelhrsamkeit mit am ersten den Nutzen zu erkennen vermag, der sich aus einer Vertiefung und Verbreiterung der rumanisch-deutschen Kulturbeziehungen fuer beide Voelker in segensreichen Ausmas ergeben muss.

Jorga, der als Schueler Karl Lamprechts sich auf der Leipziger Universitaet den Doktorhut holte und zwei seiner wichtigsten Werke, naemlich die *Geschichte des osmanischen Reiches* und die *Geschichte des rumaenischen Volkes* in der deutscher Sprache verfaste, hat zwar bisher noch nicht, wie er es fuer fast alle anderen europaeischen Staaten tat, eine Geschichte der deutscher-rumaenischen Besieungen geschrieben, aber auf Grund seiner umfassenden geschichtlichen Studien, mit denen er in mehr als 800 grosseren Arbeiten und mehr als 10.000 Aufsuetzen unsere Kenntnis vor allem Suedosteuropa und vorzueglich seiner rumaenischen Heimat in ungeahntem Masse erweiterte und befruchtete, Jorga vermag nicht zuletzt als ueberlegter und weitausschauender Staatsmann die Tragweite und die Bedeutung geistiger Wechselbeziehungen zwischen Rumaeninn und Deutschland zu ermessen. Aus muendlichen Eroerterungen in Athen und aus einem anregenden Breifwechsel mit diesem rastlosen Geist glaube ich seine Bereitwilligkeit, an dieser wichtigen Aufgabe fuehrend und richtungsweisend sich zu betaetigen, schliessen zu duerfen.

Ich wuesste als Deutscher und als Verehrer seiner wissenschaftlichen Wirksamkeit // meine Gruesse und meine Wuensche zu seinem 60. Namenstag am 6. Dezember in keine bessere Form zu kleiden als in den Ausdruck meines zuversichtlichen Glaubens dass Nikolaus Jorga in hoffentlich noch vielen Jahren ungebeugter Schffenslust und unverminderten Tatendrangs sich mit dem jugendlichen Feuer und dem belebenden Eifer seiner Personalichkeit fuer die Erstarkung deutsch-rumaenischer Geistesbeziehungen einsetzen moege, zu Nutz und Frommen beider Voelker!

(Copie dactilografiată, ataşată adresei nr. 335/5.XII.1931, vezi doc. nr. VI)

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 393 (1932), ff. 28–37.

VIII. „*Deutsche Allgemeine Zeitung*“ despre conferința lui Franz Babinger

DEUTSCH LAND UND RUMÄNIEN

Prof(essor) Babinger über die geistigen Beziehungen beider Länder

Der bevorstehende 60. Namenstag des rumänischen Ministerpräsidenten Prof(essor) Iorga war für die "Deutsche Welle" der willkommene Anlass um ihre Hörer

am Donnerstag nachmittag über die geistigen Beziehungen zwischen Deutschland und Rumänien und die ausserordentliche Persönlichkeit von Prof(essor) Nicolaus Iorga zu unterrichten. Für den Vortrag war der Berliner Universitätsprofessor Dr. Franz Babinger gewonnen worden, der Rumanien genau Kennt und mit dem Ministerpräsident rege wissenschaftliche und persönliche Beziehungen unterhält.

Prof(essor) Babinger gab in groszen Linien einen Ueberblick über die geschichtliche Entwicklung der wechselseitigen Kultureinflüsse und des geistigen Austausches zwischen beiden Völkern, einer Entwicklung, die in das 12. Jahrhundert zurückreicht und besonders durch die Ansiedlung hochentwickelter deutscher Volksgruppen in Rumänien gelennzeichnet wird. Der Vortragende die regen literarischen Beziehungen zwischen beiden Ländern und gedachte der gegenwärtigen Wertschätzung, die das künstlerische Schaffen auch auf anderen Gebieten in beiden Ländern genieszt. Der Weltkrieg habe den kulturellen Austausch zwischen Deutschland und Rumänien beträchtlich eingeschränkt. In den letzten Jahren man jedoch mit Genungtuung eine fühlbare Wiederbelebung feststellen. Besonders werde in Deutschland der Wachsende Besuch deutscher Hochschulen durch rumänische Studierende freundlich begrüzt. Man müsse hoffen, dasz diese Entwicklung anhalte, wozu eine stärkere Berücksichtigung der Deutschen Sprache im rumänischen Schulunterricht wesentlich beitragen könne.

Die Persönlichkeit des rumänischen Ministerpräsidenten Prof(essor) Iorga biete die Gewähr, dasz die rumänische Regierung der Bedeutung Kultureller Fragen auch künfting die gröszte Aufmerksamkeit zuwende. Zahlreiche Fäden berbäden die deutsche Wissenschaft mit Prof(essor) Iorga, der als Student Schüler des Bekannten Leipziger Historikers Lamprecht war. Nur mit Staunen und Bewunderung könne man das rastlose Schaffen von Prof(essor) Iorga, dessen Geist die weitesten Gebiete der Wissenschaft und des öffentlichen Lebens umspanne, verfolgen.

(Original, decupaj din ziarul „Deutsche Allgemeine Zeitung“, Berlin, 4. XII. 1931. ataşat adresei nr. 335/5.XII.1931. vezi *supra* documentele nr. VI și VII).

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 393(1932), f. 38.

IX. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Hochverehrte Exzellenz,

gibt es eine Monografie über Vasile Lupu die von allen die letzten Regierungsjahre (1652/3) des Moldau-habe Ihre eignen Einzeluntersuchungen über Vasile Lupu in den „Analele Academiei Române“ natürlich alle durchgeschen. Ich brauche indessen eine Sonderstudie über den Sturz und über die ihm verangehenden Ereignisse.

Vergeblich habe ich mich behmüht, Ihre folgenden Schriften zu erlangen: *Les voyageurs orientaux en France* (Paris, 1927); *Les voyageurs Francais dans l'Orient européen* (1928) und die Fortesetzung dazu. Ferner, ebenfalls nirgendwo aufzutreiben, die folgenden Arbeiten: *Aventuriers orientaux en France* und *Un nouvel aventurier oriental en Occident*.

Meine verschiedenen Arbeiten, darunter mein Buch *Das Archiv des Bosniaken Osman Paşa*, sie alle während Ihrer Ministerpräsidentenschaft erschienen sind, haben Sie hoffentlich erhalten.

Mit verehrungsvollen Emfehlungen verbleibe ich Ihr ganz ergebener

Berlin, am 29.(0)1.(19)33.

F. Babinger

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger, pe verso unei cărți poștale; pe fața acesteia, în stânga sus:) Dr. Franz Babinger, Berlin W 15, Bergeuzer Str. 4. (*Idem*, în stânga jos; în dreapta, adresă dactilografiată:) À Son Excellence Monsieur le prof(eseur) Dr. Nic(olas) Iorga, ancien president du Conseil, Boulevard Bonaparte, 6, Bukarest (București), Rumänien.

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 401 (1933), ff. 143–143v.

X. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Prof. Dr. Franz H. Babinger

Berlin, W 15, am 2. Mai 1935,
4, Xantener Strasse

Hochverehrte Exzellenz,

Professor Sir E. Denison Ross, Direktor der School of Oriental Studies in London, sandte mir gestern eine Depesche folgenden Inhalts: "Comunicate immediately professor Iorga Bucharest".

Da ich mittlerweile keine weitere Nachricht von ihm habe, andererseits keine Zeit verlieren möchte, folge ich diese Anregung, wenschon ich nicht weiss, un was es sich handelt.

Ich nehme an, dass Sie so oder so inzwischen erfahren haben, dass man meine Professor aufgehoben hat, und zwar am 1. April 1934.

Mit verehrungsvollen Grüßen Ihr ergebenster

Franz Babinger

Monsieur le professeur Nicolae Iorga, ancien president du Conseil, Șos. Bonaparte, nr. 6, Bucarest, S.3.

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger).

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 416 (1935), f. 22.

XI. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Berlin, W.15, am 5.Mai 1935
4, Xantener Strausse

Hochverehrte Exzellenz,

mein verehrter Freund und Gönner Sir E. Denison Ross hat mir mittlerweile aus London eine nähere Erklärung der Ihnen gemeldeten Depesche von 1. Mai gegeben. Aus ihr ersehe ich, dass Sir Denison Kürzlich mit Ihnen in Bukarest zusammentraf und dass Sie dabei ausführlicher sich über mich unterhalten haben: "We both came to the conclusion that you might do very useful work in connection with his research institute, and he authorised me to write and ask you to put yourself into communication with him", so lautet die entscheidende Stelle in seinem Brief.

Ich darf also aus diesem Schreibenschliessen, dass Sie mich als alten Verehrer und Bewunderer Nicht vergessen haben und sich erboten haben, von meinen Diensten Gebrauch zu machen. Dass die Umstände mich zwingen, mich nach einer anderen Betätigung umzuschauen, hat Ihnen Sir Denison wohl auseinandergesetzt. Ich bin gern bereit, mich zu Ihrer Verfügung zu stellen und ich habe, wie Sie sich denken können, den Wunsch baldmöglichst nach Bukarest oder sonstwohin zu kommen, um mit Ihnen die Möglichkeiten meiner Verwendung zu besprechen. Ich möchte aber einerseits nicht ungelegen kommen und wissen, ab Sie derzeit in Bukarest zu erreichen sind, andererseits ist meine materielle Lage im Augenblick leider nicht so, dass ich die Spesen einer rumänischen Reise ohne weiteres auf

mich nehmen kann, ganz abgesehen davon, dass die Beschaffung der Devisen für eine solche Fahrt such als nahezu unmöglich herausstellen könnte.

Darf ich mir also die Anfrage erlauben, ob und unter welchen Umständen sich die Möglichkeit einer solchen persönlichen Rücksprache ergeben kann.

Auf jeden Fall möchte ich Ihnen heute schon aufrichtig dafür danken, dass Sie mir die Möglichkeit zu schaffen beabsichtigen, meine jährlings unterbrochenen Studien wieder aufzunehmen und zum Segen der Wissenschaft, wie ich hoffen darf, weiterzuführen.

Vielleicht haben Sie die Freundlichkeit, mir in einem eingeschriebenen Brief Ihre Ansichten mitzuteilen und mir vor allem einen Rat zu geben, wie ich mich mit Ihnen persönlich über die ganze Angelegenheit, die sich einer brieflichen Erörterung entzieht, besprechen kann.

In grösster Hochschätzung und Ergebenheit verbleibe ich

Ihr

Franz Babinger

Herrn Ministerpräsidenten a.D. Professor Dr. Nicolae Iorga,
Șos(eaua) Bonaparte, 6, Bukarest, S.3.

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui F. Babinger).
BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 416 (1935), f. 263.

XII. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Hochverehrte Exzellenz,

es wird die interessieren zu wissen dass ich hier in Stettin einige sehr interessante Entdeckungen auch in Zusammenhang mit Georg Ștefan, dem Moldauer Voivoden gemacht habe. Der Reisebereich des Hildebrandt ist noch interessant und must herausgegeben werden. Ich reise morgen (S/ine/ T/em pore/) nach Bukarest zurück. Meinen dorthin zu Neujahr verichteren Brief haben Sie wohl erhalten.

Ihr ganz ergebener

F. Babinger

Stettin, (0)7. (0)5.(19)35.

(Original, text autograf al lui Babinger pe *verso* unei cărți poștale; pe fața acesteia, în stânga sus, adresa expeditorului:) F. Babinger. București III. Str. Jules Michelet 25. (În dreapta, adresa destinatarului:) Monsieur le professeur N. Iorga, aux soins de l'École Roumaine Fontenay-aux-Roses, Frankreich.

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 422 (1935–1937), ff. 244–244v.

XIII. C.I. Karadja către Nicolae Iorga

„(...) Ieri am avut o conversație cu prietenul nostru (Fr. Babinger). Este doritor a Vă servi. Nu poate trăi însă cu 5–6.000 Lei. Ar cere vreo 12.000 Lei, cu înțelegerea ca suma să fie plătită lunar și în mod anticipat, prima lună fiindu-i plătită imediat la sosire, deoarece nu poate aduce bani cu sine, din cauza regimului devizelor. Ar mai cere, dacă e posibil, un (permis de călătorie) permanent pe C.F.R., ceea ce ar fi în interesul lucrului, deoarece ar dori să facă cercetări mai ales în Dobrogea, inventariind pietrele cu inscripții, manuscrisele orientale ce s-ar găsi etc. etc. Ar fi înțeles ca prietenul nostru să stea la noi cel puțin un an, afară de câteva scurte vizite ce ar face soției D(omniei)-sale

în străinătate în timpul vacanțelor. Aceasta nu se poate spune însă în mod oficial, din cauza dificultăților ce ar întâmpina atunci în țara lui, chestiuni de pensie etc. etc. În mod oficial ar fi invitat *numai temporar* „Professeur agrégé” la Institut și ar trebui să primească o invitație oficială în acest sens. Nu pot să Vă dau amănunte mai precise într-o/! scrisoare care merge prin poștă pentru cauze ușor de înțeles.

Voi fi însă în Țară la sfârșitul lunii Iunie și veți primi între timp *prin curier* o scrisoare mai amănunțită și un program precis de lucru ce va întocmi prietenul nostru (Babinger) în scris.

Doresc a ști *când ați dori* ca să fie (Babinger) la București. Ar fi eventual gata a veni pe ziua de 1 Iulie (1935). Sper că aceste propuneri vor găsi aprobarea D(umnea)-voastră.

Al D(umnea)-voastră sincer devotat,

Karadja

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Karadja; în stânga jos, scris de mână:) 20 Brandeburgische Strasse, Berlin, Wilmersdorf, 20/5/1935.

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 419 (1935), ff. 267–267v.

XIV. C.I. Karadja către Nicolae Iorga

„(...) Despre prietenul Prof(esor) B(abinger) sper că veți fi primit scrisoarea mea amănunțită. Berlin, 24 Mai 1935. Karadja.”

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Karadja)

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 419 (1935), ff. 92–92v.

XV. Franz Babinger către C.I. Karadja

Berlin, W.15., am 23. Juli 1935,
4, Xantener Strasse

Sehr verehrter Herr Generalkonsul,

entschuldigen Sie gütigst, dass ich den letzten Kuriertermin habe verstreichen lassen: ich war um den 15. herum dermassen mit allen möglichen Abhaltungen belastet, dass er mir beim besten Willen nicht möglich wurde, zu Ihnen zu Kommen und die von Prof(essor) Iorga gewünschten Bedingungen mit Ihnen durchzusprechen und zu formulieren. Ich bin nun aber endlich etwas entlastet, wenn auch in den nächsten Wochen noch allerlei Erledigungen meiner harren. Ich komme bestimmt noch in dieser Woche, am liebsten an einem Abend zu Ihnen, und verspreche Ihnen, dann die ganze Angelegenheit für die nächste Kurierpost fertigzustellen. Ich bitte Sie recht sehr, mich bei Prof(essor) Iorga wegen der ungewolten Verzögerung zu entschuldigen und ihm zu sagen, wie sehr ich mich freue, wieder wissenschaftlich tätig zu werden.

Was meine Reise nach Bukarest anbelangt, so wüsste ich gern, zu welchem Termin sie Prof(essor) Iorga am gelegesten wäre, damit mich demnetsprechend einrichten kann. Ich bin mit den Ferienverhältnissen u(nd) s(o) w(eiter), in Rumänien nicht hinreichend vertraut.

Ich erlaube mir, Sie morgen vormittag in der gesandtschaft anzurufen, um mit Ihnen eine Stunde zu verabreden, zu der wir ausser jener Angelegenheit noch diese und jene gemeinsame wissenschaftliche Problem besprechen können.

Mit den besten Empfehlungen verbleibe ich

Ihr ergebenster

Herrn Generalkonsul C.I. Karadja
20, Brandenburgische Strasse
Berlin-Wilmersdorf

F.H.Babinger

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger)
BAR, *Corespondența N. Iorga*, vol. 417 (1935), f. 17.

XVI. *Contractul incheiat între Franz Babinger și Nicolae Iorga*

Berlin, W.15, am 18. August 1935
Bukarest, am.....August 1935

V E R T R A G

Zwischen Herrn Ministerpräsident a.D. Univers.-Prof.Dr. in Bukarest als Direktor des Institutes für Südosteuropäische Geschichte und Herrn Prof. Dr. Franz Babinger in Berlin wird folgender Vertrag abgeschlossen:

I

Herr Prof. Dr. Franz Babinger tritt ab 1. Oktober 1935 zünachst auf Dauer eines Jahres in die Dienste des Institutes für Südosteuropäische Geschichte in Bukarest. Festsetzung des Aufgabenkreises, der vor allem die Erforschung der Türkenzeit auf dem Balkan betreffen soll, bleibt einer persönlichen Rücksprache vorbehalten. Der Antritt braucht erst in der zweiten Oktoberhälfte zu erfolgen. Während der Hochschulferien steht es Prof. Babinger frei, über seine Zeit nach Gutdünnden zu verfügen und zur Abwicklung seiner persönlichen Angelegenheiten nach Deutschland zu reisen.

II

Als Vergütung wird Professor Babinger *im voraus* der Betrag von 15.000 (fünfehtausend) Lei *ohne Abzug* angewiesen. Etwaige anfallenden Steuern und sonstige Abgaben hinsichtlich dieser Vergütung trägt das Institut.

III

Professor Babinger erhält für das vierte Vierteljahr 1935 (Monate Oktober bis Dezember) sowie für das Jahr 1936 eine Freikarte auf den Rumänischen Staatsbahnen (C.F.R.) zur Ausführung wissenschaftlicher Studienreisen vor allem in der Dobrudscha und in den von Turken besiedelten Gabetien des Königreiches.

IV

Dieser Vertrag erneuert sich um ein weiteres Jahr, falls er nicht von einem der vertragschliessenden Partner spätestens am 1. Juli 1936 gekündigt wird.

N. Iorga

Franz Babinger

(Original, text dactilografiat, cu semnăturile autografe ale lui Iorga și Babinger; în colțul din stânga sus, cifra romană:) III. (A fost publicată doar o fotocopie format mic, puțin lizibilă, a acestui document în setul documentar inedit *Din viața și activitatea lui Nicolae Iorga*, în „Revista Arhivelor”, anul XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3/1971, p. 466, București.)

ASB, *fond Ministerul Educației Naționale*, d. 729/1938, f. 10.

XVII. *Ministerul Afacerilor Străine către Nicolae Iorga*

Romania
 Ministerul Regal al Afacerilor Străine
 Direcțiunea Afacerilor Administrative
 și Consulare

București, 24 August 1935
 Nr. 49.105

Domnule Președinte,

S-a primit de la Legațiunea noastră din Berlin o scrisoare adresată Excelenței Voastre de către D-l Profesor Dr. Franz Babinger, cu mențiunea de Vă fi remisă „în mână”.

Cum la domiciliul Excelenței Voastre s-a spus că Vă veți înapoia în capitală numai peste zece zile, am onoarea a Vă ruga să binevoiți a-mi face cunoscut cui urmează să predați acea scrisoare sau dacă se poate aștepta întoarcerea Excelenței Voastre.

Primiți, Vă rog, Domnule Președinte, asigurarea prea înaltei mele considerațiuni.

p.Ministru,
 (s.s.)indescifrabil

Director,
 (s.s.)indescifrabil

Domniei-Sale, Domnului Profesor N. Iorga
 Fost Președinte al Consiliului de Miniștri, Vălenii de Munte

(Original. text dactilografiat; în stânga sus, sub antet, scria de mână cu creionul:) Urgent!
 BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 420 (1935), f. 220.

XVIII. *Franz Babinger către Nicolae Iorga*

Legațiunea Regală a României
 Berlin

Hiermit bestätige es den Empfang der Urschrift meinen mit Herrn Professor Dr. N. Iorga am 18. Aug(ust) 1935 abgeschlossen Vertrages.

Berlin, 5. Sept(ember) 1935

Fr. Babinger

(Original. text autograf al turcologului german)
 BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 415 (1935), f. 225.

XIX. *Franz Babinger către Nicolae Iorga*

Berlin. W.15, am 12. Septembr1935,
 4, Xantener Strasse

Hochverehrte Exzellenz,

Inzwischen haben ich das freundliche Einladungsschreiben sowie den von Ihnen unterfertigten Vertrag erhalten und ich beeile mich Ihnen meinen Dank dafür zum Ausdruck zu bringen, dass Sie mir die Möglichkeit geben, wenigstens für die nächsten Monate wissenschaftlich zu arbeiten und die fast entwöhnten Studien hoffentlich zu Nutz und Frommen unserer Wissenschaft wieder aufzunehmen.

Ich habe die Absicht, um den 8. Oktober herum nach Bukarest zu reisen. Darf ich fragen, welches meine Aufgaben während der nächsten Monate sein werden, damit ich vor allen mich mit der notwendigen Literatur aus meiner Bücherei versche. Sie umfasst

rund 8.000 Bände und ich will fürs erste nur das notwendigste mitnehmen. Was sich in der Folge als wichtig herausstellen sollte, werde ich beim nächsten Urlaub mitnehmen.

In diesen Tagen beschäftigte mich lebhaft die Frage der türkischen Auswanderer aus Rumänien. Türkischen Blättern zufolge sollen im Laufe des Herbstes, auf jeden Fall vor Beginn des Winters, insgesamt 50-60.000 *göçenler* (Auswanderer) aus Rumänien nach der Türkei verfrachtet und dort angesiedelt werden. Es erscheint mir ungemein wichtig, vorher einen Ausschluss zu bilden, der diese Türken, ehe sie in alle Winde zerstreut werden, auf ihre Ueberlieferungen, sprachlichen Merkmale und allemfallsige literarische Denkmäler hin untersucht. Es war ein nicht wieder gut zu machender Fehler, dass man seinerzeit beim griechisch-türkischen Bevölkerungsaustausch auf diese Fragen nicht geachtet hat. Der Völkerbund hätte die Pflicht gehabt, hier eine Kommission einzusetzen, um wenigstens kartographisch diese Völkerwanderung zu erfassen. Man hat zwar, wie ich aus einem nicht grade tiefeschürfenden Artikel von E. Pittard in der „Revue des Études Balcaniques“ ersehe, den Fragen nach der Herkunft und der Geschichte der Turkstämme auf balkanischen Boden wieder Aufmerksamkeit zugewendet, auf das Mass reicht nicht aus, auch nur die wichtigsten Probleme zu klären. Es wäre eine wirklich schöne und dankbare Aufgabe für die rumänische Wissenschaft, den türkischen Auswanderern die oben kurz umrissene Aufmerksamkeit zu schenken und es versteht sich von selbst, dass ich meine bescheidne Kraft sogleich zur Verfügung stellen will. Der türkische Gesandte in Bukarest, Hamdullah Subhi Bej (jetzt: Tanriöver) hat als hemaliger Unterrichtsminister, mit dem ich 1926 in Angora mich lang unterhalten konnte, ganz gewiss Verständnis für solche Fragen und ich erlaube mir die Anregung zu geben, mit ihm in dieser Sache Rücksprache zu nehmen.

Ich werde mir gestatten, wegen meiner Ankunft in B(ukarest) noch genauere Mitteilungen folgen zu lassen.

Mit nochmaligem Dank für die mir bekundete Anteilnahme an meinem Schicksal verbleibe ich Eurer

Exzellenz ergebenster
Franz Babinger

(Original. text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger)
BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 415 (1935), f. 152 (scrisoarea nr. 152).

XX. Franz Babinger către Nicolae Iorga

Berlin, W.15, am 1. Oktober 1935,
4, Xantener Strasse

Hochverehrte Exzellenz,

mit aufr(ichtig) Dank bestätige ich Ihnen Ihren freundlichen Brief sowie den richtigen Empfang des mir von Herrn Generalkonsul Karadja behändigten Betrags. Meine Vorbereitungen zur Reise sind bereits soweit abgeschlossen, dass ich spätestens Ende kommender Woche werde starten können. Ich habe hier sehr viele zeitraubende und lästige Obliegenheiten zu erfüllen, die aber glücklicherweise soweit abgeschlossen sind, dass ich meine Abfahrt für die nächste Woche fest werde setzen können. Ich habe die Absicht, nach Krakau zuzubringen, wo ich mit Herrn T. Kowalski wegen der Drobrudza-Tataren mich unterhalten möchte: er ist weitaus der beste Kenner der

dortigen sprachlichen Verhältnisse und es ist zu bedauern, dass er seine bisrigen Untersuchungen lediglich auf die bulgarische Seite des Deli Orman erstreckt hat. Den Artikel DELI ORMAN in Ergänzungsband der *Enzyklopädie des Islam* empfehle ich besonderer Beachtung.

Ich werde mir erlauben, den genauen Tag meiner Ankunft noch mitzuteilen und verbleibe in grösster Hochschätzung

Ihr ganz ergebener

Franz Babinger

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger)

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 415 (1935), f. 229.

XXI. *Franz Babinger către Nicolae Iorga*

GRAND HÔTEL LAFAYETTE

Grand Hôtel

Tel.: 3.3410; 3.3418; 3.3419.

Zimmer 251

Bucarest

Roumanie

(16 octombrie 1935)

Hochverehrte Exzellenz,

ich bin heute morgen in Bucarest eingetroffen und wusste leider nicht, dass Königs Geburtstag ist. Auf jeden Fall habe ich keinen Versuch unternommen. Sie aufzusuchen, da Sie, wie man mir sagte, in Sinaja seinen.

Der Zweck dieser ist, Sie zu bitten, mir für morgen eine Stunde zu bezeichnen, zu der ich Sie aufsuchen kann.

Ihr ganz ergebener

Franz Babinger

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger)

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 417 (1935), f. 236.

XXII. *Franz Babinger către Nicolae Iorga*

Bucarest, am 21.10.1935,

Grand Hotel, Zimmer 251.

Hochverehrte Exzellenz,

aus Constanța soeben zurückgekehrt sende ich Ihnen mit bestem Dank den mir zur Verfügung gestellten Dauerausweis der Navigațiunea Călătorie Română (sic!) wieder zurück. Herr Minister Nistor hat die grosse Freudlichkeit gehabt, mir inzwischen die Aufenthaltsbilligung zu erteilen, da ich ja nach sieben Tagen kein Recht mehr gehabt hätte, auf rumanischem Boden zu weilen.

Am 1. November habe ich die Absicht über PROBLEME DER ISLAM-FORSCHUNG IN SÜDOSTEUROPA MIT BESONDEREM BEZUG AUF RUMÄNIEN zu sprechen, was hoffentlich Ihren Beifall finden wird.

Ferner bin ich dabei, eine vor drei Jahren begonnene, durch die Ereignisse aber jäh unterbrochene Arbeit *Un observator englez asupra României din epoca lui Vasile*

Lupu (1652) für die Rumänische Akademie vorzubereiten, wobei ich nicht ohne Absicht an den Titel einer akademischen Abhandlung aus Ihrer eignen Feder anknüpfe. Mein Engländer war im Herbst 1652 in Rumänien, also wenige Monate vor Paul von Aleppo. Ich hoffe, dass allerlei Neues über Hof und Land Vasile Lupu's zum Vorschein gebracht wird. Die Arbeit wird freiklich rund 3 bis 4 Bogen Umfang haben.

Ihr ganz ergebener

Franz Babinger

(Original. text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger)

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 417 (1935), f. 248.

XXIII. *Franz Babinger către „domnișoara Iorga” (probabil Liliana N. Iorga)*

Bucarest III, le 30 Nov(embre) 1935

Strada Jules Michelet, 25.

Mademoiselle,

M(onsieur) le professeur Iorga a bien voulu m'offrir à titre de prêt le livre de Ivan Dujčev, *Arvvisi di Ragusa*, Rome, 1935.

Je vous prie, en consequent, de le remettre à M(ademoiselle) Georgescu ou à son mandataire aussi tôt que possible.

Agréez, Mademoiselle, l'assurance de mes sentiments distinguées,

Franz Babinger

J'ai cherché en vain les fascicules mentionnés sur la fiche ci-annexée du „Buletin de l'Institut S.E.O.” et de la „Revista Istorică”. En cas que vous en auriez quelques doubles je vous prie ardemment de me les faire parvenir à la même occasion.

F(ranz) B(abinger)

(Original. text dactilografiat pe o carte poștală, cu semnătura autografă a lui Babinger)

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 418 (1935), f. 90.

XXIV. *Franz Babinger către Nicolae Iorga*

Hochverehrte Exzellenz,

wie ich erst gestern erfuhr, hat der Priester A. Ursăcescu in Huși in no. 212 des „Universul” vom (0)3.(0)8.(19)36, Seite 8, eine sehr interessante Nachricht über den Familiennamen des Vasile Lupu veröffentlicht. Man sollte aber nunmehr den slavischen Text des **Kelches** und der **nebedernița** im Kirchlichen Museum zu Huși herausgeben, am besten mit einer Fotografie der beiden Inschriften. Ich muss gestehn, dass mir seit Monaten bekannt war, dass Vasile Lupu sozusagen ein geborner Coci war. Ich habe darüber mit Dr. S(ever) Zotta korespondiert (im April, denke ich), aber er konnte mir nicht weiterhelfen. Es muss also noch andere Quellen geben, die bekunden, dass der Familienname des Vasile Lupu „Coci” gewesen ist. Wie aber der Verfasser dazu kommt, zu behaupten, dass der Familienname „Coci”: „ne arată destul de lămurit că el (d.i. Vasile Lupu) a fost de origină Aromân și nu Grec” hat er leiden nicht verraten. Koçi heisst auf albanisch „der Rote”. Ich weis wohl, dass Cociu ein häufiger Name in

Romänien ist, aber dass alles sagt mir zu wenig. Sie haben selbst überall griechische Herkunft angenommen und ich habe diese Frage in meiner kleinen Arbeit, die ich Ihnen gestern zusandte, offen gelassen, Vielleicht darf ich meinen Vorschlag wiederholen, sie französisch im „Buletin“ herauszugeben? Leider musste ich Herrn Lascaris donner sur les ongles. Er hat sich brielich wegen dieses unfairen Benehmenes entschuldigt und Wiedergutmachung // versprochen, seine „torts“ (wie er schreiben?) zu reparieren. Wie er sich das vorstellt, wenn? ich nicht. Ich bedaure diesen Vorfall um sowie? mehr, als ich H(er)m L(ascaris) in Bucarest sehr vertragen? voll entgegenkam.

Verhrungsvolle Grüsse Ihre ganz ergeben

Fr(anz) Babinger

Berlin, W. 15, am 24.(0)8.(19)36.

Xantener Strasse 4.

Auf jeden Fall sollte die interessante Notiz im "Universul", aus der unter andermal auch hervorgeht dass V(asile) L(upu) 7139 velvornic wurde und vorher hatman und pârcălab in Suceava gewesen ist, gerettet werden! F(ranz) B(abinger)

(Original, text dactilografiat, pe o carte poştală, cu semnătura autografă a lui Babinger; pe verso, în dreapta sus:) Excelenței-Sale d(omnu)-lui profesor Nicolae Iorga, Vălenii de Munte, Romänien.

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 423 (1936), f. 29.

XXV. Franz Babinger catre Nicolae Iorga

Hochverehrte Exzellenz,

obschon ich in etwa zwei Wochen hoffe wieder in Bucarest zu sein, möchte ich doch nochmals wegen des Koçi-Namens Ihnen schreiben. Man sollte die beiden Inschriften verschenen Gegenstände schleunigst fotografieren und die Tatsachen mitteilen. Ich bin nicht, ob nach dem, was mir Herr Caragea hier erzählt hat, der Verfasser jenes Artikels im "Universul" nr. 212 vom (0)3.(0)8.(19)36, S(eite)8 allzu ernst genommen werden darf, wenn auch kaum zu bestreiten ist, dass Vasile Lupu's Familiennamen Cotzi, Koçi o.ä. gewesen ist. Ich dachte mir schon, ob er dann nicht etwa mit dem postelnic Kotzi, der unter Michael dem Tapferen lebte und recht gut der Zeit nachf ein Onkel des V(asile) L(upu) gewesen sein könnte, verwandt ist. Sie haben diesen Kotzi(mit Recht) als Griechen bezeichnet (*Gesch/ichte/ des rum/änischen/ Volkes*, II, 52). Man sollte diesen Dingen nachgeben und ich hoffe, dass Sie in der Akademie diese Frage in Zusammenhang mit den Gegenständen im Museum zu Huși bald behaldeln werden, damit diese Frage geklart ist und endlich einmal eine Monographie über Vasile Lupu entstehen kann. Durch zufall fand ich eine zwar gedruckte, aber, wie es scheint, bisher völling unbeachtete *Relation des provinces de Moldavie et de Valachie*, geschrieben wenige Monate nach der Einsetzung Antonie-vodă Rosetti's (Mai 1676), mehr als 30 Oktavseiten stark und höchst interessant. Vor allen ist die einsetzung eines Voivoden der Moldau genau beschrieben, desgleichen// lași. Ich möchte gern wissen, was Ihnen als Quelle für die lebendige Schilderung der Thrombesteigung eines Moldaufürsten in Ihrer *Gesch(ichte) des rum(änischen) Volkes*, II, 40–43 gedient hat. Leider habe ich hier Cantemir nicht zur Hand.

Mit verehrungsvollen Grüssen

Irh ergebenster

Franz Babinger

30.(0)9.(19)36.

Berlin, W.15, Xantener Strasse 4.

(Original. text dactilografiat pe o carte poștală. cu semnătura autografă a lui Babinger. In partea dreaptă:) Excelenței Sale D(omnu)-lui profesor Nicolae Iorga. Casa Iorga, Vălenii-de Munte, România.

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 423 (1936), f. 28.

XXVI. *Franz Babinger către Nicolae Iorga*

derzeit Wurzburg (Bayern)
am 14. Mai 1937,
Dürerstrasse 5.

Hochverehrte Exzellenz,

meine Abreise nach Bucarest verzögert sich leider um einige Tage, da ich vorher noch einem Umzug nach einer neuen, verkleinerten Wohnung durchführen muss, was mit einer Belastung von rund 8.000 Büchern keine kleine Aufgabe ist. Ich sehne mich ordentlich nach Bucarest zurück, wo ich allerlei Arbeiten begonnen habe, die hoffentlich Ihnen Beifall finden werde. Hier bin ich, wie ich mir einbilde, der Urschrift der *Chronik Ștefans des Grossen* auf die Spur gekommen. Das wird sich in wenigen Tagen herausstellen. Die seinerzeit angekündigte Studie über Mircea den Grossen und die Türken habe ich an Hand meiner Bücher weiterertreiben können: sie wird, so denke ich, im Juli zu Ende kommen.

Es wäre mir sehr angenehm, wenn ich meine Vorlesungen noch im Juni abhalten könnte, da heuer durch den Ausfall so vieler Wochen während der Hochshulsperre nur ein Teil der Aufgabe erledigt werden konnte. Hoffentlich gelingt es, einmal eine kleine Bibliothek einzurichten, die die wesentlichsten Quellenwerke zur osmanischen Geschichte vereinigt. Ich wünsche das sehr, da mir alles daran liegt, die Turkologie in Bucarest auf einen festen Grund zu setzen.

Cocoș erzählte mir kurz vor meiner Abreise, dass Sie wünschten, ich solle den bibliographischen Teil der "Revista Istorică" übernehmen. Ich Folge natürlich einer solchen Aufforderung sehr gern, glaube aber, dass man, um die laufenden Zeitungen und Zeitschriften Südosteuropas nach Material durchzusehen auch ausserhalb Bucarest von Zeit zu Zeit arbeiten musste. Ich werde mir erlauben, gleich nach meiner Ankunft mit Ihnen dieses Programm durchzusprechen.

Mit verehrung vollen Grüßen verbleibe ich, hochverehrte Exzellenz,

Ihr ganz ergebener

Franz Babinger

(Original. text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger)

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 427 (1937), f. 275.

XXVII. *Franz Babinger către Nicolae Iorga*

17.V.1937.

derzeit Wurzburg, Durerstrasse 5

Hochverehrte Exzellenz,

wenige Studen nach Abgang meines Briefes fand ich unter meinen Papieren, die Vorarbeiten zu meiner 1916 bei Harrassowitz erschienen Dissertation enthlten (in der übrigens allerlei Neues und, wie ich glaube, unbeachtetes über Demetrius Cantemir und

seinen Sohn, den Satiriker, zum vester gab) ein paar interessante Kleinigkeiten. Da ich von hier aus nicht prüfen kann, ob sie Ihnen bekannt sind, bringe ich sie zu Papier, damit sie nicht mehr verloren gehen:

1914 fand ich einer russischen Quelle aus dem Jahr 1729, dass der Uebersetzer der Beschreibung der Moldau von D(emetrius) Cantemir ins Lateinsche dessen einstmaliger amanuensis Johann Georg Iliinski, angeblich ein Moldauer, gewesen ist, der später in S(ank)t Petersburg als Uebersetzer bei der Akademie der Wissenschaften starb. Er hat auch die *Geschichte des osmanischen Reiches* ins Lateinische übertragen. Diese Handschriften befanden sich im Besitze G.S.Bayer's (v(er)g(l)eiche/ über diesen meine Dissertation!), der sie verwerten wollte. Bayer's Cantemir-Studien erschienen indessen lang nach seinem Tod (S(ank)t Petersburg, 1783, XXXII, 407 Seiten). Ueber Iliinski habe ich mancherlei Stoffunter meinen Papieren. Einiges davon ist in meiner Dissertation gedruckt worden.

Ist Ihnen etwas über Michael Schendo (=Skendo? alban/esisch/) r(egius) c(aesareus) e(ques) Vanderbech bekant? Dieser stammt angeblich aus Mazedonien, war Leibarzt bei Nikolaus Mavrocordato und veröffentlichte 1723 eine sehr Broschüre gegen seinen früheren Herrn, worin er über die Herkunft der Mavrocordato (Scarlati) unglaubliche Angaben macht, über Bergler loszieht und gegen Le Clerc in Amsterdam wettet, der 1721 eine Arbeit des Nik(olaus) Mavr(ocordato) über die Abstammung seiner Familie veröffentlicht hatte. Ich weiss nicht, ob Legrand alles das gekannt hat B(e)z(iehungs)w(eise) ob man in Rumänien diesen Schendo und seine tolle Biographie-er war in Sibirien verbannt und starb armselig in S(ank)t Petersburg--beachtet hat.

Das sind natürlich alles Kleinigkeiten, aber sie gehen am Ende verloren und in einer Zeit, wo Zahl der Menschen immer dünner wird, die die ältere Literatur kennen b(e)z(iehungs)w(eise) beachten, scheint mir ein Hinweis wenigstens durch diesen Brief vonnöten.

Ich kann, falls Sie es für wünschenswert achten, die Papiere B(e)z(iehungs)w(eise) Unterlagen nach Bucarest mitbringen, möchte jedoch selbst nichts darüber veröffentlichen, da mir das 18. Jahrhundert ganz und gar nicht liegt.

Verehrungsvoll Ihr ganz ergebener,

Fr. Babinger

In meiner Bibliothek fand ich neulich J. Bell, *Travels from S(ank)t Petersburg to diverser Parts of Asia*, London, 1764. Im zweiten Band steht ein *Journey from S(ank)t Petersburg to Constantinople, 1737-(17)38*, mit Nachrichten über die Moldau. Ich kann nicht feststellen, ob man dieses auch beachtet hat, da ich Ihr Werk nicht zur Hand habe. F(ranz) B(abinger)

(Original, text dactilografiat, cu semnătura autografă a lui Babinger și cu mențiunea „bitte wenden“ = „Vă rog întoarceți pagina!“)

BAR, *Correspondență N. Iorga*, vol. 426 (1937), ff. 151–151v.

XXVIII. Franz Babinger către Tipografia „Datina Românească”–Vălenii de Munte-Prahova

Hotel Splendid-Parc

București

Telephone 4-51-30-Interurban 39

(sfârșitul lunii mai 1938)

Stimate Domnule,

După cum aflu, ați refuzat să-mi trimiteți ultimile trei volume din Istoria Românilor, așa cum ați făcut până acum, cerând, de această dată, 50% din preț. Deoarece primele trei volume din această operă le-am primit de la autor însuși cu o dedicație foarte măgulitoare, neputându-mă împăca cu această condiție curioasă, Vă rog să-mi comunicați în scris dacă aici nu este o neînțelegere din partea D(umnea)v(oa)s(tră).

În ce privește exemplarul al doilea, acesta ar fi destinat pentru studentul Gh.I. Constantin, care este și elev al D(omnu)-lui Prof(esor) Iorga și colaborator la „Revista Istorică”.

Cu stimă,
Franz Babinger

(Căprie, text dactilografiat; în dreapta sus, cu creion roșu, scris de mână:) Primită de la d(omnul) Babinger. – căprie după cea exp(ediată) lui Farcaș. Cocoș(cu creionul albastru).

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 428 (1938), f. 217.

XXIX. *Ahmed Réfik către Nicolae Iorga*

Constantinople, 11 mars 1908

Cher Monsieur,

Votre réponse m'a fait un grand plaisir. Je voudrais vous écrire avant deux semaines, mais j'ai préféré de finir la lecture de votre estimable ouvrage, dont tous les pages marquent une parfaite impartialité.

Q(u)and vous reviendrez à Constantinople, nous pourrez trouver beaucoup de documents, pour les volumes suivantes. Dans la bibliothèque de la mosquée de Sainte-Sophie et à la bibliothèque des Köprülü, il y a beaucoup de manuscrits sur le régime de Soliman Ier et sur la famille des Köprülü. Hammer n'a pas consulté ces manuscrits. M(onsieu)r Karacson, membre de l'Académie hongroise, est à notre ville. Il est occupé à chercher les manuscrits relatifs à la Hongrie et sur les relations turco-hongroises. Il m'a dit qu'il en a transcrit plusieurs. Et nous aussi, quand nous consulterez ces manuscrits, nous pourrez restituer beaucoup de faits qui sont encore inconnus. C'est un grand plaisir pour moi de nous rendre tous les services que j'ai pu. Je vous conduirai, avec empressement, dans la haute et dans la basse société des osmanlis, et nous donnerons de détails sur nos mœurs et sur la psychologie, des osmanlis modernes et surtout sur notre littérature.

Vous desirez faire parvenir votre livre à notre Souverain, c'est un peu difficile; mais vous pourrez le faire par l'entremise // de votre représentant diplomatique à Constantinople. Quand à votre voyage aux frais de notre gouvernement, vous ne pourrez pas l'obtenir; mais vous pourrez voyager avec une autorisation officielle qui pourra faciliter votre voyage. Nous attendons, avec impatience, le deuxième volume de votre estimable ouvrage.

Veuillez agréer, Monsieur le Professeur, l'assurance de mes sentiments respectueux.

Ahmed Réfik

(Original, text autograf, cu tuș negru, al istoricului turc)

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 103 (1908), ff. 166–167 (scrisoarea nr. 117).

XXX. *M. Chakry (Şakry) către Nicolae Iorga*

Ostende, le 5 juillet 1912

Mon Cher Professeur,

C'est avec grand intérêt que l'ai étudié, en faisant spécialement traduire en français votre „Histoire Ottomane”.

Je me fais un devoir agréable de venir rendre hommage au talent, au labour remarquable, ainsi qu'à l'impartialité avec laquelle vous avez réussi à mettre au jour, au plus grand profit des spécialistes, des savants et du public en général et de mes compatriotes en particulier, une question des plus incomplètes et contradictoires jusque là. Je ne pourrai, mon cher professeur, me retenir de qualifier de point à fait unique l'impartialité parfaite dont vous faites preuve pour exposer, comparer et juger les faits et des gens pénétrant avec une finesse merveilleuse la genèse des uns et l'âme et l'esprit des autres à l'encontre des historiens ottomans ou étrangers qui n'ont pu se retenir d'exagérer en atténuant de façon à dénaturer les choses par suite de leur penchant personnel.

Vous avez, mon cher professeur, élevé un monument à la vérité et ceci au dessus de toute considération possible.

J'ai donc l'honneur de saluer en votre personne le vrai historien de l'Empire Ottoman et c'est à ce titre que je me suis fait un plaisir de vous offrir les deux premières volumes récemment publiés de mon *histoire ottomane* où j'ai reproduit et cité à maints endroits votre nom avec des passages les uns plus remarquables que les autres, de votre précieux ouvrage.

Veillez agréer, mon cher Professeur, les assurances de ma parfaite considération.

M. Chakry (Şakry)
Général de Division en retraite,
Prinkipo, Constantinople

(Original, text autograf al lui M. Chakry/Şakry/)

BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 8 (1912), f. 173 (publicat anterior și de I. E. Toronțiu în *Studii și documente literare*, vol. X, București, 1940, pp. 156–157/textul în limba franceză/. pp. 157–158/ traducerea românească/).

XXXI. *Hamdullâh Suphi Tanriöver către Nicolae Iorga*

Légation de la République Turque

17 Septembre (1935)

Monsieur le Président,

Au reçu de votre lettre du 5 crt. (septembre!) je me suis mis en devoir de trouver des équivalents aux termes que vous donniez. Malheureusement ne pouvant en lire un grand nombre, je suggère que vous me fassiez avoir une liste des mots, tapée à la machine, en lettres grecques ou bien en lettres latines donnant la prononciation des lettres grecques.

Les livres publiés en Turquie depuis environs sept ans étant en alphabet turc moderne il est très facile de se procurer des dictionnaires dans cet alphabet. Cependant je ne sais si on peut y trouver des locutions légales dont beaucoup sont desuets.

Je serai excessivement intéressé dans l'étude sur les Petchenegues et autres tribus turques, et vous suis très obligé, Monsieur le Président, d'avoir bien voulu me le signaler.

Dans l'attente de la nouvelle liste que je mentionne ci-haut, je vous prie d'agréer, Monsieur le Président, l'assurance de ma très haute considération.

Suphi Tanriöer

(Original, text autograf al ministrului turc la București)
BAR, *Corespondență N. Iorga*, vol. 415 (1935) ff. 220–221.

FRANZ BABINGER ET NICOLAE IORGA, CORESPONDANCE (Résumé)

Dans la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, *Section manuscrits*, fonds *La Corespondance de Nicolae Iorga* (431 vol.), se trouvent 18 lettres inédites envoyées par le turcologue allemand Franz Babinger à Nicolae Iorga, orientaliste-turcologue *sui-generis*, pendant la période février 1920 – mai 1937. Avec 13 autres lettres et communiqués radiophoniques ou de presse, la grande majorité inédits, liés du point de vue de la cause des 18 premières lettres, le groupe épistolaire susdit offre des informations historiques très importantes et intéressantes sur: la collaboration scientifique Fr. Babinger – N. Iorga (1920–1934), l'invitation officielle et l'engagement avec contrat du turcologue allemand à l'Institut pour les Études de l'Europe du Sud-Est (mai–septembre 1935), l'activité didactique et scientifique de celui-ci dans cette institution (octobre 1935–octobre 1937), l'échange d'informations scientifiques entre N. Iorga – Ahmed Réfik/M.Şakri/ H.S.Tanriöver (1908–1935).

Tous ces documents littéraires contribuent à l'éclaircissement d'une page importante de l'histoire de la turcologie roumaine d'entre-deux-guerres.

EDIȚII

GHEORGHE I. BRĂȚIANU, *Originile și formarea unității românești*, Traducere de MARIA PAVEL, Ediție, studiu introductiv și note de ION TODERAȘCU, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1998, 340 p.

Acesta este titlul unei cărți remarcabile a istoriografiei române, publicată de Gheorghe I. Brătianu în 1943 (*Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucharest, Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga”, Bibliotheque d'Histoire Contemporaine, 359 p., cu o ediție germană în 1944), reeditată azi, în versiune românească, întru aniversarea unui secol de la nașterea autorului și a opt decenii de la întregirea României, prin uniriile din 1918. Înainte de a trece la prezentarea succintă a cărții, al cărei conținut refuză, prin ipostaza lui atestatară, impietante rezumări, se cuvine să evidențiem realizarea profesoarei Maria Pavel, care a transpus în românește gândurile exprimate în franceză de singurul istoric din ilustra familie Brătianu, precum și eforturile profesorului Ion Toderașcu, acela care pune astfel capăt unei așteptări ce durează de 55 de ani, un alt detaliu temporar care conferă ediției de față un caracter aniversar.

Volumul la care ne referim este, așadar, numai până la un punct, o reeditare, întrucât atât specialistul, cât și iubitorul anonim de istorie nu au dispus, înainte de 1998, de o variantă românească. *Origines et formation de l'unité roumaine*, deci textul original, a fost scris direct în limba franceză, transpunând astfel într-o limbă de largă circulație internațională gândurile unui român care explica străinătății „problema centrală a istoriei naționale”. Cartea a fost publicată într-un an de cumpănă (1943), premergător „eliberării” uresesiste ce avea să urmeze numai peste un an. Plecând de la această subliniere, care nu este cu nimic forțată, putem recunoaște aura de premoniție a unui „act testamentar”, întrucât, intuind cursul vremurilor, cu paroxismele lor atavice, Gheorghe I. Brătianu a adunat în această carte reflecții ce durau, așa cum mărturisea el însuși, de „mai mult de douăzeci de ani de când am schițat-o”. Apărută atunci când al doilea Război Mondial luase deja un curs agravant pentru România, monografia se adresa Vestului îndeoșebii, pentru a preîntâmpina eventuale revizuiți conjuncturale ale hărții Europei, decise de niște posibili învingători care așteptau de mult ocazia când intruziunea putea fi dusă până la o ocupație fâțișă. Proiectat deci cu mulți ani înainte, volumul a fost oferit atunci, prezentului și viitorului, deopotrivă, ca o carte a identității naționale. *Originile și formarea unității românești* era, la data publicării chiar, un document ce răspundea unor întrebări repetate mereu, deși rațiunea lor nu mai comporta reveniri asupra unei realități indubitabile. Mărturia unui istoric, adresată atunci unui timp suferind, a rămas și azi la fel de actuală, fapt care îi sporește nu numai valoarea științifică, ci mai ales pe cea proprie documentului irecuzabil.

Și poate nu întâmplător, un op cu un asemenea titlu a apărut la București, într-un an de război, fiind restituit tuturor românilor la Iași, într-un timp când se mai discută încă granițe naționale și tratate internaționale. Privit din această perspectivă, demersul restituitiv al profesorului Ion Toderașcu și al Editurii Universității „Al. I. Cuza” din Iași, demers care tinde a deveni unul programatic, poate fi judecat la adevăratele lui dimensiuni. *Originile și formarea unității românești* apare abia azi în limba română nu întâmplător și nu numai ca o consecință a ignorării ori a uitării ce ne caracterizează, ci ca o eludare impusă de alții și asumată de noi din rațiuni politice. De când putem cita, bunăoară, afirmațiile formulate de Gheorghe I. Brătianu în finalul cărții de față? „Aceste zile tragice (cele ale anului 1943 – n.ns.) au fost cel puțin utile pentru a releva, din nou, fundamentul esențial al drepturilor sale și principiul permanent al propriei existențe: conștiința morală a unei națiuni care și-a conceput și realizat unitatea. Atât timp cât această conștiință se va menține, dezmembrările teritoriului nu vor putea știrbi unitatea spirituală, care va fi întotdeauna în stare să refacă unitatea politică. Nici anexarea Bucovinei în 1775, nici a Basarabiei în 1812, nici secolele de dominație maghiară în Transilvania nu au putut împiedica desăvârșirea unirii când a venit momentul. Iunie 1941 a anulat deja pe iunie 1940 ...”. În fraza precedentă, autorul conchidea că „în războiul împotriva U.R.S.S.-ului (subl.ns.), România a

recăpătat atât provinciile răsăritene, care îi fuseseră smulse în 1940, cât și sensul misiunii sale de apărare a granițelor Europei”. Abia după aceea, decizia din iunie 1941 a devenit „criminalul război antisovietic”, iar „unitatea românească” a fost transformată într-o culpabilitate intolerantă a „regimului burghezo-moșieresc”. A mai putut scrie, după ce „dictatura proletariului” a fost pe deplin eludată de către ocupantul moscovit, așa ceva despre un război la care – chestiunea nu – încă elucdată – autorul însuși a participat?

Ediția ieșeană a unei sinteze care a rezistat timpului învederează faptul că „revenirea lui Gh.I. Brătianu în prim planul istoriografiei românești, acolo unde își află locul, după o lungă perioadă de excomunicare, este un act de justiție încă nefinalizat. Inițiată din exterior (München, Paris, Evry, apoi Montpellier), acțiunea de restituire a operei ilustrului istoric a continuat în centrele academice din țară (București, Iași, Cluj)” și a fost însoțită de „preocuparea pentru omul Gh.I. Brătianu”, așa cum remarcă editorul în studiul său introductiv. „Cartea aceasta, ne pune în temă, în continuare, dl. Ion Toderășcu în *Notă asupra ediției*, a fost scrisă în ceea ce s-a numit «decada națională» (1937–1947) a creației lui Gh.I. Brătianu, deceniu de mari frământări politice, cu pierderi teritoriale, război și schimbare structurală de regim politic în România. Autorul a resimțit puternic aceste evenimente, a suferit și s-a pronunțat împotriva nedreptăților, a «poftelor dușmanului» care se abătuseră asupra țării noastre. A avertizat, permanent, cu privire la pericolul care venea dinspre Răsărit, ceea ce avea să-i aducă grele privațiuni și sfârșitul tragic în temnița de la Sighet (24 aprilie 1953)”. Nu e prima dată când profesorul ieșean se pronunță pentru restituirea integrală a operei și a istoricului Gheorghe I. Brătianu. Operațiunea nu este atât de simplă cum ar părea la prima vedere, întrucât reeditarea nu se confundă cu o calchiere mașinală, ci reclamă un corp de specialiști, capabili să însoțească textul original de notele și comentariile indispensabile unei asemenea întreprinderi. Apoi, Gheorghe I. Brătianu, omul, care nu a fost unul oarecare încă de la naștere, continuă a rămâne, în multe dintre ipostazele existenței sale, ce nu a depășit 11 iluștri, un cvasicunoscut, circumstanță reprehensibilă pentru specialiști, a căror intervenție continuă a fi, uneori, suplantată de legende și poncife veleitare. Biografia sa nu este, deci, nici azi reconstituită în întregime și cu exactitate. Și nu numai intervalul detenție, deoarece ipostaza de om politic ridică multe semne de întrebare, eludate sau expediate prin formule perifrastice. Activitatea sa parlamentară, cea publicistică, precum și oratoria publică sunt doar amintite, sugerându-se astfel o completitudine, aparentă doar, ce întreține o stare de aporie convențională.

Explicându-și, în *Concluzii*, rostul investigației sale, autorul consideră că „iată-ne, deci, în măsură să răspundem la întrebarea care a servit drept introducere acestei opere și care a justificat cercetările: unitatea românească, atât de ușor de explicat prin relieful solului și conturul hărții, este sau nu rezultatul unei lungi evoluții istorice, care îi dă sensul predeterminat al unei vieți naționale, într-un spațiu care-i aparține de fapt? Sau nu este decât efectul întâmplător al unei conjuncturi trecătoare, rezultatul unui acord momentan al puterilor care o înconjoară sau al capriciului unei șanse care a fost prea indulgentă? Examinarea obiectivă a istoriei poporului român, a cărei cheie de boltă a fost, în mod evident, problema unității, răspunde de la sine rezervelor care s-au exprimat în privința acestei maniere de a considera vicisitudinile originilor și dezvoltării sale istorice. Ea sfidează, de mai multă vreme, concepția istorică falsă a unei «Români a Congresului», care nu și-ar datora formarea decât hotărârilor unei conferințe a marilor state europene”.

Înainte de a transcrie cu atâta limpiditate întregul său demers, Gheorghe I. Brătianu a recapitulat momentele și motivațiile care au pretextat reflecțiile reluate în această lucrare. Impulsul inițial l-a reprezentat exemplul fostului său profesor, N. Iorga, cu *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor* (1915), dar și *Istoria Unirii românilor* (1937), a lui Ioan Lupăș. Între aceste două date, Gheorghe I. Brătianu a chibzuit îndelung asupra subiectului și a încercat chiar să răspundă întrebărilor care i se păreau a genera, în lipsa argumentării, incertitudini și deci posibile deformări. Numele amintite apoi erau cele ale lui Fustel de Coulanges, deși nu avea pretenția de a-l fi „imitat” ca pe un posibil model, G. Dupont Ferrier, G. Bourgin, P. Benaerts, H. von Srbik, C.C. Giurescu etc., care au conceput, fiecare, *istorii* în spiritul aceleia pe care o gândea el. Dacă în 1943, contextul internațional era unul caracteristic războiului, când cartea sa avea o justificare multiplă, mai înainte, preciza el, nu a putut ignora „ofensiva paralelă a istoricilor maghiari” și influența lor „asupra lumii științifice”. Apoi, când o nouă confruntare militară devenise previ-

zibilă, scrierea acestei cărți i s-a părut a fi o obligație morală, întrucât, mărturisește el, „spre deosebire de diplomați și juriști, care opuneau asaltului adversarilor noștri doar litera tratatelor, deja pe jumătate ștearsă de noile realități, eu încercam să opun necesitatea revenirii asupra fondului chestiunii, să prezint din nou fundamentul invariabil al dreptului nostru la unitate, rațiunile sale permanente și argumentele de ordin etnic, lingvistic și istoric”. În sfârșit, prefațându-și lucrarea, datată 15 noiembrie 1942, el se întreba din nou, în acele zile tulburi, deci fără orizont: „cine ne va spune câte pericole ne mai pândesc, câte conflicte ne vor lua cu asalt, câte obstacole va trebui să depășim pentru a ne atinge scopul spre care se îndreaptă toate speranțele și eforturile noastre? Este important, totuși – considera el încercând a scruta vremurile –, mai mult ca niciodată, să nu lăsăm nimic deoparte din ceea ce poate face lumină într-o cauză care nu are nevoie de nici un artificiu pentru a fi înțeleasă, pur și simplu pentru că este cea a adevărului”.

Profesorul Ion Toderașcu, un recunoscut specialist al temei, opinează, întru totul îndreptățit, că „o istorie a unității românești, care l-a preocupat stăruitor, era nu numai un act de știință, ci și de pedagogie națională. Venea, într-o asemenea întreprindere, după N. Iorga și I. Lupaș, dar se detașa printr-o altfel de anchetă istorică. Profesând comparatismul. Gh.I. Brătianu a plasat procesul formării unității românești în relație cu dezvoltarea similară europeană. El a făcut distincție, subliniază editorul, între *elementele unității, instinctul unității și conștiința unității* (cele trei mari diviziuni ale cărții). A disociat [...] factorii care au colaborat la formarea unității și afirmarea conștiinței naționale în epoca modernă”.

Originile și formarea unității românești nu este, așa cum ne atrage atenția autorul, „o istorie românească prescurtată”, ci una „consacrată problemei unității, a cărei evoluție de la origini până în zilele noastre încearcă să o prezinte”, astfel încât, „în mod necesar, să lase deoparte tot ce nu avea legătură directă cu acest aspect al istoriei poporului român”. Chiar așa stând lucrurile, opul conceput de singurul descendent moldovean al unei familii care a contribuit decisiv la formarea națiunii române se constituie într-o realizare esențială a literaturii istorice.

Conștient și mândru de brătienismul său, el a apelat, și de această dată, atât la Ion C. Brătianu, cât și la Ion I.C. Brătianu, citând bunăoară cunoscuta definiție dată de acesta din urmă *națiunii*, în care „sublinia, pe bună dreptate, în fața Camerei române din 1919, sensul dat de evenimente unității poporului său”. La 17 decembrie 1919, aflat în fața aleșilor tuturor provinciilor românești, acela care condusese țara în anii războiului, transformând-o în România post-1918, declara că, după ce reflectase îndelung, „cea mai bună definițiune pe care am găsit-o de ceea ce înseamnă o națiune este aceea a conștiinței naționale. O națiune este o conștiință națională. Cât valorează una, atât însemnează cealaltă. Conștiința a ceea ce ești și hotărârea fermă de a fi este puterea cea dintâi a unui popor. Cum și-o manifestă el, astfel își așează rolul și rostul în mijlocul neamurilor”. Cu acest citat își încheia Gheorghe I. Brătianu cartea, considerând că ratificarea de către Parlament a unirii din 1918 consfințea rezultatul originilor și al evoluției unității românești.

Ediția profesorilor Maria Pavel și Ion Toderașcu este, înainte de semnificația științifică pe care o încubă această întreprindere, o carte frumoasă, transpusă într-o limbă română ce exprimă întocmai subiectul, autorul și timpul în care a fost scrisă și completată, acolo unde a fost nevoie, de pertinente note explicative. Studiul introductiv intitulat *Gheorghe I. Brătianu. Unitatea românească – discurs istoric* este mai mult decât un obișnuit argument sau o prefață manieristă, el complinind de fapt opul pe care îl deschide și continuând vechile preocupări ale editorului, care este unul dintre cei mai cunoscuți exegeți ai istoricului Gheorghe I. Brătianu și unul dintre cei care au contribuit la restituirea operei ultimului mare reprezentant al unei familii al cărei trecut se confundă cu devenirea României moderne. Comentariile sunt la obiect, succinte și nu se reduc, în nici un caz, la transcrierea unor informații ajunse locuri comune. Indicele onomastic, oricând necesar, se adaugă, prin străduința dlui Al. Cvasnăi, unui sumar care rămânea altfel incomplet pentru ediția avută în vedere.

Am mai remarcat, scriind o precizare a autorului, că *Originile și formarea unității românești* nu trebuie considerată o *Istorie a românilor*, întrucât atunci am citi-o altfel. În paginile acestui volum, Gheorghe I. Brătianu a urmărit să evidențieze că *unitatea* s-a constituit în argumentul fundamental al formării națiunii române, între origini și desăvârșire. Gândită îndelung, dar

scrisă sub imperiul unui timp anume și adresată unui cititor anume, autorul a renunțat la un bogat aparat științific, ce îngreunează de obicei lectura, recomandând în final o *Bibliografie sumară*, ordonată în funcție de marile etape și specificul formării unității românești. În notele adăugate de editor, această bibliografie a fost însă completată și adusă la zi. *Rezumatul cronologic* ce precede indicațiile bibliografice se justifică prin circumstanța că volumul se adresa, îndeosebi, străinătății, adică unui cititor mai puțin avizat.

Cartea a fost scrisă într-un limbaj și un stil care nu sunt întru totul și întotdeauna proprii celui ce se adresează de regulă unui specialist, nu numai deocărmă istoric. Apelând la argumente documentare și la logică, autorul și-a construit discursul ca pe o demonstrație, concisă și lesne de înțeles, deci posibilă de a fi acceptată ca o axiomă, ce eludează posibilele incertitudini. Considerațiile sale sunt rodul unei temeinice documentări și meditații și ele se opresc întotdeauna atunci când autorul însuși pare convins că a răspuns tuturor întrebărilor posibile. Cartea este, neîndoindu-se, o realizare științifică, dar una care își propune *ab initio* finalități deosebite de cele care îi aveau în vedere pe aceia dintre contemporanii săi interesați numai, ori în primul rând, de studiul trecutului. Așa cum a remarcat și dl. Ion Toderășcu, cartea oferită aceluia ce urmau a decide, la încheierea războiului, noua hartă a Europei, deci și a României, este concepută ca o pledoarie, susținută de informația specifică istoricului, și expusă ca un discurs adresat viitorului imediat dar și îndepărtat.

Originile și formarea unității românești recompune, în litera documentului, procesul formării națiunii române. Nu întâmplător, cartea se încheie cu o definiție a națiunii, formulată în momentul când România devenise un stat națiune. Dar procesul nu s-a încheiat odată cu încetarea Primului Război Mondial și semnarea sistemului tratatelor de pace. Conștient de acest fapt, Gheorghe I. Brătianu a adăugat discursului său câteva pagini situaționale în care își extinde pledoaria, mergând până la 1941 și criticând pe cei care au fetișizat *tratatele*, avându-l în vedere pe N. Titulescu, „prea încrezător în litera instrumentelor diplomatice și în sistemul de securitate colectivă al Adunării de la Geneva”. Formarea națiunii române nu s-a definitivat în 1918, dată care a marcat epilogul unei faze și începutul celei finale, când națiunea română urma a-și desăvârși unitatea spirituală, administrativă, instituțională etc. Războiul și „pacea” care i-au succedat, precum și ocuparea țării de Rusia comunistă, au întrerupt și au compromis un proces vital pentru națiunea română. Gheorghe I. Brătianu însuși a fost aruncat într-o închisoare comunistă, tocmai pentru a nu mai vorbi sau scrie despre *unitatea românească*, „dimensiunea” care a conferit unei națiuni rolul de pavăză a continentului, deci „unul din fundamentele necesare ale păcii, ale oricărei ordini europene drepte și durabile”, cum își încheia autorul discursul său.

Este, azi, o realitate, unitatea românească?

Gheorghe I. Florescu

ISTORIE MEDIEVALĂ

IGOR CORMAN, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistean în epoca Evului Mediu timpuriu (sec. V–VII d.Chr.)*, Chișinău, 1998, 290 pag.

O lucrare demult așteptată și foarte necesară, întrucât este prima sinteză din istoriografia românească dedicată cunoașterii descoperirilor arheologice și istoriei teritoriului dintre Prut și Nistru în secolele V–VII d.Hr. Importanța ei decurge și din alte aspecte, pe care le vom evidenția în cele ce urmează. Astfel, autorul și-a fundamentat demersul pe o cunoaștere aproape exhaustivă a tipurilor de obiective arheologice – așezări (p. 9–14), locuințe (p. 14–22), anexe (ateliere, depozite, instalații pentru foc) (p. 22–29), obiecte de diferite tipuri și din variate materiale (p. 30–60), ceramică (p. 60–73), oase de animale (p. 73), necropole și morminte izolate (p. 82–97), descoperiri monetare (p. 98–99). Repertoriul acestora (p. 132–161) și bogata bibliografie menționată în anexe (p. 169–192) întăresc observația de mai sus. Pe de altă parte, în ciuda acestei documentații bogate, Igor Corman nu s-a grăbit să formuleze concluzii tranșante în legătură cu probleme extrem de delicate, precum originea și atribuirea etnică sau culturală a materialelor, importanța socio-economică sau încadrarea lor cronologică. El invită adeseori la prudență, mărgininu-se a

căuta verigile de legătură cu epocile anterioare (în special cu mediul Sântana de Mureș) și a face comparații cu descoperiri similare din spații etno-culturale mai apropiate sau mai îndepărtate (dacic, roman, slav, germanic, alanic etc.). Iată câteva aprecieri în acest sens, care ni se par foarte pertinente: „din punct de vedere structural, așezările din secolele V–VII se încadrează în aceeași perspectivă de dezvoltare ca și așezările din perioada anterioară sau din cea următoare”, încât „nu pot fi făcute aprecieri etnice” (p. 79; vezi și p. 117); locuințele din cadrul așezărilor, „considerate de cele mai multe ori drept tipice pentru slavi” (p. 79, 117), au continuat să fie realizate în aceeași tehnică – rămasă, de altfel, neschimbată pe parcursul mileniului I (p. 79, 117), încât pentru secolele V–VII nu există „nici un indiciu asupra etnicului celor care le-au folosit” (p. 80); atribuirea cuptorului de piatra slavilor nu pare a fi verosimilă, pentru că acesta fusese utilizat și în perioadele anterioare în spațiul carpato-danubian; de asemenea, el nu este atestat în întreg arealul ocupat de slavi (p. 80, 117); „departe de a fi convingătoare sunt și încercările de atribuire etnică pe baza altor materiale descoperite în cadrul așezărilor, cum ar fi uneltele, anumite arme și obiecte de podoabă, vestimentare și de cult, dat fiind faptul că acestea sunt atestate pe un teritoriu destul de larg și la diferite neamuri. Același lucru este valabil și în cazul ceramicii, care mai degrabă oferă o informație culturală, și nu una etnică. Nu pot fi luate în serios nici părerile unor cercetători că pot fi trase anumite concluzii de ordin etnic pe baza datelor osteologice” (p. 81, 117); „ritul de înhumare nu poate fi legat de o anumită populație” (p. 93); „numărul mic de descoperiri în spațiul pruto-nistean nu permite formularea unor concluzii definitive cu privire la practicarea anumitor rituri și ritualuri funerare. În stadiul actual al cercetărilor are un caracter ipotetic și atribuirea etnică a mormintelor de înhumare și de incinerare, deși nu poate fi negată o considerabilă influență răsăriteană” (p. 97, 117); „nu există nici o dovadă a părăsirii totale a spațiului pruto-nistean” odată cu invazia hunilor (p. 101); „nu este o inovație «slavă» nici locuința adâncită, caracteristică pentru diferite neamuri și în diferite teritorii, și nici răspândirea cuptorului de piatră, considerat de multe ori drept argument esențial în ceea ce privește prezența slavilor. Chiar și ritul de incinerare, practicat de slavi, era caracteristic în diferite perioade pentru diferite neamuri” (p. 109, 117); „așa numita cultură «slavă», mult mai săracă în comparație cu cea provincial-română, răspândită pe un teritoriu impunător, nu poate fi explicată prin migrația unor grupuri etnice, ci printr-o adaptare la noile realități istorice și economice, survenite după migrația hunică, care a dezorganizat vechile structuri și a dus la slăbirea legăturilor cu regiunile de la sud de Dunăre. Această cultură, a cărei origine nu poate fi explicată, mai degrabă reprezintă un *model cultural* pentru o bună parte a Europei de Sud-Est și Centrală în secolele VI–VII” (p. 109, subl. aut.) etc.

Un aspect original al lucrării îl constituie discuția asupra așa-numiților „anții” pomeniți de scriitorii perioadei romano-bizantine, autorul făcând deja anumite precizări în câteva studii anterioare. Analiza informațiilor scrise și a datelor arheologice conduc la concluzia că „anții din secolele V–VI reprezentau o aristocrație alanană suprapusă peste mai multe neamuri” (p. 105, subl. aut.; cf. și p. 118), printre care, la un moment dat, au putut intra și triburi slave deplasate spre sud (p. 106, 118); este posibil ca granița dintre anți și slavini să fi fost pe râul Prut (p. 109). Numele anților a dispărut din izvoarele istorice după distrugerea aristocrației alane, dar, după Igor Corman, ei sunt de regăsit sub numele de „tiverți” amintiți în *Cronica* lui Nestor din secolul al X-lea (p. 112). Să înțelegem de aici că anții au constituit populația majoritară care a locuit teritoriul dintre Prut și Nistru din secolul al V-lea? Autorul e foarte ambiguu în acest sens, aspect care reiese și din terminologia destul de imprecisă prin care caracterizează statutul etnolingvistic al zonei. De exemplu, amintind cunoscutul episod relatat de Procopius din *Caesarea* despre falsul Chilbudios – ant care vorbea latina, Igor Corman conchide: „prin urmare, mențiunea respectivă reprezintă un indiciu important referitor la situația lingvistică de la nordul Dunării: Chilbudios ar fi putut învăța această limbă într-un mediu latinofon” (p. 110). La fel, corijând traducerea lui G. Popa-Lisseanu a pasajului din *Cronica* lui Nestor care amintește despre tiverți „în calitate de traducători”, autorul precizează: „aceasta înseamnă că printre tiverți erau și cunoscători ai limbilor vorbite în Bizanț, /care? – n.n./, ceea ce, de asemenea, reprezintă un indiciu al situației lingvistice din spațiul pruto-nistean /care? – n.n./” (p. 113). În fine, dezamăgirile autorului din ultimele pagini ale lucrării, deși, în esență, îndreptățite, dau naștere la suspiciuni: „Arheologia se dovedește capabilă de a suplini parțial lacuna cauzată de sărăcia izvoarelor, dar cercetarea vestigiilor

materiale nu ne permite să tragem concluzii cu privire la cultura spirituală /de ce nu? – n.n./, la limba vorbită de majoritatea populației ori, cu atât mai mult, la nivelul conștiinței de neam din acea perioadă /cine a vorbit de așa ceva? – n.n./” (p. 118).

Textul propriu-zis este însoțit de un rezumat în germană (p. 120–125) și altul în rusă (p. 126–131), de repertoriul descoperirilor (p. 132–158), inclusiv al celor de influență răsăriteană (p. 159–161), lista figurilor (p. 162–168), bibliografie (p. 169–192), un indice de localități (p. 193–196) cu echivalentele lor în alte limbi (p. 196–199), abrevieri (p. 199–200), mai multe tabele și diagrame (p. 201–206), 89 figuri (p. 207–278) și 13 hărți (p. 279–290).

În concluzie, se poate spune că lucrarea lui Igor Corman este o contribuție indispensabilă la istoria spațiului pruto-nistean în epoca Evului Mediu timpuriu.

Nelu Zugravu

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

GRIGORE TRANCU-IAȘI, *Țara mea. Memorii, 1916–1920*, Ediție îngrijită de FABIAN ANTON, București, Editura Ararat, 1998, 160 p.

Grigore Trancu-Iași, care semna și în forma Grigore L. Trancu-Iași, adăugând deci și inițiala tatălui, este un nume uitat azi, ca atâtea altele, întrucât a fost un „politician burghez”, care în ipostaza de ministru s-a impus în memoria unui anume timp ca autor al unei legi „antimuncitorești”, criticată de istoriografia marxistă. S-a născut în 1873, la Târgu Frumos, și a murit la București, la începutul anului 1940. A practicat avocatura, a fost profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale, semnând, în această ipostază, diferite studii și lucrări de specialitate, afirmându-se în același timp ca publicist și orator, cu o reputație aparte în anumite medii sociale. Înainte de toate, însă, el s-a vrut a fi om politic, activând mai întâi în cadrul Partidului Național-Liberal, pentru a se număra apoi printre fondatorii Partidului Muncii – o facțiune politică situațională, deci trecătoare – și a opta, în sfârșit, pentru Liga Poporului (Partidul Poporului), condusă de generalul Al. Averescu. În 1914 a intrat în Parlament, ca deputat, demnitate pe care o va dobândi iarăși în 1918 și apoi după ce se va alătura generalului Averescu. La 13 martie 1920 a fost numit ministru de stat, pentru ca șaptesprezece zile mai târziu să i se încredințeze Ministrul Muncii și al Ocrotirilor Sociale, creat special în vederea reintroducerii ordinii interne, amenințată de ascensiunea mișcărilor greviste de la începutul anului 1920. În 1926–1927, în ultimul guvern al Partidului Poporului, lui Grigore Trancu-Iași i s-a rezervat același minister. În aprilie 1934, l-a abandonat pe Al. Averescu, după ce îi fusese unul dintre cei mai loiali conmilioni, înscriindu-se în Partidul Național-Țărănesc, unde nu va mai accede la demnități importante.

Recent, Editura Ararat a publicat un elegant volum: Grigore Trancu-Iași, *Țara mea. Memorii, 1916–1920*, care se alătură celui semnat de Iuliana Anton: *Viața și opera lui Grigore Trancu-Iași* (București, Editura Ararat, 1998, 176 p.). Înainte de a ne referi la aceste însemnări zilnice rămase inedite până la această dată, se cuvine evidențiat faptul că prin publicarea volumului în discuție, Grigore Trancu-Iași se alătură aceluia care, în anii din urmă, au compărut în ipostaza de martori ai unor vremuri încă insuficient cunoscute, dar deformate, fără scrupule, de cei care, pentru aproape jumătate de secol, au scris așa cum le dictau interesele partidului unic. Iată, așadar, că avem bucuria de a descoperi încă un memorialist, ale cărui însemnări zilnice se alătură celor datorate unor C. Argentoianu, Al. Vaida-Voevod, Radu R. Rosetti, dar și Reginei Maria, lui Carol al II-lea sau Henri Berthelot și A.A. Mossolov etc., făcute publice în ultimii ani. Și, neîndoind, surprizele nu se vor opri aici, chiar dacă ritmul „deconspirării” lor nu va mai fi același, întrucât faza fluxului maxim a fost, probabil, depășită.

La 29 noiembrie 1916 – toate datările de până la 14 aprilie 1919 sunt făcute după stilul vechi –, Grigore Trancu-Iași, care nu era un oarecare, dar nici o personalitate de suprafață a vremii, nota într-un caiet că „la șapte dimineața am hotărât să-mi scriu notele cu privire la împrejurările prin care am trecut. De multe voiam să fac asta. De ce n-am făcut-o până acum, de ce tocmai acum [...] am luat hotărârea de a scrie, cine poate ști? Sunt lucruri pe care omul nu le poate

explica. În aceste note voi scrie și lucruri petrecute înainte de această dată, treptat cu aducerea lor aminte”. Așa cum singur recunoaște, intenția de a ține un jurnal zilnic era mai veche, iar transformarea ei în realitate nu a depins de ceva inexplicabil, cum ne lasă el să bănuim, pentru a conferi notațiilor sale o tentă enigmatică, în măsură să le sporească interesul. Dar nu excludem, bineînțeles, probabilitatea ca autorul acestor gânduri să fi fost sincer. Ceea ce știm noi azi, iar el presupunea – poate –, era faptul că izbucnirea Primului Război Mondial i-a determinat pe mulți contemporani de-ai săi, din diverse țări, să-și consemneze impresiile, conștienți fiind că erau martorii unor vremuri irepetabile, care vor suscita multe întrebări, deci și inevitabile răspunsuri. Însușindu-și aceeași convicțiune, fără a o conștientiza, numaidecât, Grigore Trancu-Iași s-a trezit într-o dimineață notându-și gândurile „cu privire la împrejurările prin care am trecut”. Așadar, el nu-și propune, chipurile, să scrie despre sine, deși, în ultimă instanță, întreprinderea sa nu putea exclude o asemenea circumstanță. În același timp, el promitea să vorbească și despre „lucruri petrecute înainte de această dată”, cum va și proceda, fără însă a se întoarce la evenimente sau fapte consumate înainte de conflagrația militară declanșată în vara anului 1914. Deci, planul de a începe un jurnal nu era mai vechi decât această dată, stare de fapt care confirmă supoziția noastră, privitoare la acele „lucruri pe care omul nu le poate explica”, adică motivația imediată a începerii jurnalului.

Prima reflecție reținută în caietul său de note era una care nu privea persoana sa, așa cum ne promisese: „este îngrijorare generală, totul este în panică”. Mai departe, însă, descoperim și referiri la propria-i persoană, care nu puteau fi evitate. În plus, înainte de a-și încheia însemnările din prima zi, el apela deja la „aducerile aminte”, avertizându-ne că „neprevederea în care războiul acesta a fost declarat, halul în care a ajuns țara după trei luni de război, dezorganizarea economică, debandada administrativă ajunsă până la anarhie mă face (sic!) să mă gândesc la slăbiciunea acelora ce aveau frâna guvernării în mână”. Dintru început, deci, el ni se înfățișează ca un nemulțumit de cei aflați la conducerea țării, deși făcea parte din aceeași formațiune politică, adică Partidul Național Liberal. La 30 noiembrie 1916 nota: „a trecut o zi de când am început să scriu. De la o zi la alta se schimbă lucrurile, cum în alte dăți nu s-ar schimba în zeci de ani. Schimbări, din nenorocire, din ce în ce <în> mai rău, nu în mai bine. Parcă nu există guvern, nu mai există conducători. Suntem în plină stare de anarhie”. Revolta sa nu se reducea numai la aceste acuzații de moment, întrucât el avansa unele măsuri concrete prin care guvernul avea posibilitatea de a ameliora o situație ce nu putea decât să eșueze într-un dezastru național. În prima zi de decembrie 1916, când România ajunsese într-o conjunctură ce părea fără ieșire, Grigore Trancu-Iași se arăta convins că „țara aceasta a fost o mare victimă a frazei. Fraze la tribună și fraze la gazete. La noi s-au ales oameni conducători nu după priceperea lor, ci după perorația discursului lor. Cine a făcut fraze mai umflate, acela s-a apropiat mai tare de portofoliul ministerial”. Din nefericire, autorul acestei diagnoze, exacte dar dezordonate pentru o întreagă națiune, nu era diferit de cei incriminați. Tot pe 1 decembrie 1916 el scria că „în ziua căderii Bucureștiului, cinematograful (din Brăila – n.ns.) era ticsit de ofițeri și durerea nu se citea pe chipul niciunuia pentru predarea extraordinară din acea zi”. În asemenea împrejurări, „Moldova săracă, părăsită și uitată de atâta vreme, este astăzi scutul de apărare al țării, iar săracul Iași a ajuns astăzi capitala țării. [...] Cu toții s-au refugiat astăzi în oropsitul târg ce a avut atât de suferit de pe urma sacrificiilor făcute pentru unitatea țării”.

Dacă la început notațiile erau mai ample, treptat, întinderea lor se va reduce, dar tonul va rămâne neschimbat. În fiecare zi, jurnalierul găsea ceva de criticat și nu se oprea la lucruri mărunte. Odată cu trecerea timpului, după înfrângerea din toamna anului 1916 și retragerea în Moldova, situația României devenea din ce în ce mai complicată. Vechilor dificultăți li se adăugau cele intervenite pe plan internațional. Așa, bunăoară, el reținea în însemnările din 9 martie 1917 următoarea frază: „impresia: *în guvern este îngrijorare din cauza guvernului provizoriu din Rusia ce nu poate domina revoluția*”. Influențat el însuși de cele întâmplate la Petrograd și de curentul înnoitor ce începuse a se face simțit în țară, Grigore Trancu-Iași a ajuns să treacă de la starea de nemulțumit, la una de contestatăr trecut la fapte. Renunțând la „disciplina” de deputat majoritar, care impunea sprijinirea guvernului și a liberalilor, el se afla în primăvara anului 1917 printre membrii unui grup care punea la cale fondarea unei noi formațiuni politice. La 15 aprilie

1917 nota: „la ora 5 întâlnire la Diamandi. Am luat parte vreo 15 colegi și după discuții am decis: Protestăm împotriva Președintelui (al Camerei Deputaților – n.ns.), scoaterea gazetei și formularea programului”. Trei zile mai târziu devenea mai explicit: „aflăm la ora 5 1/2 ca Dnul Racovski a vorbit rușilor ce manifestau de 1 mai. Informația aceasta ne-a impresionat. Eram la Diamandi. Era inaugurarea unei noi politici și dovada că cei ce ne conduc sunt oameni care nu văd mai departe de lungul nasului”. Contaminat de revoluționarismul vremii, Grigore Trancu-Iași a traversat el însuși o experiență insolită, afirmându-se printre fondatorii Partidului Muncii, devenit o realitate la 22 aprilie 1917, când scria că „am redactat întâiul comunicat al Partidului <<Muncii>>”, explicând apoi că „împrejurările externe cereau inexorabil crearea unei alte vieți politice, mai largă, mai frumoasă”. Capriciul său revoluționar părea a se transforma într-o convingere după ce un timp s-a aflat la Odessa, printre parlamentarii refugiați în Rusia. Revenit la Iași, el se vedea confruntat cu vechea stare de spirit, fără a lăsa deci să transpară vreo modificare de atitudine. La 17 noiembrie 1917, de pildă, se arăta îngrijorat că „situația generală e foarte tulbură. În fiecare zi zvonuri alarmante”. O lămurire a noilor sale convingeri politice ne-o oferă notația din 20 noiembrie, când, după o audiență la Rege, scria că „i-am spus că rolul partidului nostru va fi să devieze păturile muncitoare spre direcția sănătoasă, nu să le lase pe mâna domnului Racovsky, a lui Frimu și Constantinescu”. La începutul lunii martie 1918, el intenționa deja să intre în Liga Poporului. Mai înainte, însă, s-a văzut ales în Camera lui Marghiloman, simțindu-se atras în continuare de Al. Averescu.

Odată cu încheierea războiului, în notațiile jurnalier ale lui Grigore Trancu-Iași a intervenit, așa cum era și de așteptat, o schimbare de ton. Astfel, la 21 noiembrie 1918 consemna: „sunt doi ani de când am început acest carnet și întâmplarea face să continui tot în el. Însă în ce împrejurări a fost început și în ce împrejurări fericite continui să scriu în el. Am trecut printr-atâtea dureri și am ajuns în zile atât de bune pentru acest popor”. Deși nu a renunțat la accentele polemice, însemnările sale ni-l înfățișează ca pe un alt om, preocupat de a-și găsi un loc cât mai favorabil în noua evoluție a vieții politice românești, reținând însă și observații ca aceea formulată la 14 martie 1919: „în Ungaria este revoluție. Diferite atentate contra noastră”. Trei luni mai târziu, adică pe 22 iunie, constata că „situația externă și internă tulbură, tot mai tulbură. Se discută intens de guvern național, guvern Take Ionescu, General Averescu și de alte ipoteze”. Cu toate acestea, notele sale capătă un ton mai pronunțat caracter personal, în sensul că în ele îl regăsim mai ales pe omul politic Trancu-Iași și mai puțin pe acela care își propusese ca în jurnal să rețină caracteristicile înaintării generale ale țării, dar și ale Europei. Angajat total în „competiția” pe care o presupunea noua așezare politică românească, el reușește să se afirme ca o individualitate avută în vedere de recente formațiuni partidiste. Așa se explică includerea sa, la 13 martie 1920, în guvernul Al. Averescu, ca ministru de stat, pentru ca la 30 martie să fie desemnat drept titular al noului Minister al Muncii și al Ocrotirilor Sociale, moment care marca, așa cum singur observa, „o epocă nouă în viața mea”. Ultima însemnare poartă data de 24 aprilie 1920 și se rezumă la următorul text: „sunt la Galați. Am avut o clipă de răgaz să scriu rândurile se mai sus. Când voi mai putea să am un ceas de concentrare?”. Întrebarea nu era una retorică, întrucât, așa cum era de presupus – iar el știa acest lucru –, prepotența ministerială, la care nici nu visase, îi va schimba complet existența. Cu timpul, totuși, se va obișnui cu noile obligații, rezervându-și, din când în când, câte un moment pentru notele zilnice.

Însemnările jurnalier ale lui Grigore Trancu-Iași, cuprinse între 29 noiembrie 1916 și 24 aprilie 1920, se referă, așa cum am mai afirmat, la un interstițiu deosebit de important pentru istoria României Mari. Mărturiile sunt elocvente și foarte utile cercetătorului, nu numai pentru că privesc un interval distinct, ci și pentru că autorul lor a avut acces la informații care nu erau accesibile omului de rând. În plus, în segmentul temporal avut în vedere el s-a situat mereu printre cei mai activi oameni politici, abandonându-i pe liberali pentru a se afla la origine unei sinergii partidiste cvasirevoluționare, ce se pretindea a reprezenta tendințele democratice ale vremii, și sfârșind prin a se înregimenta în Liga Poporului, aceea care l-a propulsat într-un fotoliu ministerial. Fără a-și aroga pretinse calități literare, Grigore Trancu-Iași este autorul unui text jurnalier frust, care diversifică ori nuanțează, în multe cazuri, informația memorialistică deja cunoscută.

Din păcate, aprecierile noastre nu pot depăși un anumit punct, întrucât ediția pe care o discutăm a fost „îngrijită” de cineva care nu are nimic comun cu această întreprindere specială. Dl. Fabian Anton nu a găsit de cuviință să însoțească textul „stabilit” de el de o introducere, pentru a-l pune în temă pe posibilul cititor cu cele mai generale informații asupra memorialistului Gr. Trancu-Iași, ajuns azi un necunoscut. Lipsesc, îndeosebi, notele și comentariile, în măsură să suplonească introducerea, care nu e numai decât una necesară. Deși dimensiunile volumului sunt reduse, editorul nu a alcătuit un indice de nume, care ar fi înlesnit munca cercetătorului. A adăugat, însă, la sfârșitul volumului, o *Addenda*, în care sunt publicate listele guvernelor cuprinse între 4 ianuarie 1914 și 13 decembrie 1921. Cu ce scop? Și de ce nu a mers măcar până la 4 iunie 1927, când s-a încheiat guvernarea în care Trancu-Iași a fost pentru ultima dată ministru? Mai gravă decât toate ni se pare absența unei note asupra ediției, din care să aflăm un minimum de informații despre textul publicat. Nu știm cum, când și de unde a recuperat dl. Fabian Anton manuscrisul care face obiectul acestei cărți și nici dacă jurnalul la care ne referim se încheie cu notația din 24 aprilie 1920 ori continuă. Nu știm, apoi, dacă editorul a operat vreo selecție și ce se ascunde după croșetele care apar, din când în când, în cuprinsul textului tipărit.

Acestor nedumeriri, justificate credem noi, le-am găsit o explicație, parțială desigur, foietând volumul semnat de d-na Iuliana Anton, pe care l-am menționat. Autoarea și-a încheiat pretinsa monografie înainte ca dl. Fabian Anton să fi editat volumul *Tara mea*. Titlul acesta a fost dat de „îngrijitor” sau de Grigore Trancu-Iași? Subtitlul trezește aceeași nedumerire. Nu credem că memorialistul și-ar fi intitulat notele zilnice astfel. Cine i-a permis, atunci, editorului să decidă pentru altcineva, optând pentru un titlu care nu are prea multe puncte comune cu niște însemnări zilnice în care au fost reținute mai ales reflecții cu caracter reprehensibil? Utilizând însemnările fostului ministru averescan, d-na Iuliana Anton le citează astfel: „Jurnal, 1916–1938 – manuscris inedit aflat în posesia autoarei”. Prin urmare, manuscrisul nu poartă vreun titlu, iar notațiile continuă până în 1938. Dl. Fabian Anton a publicat, așadar, numai o parte a textului, fără a ne spune de ce s-a oprit la data de 24 aprilie 1920. De altfel, în *Introducerea* la opusculul său d-na Iuliana Anton mărturisește că pentru a-l compune a „conspicuat cele 16 volume de jurnal”. Câte volume au fost incluse, însă, în *Tara mea*? Intenționează, oare, editorul să publice și restul volumelor?

Scriindu-și „monografia”, d-na Iuliana Anton, care nu pare a fi o cercetătoare, a recurs la numeroase citate din notele lui Grigore Trancu-Iași. Colaționând aceste citate cu textul „îngrijit” de dl. Fabian Anton, am fost surprinși de diferența dintre ele. La început nu am știut cine a intervenit în manuscrisul original, deformându-l în mod nepermis, și deci compromițându-l. Dezlegarea enigmei ne-a oferit-o reproducerea fotografică de către d-na Iuliana Anton a unui fragment al notației făcute de Trancu-Iași în ziua de 22 aprilie 1917. Comparând pagina olografă cu aceea „îngrijită” de dl. Fabian Anton, am constatat că editorul a „stabilit” textul după niște criterii diletantiste, simțindu-se obligat să-l modifice în așa fel încât să-i sune lui bine, adică „modernizându-l”. Or, se știe că o asemenea intrunziune este de neconceput, ea subrogându-se celor mai elementare norme științifice. Rezultatul? Notele zilnice ale lui Grigore Trancu-Iași, care îl exprimau pe autorul lor, cu farmecul unei limbi particulare și cu o arhitectura proprie gândurilor lui au devenit, publicate, un hibrid, care îi compromite atât pe cel care le-a scris, cât și pe acela care le-a editat.

Convinși fiind că în viitorul nu prea îndepărtat, notele zilnice ale lui Grigore Trancu-Iași vor fi publicate în întregime, sugerăm viitorului „îngrijitor” să reediteze și fragmentul apărut în 1998, impropriu intitulat *Tara mea*. În plus, cineva ar putea publica un volum cu scrisorile expediate și primite de Grigore Trancu-Iași, un altul cuprinzând discursurile lui parlamentare și, în sfârșit, o culegere în care să fie adunate cele mai reprezentative dintre lucrările și articolele lui. Abia după aceea ar deveni posibilă monografia *Grigore Trancu-Iași. Omul și opera*, cu care s-ar încheia restituirea integrală a aceluia care a însemnat ceva pentru România anilor 1900–1940.

Gheorghe I. Florescu

ANGHEL POPA, *Între două fronturi. Bucovineni în România Primului Război Mondial*, Câmpulung Moldovenesc, Fundația Culturală „Alexandru Bogza”, 1998, 96 p.

Despre conflagrația care a intrat în istorie ca Primul Război Mondial, nu va putea afirma cineva, vreodată, că s-a scris atât cât ar fi fost nevoie și mai ales ce ar fi trebuit. Un document descoperit undeva, o mărturie a cuiva, uitată ori pierdută pentru un timp, vor impune eventuale corecturi ori adaosuri. Iar după un timp, se va ajunge la concluzia că despre prima confruntare armată care a depășit granițele unui continent se impune scrierea unei noi istorii, care nu va fi, desigur, ultima.

Conștient de nevoia continuei căutări, Anghel Popa își reia vechile preocupări, publicând recent un volum, delicat și dens, intitulat *Între două fronturi. Bucovineni în România Primului Război Mondial*. Cuprinsul se constituie dintr-un *Argument* și două capitole: *Bucovina în perioada 1914–1916* și *Un destin: Ilie Dugan-Opaiț, și cazul „celor 22”*, cărora li se adaugă un *Rezumat* (în limbile franceză, engleză și germană), un *Indice de persoane* și o *Listă a ilustrațiilor*.

Argumentul, intru totul justificat în acest caz, ne avertizează că realizarea idealului național a reprezentat un moment unic al istoriei românești, care „a fost perceput de contemporani sub semnul mirificului, iar istoricii, atunci și mai târziu, pe bună dreptate, l-au așezat în șirul înfăptuirilor eclatante, uitându-se, de cele mai multe ori, intenționat sau nu, că luminile au și umbre”. Încet, încet, iată, am început să depășim faza triumfalistă, când Marea Unire a fost considerată un rezultat mirabil al sacrificiilor noastre incomparabile, statomicindu-se astfel, pentru totdeauna, patria tuturor românilor. În ultimul timp, abia, am acceptat realitatea că România Mare a devenit posibilă datorită victoriei Antantei și că ea nu a fost, cum s-a crezut, veșnică. În plus, ani de zile s-a repetat ideea că toți românii, indiferent de provincie, au gândit la fel dintotdeauna și că au acționat într-o concordie perfectă. *Amintirile familiare*, volumul de însemnări al bucovineanului Ilie Dugan-Opaiț, redactate în anii '60, „s-a oprit, precizează dl. Anghel Popa, cu precădere, asupra cazului «celor 22» de voluntari români, 17 bucovineni și 5 ardeleni, care au trăit o tristă experiență în cadrul Școlii Militare de ofițeri în rezervă, din Botoșani”. Deși nu a fost un caz singular și necunoscut, s-a păstrat tăcerea, considerându-se că asemenea excepții „nu mai sunt de actualitate și că, cel mult, pot deforma imaginea Marii Uniri și a solidarității provinciilor românești în realizarea acesteia”. Autorul *Argumentului* ne informează că în 1926 s-a încercat elucidarea evenimentului în discuție, printr-o intervenție parlamentară, căreia, însă, nu i s-a acordat atenția cuvenită. În 1949, Ion I. Nistor a menționat „episodul” în *Istoria Bucovinei*, publicată abia 1991, dar nici el nu s-a străduit, la vremea respectivă, să-l clarifice. „Din aceste motive, notează dl. Anghel Popa, considerăm că însemnările lui Ilie Dugan-Opaiț, sunt o mărturie peste timp, de care nu se poate face abstracție, o pledoarie în fața istoriei, susținută în numele «celor 22» de voluntarii bucovineni și ardeleni, care au trăit, deopotrivă cu autorul, acele momente ce le-au marcat viețile, dar nu le-au deformat conștiințele”. Autorul *Amintirilor* nu le-a scris cu intenția de a acuza armata Vechiului Regat, ci pur și simplu din dorința de a nu fi uitate. Cunoscător al istoriei părții de nord al Moldovei și al interstițiului neutralității românești din prima parte a războiului reîntregirii, dl. Anghel Popa a refăcut în capitolul de început situația Bucovinei în anii 1914–1916. Considerațiile de ordin general sunt completate de precizările relevate de particularitățile acestei provincii, unde majoritatea românilor doreau Unirea, dar exista și un curent filo-austriac, care grupa o parte a intelectualității românești. Pentru a nu repeta fapte cunoscute, autorul și-a propus să examineze „modul în care războiul, cu întregul său cortegiu de urmări nefaste, s-a răsfrânt asupra românilor din această provincie românească, aflată sub stăpânire austro-ungară, în condițiile în care Regatul României și-a păstrat, vreme de 2 ani, neutralitatea”. Cei aflați pe front au fost puși în situația de a lupta în Italia și Galiția, iar cei rămași acasă s-au văzut confrunțați cu urmările ordinelor umilitoare ale oficialităților austriece. Foarte interesante sunt documentele inserate de autor în textul demonstrației sale.

Al doilea capitol – și cel mai interesant – recompune efigia lui Ilie Dugan-Opaiț, raportată mereu la „cei 21”. Mobilizat ca infanterist austro-ungar, el a dezertat, venind în Vechiul Regat și

asumându-și astfel ipostaza de condamnat la moarte, stabilită de autoritățile imperiale, fără a dispera, întrucât în România era considerat refugiat politic. În final, a renunțat la vechea cetățenie, dar nu a fost primit în armata română. Abia în toamna anului 1916 a fost acceptat, dar fără dreptul de a lupta pe front. Așa a ajuns, în octombrie 1916, la Școala Militară de Infanterie din Botoșani, unde „începe – cum nota el – capitolul cel mai trist din viața mea” și cazul celor 22 de elevi voluntari bucovineni și ardeleni. În continuare sunt transcrise însemnările propriu-zise, completate de diferite documente și comentate de editor. „Cariera” de voluntar a lui Ilie Dugan-Opaiț, s-a încheiat la 1 mai 1920, când a fost demobilizat cu gradul de locotenent, declarând că „dacă va mai fi nevoie, cândva, cu bucurie voi redeveni militar”.

Meritul incontestabil al cărții rezidă în faptul că prin publicarea ei au fost introduse în circuitul științific documente și diferite informații inedite. Autorul nu a intenționat nici o clipă să prezinte *Amintirile* în discuție ca o acuzație la adresa oficialilor români din Vechiul Regat, ci să îmbogățească fondul informațional necesar unei teme distincte a istoriei românești. Dar, simpla lectură a volumului impune, așa cum am mai observat, revizuirea modului în care a fost prezentată, ani și ani, participarea României la Primul Război Mondial. Circumspecția, măsura și discuțarea aspectelor care contrazic vechile clișee vor trebui să stea la baza viitoarei monografii dedicate *României în Primul Război Mondial*, o lucrare fundamentală, așteptată de specialiști și de toți cei care citesc cărți de istorie și iubesc trecutul.

Gheorghe I. Florescu

ION AGRIGOROAI EI, *Iași în anii 1916–1918. Opinie publică și stare de spirit în timp de război. 1916–1917*. I, Iași, Editura Anteros, 1998, 186 p.

Așa după cum se știe – ori, poate, s-a uitat! –, capitala Moldovei a avut un rol fundamental în anii participării României la Primul Război Mondial, ea devenind, în toamna anului 1916, capitală a acelei părți a țării rămase încă liberă după campania ce a urmat declarației de război adresate de București, la 14/27 august 1916, Austro-Ungariei. Nu puțini au fost cei care, în chiar zilele descurajante ale înfrângerii, au recunoscut că „orașul amintirilor glorioase, orașul de lumină, de cultură și de generositate, vechea și încântătoarea capitală a Moldovei a devenit azi Capitala întregului neam românesc. Aici, unde s-a zămislit Unirea Principatelor române, se va zămisli în curând și unirea tuturor țărilor locuite de Români. Aici își găsesc azi refugiu și mântuirea fiii pribegi ai țării”. La Iași s-au retras, la sfârșitul anului 1916, atunci când, pentru români, totul părea a se sfârși, Regele, guvernul, Parlamentul, intelectualii țării, dar și o parte însemnată a populației regiunilor ocupate, cu speranța de a depăși clipele de umilință și dezorientare, pentru a se reorganiza și a pregăti confruntările viitoare, dar mai ales pentru a rezista și a apăra libertatea singurei provincii care reprezenta România și nădejdiile împlinirii idealului național.

Aceste considerații, care privesc o temă oricând actuală, ne-au fost sugerate de cartea semnată de distinsul universitar ieșean Ion Agrigoroaiei, intitulată: *Iași în anii 1916–1918. Opinie publică și stare de spirit în timp de război. 1916–1917*. În chiar fraza de început a *Introducerii*, autorul remarcă faptul că „există o literatură extrem de bogată referitoare la România și primul război mondial”, precizând mai departe că „locul orașului Iași în contextul participării României la primul război mondial a fost sesizat sau relevant în mai toate lucrările care s-au referit la perioada respectivă, cu precădere la situația creată după refugiu și mutarea Capitalei aici, la marile probleme cu care a fost confruntat și la eforturile care s-au făcut pentru refacerea armatei în vederea rezistenței din iulie-august 1917”. Se cuvine a fi amintit faptul că dl. Ion Agrigoroaiei este unul dintre istoricii care au scris decenii de-a rândul despre subiectul în discuție, demers recunoscut și recompensat, în 1983, de un premiu academic. Avertizându-ne asupra motivațiilor care au fundamentat acest excurs, așteptat de specialiști, autorul mărturisește că „obiectivul nostru principal a fost de a reconstitui stări de spirit, de a reda opinii exprimate într-o situație specială, de război și de refugiu, de grelele încercări și de mari izbânzi”.

Întru totul justificat, autorul a decis ca primul capitol al volumului să fie rezervat investi-gării intervalului cunoscut ca a fi reprezentat *Perioada neutralității declarate*, adică aceea

cuprinsă între decizia adoptată la Sinaia, în Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914, și declarația de război deja menționată. Fără a intra în detalii, dl. Ion Agrigoroaiei a reținut, din tot ceea ce s-a scris despre acest antract neutralist foarte important, atitudinile și deciziile adoptate de România în raporturile ei cu cele două tabere beligerante, reacțiile oficiale, dar și cele ale omului de rând, față de evoluția războiului și de o neimplicare ce nu putea fi decât temporară. Declarația de război și alăturarea țării puterilor antantiste apar ca două acte politico-diplomatice firești, reclamate de interesele firești ale României, subsumate idealului național, deci răspunzând stării de spirit a opiniei publice, care nu era una de moment ori lipsită de o justificare conferită de realități istorice incontestabile.

Următorul capitol – *De la entuziasm la îngrijorare, de la mobilizare la refugiu* – este consacrat studierii modului în care au reacționat ieșenii față de intrarea în război, precum și față de evoluția evenimentelor de pe frontul românesc până în momentul înfrângerii și al retragerii. „Iașul a salutat astă-noapte chemarea fiilor țării sub drapelul apărării naționale, consemna presa din Capitala Moldovei. Toate inimile au tresărit de fiorul celui mai aprig patriotism, toate sufletele s-au înălțat, toate energiile au vibrat”. Deși nepregătit în mod special, acest oraș s-a sacrificat pe sine pentru a face față obligațiilor care i-au revenit în urma retragerii, atunci când, așa cum notează autorul, „a fost nevoit să facă față unor greutăți nemaîntâlnite. Față de cei 70–75000 de locuitori, populația sa a sporit la peste 300 000 locuitori, fără a socoti efectivele militare românești și rusești staționate aici sau în imediata sa apropiere”. Confruntarea iașilor cu dificultăți greu imaginabile, agravate de cursul general al războiului, de lipsurile materiale insurmontabile, de bolile și decesele care deveniseră obișnuite, toate însoțite de imposibilitatea unei ameliorări minime și de efectele politicianismului propriu României, fac obiectul unui capitol special, intitulat *Din toamnă până-n primăvară, zile pline de suferință*. Scriind despre toate acestea, dl. Ion Agrigoroaiei are în permanență grijă să evidențieze starea de spirit a ieșenilor și comportamentul lor față de o situație nemaîntâlnită și poate irepetabilă, conchizând că deși „s-au exprimat și opinii defetiste, iar unii au încercat să profite de situația specială în care ne aflam, spiritul de rezistență, de mobilizare morală, materială și militară va învinge”. „*România își va face și de aici înainte datoria*” este capitolul care se ocupă de interstițiul decembrie 1916–iulie 1917, cu relevarea acțiunilor și a gesturilor care ilustrează starea de spirit proprie aceluși timp și formele de manifestare ale opiniei publice, la nivelul unor personalități ale culturii și ale artei naționale, precum și cu ocazia unor vizite sau contacte diplomatice etc.

Ultimul capitol al lucrării – *Solidaritate națională și rezistență (mai-august 1917)* – încheie acest volum, prefațându-l pe următorul. Primul eveniment avut în vedere de autor a fost sărbătorirea zilei de 10 Mai 1917, zi în care, își va aminti I.G. Duca, „a fost prima oară după retragere și după groaznică iarnă de mizerii și de epidemii când ne-am putut da seama că armata noastră reînviase și că reînviase mai frumoasă și mai mândră decât fusese vreodată”. Un alt moment notabil a fost acela consumat la 8 iunie 1917, când voluntarii transilvăneni și bucovineni au depus jurământul de credință Regelui Ferdinand și primului ministru al țării, act prin care, considera Octavian Goga, „viața Ardealului primește altă temelie”, întrucât el a reprezentat „prima Alba Iulie”. Modificarea Constituției, victoriile românești din vara anului 1917 și împlinirea unui an de la intrarea României în război sunt ultimele evenimente avute în vedere de dl. Ion Agrigoroaiei în evidențierea stării de spirit a ieșenilor în timpul conflagrației declanșate în vara anului 1914. „Populația Iașului, scria un ziar rusec, s-a ridicat colosal. Lipsurile au fost mari, dar inima țării trăia”. O asemenea recunoaștere avea o valoare deosebită întrucât venea de la un aliat care nu a intenționat niciodată să ne ajute, cu adevărat, să ne eliberăm țara, nutrind mereu intenții care contraveneau idealurilor românești.

Câteva pagini de *Încheiere* și un *Rezumat* în limba franceză împlinesc acest volum, de mult necesar, scris de un remarcabil specialist, la puțin timp după publicarea unei noi ediții a monografiei lui N.A. Bogdan. Cunoscător avizat al literaturii istorice și al informației arhivistice reclamate de abordarea acestui subiect, dl. Ion Agrigoroaiei a făcut un prim și important pas către monografia *Iașii în anii primului război mondial*, după ce, în 1993, Șerban Rădulescu-Zoner și Beatrice Marinescu au publicat *Bucureștii în anii primului război mondial. 1914–1918* (București, Editura Albatros). Monografia dedicată istoriei Iașilor dintr-o perioadă distinctă, în care Capitala

Moldovei a devenit capitală a României, nu trebuie să fie și nu o așteaptă nimeni ca pe o replică a monografiei rezervate Bucureștilor în aceiași ani. Iași îi își au o istorie proprie, pilduitoare pentru o fostă capitală, care întregeste și nuanțează istoria românilor. Orice demers asemănător celui asumat de profesorul Ion Agrigoroaiei nu este nicidecum unul circumscris unei istorii provinciale, ci istoriei naționale. Nu trebuie uitat însă că *Istoria* către care tindem nu va fi niciodată ceea ce ar trebui să fie înainte de a edita un corpus complet de documente privitoare la Iași și intervalul 1914–1918. Documentele există, dar lipsesc inițiativa și specialiștii capabili să le depisteze și să le editeze. Concomitent, s-ar cuveni reeditate lucrările publicate, cândva, pe această temă, lucrări care azi au ajuns greu de consultat și chiar uitate. Dar nimic din ceea ce am arătat până acum nu va deveni posibil fără ca Iași să încerce a depăși o mentalitate specifică acestei părți din țară. Leșenii, pentru că tot vorbim de starea de spirit, își alină provincialismul lor desuet cu balsamul unui trecut strălucit, apărând tot mai rar în ipostaza de odinioară, pentru a se reîntoarce la o acalmie greu explicabilă, care îi împinge către uitare.

Gheorghe I. Florescu

DUMITRU PEDA, *România și Antanta*, Iași, Editura Institutul European, 1998, 224 p.

Dintotdeauna, un război „ascunde” incalculabile sacrificii umane, cărora li se adaugă imense pierderi materiale, distrugerea unor capodopere unice, toate aceste vicisitudini, inimaginabile în timp de pace, atrăgând după ele convingerea unanimă că repetarea unei astfel de „experiențe”, sanguinare în primul rând, de alte generații, va fi de neconceput. Și totuși, războaiele continuă, ca un dat faditic al istoriei, împotriva omului, dar provocate și purtate de el, paradox care l-a determinat pe Jean Henri Fabre să le considere „l’art de tuer en grand et de faire avec gloire ce qui, fait en petit, conduit à la potence”. Și nu numai că autorii unor asemenea homicidii rămân nepedeșiți, dar, cei mai mulți, „învingătorii” îndeosebi, sunt percepți de posteritate ca mari eroi, izbăvitori, desigur, deci ca personalități care au schimbat evoluția umanității, la scară universală. Sunt, desigur, și nu puțini, cei care, la sfârșitul unui război, merită cu adevărat a fi considerați astfel. Din nefericire, cei mulți, care au murit neștiuți de nimeni, adevărații și singurii sacrificiați, sunt dați repede uitării, incluși fiind într-o „cifră” a contribuției unei nații la un „eveniment” care a modificat o hartă, deci niște hotare, o mentalitate sau locul cuiva printre contemporanii săi. Odată cu trecerea anilor, „evenimentul” respectiv devine, evident, un *reper* temporal, politic, moral etc., iar sacrificiile umane suportă o inevitabilă depersonalizare, amintite fiind, alături de alte „pierderi”, pentru a se întregi o imagine care impresionează îndeosebi prin talentul „povestitorului”. Nu s-a scris încă o istorie a unui război în care analiza să fie focalizată numai ori îndeosebi asupra pierderilor umane, inestimabile și de neînlocuit.

Primul Război Mondial, catalogat astfel la puțini ani după încheierea lui, deci nu după izbucnirea și consumarea altuia, a cauzat moartea unui număr imens de oameni, despre care s-a repetat ca s-au sacrificat pentru un ideal, indiferent de ce parte a „baricadei” s-au aflat ei. Această aserțiune a fost avansată, evident, de supraviețuitorii și de urmașii lor, care, așa cum era și firesc, după ce i-au plâns și le-au ridicat, eventual, și monumente, au început să discute despre confruntarea armată din 1914–1918 dintr-o altă perspectivă, necesară, desigur – chiar inevitabilă –, dar care a transformat „pierderile umane” într-un capitol încheiat, stăruind doar asupra altor considerente. S-a ajuns astfel la scrierea unui enorm număr de cărți și articole, despre prima conflagrație mondială, număr care nu va fi niciodată știut. Însă, din multe puncte de vedere, războiul din 1914–1918 continuă a rămâne necunoscut încă. În cazul nostru, al românilor, după drama războiului, pe care am trăit-o așa cum puțini alții au avut un asemenea nenoroc, o altă dramă ne este astăzi rezervată, aceea că, în multe lucrări dedicate conflictului armat izbucnit la 21 iulie/3 august 1914, scrise cu pretenția exhaustivității, de specialiști străini cu prestigiu, în chiar zilele noastre, România nici nu este amintită ca țară implicată în vreun fel în tot ceea ce s-a întâmplat între 1914 și 1918.

Trecând peste această tristă observație, care merită o dezbatere publică, la scară națională, se cuvine să amintim că Primul Război Mondial este considerat un „moment” atât de important, încât, nu puțini studioși îl consideră, de mult și justificat, ca marcând începutul secolului XX.

Orice lucrare circumscrisă spațiului temporal delimitat de al 14-lea și al 18-lea an al veacului început, calendaristic, în 1901 este întâmpinată, și azi, cu un interes aparte și considerată a fi o încercare de a elucidă ceva din drama sau epopeea petrecute în acel timp al unor mutații foarte complexe.

Un cunoscut istoric, Dumitru Preda, a publicat anul acesta un volum intitulat *România și Antanta*, în care, așa cum precizează într-o succintă notă introductivă, și-a „concentrat atenția asupra unei etape mai puțin descifrate”, adică „vara anului 1916 – vara anului 1917”. Merită apoi reținută și mărturisirea potrivit căreia „cartea este închinată marelui bărbat Ion I.C. Brătianu, cel care a prezidat cele mai mărețe înfăptuiri ale neamului”.

Autorul acestei lucrări este un specialist remarcabil al istoriei Primului Război Mondial, despre care a scris monografii și studii valoroase, dar nu dintre cele care repetau lucruri cunoscute, deoarece întotdeauna el a încercat să nuanțeze o opinie, venind cu noi informații, să facă unele precizări, factologice și cronologice, să surprindă un punct de vedere nesesizat încă și, în cele mai multe cazuri, să releve ceva cu valoare concludivă. Dintre realizările sale istoriografice, amintim colaborarea la volumul *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918–1919* (1994), subiect foarte important, dar eludat între 1948 și 1989, când nu s-a mai putut scrie despre intervenția în Ungaria, nu din rațiuni istoriografice, bineînțeles, ci politice.

Așadar, Dumitru Preda și-a propus să abordeze evoluția raporturilor diplomatice stabilite de România cu Antanta, în intervalul cuprins între intrarea Bucureștilor în război și evenimentele militare intervenite în vara anului 1917, adică primul an al participării țării noastre la conflagrația care dura deja din 1914. O asemenea alegere nu a fost una întâmplătoare, deoarece segmentul temporal avut în vedere a reprezentat o etapă distinctă a prezenței României în ipostaza de cobeligerantă. Războiul era unul mondial, în care se confruntau două tabere, astfel încât circumstanța de coaliție era una implicită, și nu numai pentru România. Alăturarea la o coaliție era în interesul României, deci această stare de fapt nu trebuia interpretată ca un dezavantaj, ca o defavorizare, ci, dimpotrivă, ca o motivație națională ce se alătura unui principiu general. Între România și Quadrupla Înțelegere nu au funcționat raporturi proprii inamicilor, aflați pe un câmp de luptă, chiar dacă o alianță nu înseamnă, în timp de război mai ales, o comuniune de interese, precum și o modalitate sinonimă de realizare a lor. Fiecare aliat își urmărește, în ultima instanță, propria cauză, așa cum este și firesc, recurgând nu o dată la stratageme care nu converg întotdeauna sau întru totul cu așteptările celor aflați în aceeași grupare beligerantă. De aceea, participarea României la război, alături de Franța, Anglia, Rusia și Italia, nu s-a derulat decât arareori – ori poate niciodată – ca un act de colaborare perfectă, reclamând în permanență recurgerea la gesturi și acte diplomatice foarte complicate, care se repercutau, fără îndoială, în mod negativ, asupra acțiunii militare a României, dar mai ales asupra raporturilor ei politice cu statele antantiste.

Dumitru Preda și-a structurat demersul în trei capitole: I. *Preliminarii*; II. *România și Alianții în timpul campaniei anului 1916* și III. *România și Alianții în timpul campaniei anului 1917*, precedate de un argument – *În loc de introducere* – și un *Indice de nume*.

În primul capitol, el a acordat o atenție deosebită circumstanțelor interne și internaționale în care România s-a decis să intre în război. Un asemenea compartiment nu putea lipsi dintr-o analiză ca aceasta, întrucât, înainte de a renunța la neutralitate, Palatul Sturza trebuia să știe exact care îi vor fi obligațiile și ce realizări vor atrage după ele sacrificiile implicate de alăturarea României grupării antantiste. Radiografiind toate componentele pe care le comporta o asemenea întreprindere, autorul a reușit să descifreze intenții și manevre politice deosebit de complexe, acceptate în perimetrul jocului diplomatic obișnuit, dar exacerbate în vremuri de război. Și să nu uităm că această competiție diplomatică, transformată adeseori într-un adevărat duel de interese, avea loc între Paris, Londra, Petrograd, Roma și București. Fiecare partener al acestui „consiliu”, ajuns nu o dată în ipostaza de factor de decizie, se comporta față de România în așa fel încât tratativele au fost adeseori suportate ca un supliciu, iar meritul celor care le-au purtat nu a fost niciodată îndeajuns de subliniat. Evidențiind toate acestea, Dumitru Preda a individualizat rolul lui Ion I.C. Brătianu, acela care conducea guvernul român la acea dată. Pentru a-l atrage în război, fiecare dintre țările Antantei și-a asumat un rol anume, recurgându-se la promisiuni, elogii.

manevre oculte, amenințări etc. În relațiile cu România, fiecare Aliat a procedat altfel. Franța a fost cea mai insistentă și mai apropiată de România. Rusia, însă, a rămas în permanență o „necunoscută”, capabilă oricând de o reacție surprinzătoare. Petrogradul avea intențiile sale și acestea nu numai că nu au fost niciodată sincere, dar nici favorabile României nu au fost vreodată.

Cu minuțiozitate și pricepere, autorul a instrumentat un proces complex, care permite cunoașterea detaliată a circumstanțelor în care România a considerat că sosise momentul intrării în război. Au existat, neîndoielnice, calcule de ordin național, care au contribuit la decizia finală. Dar aceste firești puneri în balanță nu trebuie judecate ca tocmeli de conjunctură, întrucât ele priveau soarta unui neam. Cine ar fi procedat altfel? Războiul a demonstrat, în fiecare moment al său, că și cele mai sincere gesturi de ajutor ale cuiva plecau de la o speranță ori un interes național. Nu personal, desigur. Altfel, nu ar mai fi război. Oricum, atunci când Ion I.C. Brătianu a considerat că sosise clipa angajării țării sale într-un conflict care nu lăsa a se întrevădea un sfârșit rapid, Puterile Centrale erau la curent cu toate conciliabilele antantiste, trecând deja la pregătirile reclamate de viitoarea configurație a frontului de răsărit. Deci, conchide autorul, declarația de război a Bucureștilor nu s-a constituit, așa cum s-a afirmat cândva, într-o surpriză care să fi dezechilibrat balanța ce funcționa între Berlin și Viena.

Înainte de a trece la investigarea participării propriu-zise a României la desfășurarea războiului, Dumitru Preda stăruie, în mod justificat, asupra ultimelor tratative și a semnării, la 4/17 august 1916, la București, a acordurilor româno-antantiste, în conformitate cu care, Franța, Marea Britanie, Rusia și Italia se angajau să respecte integritatea teritorială a noii lor aliate, „în toată întinderea frontierelor sale actuale”. Apoi, cele patru mari puteri îi recunoșteau acestuia dreptul asupra provinciilor aflate atunci între granițele imperiale vieneze, stabilindu-se chiar și viitoarele frontiere nordice și vestice. Convenția militară adiacentă preciza condițiile colaborării, cu obligația României de a declara război Austro-Ungariei până la data de 15/28 august 1916 și cu notificarea acțiunilor militare ale Aliaiților, care urmau a precede și a însoți implicarea Bucureștilor în război.

Intrarea României în război, la 15/28 august 1916, nu a reprezentat un succes al diplomației antantiste, întrucât, o asemenea decizie era inevitabilă, atât timp cât Ion I.C. Brătianu va recunoaște, în fața aleșilor țării, în decembrie 1919, că „nu putea România, cu interese mari și esențiale pentru viitorul ei, să lase pe alții să decidă de soarta unui război de care depindea situațiunea neamului său, fără ca ea să fi făcut tot ce sta în propriile ei puteri ca să asigure victoria cauzei care era a sa”. Nu e cazul să examinăm aici cauzele pentru care premierul român a tot amânat angajarea în război, angajare care nu intra în discuție. A acceptat propunerea Aliaiților, întrucât era convins că orice amânare ar fi exclus România dintre țările de a cărei colaborare avea nevoie atunci Antanta. Dar decizia a fost a sa și nici nu putea fi altfel. Nu era Brătianu omul care să fi acceptat ca altcineva să hotărască în locul lui și nici Marile Puteri nu se aflau într-o situație care să le fi permis a risca un refuz printr-un comportament care ar fi substituit colaborarea unei intransigente prezumpțioase.

Examinarea participării României la campania din 1916, încheiată cu retragerea în Moldova, i-a oferit lui Dumitru Preda ocazia de a renunța la vechile clișee și a evita astfel cunoscutele „lamentări și incriminări, inutile de altfel”, cum notează el undeva. Marile Puteri aveau, se înțelege, interesele lor, generale și naționale. Relațiile diplomatice ale României cu Antanta nu pot fi înțelese decât dacă sunt judecate în raport cu imperativele Aliaiților. Victoria Quadruplei Înțelegeri, căreia i se alăturase și România, reprezenta scopul final al fiecărui aliat, deci și al țării noastre. Interesele naționale nu puteau fi transformate în realități, fără succesul taberei antantiste. Este adevărat că Aliaiții nu și-au respectat întru totul promisiunile înscrise în tratatul comun. Dar nu-i mai puțin adevărat că nici România nu era pregătită pentru confruntarea pe care o acceptase. Probabil că nici nu realiza cu exactitate dimensiunile efortului pe care îl incumba ipostaza beligeranței. Se știe azi că Antanta nu a ajutat, așa cum se angajase, începutul campaniei românești. Dar să nu uităm că statele antantiste se aflau în război de doi ani. Ce a făcut România în acest timp, în afară de tatonările diplomatice? Perseverând în a înregistra toate afirmațiile aceluia care au recunoscut că Aliaiții nu și-au respectat promisiunile, pentru a ameliora sau a justifica eșecul campaniei românești, nu facem altceva decât să amânăm recunoașterea și relevarea adevărului.

S-ar putea crede că tema acestei cărți este una colaterală, știut fiind că soarta războiului se decide pe câmpul de luptă. Dar nu este așa. Cine va parcurge excursul la care ne referim va rămâne surprins de complexitatea raporturilor diplomatice, care evoluau surprinzător, de la o zi la alta, în cadrul întregii coaliții sau la nivel bilateral. Astfel, fără a-i nesocoti interesele, participarea României la război era judecată de Quai d'Orsay numai în virtutea victoriei Antantei, chiar dacă aceasta ar fi fost dobândită cu sacrificarea României. Rusia, în schimb, își avea planurile ei, care contraveneau, în mare parte, speranțelor românești. Anglia și Italia, cărora li se va alătura în aprilie 1917 America, aveau și ele interesele lor naționale și modalități proprii de realizare, care nu coincideau întotdeauna cu principiile antantiste. În final, însă, toți acceptau că victoria împotriva centraliștilor era unica soluție viabilă, de care depindea transformarea în realitate a speranțelor naționale.

Sondând țesătura complexă a raporturilor diplomatice intervenite între România și Aliați în timpul campaniei din 1917, până în vara celui de-al treilea an de război, autorul se dovedește a fi un fin analist și un cercetător prob, care a urmărit în permanență și evoluția realităților politice românești, de care depindeau, în ultimă instanță, deciziile diplomatice. Nu numai cele ale României, ci și ale Aliaților.

Documentată și scrisă de cineva cu aplicare pentru acest gen de analiză, cartea semnată de Dumitru Preda este altceva decât s-a scris înaintea pe această temă. Sperăm că autorul își va extinde demersul, astfel încât, în final, să dispunem de o carte care să aibă în vedere evoluția raporturilor diplomatice ale României cu Antanta în anii războiului și ai Conferinței de Pace. Până atunci, însă, se cuvine să relevăm, încă o dată, valoarea cărții discutate și integritatea științifică a autorului, care, înainte de toate, ne atrage atenția că suntem încă departe de a fi elucidat participarea României la Primul Război Mondial.

Gheorghe I. Florescu

CORNEL GRAD, *Al doilea arbitraj de la Viena*, Iași, Institutul European, 1998, 256 p.

Istoriografia românească a consacrat câteva volume și mai multe studii Diktatului de la Viena, din 30 august 1940, și administrației horthyste din nord-vestul Transilvaniei din cei peste patru ani în care teritoriul respectiv a făcut parte din Ungaria. Cu câteva excepții, această literatură poate fi caracterizată – după cum sesiza corect autorul, în capitolul introductiv care, dintr-o regretabilă eroare a editurii, nu a fost inclus în lucrare – prin explicații șablon, de suprafață, iar unele volume, precum cel colectiv, coordonat de M. Fătu și M. Mușat (*Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României (septembrie 1940–octombrie 1944)*, București, Editura politică, 1985), ca să menționăm doar un exemplu din cele oferite de domnia sa, relevă „stil bombastic, artificial și rigid, confuzii jenante, plagiat copios (vizibil pentru orice cititor în istorie, chiar neprofesionist), toponimie, onomastică și localități fanteziste, mergând până la absurd”.

Cornel Grad a parcurs aproape întreaga literatură istorică apărută în țară și peste hotare referitoare la Diktatul de la Viena, atât pe cea care păstrează o anumită valoare științifică și documentară, cât și lucrările și studiile improvzate, din care și-a putut extrage, totuși unele informații, neomitând să-și exprime opinii critice asupra lor. Documentația edită este completată cu materiale din arhivele conservate și locale ale diferitelor instituții ale statului, între acestea trebuind menționate cele conservate la Ministerul Apărării Naționale, Arhivele Naționale din București și Arhivele Ministerului Afacerilor Externe.

Privită în ansamblu, lucrarea trebuie considerată ca o realizare valoroasă. Aprecierile noastre se referă atât la planul ei, cât și la documentare, la expunerea evenimentelor și a problemelor pe care cele dintâi le-au generat și mai cu seamă la maniera de judecată a condițiilor care au condus la Diktatul din 30 august 1940 și la consecințele lui. Dorim să relevăm câteva din meritele incontestabile ale monografiei, care au evidențiat capacitatea autorului de a analiza cu obiectivitate problemele luate în studiu și de a regăndi multe din concluziile fondate pe judecăți pripite sau politizate care au fost vehiculate în istoriografia ultimelor decenii. Astfel, ni se pare firească aprecierea făcută de Cornel Grad asupra actelor cu care s-au confruntat cercurile guvernante românești în vara lui 1940 și, ulterior, mareșalul Ion Antonescu. Domnia sa remarcă, de pildă,

însușindu-și corect opiniile puținilor istorici care au înțeles și au avut curajul să afirme că responsabilitatea pentru catastrofa națională din 1940 se cere a fi căutată nu numai la clasa politică a României care a acceptat pierderea unei părți din teritoriul național, fără a se fi tras un singur foc de armă, ci și în erorile politicii românești din anii precedenți (p. 57). În sprijinul acuzației aduse, autorul probează cu cifre eforturile făcute de stat și de poporul român pentru apărarea frontierei vestice a țării, prin concentrarea a numeroase divizii de-a lungul ei și prin construirea, cu bani realizați din subscripții publice, a unei puternice linii de fortificații, care a costat peste 10 miliarde de lei (p. 61). Or, aceste fortificații, denumite în mod oficial „Linia Carol”, iar de către oamenii politici care se îndoiau de eficiența ei „Linia Imaginescu” au reprezentat rezultatul unui efort inutil pentru România, dar, în condițiile în care nord-vestul Transilvaniei a fost cedat fără luptă, folositor Ungariei.

Atunci când analizează decizia luată la Viena de șeful diplomației Reich-ului, Cornel Grad se întreabă, ca și alți istorici, dacă, în cazul unui refuz al Bucureștilor de a accepta *Diktatul*”. Germania ar fi fost dispusă să își sacrifice câteva divizii pentru a ajuta un partener minor și drept compensație să iardă petrolul românesc, plus contribuția militară deloc neglijabilă a României în proiectata răfuială cu U.R.S.S. Noi – conchide autorul – credem că nu” (p. 56). „Regele Carol – scria un istoric american – ar fi putut, în teorie cel puțin, să avertizeze Reich-ul cu distrugerea rafinăriilor de țiței și să întrerupă astfel furnizarea petrolului românesc pe care el conta. Această miză disperată ar fi putut forța Germania să își reconsidere poziția, deoarece Ungaria nu avea cum să facă o amenințare similară. Dar Carol nu a procedat așa, împotriva reacției majorității zdrobitoare a opiniei publice românești care favoriza rezistența” (Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, New York, 1967, p. 193).

Ni se pare, de asemenea, rațională însușirea de către Cornel Grad a acuzațiilor din *Memo-randumul românilor din Transilvania (15 decembrie 1938)* privitoare la instalarea în funcțiile de conducere ale celor 23 de județe din Transilvania și Banat în timpul dictaturii personale de regelui Carol al II-lea a tot atâția colonei activi din Vechiul regat și la pătrunderea unui număr extrem de mic de ofițeri superiori din Ardeal în cadrele de conducere ale armatei române, fapt ce nu putea să producă decât nemulțumiri în rândul oamenilor politici transilvăneni (p. 71–72). De altfel, o politică asemănătoare a fost dusă în anii dictaturii carliste și în celelalte provincii unite în 1918 cu România, iar după eliberarea, în vara lui 1941, a Basarabiei și a nordului Bucovinei de către armatele române aici a fost înființată instituția *Guvernământului* în vederea conducerii lor, care reprezenta o copie fidelă a formei de administrare în teritoriile pe care Wehrmachtul le cucerise.

Persoana și politica mareșalului Ion Antonescu sunt supuse unei analize critice obiective, autorul prezentându-l ca pe un patriot căruia nu i-au lipsit nici meritele, nici judecățile eronate. „Încrezător în virtuțile sale de om politic providențial, deși realitatea era alta, – precizează Cornel Grad - I. Antonescu a început, pe planurile relațiilor externe, o intensă campanie de reorientare politico-diplomatică spre Germania și Italia, pe care le vedea, deja, câștigătoare în noua conflagrație mondială. Această reorientare, inclusiv deciziile care au materializat-o în planul practicii politico-diplomatice și militare (solicitarea și acceptarea asistenței militare germane, aderarea la Pactul Tripartit și angajarea armatei române în războiul antisovietic, dincolo de linia Nistrului), a marcat integrarea totală și necondiționată în sistemul Axei... și, concomitent, abandonarea în totalitate a principiilor pe care se bazase, până atunci, politica externă a României – eroarea fundamentală a lui I. Antonescu, generatoare a dezastrului postbelic” (p. 131–132).

Istoricii cunosc că, până în 1989, Ion Antonescu a fost considerat un personaj care a legat indisolubil soarta României de cea a Germaniei hitleriste. După evenimentele din decembrie 1989, când ei și-au putut exprima deschis opiniile despre mareșal, au apărut două tendințe extreme de judecare a acestuia: de admirație sublimă și de defăimare. Atât admiratorii, cât și detractorii lui au selectat din arhive și din lucrările publicate doar ceea ce le-a convenit din politica lui Ion Antonescu și, pe baza unor asemenea informații, i-au ridicat monument ori i-au zidit cavou.

Pentru Cornel Grad, a cărui lucrare se circumscrie, în linii generale, în limitele perioadei de guvernare a mareșalului, sarcina s-a dovedit a fi extrem de dificilă. Autorul a manifestat însă capacitatea de a domina toată această literatură istorică, bună ori fără valoare științifică, și să

emită judecăți perene. Ne referim aici, între altele, la ideea „războiului sfânt”, elogiată și astăzi de unii dintre apologeții mareșalului. Or, Cornel Grad, și nu numai el, demonstrează că un stat mic, precum România, nu avea nici căderea și cu atât mai puțin capacitatea de a schimba ordinea social-politică dintr-o altă țară, mai cu seamă dintr-un colos precum era Uniunea Sovietică. Redobândirea teritoriilor pierdute prin ultimatumul din 26 iunie 1940 a reprezentat un deziderat popular în România, dar depășirea frontierei de pe Nistru a generat genunea dintre mareșal și oamenii politici lucizi care i-au sesizat greșelile.

Mai mult decât atât, mareșalului i s-a imputat „tovărășia” cu Hitler, care a orchestrat dezmembrarea țării, tovărășie destul de nepopulară în rândurile românilor și care a menținut țara, după eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei, într-un război pe care aceștia nu îl doreau. Or, în acea vreme, germanii erau contrariați de faptul că românii, aflați pe teatrul de război din Caucaz, atunci când li se punea întrebarea pentru ce luptă, răspundeau: „Pentru Transilvania” (cf. Robert Lee Wolff, *op. cit.*, p. 238).

Apreciem în mod deosebit valoarea capitolului IV (*Patru ani de eforturi pentru limitarea și anularea consecințelor Dictatului de la Viena <1940–1944>*), în care problemele expuse de autor reprezintă, în cea mai mare proporție, noutăți pentru istoriografia temei. Propaganda militară clandestină, prin radio, în frontul anti-diktat evidențiază deopotrivă eforturile conducerii armatei române de a contracara efectele celei maghiare și exprimarea încrederii ei în victoria cauzei românești.

Trebuie făcută observația că cifrele privitoare la evreii din nordul Transilvaniei oferite de Cornel Grad rămân, totuși, discutabile. Autorul scrie că din nordul Ardealului au fost deportați spre lagărele de exterminare circa 157.000 de evrei (p. 154). Or, la recensământul maghiar din 31 ianuarie 1941, în acel teritoriu au fost înregistrați doar 151.125 evrei, din care numai 137.000 persoane au fost dislocate de la căminele lor (cf. Sabin Manuilă and Wilhelm Filderman, *The Jewish Population in Romania during World War II*, Iași, 1994, p. 2). Dintr-o notă secretă a Poliției de Siguranță din 6 mai 1946 rezultă că totalul deportaților din nordul Transilvaniei ar fi fost de 127.377 (cf. *Emigrarea populației evreiești din România, 1940–1944. Culegere de documente*, București, 1993, p. 245). Oricum, în legătură cu numărul persoanelor deportate de aici nu există o unitate de vederi la autorii care au studiat această problemă, însă toți consideră că cifra evreilor care locuiau în nordul Transilvaniei a fost mai mică de 157.000. De altfel, aceste date, ca și alte cifre furnizate de oficialități nu pot fi însușite totdeauna *ad-litteram*, dacă avem în vedere maniera în care se întocmeau la noi statisticile.

Privit în ansamblu, volumul *Al doilea arbitraj de la Viena*, al domnului Cornel Grad, poate și trebuie să fie apreciat ca unul din cele mai valoroase studii consacrate acestui subiect. Nu numai baza documentară solidă, dar și maniera de a trata problemele, structura lucrării, concluziile ei logice și stilul în care este scrisă fac din ea o realizare incontestabilă a istoriografiei românești din ultimele decenii.

Dumitru Șandru

MIODRAG MILIN (coordonator), *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Domașnea -Teregova). Interviu și evocări*. Timișoara, Editura Marineasa, Editura Presa Universitară Română, 1998, 232p.

Rezistența armată anticomunistă în zona Banatului a început încă din iarna anului 1944–1945, când au fost parașutate grupuri de legionari, instruiți în Germania. După falsificarea grosolană a alegerilor din 19 noiembrie 1946 și după înlăturarea monarhiei, rezistența armată anticomunistă a luat o amploare deosebită. S-au constituit câteva grupuri de rezistență, dintre ele remarcându-se cele conduse de colonelul Ioan Uță, inginerul Aurel Vernichescu, avocatul Spiru Blănaru, comandorul Petre Domoșneanu, notarul Gheorghe Ionescu. Unele dintre aceste grupuri au fuzionat între ele, în timp ce altele s-au destrămat. În februarie-martie 1949, Securitatea a reușit să anihileze în bună parte grupurile amintite mai sus. Colonelul Ioan Uță a fost ucis în luptă; Spiru Blănaru, Petre Domoșneanu și Aurel Vernichescu au fost prinși, li s-a intentat un simulacru de proces și au fost executați în vara anului 1949, în Pădurea Verde de lângă Timișoara, împreună cu

alți foști luptători din grupurile de rezistență. Gheorghe Ionescu a reușit să scape, fiind prins abia după un an și jumătate.

Activitatea grupurilor de rezistență armată anticomunistă din Banat, încă puțin cunoscută, ca de altfel întreaga mișcare de rezistență anticomunistă din România, a continuat de-a lungul deceniului al cincilea, mai puternică în prima parte, dar descrescând până la dispariție în cea de-a doua jumătate. Existența unei puternice rezistențe anticomuniste în Banat ne-o confirmă informațiile din arhivele fostei Securități, inaccesibile până în urmă cu câțiva ani. De exemplu, într-o sinteză a Direcției Generale a Securității Statului, din 24 iunie 1950, despre „situația bandelor” existente la data menționată, care erau urmărite din punct de vedere informativ, pe raza Direcției Regionale de Securitate Timișoara erau semnalate: „1. Banda lui Ișfănuț Dumitru, compusă din 8 persoane, se ascunde în regiunea nord de Teregova; 2. Banda lui Bugariu Vasile, compusă din 5 persoane, semnalată în regiunea comunelor Nadaș și Bârzova, jud. Arad; 3. Rămășițele bandei Gligor Cantemir, în frunte cu Stepici Dumitru, aflate în regiunea Sebeș și Gurabenz, jud. Arad; 4. Rămășițe din banda Ungureanu Teodor, două persoane, între care și numitul Tigau Ion, se află ascunși în regiunea comunelor Resia și Loz, jud. Arad; 5. Banda lui Ambrus Petre, compusă din 8 persoane, se ascunde în jurul Poenii de Brazi din regiunea Valea Bistriței; 6. Banda lui Mutașcu Dumitru zis Fus, compusă din 6 persoane, ascunsă în jurul Mehadiei, spre Poiana Mușuroaiei și Marganita; 7. Banda lui Târziu Ioan, compusă din 4 persoane, ascunsă în jurul «Poenilor Înalte» și apa «Igegu»; 8. Banda lui Lulus Ioan, compusă din 3 persoane, ascunsă în jurul comunelor Revetiș, Roșia Almaș, plasa Gura Honț și com. Joia Mare; 9. Banda lui Berau Zaharia compusă din 4 persoane, Berau Zaharia ascuns în comuna Bârstina de Mureș, restul bandei ascunși în pădurea de lângă comuna Slatina de Mureș, plasa Severin-Arad; 10. Banda lui Pasculescu Gheorghe, compusă din 5 persoane, ascunsă în pădurea Mândru, jud. Arad și Micalaca-Arad; 11. Banda lui Bogdan Ioan, compusă din trei persoane, ascunsă în Iosăsel, Gura Honț și Muntele Mănuța-Arad; 12. Banda lui Stana Simion zis Minciuc, ascunsă în pădurea Socodor-Arad; 13. Bandă compusă din trei persoane, semnalată în locul numit Vârful Bătrân, între com. Dolci și Mărul, neidentificată; 14. Bandă compusă din trei persoane, semnalată în regiunea Marga de pe Valea Bistriței, încă neidentificată; 15. Banda lui Oprea Petru, compusă din două persoane, semnalată în regiunea Revetiș, Joia Mare - Arad; 16. Banda lui Sasu Ilie și Balta Vasile, compusă din cca. 8 persoane, semnalate în Muntele Bihariei, Rotunda și la poalele muntelui Găina; 17. În raza DRS - Timișoara se mai află 21 bandiți izolați, ascunși prin următoarele regiuni: Muntele Arjana, pădurile Comerevei, Valea Almaș aproape de pădurile Reșiței, în jurul Caransebeșului, în jurul comunelor Vălișoara, Luncani, Feneș, Bunea Mare, Remetea Mare, în regiunea păduroasă Săceni, în jurul comunei Romna, în pădurile județului Severin și în Poiana Rosului” (ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 387-388).

Dintre aceste grupuri anticomuniste din Banat, cel mai longeviv s-a dovedit a fi cel condus de Ișfănuț Dumitru, zis Sfârloagă. Grupul era o rămășiță a organizației colonelului Ioan Uță. În primăvara anului 1951 s-a unit cu grupul lui Dumitru Mutașcu, zis Fus. Ei acționau pe șoseaua Caransebeș, Mehadica și Verendin-Văliug, peste muntele Semenici (ASRI, fond „D”, dos. 2168, f. 274-275).

Asemeni altor subiecte de cercetare privind istoria contemporană, rezistența armată anticomunistă din România utilizează surse diverse: documente emise de autoritățile statului, memorii, mărturii orale etc. Realizată de un colectiv de profesori și studenți (Nicoleta Bujă, Adrian Costi, Manuela Cucu, Mariana Dabija, Rodica Dascălu, Antoaneta Magdaș, Dorina Pârva, Daniela Pârva, coordonator fiind Miodrag Milin) din Departamentul de Cercetare de la Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității Banatului, Timișoara, *Rezistența anticomunistă din Munții Banatului (Zona Domașnea-Teregova). Interviu și evocări se vrea, aflăm din Cuvântul către cititor*, „o mărturie [...] despre lumea românească verticală; lume care nu a știut să se aplece și a ales calea spinoasă a suferinței pentru idealul național al libertății și credinței”. Proiectul de cercetare „Rezistența anticomunistă din Banat” și-a propus „să reabiliteze valoarea surselor narative în reconstituirea evenimentelor trecutului”.

Înregistrările de istorie orală au fost realizate în câteva localități din Zona Domașnea-Teregova. Aici au acționat – în a doua jumătate a deceniului patru și în deceniul cinci al secolului

nostru – câteva grupuri importante de luptători anticomuniști, unele amintite mai sus: grupurile colonelului Ioan Uță, Aurel Vernichescu, Spiru Blănaru, Petre Domoșneanu, Gheorghe Ionescu, Ișfănuș Dumitru, Dumitru Mutașcu etc. Cele mai multe dintre persoanele intervievate își au domiciliul în cele mai importante sate din zonă. Astfel, la Domașnea au fost făcute înregistrări cu 8 persoane; la Teregova cu 11; la Rusca – 2; Feneș – 5; Verendin – 4; Plugova și Cuptoare – câte o persoană. Echipa de cercetare de la Timișoara a avut în vedere foști luptători în munți, încă în viață, precum și soții sau urmași ai unora dintre cei morți în diferite perioade și situații (în luptele împotriva Securității ori execuții de către aceasta, sfârșiți în închisori sau după întoarcerea la domiciliile lor). Cele mai importante se dovedesc a fi, de departe, interviurile luate foștilor partizani. Aceștia au făcut parte din următoarele grupuri de partizani: al colonelului Ioan Uță (Petru Romănu (Petru Partizanu) și Petre Duicu (Boieru) din Domașnea, Nicolae Ciurică din Teregova); în grupul lui Spiru Blănaru au fost Nicolae Romănu și Constantin Romănu, din Domașnea; din grupul lui Gheorghe Ionescu au făcut parte Ion Berzescu și Gheorghe Grozăvescu (Mutu) din Teregova. Unii luptători au trecut dintr-un grup în altul. De exemplu, Nicole Ciurică din Teregova, fost în grupul colonelului Ioan Uță, după moartea acestuia a intrat în grupul lui Ișfănuș Dumitru, zis Sfârloagă. Din acest ultim grup a făcut parte și Mihai Șărângău din Verendin. Informații importante au fost oferite și de foste soții de partizani: Maria Blănaru, soția lui Spiru Blănaru, lider al unui puternic grup de partizani; Ioana Berzescu, soția lui Ion (Iovan) Berzescu, mort în luptă; Ana Anculia, soția lui Petru Anculia, căzut în luptă. De asemenea, utile se dovedesc a fi și mărturiile unor descendenți ai luptătorilor anticomuniști: Ionică Pușchiță, fiul lui Petru Pușchiță, zis Mutașcu, executat de Securitate; Stana Berzescu, fiica lui Moise Anculia; Ion Banda, fiul lui Ion Banda, prins de Securitate abia în 1962 și executat; Iosif Mutașcu, fiul lui Dumitru Mutașcu, zis Fus, mort în condiții neelucidate.

Istoria orală oferă informații care suplinesc lipsurile celor documentare. Și aici, însă, se impune luarea tuturor măsurilor de precauție. După trecerea câtorva decenii de la evenimentele avute în vedere, este de înțeles că memoria joacă feste. Apoi, unii dintre cei intervievați vorbesc din amintirile altor persoane, între timp decedate, iar fabulația se află la ea acasă. De exemplu, Cornel (Nelu) Cristescu din Plugova, fiul unui luptător anticomunist, afirmă că Horia Sima a venit în țară în 1945 (p. 202). Astăzi se știe că liderul legionar a plecat în Germania în 1941 și nu a mai revenit niciodată în România, murind în Spania (în 1995). Asemenea zvonuri erau frecvent semnalate în primii ani postbelici de serviciile represive ale statului, în diferite zone din țară. Tot Cornel Cristescu pomeneste de purtarea unor lupte în Făgăraș, între partizani și trupele guvernamentale, cu front în toată regula (p. 207). Este clar că ne aflăm în fața preluării unor mărturii fără spirit critic. De fapt, în nici un moment al rezistenței anticomuniste nu a fost vorba de existența unor efective de partizani atât de mari încât să țină un front.

Oricum, informațiile oferite de istoria orală trebuie verificate, în acest caz, cu cele oferite de Arhivele Serviciului Român de Informații și cu cele ale Tribunalului Militar Timișoara. Numai atunci vom putea avea o imagine de ansamblu, suficient de clară, despre rezistența armată anticomunistă din zona Banatului. Aceasta va fi o piesă importantă pentru realizarea sintezei despre rezistența armată anticomunistă în România.

Dorin Dobrinu

ISTORIA CULTURII. ISTORIOGRAFIE

PETRE POPA, *Istoriografie universală*, vol. I, Editura Cultura, Pitești, 1998, p. 170.

În anul 1997 Universitatea Pitești înființează și o facultate de istorie și, în mod firesc, cadrele universitare trebuiau să realizeze manuale pentru a ușura procesul de învățământ. Pe această linie a mers și demersul profesorului univ. doctor Petre Popa.

Primul volum cuprinde 13 capitole și o bibliografie generală, fiind tratată evoluția istoriografiei mondiale până-n secolul al XV-lea. Stilul prezentării este greoi, cu prea multe amănunte despre contextul istoric și cu treceri prea rapide peste activitatea lui Aristotel, Mihail

Psellos, Kedrenos Ducas sau peste cea a cronicarilor otomani. Ar fi fost necesare mai multe considerații personale pe marginea operelor analizate.

Referitor la concluziile privind istoriografia otomană trebuie făcute următoarele observații. Turcii au distrus unele monumente bizantine, dar au contribuit la păstrarea altora, cum ar fi Sfânta Sofia. Ofensiva otomană este descrisă în numeroase cronică turcești care, din păcate, sunt destul de puțin cunoscute în istoriografia română și sunt traduse fragmentar, ceea ce a permis elaborarea unor teorii greșite (vezi moartea lui Mehmed I pe meleaguri românești). Aceste opere conțin informații prețioase privind relațiile româno-otomane în secolele XIV–XV, perioadă destul de puțin reflectată în izvoare. Numele turcești sunt în mare parte scrise greșit (Sambul în loc de Istanbul, Edirme în loc de Edime etc.).

La Bibliografie s-ar fi impus menționarea lucrărilor traduse în limba română pentru a facilita activitatea studenților.

Lucrarea poate fi totuși un ghid util pentru studenți și profesorii de liceu.

Ionel-Claudiu Dumitrescu

INSTRUMENTE DE LUCRU

SOÓS FERENC. *A magyar fém pénzék feliratai és címerei* [Inscripțiile și stemele de pe monedele maghiare], Budapesta, Argumentum Kiadó, Magyar Numizmatikai Társulat, 1998, 300 p.

Lucrarea numismatului budapestan Soós Ferenc, apărută în condiții grafice de excepție la Editura Argumentum (*Argumentum Kiadó*), sub auspiciile Societății Numismatice Maghiare (*Magyar Numizmatikai Társulat*), este binevenită în peisajul bibliografic numismatic și heraldic din România, datorită faptului că este un excelent instrument de lucru pentru specialiștii interesați în istoria Transilvaniei. Autorul consideră necesar să precizeze că emisiunile monetare au coincis cu fondarea statului feudal al Sf. Ștefan și că dreptul de a bate monedă a fost un privilegiu regal.

Monedele care au circulat în Evul Mediu, monede de care se ocupă numismatul maghiar, au încercat să redea, prin imagistică, conotație simbolică și legende numismatice, realitățile politice ale vremii, în timp ce materialul utilizat pentru realizarea lor a reflectat, în bună măsură, condițiile economice ale statului feudal. Societatea vremii, constituită în bună măsură din analfabeți, era pusă la curent sau, altfel spus, primea mesaje politice prin intermediul imagisticii și iconografiei numismatice. Aparent, imaginea de pe monedă era singurul mod pentru mulțimea de subiecți ai regelui – indiferent de *status*-ul lor social, liberi sau neliberi, nobili sau nenobili – de a „vedea” fața monarhului lor. În realitate, și aici ne deosebim de autor, figura de pe monedă nu era o „fotografie” a chipului regal, ci o imagine-simbol a suveranului medieval, indiferent de numele pe care îl purta. În schimb, suntem întru totul de acord cu autorul cărții atunci când acesta afirmă că elementele de simbolistică, heraldică sau nonheraldică, și legendele inscripționate pe monede au avut nu numai o mare importanță, ci și semnificații particulare. Monedele realizate din metal prețios sau dintr-un aliaj bun au circulat în cadrul regatului feudal maghiar vreme îndelungată. Mai mult, ele au ajuns și pe alte meleaguri, datorită negustorilor ori al soldaților, aceste monede devenind reper sau model pentru diverse emisiuni numismatice din unele țări unde au ajuns.

Datorită faptului că în literatura maghiară de profil nu se găsesc lucrări sintetice, problema legendelor și cea a abrevierilor a constituit o adevărată provocare pentru autor, în situația în care, timp de opt secole și jumătate, respectivele „inscripții” au fost scrise în latină. Într-un fel, stemele heraldice sunt un prețios ajutor în munca, migăloasă, a descifrării legendelor și a completării abrevierilor.

În prima parte a cărții, problema legendelor este abordată din perspectivă heraldică, datorită faptului că stemele de pe monede sunt însemne heraldice familiale, însemne ce pot fi privite ca mărci de identificare.

Partea a doua a cărții este, de fapt, un catalog numismatic unde descrierea monedelor este dată în ordine cronologică și pe categorii. Selectarea monedelor pentru catalog s-a făcut pe criterii subiective, ne asigură autorul, dar cu intenția de a fi selectate cele mai reprezentative, atât pentru legendele numismatice, cât și pentru stemele heraldice pe care le cuprind. Appendixul cuprinde descrierile heraldice și imaginile stemelor, cu precizări de natură geografică despre locurile care apar în legendele numismatice și despre cele pe care imaginile heraldice le precizează ori le sugerează. Cartea se încheie cu o listă bibliografică extrem de consistentă și, în același timp, utilă, urmată de note, o listă de abrevieri și un index de nume.

Constantin Ittu

IZVOARE

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. XXIV (1637–1638), volum întocmit de CONSTANTIN CIHODARU și IOAN CAPROȘU, București, Editura Academiei Române. 740 +LXXXII p.

Noua prezență editorială din cadrul corpusului național de izvoare medievale, la numai doi ani de la apariția precedentului volum din aceeași serie, este în măsură să dea speranțe pentru continuitatea publicării colecției. Rezultat al muncii a doi distinși medievști, Constantin Cihodaru și Ioan Caproșu, istoria acestui tom, așa cum menționează și cel de-al doilea editor în *Prefață*, se prelungește pe durata a 15 ani, răstimp în care au intervenit numeroase întreruperi precum și regretata dispariție a profesorului Constantin Cihodaru, definitivarea pentru tipar revenind lui Ioan Caproșu.

Volumul cuprinde 536 de acte interne din anii 1637 și 1638, 529 dintre acestea fiind autentice, iar șapte false. Trebuie remarcat că doar 230 dintre ele sunt cunoscute din ediții anterioare, restul fiind publicate pentru prima dată. Chiar dacă, din punct de vedere cronologic, sunt cuprinși doar doi ani, volumul se impune prin cantitatea informației care, cu siguranță, va slui cercetării istorice, pentru o mai profundă înțelegere a realităților moldovenești din vremea lui Vasile Lupu. Plecând de la premisa că această colecție de izvoare a fost concepută a fi un instrument necesar și eficient, merită să servească investigației istorice, dar nu numai, merită evidențiată strădania editorilor de a îmbunătăți normele de publicare a documentelor, pomind de la schimbările intervenite în scrisul diplomatic din veacul al XVII-lea. Intențiile în acest sens au trebuit să țină seama de apartenența volumului la un corpus ale cărui principii de editare au fost de la început stabilite. Această realitate s-a compensat în mod fericit prin reproducerea majorității fotocopiilor actelor originale românești. Regăsim, ca și la celelalte apariții ale seriei, grija editorilor de a îmbogăți cu elemente noi aparatul critic, merită a înlesni accesul cercetătorilor la informația documentară, oferind o imagine cât mai completă a acesteia. În acest sens s-a acordat în continuare atenția consemnării detaliilor sigilografice și arhivistice, iar descrierile arheografice i s-a adăugat menționarea culorii cernelii. Indicii de nume proprii și materii atent întocmiți, conferă volumului imaginea unui instrument de lucru foarte accesibil, iar prezența listei de cuvinte și expresii slavone, întâlnite în documentele scrise în limba română, este utilă, dacă ținem seama de preponderanța acestor acte. Tabelele de concordanță din Anexe vor veni, desigur, în sprijinul editărilor următoare.

Remarcăm că volumul se prezintă într-o excelentă ținută grafică, pe care un corpus național de izvoare o merită cu prisosință.

Avem convingerea că cei interesați vor aprecia realizările muncii celor doi editori care, prin noutățile aduse, pot oferi soluții pentru viitoarele apariții ale seriei.

Marius Chelcu

LARISA SVETLICINĂI, DEMIR DRAGNEV și EUGENIA BOCIAROV. *Moldova în epoca feudalismului. Documente moldovenești din sec. al XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise*, Chișinău. 1998, 255 p.

Colectivul de editare a surselor documentare de la Institutul de Istorie din Chișinău, condus de profesorul Demir Dragnev, a contribuit la apariția unui nou volum de izvoare interne privitoare la istoria Moldovei. Prezenta ediție continuă în ordine cronologică, volumul VI al seriei, reunind 181 de acte interne din perioada 1711–1750, dintre care 136 sunt inedite și numai 45 cunoscute din ediții anterioare. Asupra acestora din urmă s-a revenit reeditându-se după originale păstrate în arhive, urmărindu-se astfel imprimarea unui caracter unitar volumului. Trebuie remarcat că cea mai mare parte a actelor cuprinse în acest tom au la bază originale care provin din diverse fonduri arhivistice de la Chișinău, din Rusia (Moscova, Sankt-Petersburg) și Ucraina (Kiev, Cernăuți).

Din conținutul documentelor se evidențiază în primul rând procesul general de impunere a limbii române în activitatea diplomatică, toate actele fiind scrise în românește, doar hrisoavele domnești menținând, conform tradiției cancelariale, intitulăția în limba slavă.

Colecția de izvoare, *Moldova în epoca feudalismului*, încă de la inițiere și-a propus să reunească sursele privitoare la spațiul de la Est de Prut chiar dacă inevitabil, această limitare a fost cu consecvență depășită. Apariția de față urmărește aceeași idee fără însă a restrânge valoarea informației documentare care va contribui cu siguranță la o analiză mai nuanțată a fenomenelor politice, economice, și sociale caracteristice primelor decenii de la instaurarea regimului fanariot. Autorii, conștienți fiind de evoluția unitară a statului românesc Țara Moldovei, au inserat și documente cu caracter general cum ar fi hrisovul lui Constantin Mavrocordat din 1734 privitor la mazili și hotărârea Adunării Obștești din 6 aprilie 1749 care a reglementat situația vecinilor.

Ca modalitate de editare a textelor acest volum se desprinde definitiv de șabloanele inițiale ale seriei, apropiindu-se astfel de colecțiile naționale de izvoare (D.I.R. și D.R.H.) față de care colecția de la Chișinău este incontestabil legată. Colaborarea specialiștilor români de pe ambele maluri ale Prutului, chiar dacă a fost un fapt real încă înainte de 1989, nu a putut fi fructificată până la ultimele consecințe din considerente ce depășeau justificările științifice, intrând în sfera unor interese politice care au negat timp de mai multe decenii realități istorice evidente.

Cu toate că normele de transcriere fonetică interpretativă adoptate nu sunt cele mai noi în domeniu, aderarea la ele și redarea textelor cu caractere latine sunt elemente care fac pasul hotărâtor către o reorientare a modalităților de editare a actelor medievale. În plus, volumul are la început o listă cu rezumatele documentelor din cuprins; din păcate însă, informația concentrată în indici are o consistență mult mai sumară decât cea din aparițiile anterioare. Este de dorit ca la următoarele volume această serie să se apropie și mai mult de principiile de editare ale seriei A, din corpusul *Documenta Romaniae Historica*.

Marius Chelcu

ISTORIE ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ

IOAN MITREA, *Așezarea din secolele VI–XI de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice*, Piatra Neamț, 1998. 172 p.

După ce ani întregi i-a dedicat cercetării unor obiecte arheologice datând din mileniul I d.Hr. din zona centrală a Moldovei, ale cărei rezultate le-a valorificat în rapoarte, studii și articole publicate în reviste de specialitate, Ioan Mitrea pune la dispoziția celor interesați monografia așezării de la Izvoare-Bahna din județul Neamț. Situl respectiv a fost investigat timp de peste un deceniu (1971–1984), înscriindu-se în preocupările autorului privitoare la etnogeneza românească și la procesele care au însoțit-o – migrații de populații, restructurări etno-demografice, modificări sociale etc. Publicarea sa sub formă monografică este, din acest punct de vedere, de o importanță deosebită, mai ales că numărul lucrărilor de acest gen și pe o asemenea problematică este redus.

Nu este intenția noastră de a face un rezumat al fiecărui capitol al lucrării. Ceea ce trebuie subliniat de la început este caracterul exemplar al modului de redactare a monografiei, respectiv pomindu-se de la cadrul natural în care se află așezarea (p. 15–18), integrarea descoperirilor din veacurile VI–IX în contextul istoric microregional (p. 19–22), metoda de săpătură și stratigrafia (p. 23–26), prezentarea detaliată a complexelor de locuire, a anexelor și materialelor descoperite în cele două nivele ale așezării, respectiv secolele VI–VII (p. 29–46) și VIII–IX (p. 46–84), după care un capitol special este dedicat concluziilor istorice care decurg de aici (p. 85–10); acestor secțiuni le sunt anexate, în mod firesc, 57 de figuri, la care se adaugă un rezumat și o legendă a figurilor în franceză (p. 103–110), precum și un indice general (p. 111–115). Vom evidenția câteva dintre ideile mai reprezentative.

Cercetarea sistematică a așezării de la Izvoare-Bahna a condus la concluzia că aici s-au succedat două etape de locuire, corespunzătoare la tot atâtea etape istorice. Primeia îi aparțin nouă locuințe și mai multe anexe gospodărești, caracterizate, în general, printr-un inventar sărac; totuși, caracteristicile ceramicii lucrate cu mâna și unele obiecte permit să se afirme că nivelul respectiv de locuire se datează între ultimele trei-patru decenii ale secolului al VI-lea și sfârșitul celui următor (p. 46). Celei de-a doua etape din istoria așezării îi aparțin 23 de locuințe și două vetre.

cuprinzând un material mult mai bogat, respectiv o proporție mai mare de ceramică lucrată la roată, unelte și obiecte de uz casnic, inele și cercei de factură bizantină; acestea îngăduie să se plaseze nivelul respectiv între sfârșitul secolului al VII-lea și începutul veacului al IX-lea (p. 84).

Existența celor două nivele de locuire demonstrează faptul că la Izvoare-Bahna avem de-a face cu o continuitate de viață în aceeași vatră de sat, dar care nu presupune, așa cum foarte nuanțat observă autorul, „un progres permanent sub aspectul culturii materiale și continuitatea etnică neîntreruptă” (p. 98), întrucât încă din faza veche se constată o anumită decadentă a culturii materiale, pe de o parte, și prezența unor elemente de factură slavă, pe de alta (p. 99–100). Aceste fenomene nu au alterat însă caracterul profund romanic al culturii și evoluția acesteia spre o civilizație aparte, care din secolul al VIII-lea poate fi caracterizată ca veche românească (p. 101–102). Din acest punct de vedere, așezarea de la Izvoare-Bahna oferă o imagine reprezentativă pentru caracteristicile culturale, activitățile economice, evoluția structurilor etno-demografice, social-politice și a vieții spirituale, precum și dinamica raporturilor dintre autohtoni și slavi din interiorul mediului rural românesc la sfârșitul mileniului I. Astfel, lucrarea *Așezarea din secolele VI–IX de la Izvoare-Bahna* îndeplinește întru totul intențiile autorului, respectiv de a prezenta și analiza descoperirile și de a reconstitui pe baza lor modul de viață al unei comunități sătești din „mileniul întunecat” – cu alte cuvinte, de a fi „necesară” (p. 14).

Scrisă într-un stil limpede, fără efuziuni patriotarde, clișee supărătoare și fraze repetate obsesiv, cum mai apar la unii arheologi ai perioadei, și bazată pe o bibliografie uimitor de recentă, apariția editorială subscrisă de Ioan Mitrea este un model de cercetare decentă și onestă.

Nelu Zugravu

ALEXANDRU I. GONȚA, *Studii de istorie medievală*, Editura Dosoftei, Iași, 1998.

Volumul reprezintă o necesară întregire a operei unuia dintre cei mai străluciți medievști români, a cărui activitate ar fi rămas aproape necunoscută fără publicarea postumă a unei însemnate părți din creația sa istoriografică. Această redimensionare ar fi fost imposibilă fără sprijinul soției istoricului Doamna Dr. Veronica Gonța, care, conștientă fiind de valoarea preocupărilor științifice ale soțului ei a păstrat cu grijă manuscrisele, oferindu-le acum tiparului.

Prezența culegere de studii și articole vine să rotunjească această inițiativă restauratorie, într-un moment în care Alexandru I. Gonța, prin voia providenței, ar fi împlinit vârsta de 80 de ani, fapt ce a conferit ediției și o încărcătură sentimentală. Editorii, Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, au reușit să imprime volumului o dimensiune simbolică fără a-i știrbi valoarea științifică. Confruntând toate variantele studiilor păstrate în manuscris, au căutat astfel să dea publicării textele cele mai încheiate și care, probabil, ar fi fost formele finale și pentru autor. În plus, editorii au considerat inoportună intervenția prin adnotări și comentarii, chiar dacă unele dintre ideile și concluziile expuse ridică semne de întrebare, nefiind pe deplin fundamentate. Acest fapt nu viciază conținutul în ansamblu al studiilor lui Alexandru I. Gonța, ele apărând ca rodul unei temeinice cunoașteri a realităților evului mediu românesc, consolidate prin erudiție și printr-o bună stăpânire a izvoarelor, ceea ce nu putea decât să dea consistență lucrărilor sale.

Volumul reunește cea mai mare parte a studiilor elaborate între anii 1957 și 1977, constituind, prin cele 34 de texte, dintre care jumătate inedite, un veritabil excurs în istoria medievală a românilor. Ele abordează o problematică largă, de la istorie politică, militară, instituțională, socială, economică, urbană până la cea culturală. Vom aminti aici apar titlurile studiilor inedite, care vor stârni cu siguranță curiozitatea cititorului avizat. Dintre cele privitoare la realitățile economice și sociale cităm: *Considerațiuni asupra categoriilor de țărani în Moldova veacul al XV-lea; Bulgarii și sârbii în Țările Române, în secolele al XV-lea și al XVII-lea; Cercetări cu privire la robia țiganilor în Moldova în veacurile XV–XVI; Domeniile mânăstirești în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea; Relații agrare dintre mânăstiri și locuitorii satelor lor în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*. Preocupările pentru istoria urbană le regăsim sub titlurile: *De la curțile cnejilor la târgurile medievale moldovenești și Originea istorică a numelui Dorohoi*. Din aria istoriei instituționale menționăm: *Principii referitoare la drepturile omului în izvoarele istorice ale Moldovei MEDIEVALE și Două instituții feudale*

moldovenești sub denumire slavă: joldul și podvoada. Aspecte privitoare la istoria politică sunt cuprinse în studiile: Relațiile moldo-germane în secolul XII până în prima jumătate a celui de-al XI-lea și Moldova între poloni și turci în preajma anului 1538 și complotul contra lui Petru Rareș, iar în articolele: Întâlnirea lui Dragoș vodă cu Iașco prisăcarul, o legendă a secolului al XII-lea și Un mit din Carpați în literatura franceză regăsim preocupările lui Alexandru I. Gonța pentru istoria culturală.

Studiul introductiv poartă semnătura lui Ioan Caproșu, unul dintre cei care, de-a lungul timpului au contribuit la redimensionarea profilului istoriografic al lui Alexandru Gonța. Sfârșitul volumului este însoțit de indicațiile bibliografice referitoare la toate studiile reunite în această ediție.

Bunăvoința soției istoricului precum și competența editorilor a făcut posibilă apariția unei lucrări importante pentru cercetarea istorică românească, aceste studii constituind reale puncte de sprijin pentru abordări mai profunde.

Marius Chelcu

ALEXANDRU HUSAR, GHEORGHE GONȚA, SILVIA DIMITRIU-CHICU, *Cetăți de pe Nistru*, Chișinău, Revista „Limba Română” Asociația Culturală „Grai și Suflet”, 1998, 212 p.

Prezenta apariție editorială, care a văzut lumina tiparului cu sprijinul Guvernului României, are menirea de a fi, în primul rând, un instrument didactic necesar cunoașterii trecutului poporului nostru de către tinerii de la est de Prut. Volumul reunește patru studii în care este surprins destinul zbuciumat al principalelor cetăți de la hotarul răsăritean al Moldovei: Hotin, Soroca, Tighina și Cetatea Albă. Chiar dacă lucrarea este, în special, una de popularizare, autorii au meritul de a fi îmbinat, într-o manieră fericită, stilul eseistic accesibil unor categorii largi de cititori, cu o informație bogată și bine documentată, urmărind, printre altele, să combată o serie de teorii construite pe temeuri pseudo-științifice. Parcurgând filele acestei cărți cititorul va avea, cu siguranță, o imagine mult mai clară a importanței acestor veritabile bastioane pentru apărarea statului medieval Moldova, și implicit a motivelor pentru care acestea au devenit atât de râvnite de puterile vecine. Cu toate că cetățile nistrene nu au avut soarta pe care și-ar fi dorit-o românii, aceasta nu înseamnă că ele au servit inițial altui scop decât acela de a fi un zid de apărare al statului de la est de Carpați. Dar, din păcate, și în prezent, așa cum amintesc și autorii, se proliferază o serie de teorii fanteziste, privitoare la originea și rosturile sistemului defensiv de pe Nistru, cu intenția de a deforma realități istorice incontestabile.

Sperăm ca această carte să devină un sprijin pentru tinerii care, în dorința de a cunoaște trecutul poporului din care fac parte, se confruntă, în continuare, cu încercări de mutilare a istoriei venite din partea unor așa-ziși istorici ale căror idei trădează mai curând interese politice și mai puțin științifice.

Marius Chelcu

ION DONAT, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, București, ed. Enciclopedică, 1996, 244 p.

Apariția postumă a lucrării lui Ion Donat privitoare la crearea și evoluția domeniului domnesc Țara Românească, până la sfârșitul veacului al XVI-lea, se impune a o inițiativă necesară aprofundării unui subiect care a suscitat o vie dispută istoriografică.

Reunind trei studii, dintre care două inedite, volumul beneficiază de o analiză unitară menită să surprindă un fenomen care s-a dovedit a fi pentru medievalitatea românească, și nu numai, un element esențial de influențare a evoluției aspectelor de natură politică, economică și socială. Autorul a reușit să nuanțeze diferențele față de manifestarea aceluiași fenomen în Țara Moldovei unde, premisele formării domeniului domnesc nu au coincis cu cele ale statului românesc de la sud de Carpați. Beneficiind de un material documentar mult mai bogat decât antecesorii care au încercat să deslușească problemele legate de stăpânirea domniei asupra pământ-

tului. Ion Donat a reușit să împingă analiza până la evidențierea amănuntelor și a mecanismelor care au conturat evoluția domeniului domnesc pe parcursul a mai bine de două secole și jumătate. Informația documentară fiind sintetizată în tabelele care însoțesc fiecare capitol, oferă imaginea clară a variațiilor legate de dimensiunea domeniului domnesc din această perioadă a istoriei Țării Românești.

În concluzie, putem aprecia că prezenta apariție editorială vine să întregască atât profilul istoriografic al lui Ion Donat, cât și orizontul cercetării unui element care s-a dovedit a fi un factor generator al puterii politice.

Marius Chelcu

IOAN-AUREL POP, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, 231 p.

Lucrarea reputatului medievalist clujean Ioan-Aurel Pop însușește o îndelungată activitate de cercetare în arhivele și bibliotecile din țară și din străinătate, la capătul cărora a rezultat această notabilă contribuție la studiul evoluției sentimentului național în Evul Mediu. Demersul său a urmărit, așa după cum însuși autorul precizează, analiza formelor de manifestare a sentimentelor naționale în Europa secolelor XII–XVI, constituindu-se într-un eseu istoric deosebit de elaborat care, pornind de la parcurgerea unor fapte istorice, reușește să surprindă geneza și dezvoltarea sentimentului național, de la primele manifestări ale solidarității etnice până la etapa cristalizării națiunilor moderne. Lucrarea este structurată în nouă capitole, patru dintre ele fiind împărțite în mai multe subcapitole. După un *Cuvânt înainte* ce reliefează etapele edificării proiectului materializat prin prezentul volum, autorul definește în *Introducere* modul de abordare al studiului problematicii analizată în lucrare, diferențind mai multe segmente în subcapitolele: *Omul și comunitățile umane; Ce sunt solidaritățile etnice și în ce fel și de ce se cuvin tratate solidaritățile etnice medievale*. Capitolul doi, intitulat *Aleșii lui Dumnezeu, cei care au o misiune de îndeplinit*, ilustrează recursul la divinitate ca mijloc al legitimării locului și rolului revendicat de națiunile medievale în cadrul raporturilor politice europene. Coborând mai mult în trecut, prin însușirea unor origini îndepărtate și de sorginte legendară, națiunile medievale căutau să justifice fie preeminența lor în raporturile politice, fie dreptul de a se individualiza și emancipa de sub tutela unor autorități de care se diferențiau din punct de vedere etnic și își virtutea descendenței mitice pe care și-o atribuiau. Acest aspect este analizat în capitolul trei: *Origini reale și origini mitice – un stimulent al mândriei naționale în Evul mediu*.

Cel de-al patrulea capitol, *Identitate etnică prin alteritate: confruntarea pașnică sau violentă cu străinul*, are ca subcapitole: *Generalități: Francezii și englezii înaintea și în timpul Războiului de 100 de ani; Francezii și alții: opinii subiective; Spaniolii și alții: sentimentul național în focul Reconquistei; Noi și ceilalți: etniile din nordul Europei; Vecinătăți viciate: lumea din Centrul și Sud-Estul Europei; Cehii și germanii înainte și în timpul Războaielor husite; Străinul în Bizanț și în lumea bizantină; Creștinii și păgânii în sud-estul Europei*. Autorul subliniază structurarea solidarității etnice, ca mijloc de a reacționa la influențele și constrângerile venite din afara comunității, adversitățile și confruntările militare având de cele mai multe ori un rol important în edificarea sentimentului național în Evul Mediu. Capitolele cinci și șase: *Identitatea națională prin limbă respectiv Națiunea medievală și universitățile europene*, aduc de asemenea argumente ce contribuie la identificarea unor elemente definitorii, care au stimulat pozitiv procesul de conștientizare a solidarității naționale.

Cel mai vast capitol al lucrării este cel intitulat *Confesiune, Biserică și națiune în Evul Mediu*, cu subcapitolele: *Chestiuni generale în Apus; Cruciadele și sentimentul național; Conciliile și împărțirea lumii pe națiuni; Monarhismul și etnia; Papalitatea, Italia și Imperiul Romano-German: semnele etnicității în lupta pentru putere; Identitatea națională a Bisericii în Apus: anglicanism și galicanism „avant la lettre”; Confesiune, Biserică și Stat în lumea catolică europeană: alte exemple particulare; Biserică și națiune în Răsărit: cazuri particulare; Disputa dintre catolicism și ortodoxie. Consolidarea identității etnice a românilor*. În acest capitol istoricul clujean se apleacă, printr-o analiză judicioasă, asupra rolului Bisericii care, alături de

Stat, a contribuit la consolidarea sentimentului național, în contextul evoluției raporturilor politice din secolele XIII–XVI și a coagulat în jurul său – cazul centrului și sud-estului Europei – toate energiile însumate în scopul păstrării nealterate a sentimentului național, ca o componentă indispensabilă a perpetuării năzuinței de eliberare națională. Capitolul opt: *Națiunea medievală și monarhia: de la entități politico-statale la state naționale*, cu subcapitolele *Generalități*; *Unitățile politice locale și rolul lor în formarea națiunilor*; *Între imperiu și stat național*; *Regatele medievale și coeziunea națională prin monarhie*, urmărește rolul instituției monarhice în stimularea progresivă a evoluției sentimentului național, mai ales către secolele XV–XVI, când se pun bazele coeziunii națiunilor moderne în Europa.

Ultimul capitol, *Considerații finale*, grupează concluziile autorului care, recurgând la interesante paralele cu situațiile politice din lumea contemporană, subliniază prezența și evoluția sentimentului național în Evul Mediu. Volumul se încheie cu o *Bibliografie selectivă* și un *Rezumat* în limba franceză. Este de remarcat și preocuparea constantă a autorului de a analiza situația spațiului românesc și sud-est european în cadrul mai larg al evoluției politice a întregului continent, fără de care nu ar putea fi pe deplin înțeles procesul de formare și afirmare a națiunilor medievale.

Prin modul de abordare al problematicii pe care o tratează, lucrarea prof. Ioan-Aurel Pop constituie într-o prețioasă contribuție la studiul multiplelor aspecte privind națiunile medievale.

Cristian Luca

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

GEORGES VIGARELLO, *Histoire du viol, XVIe–XXe siècle*. Éditions du Seuil, 1998, 253 p.

Violul în grup, violul conjugal, violul „de război”, sodomia, incestul pedofil, violul ancilar – toate aceste variații ale violului propriu-zis sunt surprinse în cartea lui Georges Vigarello, *Histoire du viol*, istorie care se întinde din veacul XVI (Franța Vechiului Regim) până în secolul XX.

Istoria violului, trebuie să subliniem din capul locului, este una complexă, întrepătrunzându-se cu istoria legislației, cu cea a violenței sau cu istoria reprezentărilor sociale asupra femeii. Vigarello nu face greșeala să se rezume la analiza evoluției legislației privind violul, ci se concentrează asupra jurisprudenței. Există, scrie istoricul francez, „un imens versant nocturn format din urmări neangajate sau din proceduri neduse până la capăt”. Aici este punctul de greutate al acestei cărți. Nu este o istorie formală, ci una profundă, bazată pe o imensă documentație, o istorie a nespulsiului, a tăcerii din jurul violului, a omisiunilor și ipocriziei. Vigarello depistează cauzele acestei tăceri, ale distanței dintre gravitatea pedepselor pentru viol și imunitatea majorității agresorilor. El pornește de la observarea filonului creștin al reprezentărilor sociale și afirmă tranșant că disprețul față de trup, precum și desconsiderarea femeii – ambele atitudini cultivate de creștini – au făcut ca violul să fie minimalizat în timpul Vechiului Regim. Vigarello realizează că prejudiciul adus obiectelor – furtul sau tâlhăria – putea duce la pedepse mai grave decât cel adus persoanelor. Apoi, istoricul francez observă că la obârșia verdictului judecătoresc se află universul greșelii, cel al păcatului. Acesta este motivul pentru care marcat de blasfemie, contaminat de abjecție nu este doar agresorul, ci și victima. În epocă, era larg împărtășită ideea că violul consumat este un viol consimțit. Imaginea plăcerii o estompa pe cea a agresivității. Violul era considerat plăcere ilicită înainte de a fi suferință ilicită. Victimele – femeii sau copii – rămăneau fizicește stigmatizate, ca atinse de un destin fatal, „depreciate ca un fruct stricat”.

Din acest punct își pornește istoria Vigarello. Aceasta este „tradiția” care își întinde tenta-culele până în ziua de azi. Istoricul francez urmărește îndeaproape schimbările din legislația privind violul – care evoluează de la „delict oarecare” la „crimă”. Cu timpul, sunt considerate violențe amenințările, constrângerile și presiunile morale din partea agresorului; se iau măsuri pentru egalizarea drepturilor femeii și bărbatului în fața justiției; statul social superior nu mai asi-

gură impunitatea. Vigarello se grăbește însă să adauge că realitatea din jurisprudență este cu totul alta și aceasta pentru că societatea franceză rămâne falocratică în secolul XIX precum și într-o bună parte a secolului XX.

Inutil să mai precizăm că, în spațiu românesc, nu s-a scris mai nimic despre viol din perspectivă istorică. Iar puținul care a fost scris despre „siluire” a fost recuperat din perspectiva luptei de clasă. S-a insistat pe ideea că în secolele XVIII și XIX distanța socială a modulată dozarea gravității pedepselor. Fapt adevărat, dar care ignoră „versantul nocturn” la care se referea Vigarello, al punerii reale în practică a normelor legale.

În final, pentru că lucrarea lui Vigarello beneficiază și de o ediție românească* – care nu pomeneste nimic despre biografia autorului – să precizăm că Georges Vigarello este medic de formație. El a fost primit însă foarte bine în lumea istoricilor, iar scriitura sa rivalizează în rafinement cu cele mai bune pagini ale școlii istorice franceze. Vigarello s-a mai ocupat de istoria igienei, a corpului și a educației fizice (în *Le propre et la sale, Le sain et le malsain, Histoire des pratiques corporelles* și *Apparition du sport en France*). *Histoire du viol* este însă cea mai bună carte a sa.

Adrian Cioflâncă

LOTHAR MAIER, *Die Rumänische Revolution von 1848 zwischen Mobilisierung und Partizipationsforderungen der Bauern*, în revista de istorie „Passato e presente”, Milano, 1998.

În continuarea unor preocupări mai vechi consacrate anului revoluționar 1848 în Principatele Române¹, distinsul istoric profesor dr. Lothar Maier de la Universitatea din Münster (Germania), autorul unor lucrări de referință despre istoria politică a României în epoca modernă², publică în revista italiană „Passato e presente”, pe 1998, în anul sărbătoririi jubileului de 150 de ani de la revoluție, un nou studiu substanțial, bine documentat, consacrat fenomenului revoluționar din spațiul românesc sub un aspect esențial: problema agrară.

Studiul, structurat în nouă capitole, se constituie într-o contribuție originală, foarte serioasă la dosarul spinoasei chestiuni agrare din România veacului trecut. Istoricul german are meritul de a relua întreaga dezbateră a problemei – care a fost deja abordată în istoriografia românească³ – de a o dezvolta și analiza aprofundat, cu sublinieri și accente noi, vrednice de a fi relevate.

După propria afirmație a autorului, studiul, bine echilibrat, însumând 20 de pagini, își propune să analizeze chestiunea agrară în revoluția română „sub ambele fațete ale medaliei”: străduințele pașoptiștilor de modernizare a societății românești vizavi de revendicările țăranilor.

În primul capitol intitulat: *Vorgeschichte und Voraussetzungen*, autorul, un expert în istoria politică și în relațiile agrare ale României în epoca modernă, dovedește că este familiarizat îndeaproape și stăpânește cu autoritate domeniul cercetat. El punctează momentele cu grad mai mare de relevanță pentru evoluția raporturilor agrare și politice din principatele Române în epoca avută în vedere. Reliefează modul cum s-a cristalizat în rândul elitei românești și a tineretului studios din străinătate, sub influența ideilor romantismului european, ideea națională. În ciuda originii ei sociale privilegiate, inteligența română, formată în Universitățile Apusului și care va constitui elita conducătoare în revoluția de la 1848, arată autorul, a favorizat revendicările participanților la revoluție/ inclusiv/ pe cele ale țăranilor și ale păturilor mici de la orașe.

* Georges Vigarello, *Istoria violului. Secolele XVI-XX*, Editura Amarcord, Timișoara, 1998. traducere de Beatrice Stanciu.

¹ Lothar Maier, *Die Revolution von 1848 in Moldau und in der Walachei*, în: Dieter Dowe, Heinz-Gerhard Haupt, Dieter Langewiesche (Hrsg) *Europa 1848. Revolution und Reform*, Bonn, 1998, S. 253–282.

² Idem, *Rumänien auf dem Weg zur Unabhängigkeitserklärung. 1866–1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, München, 1989.

³ Apostol Stan, *Le probleme agraire pendant la revolution de 1848 en Valachie*, București, 1971.

În capitolul al II-lea, intitulat *Nationalbewegung und Bäuerliche Wirklichkeit*, analizează programele revoluționare de la 1848 ale pașoptiștilor din exil care au înscris ca deziderate de bază unirea, independența națională, iar cei mai radicali au cerut chiar rezolvarea radicală a problemei agrare.

În capitolele următoare intitulate: *Die Lösungsangebote der Revolutionäre* (Cap. III), *Die Verschiebung der Agrarreform* (Cap. IV), *Die Aussendung der Kommissare* (Cap. V), autorul prezintă pe larg și diferențiat modalitățile propuse de revoluționari de rezolvare a chestiunii agrare. Se prezintă apoi încercările revoluționarilor, în frunte cu N. Bălcescu, de a câștiga țărâ-nimea de partea revoluției prin propaganda comisarilor trimiși la sate. Autorul semnalează ca interesant faptul că țărânii au fost accesibili la propagandă, spre deosebire de Rusia vecină unde „mersul în popor” a înregistrat un fiasco.

În capitolul VI, *Die Mobilisierung der Bauern für die Revolution*, accentul se mută pe evidențierea sprijinului acordat revoluției române de către țărani. Revoluția n-a venit numai la sate, relevă autorul, ci și invers: țărânii și-au trimis la orașe reprezentanții lor să participe direct la revoluție.

După cum era de așteptat, chestiunea agrară în revoluția română de la 1848 este analizată de autor și foarte documentat în capitolul intitulat: *Die Kommission des Eigentums*. Autorul relevă faptul că în ciuda începuturilor pline de promisiuni și participării țărănilor sarcina mobilizării lor pe viitor nu s-a putut realiza. O dovedește și eșecul lucrărilor comisiei proprietății din anul 1848.

În încheiere, într-o formă rezumativă, autorul prezintă rezultatul cercetărilor sale în materie. Ele pun în evidență câteva idei de bază: Întreruperea de către Guvernul provizoriu a lucrărilor Comisie proprietății, relevă autorul, a scos în lumină faptul că revoluționarii au capitulat în fața celei mai importante chestiuni de care depindea rezolvarea victorioasă a revoluției: chestiunea agrară. Pentru atingerea țelurilor lor politice, revoluționarii n-au putut însă abdice de la sprijinul țărănilor. Pentru a-i câștiga de partea lor, ei au trezit nădejdiile țărănilor, ce n-au putut fi însă îndeplinite atât din cauze interne cât și externe.

Autorul remarcă în mod deosebit gradul avansat de sacrificii la care țărânii erau pregătiți să facă față pentru a susține guvernul rezultat din revoluție. O asemenea participare ca aceea a țărănilor în revoluția de la 1848 din Țara Românească nu s-a mai văzut nici înainte și nici după această dată. Țărânii au preluat ideile naționale pentru a-și fundamenta astfel revendicările lor. În concluzie, autorul mai remarcă că în timp ce revoluționarii și-au atins țelul propus în răstimp de câteva decenii – constituirea unui stat unitar național independent –, cu țărânii lucrurile au luat o turnură exact inversă. Deși au fost împroprietăriți prin reforma agrară din 1864, țărânii au fost menținuți mai departe în dependență de marile latifundii unde au produs, fără plată, pentru export. În fapt, ei au rămas într-o stare de înapoiere de durată, și au fost excluși de la participarea la viața politică ce le-o conferea *de jure* viitoarea Constituție a țării.

Stela Mărieș

GRIGORE PLOEȘTEANU, *Români în conștiința Europei, Studii și articole*, I. Târgu-Mureș, Editura Veritas, 1994, 319 p.

Așa cum ne previne autorul însuși în *Cuvântul înainte* care deschide volumul, găsim între paginile acestei cărți „o parte din studiile și articolele” pe care d-sa le-a publicat pe parcursul mai multor ani în periodicele *Cercetări de Științe Sociale*, *Marisia*, *Revue Roumaine d'Histoire*, *Vatra și Amfiteatru*. Caracterul lor pronunțat documentar este vizibil imediat. Autorul își numește, de altfel, într-un fel excesiv de prudent, aceste contribuții „mărturii”. În ciuda diversității problematicei lor, se observă, la o lectură fugară, tematica apropiată a acestor texte, ca și orizontul documentar și teoretic, în care cercetătorul din Târgu Mureș își proiectează demersul aflat la baza lor.

Contribuțiile istoriografice cuprinse în acest volum, în jur de douăzeci, privesc în general „epoca pașoptistă” și pe corifeii acesteia, indiferent că este vorba despre Moldova, Țara Românească sau Ardeal, de la Avram Iancu, George Barițiu, Al. Papiu Ilarian, Mihail Kogălniceanu, la I.C. Brătianu sau Al.I. Cuza. Astfel, Grigore Ploșteanu ne aduce noi date privind „tendențele de unitate națională în epoca revoluției de la 1848”, unele momente ale revoluției, fie că acestea se

petrec la Blaj sau la Brăila, unele dintre ideile și personajele revoluției, raporturile dintre revoluționari sau ecurile acestui eveniment în lumea germană etc.

În cea mai mare parte a lor, aceste studii și articole au la bază un documentar provenind din surse germane, fie că sunt extrase din corespondența diplomatică inedită aflată în arhive germane, fie din presa de limbă germană, autorul fiind un recunoscut specialist al relațiilor româno-germane. De mare interes pentru cercetătorii fenomenului pașoptist ar putea fi documentarul publicat în anexa unor studii, cum ar fi cele despre rapoartele din 1848 ale baronului Sakelario, consulul Saxoniei la București, epistolarul diplomatic al lui I. Voinescu II, ministrul de externe din guvernul provizoriu al Munteniei, sau al lui Al.G. Golescu, ca și unele aspecte privind represiunea revoluției în Transilvania sau destinul unor mari figuri ale momentului.

Alături de acestea, nu lipsesc eforturile de interpretare și studiile cu un caracter mai larg, cum ar fi cele privind atitudinea Prusiei față de „revoluția română de la 1848”, ca și aceea a Austro-Ungariei față de independența României. De asemenea, ar mai trebui amintite o serie de contribuții de imagologie, îndeosebi având la bază relatările unor ziare germane privind revoluția din spațiul românesc sau unirea Principatelor.

Florea Ioncioaia

GHEORGHE ONIȘORU, *România în anii 1944–1948. Transformări economice și realități sociale*, București, Fundația Academia Civică, 1998, 196 p.

Sub semnătura istoricului Gh. Onișoru, Fundația Academia Civică publică o nouă carte, care, cu mici diferențe, se suprapune, cronologic, peste o alta tipărită de același așezământ și sub aceeași semnătură cu trei ani mai devreme, carte cu care se inaugura, în fapt, Colecția „Biblioteca Sighet”. Dacă în lucrarea din 1996, România imediat postbelică a fost privită exclusiv sub unghiul alianțelor și al confruntărilor între partidele politice, acum, situația cuprinsă între anii 1944 și 1948 este analizată sub raport economic, social și al colportajului pe fondul sărăciei și al regimului de ocupație premergător comunizării.

Problemele respective – după cum, cu justețe, atrage atenția în *Prefață* prof. univ. dr. D. Șandru – au fost sub dictatura comunismului fie marginalizate, fie explicate prin sloganuri politice, motiv pentru care, din tonele de hârtie consumată de istoricii puterii, exigențele recuperării nu pot reține decât extrem de puține titluri ca instrumente de lucru în actualitate. Pe de alta, în anii de după decembrie 1989, nici istoricii nu s-au îmbulzit cu preocupări pentru aceeași perioadă, așa încât efortul istoricului Gh. Onișoru capătă din capul locului caracterul și statutul de prioritate.

Autorul constată, în baza consultării unui bogat și extrem de variat material documentar, în foarte largă măsură inedit, că realitatea din compartimentele economiei naționale în vederea cu tărie că, odată cu consolidarea puterii politice a comuniștilor, s-a adâncit controlul asupra domeniului respectiv prin impunerea treptată, dar fermă, a măsurilor cu caracter etatist în industrie. Gh. Onișoru compară amploarea actului naționalizării din iunie 1948, de natură economică, cu abolirea monarhiei și formarea partidului unic, ca evenimente de natură politică. Față de industrie, în agricultură, datorită numeroaselor particularități, strategia adoptată de autorități a fost diferită, din care cauză cooperativizarea a demarat ca proces abia în 1949.

Prefacerile în plan economic – demonstrează autorul – au determinat bulversarea structurilor în domeniul social, oponenții regimului comunist fiind deposezați în bloc sau treptat de pârgھیile de sprijin. Se puneau, în schimb, bazele aristocrației muncitorești, a nomenclaturii și a generațiilor de nomenclaturiști iviți pe criterii de origine socială și de aderență la noile orânduiri. În atare chip, proprietatea particulară și libertățile individuale care au rezultat din revoluția burghezo-democrată, puse la loc de frunte în procesul evoluției modernizatoare a societății, au fost eliminate ca realități istorice.

Pe un asemenea fundal – remarcă autorul – a survenit potopul cu subiecte colportate, administrate și întreținute cu minuție de aparatul propagandistic sau exprimat frenetic prin fantezie, zvonuri, iluzii, speranțe, prejudecăți cu statut de vechime, dar și nașterea de atitudini ostile față de guvernanți și ocupanți. „Zvonistica” epocii a surprins marile frământări – temeri și

nădejdi – ale populației. Materialul arhivistic pus în lucrare de Gh. Onișoru arată concludent, în versuri, și nu numai, pe variate teme celebre, că populația aspira la un alt deznodământ în istorie. Un exemplu concret, pe care ne grăbim a-l oferi ca strălucită manifestare, a fost depistat de Siguranță în comuna Dragomirești (jud. Neamț), în martie 1948. Acolo și atunci, rugăciunea biblică, dată de Isus Hristos ca model de închinare față de Dumnezeu a fost transpusă versificat în plan politic în felul următor: „Tatăl nostru cel din Moscova/ Prăbușească-se împărăția ta/ Facă-se voia mea/ Precum în Germania/ Așa și în Rusia./ Pâinea noastră cea de un sfert pe săptămână,/ Dă-ne-o nouă astăzi și în fiecare zi./ Și ne iartă nouă condițiile de armistițiu/ Precum și noi iertăm jafurile voastre/ Și nu ne duce pe noi în ispită/ De-a mai trece odată Nistru/ Și ne izbăvește de prietenia cu Rusia Sovietică/ Amin” (p. 142–143).

Noua carte a istoricului Gh. Onișoru se poate citi pe nerăsuflăte, dar pe o adâncă receptare a adevărului este bine de a fi parcursă cu creionul în mână și cu o foaie de hârtie alături, pentru a se reține idei și fapte esențiale. Și multe sunt de scris! Cu siguranță, nu după timp îndelungat, se va putea trece în dreptul noii cărți cuvântul „epuizat”, ca la precedentă, dovadă că Fundația Academia Civică editează lucrări care nu zac pe rafturile librăriilor și aceasta întrucât face să grăviteze în juru-i valori și mari condeie.

Aici, în încheiere, ne exprimăm bucuria de a fi avut privilegiul de a citi un volum care invită la reflecții spre a trage noi brazde, adânci până la adevăr, cu teme robust tratate, pe ogorul atât de fertil și totuși, atât de nestatornic al istoriografiei contemporane.

I. Saizu

MIODRAG MILIN (coord.), *Timișoara în arhivele „Europei Libere”: 16–22 decembrie 1989*, București, Fundația Academia Civică, 1999, 312 p.

În vara anului 1996, profesorul Miodrag Milin a participat la un program de cursuri intitulat *Istoria comunismului*, organizat de Universitatea Central-Europeană din Budapesta și gândit de Profesorii Alfred Rieber și István Rév, care au avut în vedere identificarea și discutarea manifestărilor ce au prefațat căderea comunismului în Estul european. Profitând de ocazie, el a cercetat Arhiva „Europei Libere”, interesat fiind de evoluția evenimentelor petrecute în decembrie 1989, la Timișoara. Primele informații, devenite azi documente, au fost transmise în noaptea de 17 decembrie, iar ultimele poartă data de 20 decembrie 1989, când, așa cum subliniază dl. Miodrag Milin în *Introducere*, atenția generală a fost focalizată asupra Bucureștilor, acolo unde începutul dat de capitala Banatului putea fi transformat într-o mișcare națională.

Editorul coordonator, care este un cunoscător avizat al evenimentelor din decembrie 1989, a selecționat din multele telegrame, comentarii, editoriale, extrase din presă etc., 224 de texte, cu dimensiuni diferite, provenite din Budapesta, Viena, München, Belgrad, Londra, Geneva, Varșovia, Berlinul de Est, Washington D.C., Moscova, Paris, Sofia, Praga, Bruxelles, Nicosia, Roma, Teheran, Vârșet, Frankfurt, Tokyo, Beijing și Vatican. Compulsându-le, el a sesizat că, dincolo de diversitatea lor, se remarcă o permanentă și sinceră simpatie pentru timișorenii ieșiți în stradă, sperându-se că sacrificiile lor nu vor rămâne fără rezultatele așteptate. Înțelegerea și aprecierea evidențiate de sursele documentare provenite din Iugoslavia, Ungaria și Germania, îndeosebi, erau determinate, așa cum observă editorul, de circumstanța că în Timișoara trăiesc diverse grupuri etnice, unite atunci de aceleași aspirații. Înainte de a-și încheia considerațiile introductive, dl. Miodrag Milin se întreabă: „ce s-a întâmplat, de fapt, la Timișoara? O revoltă? O simplă manipulare? O revoluție?”. Aceste interogații finale nu au nimic retoric în ele și sunt formulate la zece ani după consumarea evenimentelor avute în vedere. Incertitudinea învederată de ele reliefează faptul că nici azi nu cunoaștem adevărul despre ceea ce s-a numit, un timp, „revoluția din decembrie”. Dacă în 1989 sau 1990, eventualele echivocuri erau suplantate de considerente emoționale, în ultima vreme studioșii au început să privească altfel „scenariul” înlocuirii lui N. Ceaușescu, fapt demn de remarcat, întrucât el învederează intrarea subiectului într-o zonă a investigației științifice.

Așadar, volumul la care ne referim este unul de documente, provenite din Arhiva Postului de Radio „Europa Liberă”, fondul *Romanian Collection*, dosarul *Timișoara Riots*, și păstrate la

Open Society Archives din Budapesta. A apărut în seria „Documente”, a Fundației Academia Civică, serie îngrijită de dl. Romulus Rusan. Alături de coordonatorul amintit, ediția a fost alcătuită de Andrei Milin și Alina Șoșdean, precum și de Iuliu Bălău, Dorina Pârva și Lucian Vesalon, ale căror colaborări au fost parțiale.

Textele documentelor sunt precedate de rezumate, care înlesnesc identificarea eventualelor subiecte și consultarea lor.

Informațiile oferite de documentele transcrise în acest volum nu au aceeași valoare științifică, dar ele refac, în totalitatea lor, coordonatele problematice ale evenimentelor petrecute la Timișoara, între 17 și 20 decembrie 1989. Incompletitudinea și provizoratul celor mai multe dintre documentele avute în vedere sunt atribute consubstanțiale ale unor informații bazate uneori pe știri incontrollabile și deducții aleatorii. Dar și așa, chiar, oricine va parcurge acest volum va fi capabil să elimine diverse șabloane ale imaginii de început, în care, de pildă, László Tökés apărea ca „lider al revoluției române din decembrie 1989”, clișeu preluat și impus de unele enciclopedii și dicționare străine.

Apariția acestui volum de documente este o realizare editorială mai mult decât notabilă și se alătură altora de același gen, în care au fost adunate referințe provenite din spații informaționale mai îndepărtate de România: Germania, Italia etc. Când acestora li se vor adăuga și documentele românești, abia atunci va putea fi scrisă istoria căderii lui N. Ceaușescu și a preluării puterii de către „emanații” „revoluției din decembrie”. Din nefericire, timpul trece, iar peste ceea ce s-a întâmplat la Timișoara – și nu numai –, în urmă cu zece ani, se așterne uitarea unora și nepăsarea altora, circumstanță care ne îndepărtează de adevărul atât de clamat, dar mereu eludat. Conștientizând această realitate vom prețui mai mult efortul tuturor aceluia care au făcut posibilă editarea volumului în cauză.

Gheorghe I. Florescu

ISTORIOGRAFIE

LUCIAN BOIA, *Jocul cu trecutul*, București, Editura Humanitas, 1998, 172 p.

În lucrarea domnului Boia identificăm istoria ca joc al minții, ca limbaj figurat, ca sumă a unor actualizări, a unor personificări succesive. Exorcizând tentația totalizării, a cauzei prime/ultime, autorul invocă varietatea istoriilor imaginabile, obligatoria complementaritate a paradigmatelor. De vreme ce acordăm drept de cetate lui *homo religiosus* sau *homo oeconomicus*, nu avem motive să îl repudiem pe *homo ludens*.

Ca orice artă zăvorâtă între hotarele propriilor metode, reguli și conceptualizări, istoria acceptă și o identitate ludică. Aceasta se revendică din insuficiența recordării la experiență, din înclinația spre sistematizări continue. În interiorul domeniului delimitat, istoria jonglează. la nesfârșit, termenii axiologiilor consacrate. Asimilându-și caracterul de *joc*, ea nu poate refuza controversa, competiția. Altfel spus, o altă „școală”, o nouă ludificare.

Chemată la ordine, adusă la „zi”, istoria organizează amintiri și, totodată, propria-i captivitate. *Jocul cu trecutul* este povestea imposibilei obiectivități. Mai mult, autorul ține să observe că *imaginarul* istoric nu refuză vecinătatea *imaginației*. După cum și Huizinga o spunea, reprezentarea se naște ca închipuire. Anticipația pe durată lungă, morbul esenței ultime, de dincolo de aparențe, au cultivat mai mult coincidențe decât cauzalități. Abandonându-ne explicațiilor definitive, trecem cu ușurință de la istorie la simpla ficțiune. Natura umană – niciodată aceeași în devenirea ei – nu a îndemnat la prudență, nu a reclamat relativismul interpretărilor. Dimpotrivă, mai dăm istoriei rosturi sapiențiale, mai credem încă în recidivele ei.

Multitudinea atâtor păreri asediază o singură realitate: obiectivă, irecuperabilă. Practicând confuzia dintre această realitate și *imaginea* despre ea, tindem să o inocentăm pe cea din urmă. Recompusă conștiințios, sub imperiul coerenței, istoria ni se înfățișează aici ca deprindere, ca îndemănare, mai puțin ca vocație. Munca istoricului este o întreprindere privată, nu și autonomă. Prea multe descumpăniri și obișnuințe își dau întâlnire în scriitura lui. În plus, accesul la trecut îi este mediat, cenzurat, de lentila prezentului, de efemeridele acestuia. Istorie și istoric alcătuiesc

un joc al măștilor interschimbabile. Croind scenariii din cele câteva secvențe de adevăr avute la îndemână, istoricul ne pare când profesionist al îndoielii, când vânzător de cuvinte.

Istoria ni se comunică prin idolatrii, excelențe, habitudini. Ele așteaptă reverența istoricului, fidelitatea colectivității. Nici reciproca nu e mai puțin adevărată: câte așteptări, atâtea istorii... Nu ne stă în putință să despărțim adevărul de minciună. Putem salva, cel mult, adevăruri compromise. Sortiți subiectivității, nu suntem capabili să stabilim, cu dreaptă măsură, câtă superstiție și cât discernământ, câtă naivitate și câtă premeditare se ascund într-o construcție istoriografică.

Deconcertant la prima vedere, demersul domnului Boia nu se dorește un rezumat al dezoorientărilor noastre. Unor schimbătoare *conținuturi* autorul alătură perenitatea multor *structuri* mentale. Ne propune deci, o investigație cât mai detașată de obsesia deznodământului, a necesității retrospective, de abordările univoce și globalizante, de spectaculosul fetișizat și gâlcelele identitare. *Jocul cu trecutul* presupune deconstrucție, dezvăț. Nu provoacă, totuși, la scepticism. Nici nu forțează un alt discurs asupra metodei. Străină de orice manierism, structurată pe o dialectică a bunului simț, cartea atrage prin calitatea reflecțiilor, prin eleganța expunerii. Și, de ce nu, prin făgăduința unui apropiat *come-back*.

Andi Mihalache

AL. ZUB, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, Institutul European, 1998, 216 p.

E o deosebită desfătare de a ne reîntâlni cu eminentul istoric Al. Zub printr-o nouă carte finalizată științific și stilistic în nota cu care ne-a obișnuit, o carte care invită nu numai la admirație, dar, chiar cu precădere, la regândirea destinului discursului istoric în faza în care ne aflăm. Ca și N. Iorga, Al. Zub pune accentul convenit pe bunul-simț ca garant și ca instrument de evaluare a istoriografiei din ultimele peste patru decenii asupra trecutului, fără de care o restituție corectă devine cu neputință.

Perioada pe care o traversăm, denumită cvasiunanim de tranziție, punând interogația firească „în ce direcție și în ce mod”, cheamă, mărturisit sau nu, știința la un efort de măsură, efort imposibil de prestat fără ca disciplinele sociale, cu precumpănire istoria, să nu sufere la rândul ei o tranziție. De la ce către ce? O întrebare căreia Al. Zub i-a dat răspuns în mai multe studii și articole publicate în reviste de specialitate, adunate acum într-un volum cu tematică precisă, studii care, altcum, ar fi rămas risipite, fără ca încărcătura de motivații științifice să fi ajuns mai lesne la îndemâna cititorului, în general, a specialistului, în special. E o deprindere folositoare de la care autorul ar trebui să nu abdice niciodată.

În formulări de cea mai clară expresie, Al. Zub învederează că la confluența secolelor, care acum coincide și cu confluența mileniilor, omenirea, inclusiv societatea românească, are de reportat numeroase stări contradictorii, chiar fundamental divergente. În cazul României, o reportare conține procese pozitive de creștere, de progres și de civilizație, dar și fenomene negative, de căutări spre direcții imprevizibile, o sumă de eșecuri și de respingeri, probleme față de care discursul istoric în faza de tranziție se dorește unul de jalonare, continuând, nu reîncepând un efort științific, întrucât – fapt esențial –, cu toată adâncă bulversare a structurilor produsă în anii dictaturii, unele atitudini au reușit să persiste. În atare fel, s-a asigurat o anumită continuitate de spirit de tradiții și de cultură, atitudini care au putut fi repede puse în valoare de îndată ce prin actul istoric din 1989 au dispărut sau au fost considerabil diminuate forțele coercitive. O dovadă concludentă – exprimată și de alți autori – este faptul că după Decembrie 1989 avem, pentru unele teme, mai multă istorie decât a existat în ultimii peste patruzeci de ani.

Plecând de la adevărul că vreme de un secol, când națiunea s-a aflat în plină ascensiune, discursul istoric a fost privit cu încredere, adesea cu entuziasm, autorul ajunge la constatarea că, de la un timp, sub impactul schimbărilor produse pe toate planurile, scepticismul față de istorie a apărut chiar în rândul slujitorilor ei. Cu alte cuvinte, secolul la care ne referim, încărcat, la noi, de înflăcărare specifică, dar și de convulsii și de dramatism, a reflectat biruința ideii de unitate

națională, de creație culturală, părănd a se pune în practică sintagma eminesciană de transformare a poporului în „strat de cultură” pentru a putea supraviețui în istorie, ca și succesiunea de dictaturi nu numai pe vreme de război, ci și de pace.

La confluența mileniilor, discursul istoric – accentuează cu dreptate Al. Zub – are (și nu se poate sustrage) un pluralism tot mai complex, care trebuie să dubleze pluralismul ce se degajă din realitatea fenomenologică, apăsată de problemele viitorului și de numeroasele chestiuni nerezolvate de trecut. Iată de ce, chiar partajată în preocupări pentru studierea *întregului* ori a *părților* complexului, conduita corpului istoricilor își poate spori șansele numai prin punerea la lucru a tuturor viziunilor și a tuturor sistemelor de gândire. Unei complexități istorice reale trebuie să-i corespundă – acesta este după părerea noastră esența mesajului demersului istoriografic întreprins de Al. Zub – spiritul pluralist care investighează; aici se află, în fapt, și cheia discursului istoric, acum în faza de tranziție. Departate de a fi retorică, întrebarea privind statutul istoriei ca știință pune în evidență constatarea că o schimbare, pentru a fi sesizabilă și relevantă, se cuvine să se afle în raport cu ceea ce este permanent ca durată, fără rupturi, făcând posibil ca istorismul să nu împiedice discursul istoric legitim.

Nu avem decât a mulțumi și de această dată emitentului istoric Al. Zub care, prin bunăvoința Institutului European Iași de a-și spori colecția „Sinteze”, ne răsfată cu o nouă carte merită să rămână de referință, pildă de înțelegere matură și responsabilă a menirii istoriei eliberată de închingări ideologizate restrictive și angajată spre complexitatea discursului, după cum complexă este și realitatea contemporaneității.

I. Saizu

DIVERSE

VIOREL ACHIM, *Țigani în istoria României*, București, editura Enciclopedică, 1998, 202 p.

Cartea lui Viorel Achim abordează studierea istoriei unei etnii care, chiar dacă are o prezență de jumătate de mileniu în spațiul românesc, rămâne în mare măsură necunoscută. Tocmai de aceea, lucrarea istoricului bucureștean vine să aducă lumină într-o arie mai puțin abordată de istoricii noștri dar care merită a fi dezbătută și aprofundată pentru a obține o imagine de ansamblu a trecerii prin timp, a acestui grup etnic rămas în continuare la marginea societății.

Volumul urmărește istoria țiganilor de la primele atestări ale prezenței lor în spațiul românesc, până în zilele noastre, parcurgând principalele momente: sosirea, robia, dezrobirea și încercările de integrare în ansamblul societății, intenții ce se dovedesc în continuare greu de înfăptuit, în oarecare măsură, și din cauza neînțelegerii de către majoritari a specificității unui grup plasat la periferia societății timp de mai multe secole.

Abordând cu o deosebită competență interpretarea surselor de care s-a folosit în conturarea demersului său științific, autorul a reușit să se detașeze de prejudecățile care au viciat lucrările referitoare la studierea acestei etnii. A rezultat astfel o sinteză necesară, merită să creeze o imagine de ansamblu a specificității istoriei țiganilor și a relațiilor acestora cu populația majoritară timp de aproape șase secole. Putem aprecia ca salutară inițiativa lui Viorel Achim demersului științific din acest volum, atât din perspectiva actualității temei abordate, cât și a necesității unei mai bune cunoașteri a celor care trăiesc alături de noi și pe care trebuie să-i înțelegem plecând în mai mare măsură de la elucidarea urmelor pe care le-a lăsat trecutul lor istoric, precum și a punctelor de convergență cu populația majoritară.

Marius Chelcu

HORIA GEORGESCU, *Pentru cauza românească*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, 415 p.

Dintr-o însemnare aflată pe pagina de gardă se înțelege că este vorba de un volum postum, care cuprinde „articole scrise de Horia Georgescu în limba română, editate de soția sa, și apărute

în diferite publicații din exil”. Puțin cunoscut în România, autorul simte el însuși nevoia să-și prezinte gesturile și biografia: se vorbește mult în carte despre Horia Georgescu, ca personaj al diverselor „acțiuni” care au dinamizat în anii '80 exilul românesc. Mai cunoscut este numele prefațatorului, Ion Solacolu, un scriitor și editor care trăiește în Germania, care face o prezentare elogioasă, dar în același timp, ponderată a lui Horia Georgescu.

Departate de a fi unitar, volumul este compus dintr-un mare număr de texte, în general, diferite între ele, ca tematică și stil, unele scrise la mare distanță în timp: de la notițe autobiografice, fragmente de jurnal, eseuri politice și literare, recenzii, la intervenții în presa occidentală, apeluri și altele. Unele dintre acestea sunt inedite. Cele mai multe însă au apărut în publicațiile românești ale exilului, mai cu seamă în „Dialog” și „Presa Liberă Română”, ca și în presa occidentală, purtând inevitabil cu sine ceva din febra „bătăliilor” pe care autorul le-a purtat în anii '80 „pentru cauza românească”.

În ciuda acestei diversități, se pot distinge cu ușurință în corpul lucrării, două părți distincte, care par a exprima în același timp două fragmente biografice distincte. Prima parte, cu o tentă pronunțat memorialistică, conține mai cu seamă evocări și însemnări zilnice ale tânărului diplomat Horia Georgescu, dintre care cele despre Palestina au un farmec aparte, și se încheie dramatic, prin relatarea momentului demisiei din Ministerul de Externe, în decembrie 1947, după abdicarea regală, și stabilirea în Occident. „Amintirile unui ucenic diplomat”, cum apare denumit acest capitol, ne oferă, alături de valoarea literară și sentimentală a multor pagini, informații inedite privitoare la atmosfera din preajma celui de-al doilea război mondial. Regăsim aici „câteva amintiri despre Nicolae Iorga”, mărturia directă a autorului despre ultimele zile ale Cehoslovaciei interbelice, note privind dramele anului 1940 și începutul războiului, dar și însemnări de călătorie sau impresii politice.

Cea de-a doua parte a cărții, cu mult mai extinsă, cuprinde mai multe secțiuni și categorii de texte. Cronologia acestora se plasează mai cu seamă în deceniul al nouălea, după o paranteză uimitoare de exact treizeci de ani, 1949-1979, adică anii cât autorul a lucrat la Agenția France Presse, ca reporter diplomatic. Ele atestă, de la sfârșitul anilor '70, de când datează primele intervenții „pentru cauza românească” ale lui Horia Georgescu, proba unui intens angajament românesc din partea autorului. Se observă imediat în aceste intervenții o netă diferență de ton, favorizată de schimbarea de atmosferă din presa internațională în legătură cu regimul comunist din România, ca și de activizarea cercurilor românești din diaspora. Problematicele lor este foarte diversă, dar se pot observa câteva teme favorite, care fac parte din marea dezbateră a anilor '80: problema Transilvaniei și a „neorevizionismului” maghiar, atitudinea Occidentului față de URSS, inclusiv mitul Gorbaciov, problema noului rol al exilului etc. Începând cu a doua parte a anilor '80, temele românești devin predominante: dărâmarea Bucureștiului și distrugerea satelor de către Ceaușescu, atitudinea regimului față de maghiari, înfometarea populației, „ctitoriile” etc.

Regăsim în aceste texte, în general scurte și penetrante, peste tot o judecată lucidă, deși uneori pasională. Horia Georgescu critică deopotrivă propaganda maghiară a exilului, manipulat de János Kadar, în problema Transilvaniei, combate atitudinea „neutralistă” a presei occidentale din anii '80, care legitima discret regimul Ceaușescu, ca și politica struțului a diplomației occidentale care refuzau să-l vadă pe Ceaușescu ceea ce era, mai cu seamă „pragmatismul” dnei Thatcher, care credea că regimurile comuniste pot fi convertite de bună voie la democrație. De asemenea, fostul correspondent diplomatic ripostează față de „cultul” lui Gorbaciov în Occident, ca și față de vulgarizarea imaginii unei României precomuniste ancestrale și satanice. El nu ezită să discute recompoziția exilului dar și noile dispute și fracțiuni din interiorul său, și să schițeze portretele unor străini care nu s-au lăsat seduși de mirajul Ceaușescu (Leonard Kirschen, David Funderburk, Saul Bellow).

Cum ne sugerează și titlul cărții, autorul este un spirit de genealogie pașoptistă: naționalist în tradiția atitudinii liberale interbelice, democrat și pro-occidental. Mândru de originea sa rurală (dar nu neapărat țărănească), de cariera sa meritocratică din România, Horia Georgescu are

nostalgia României interbelice, însă fără stridențe și fără paseism, așa cum rar se petrece. Este România tinereții sale, pentru care el își dedică ultimii anii ai existenței.

Polemic, el este deopotrivă un spirit disociativ și echilibrat. Într-un răspuns la scrisoarea „Grupului de refugiați”, publicat în revista „Dialog” din decembrie 1982, el arăta: „Noi, Românii, nu avem – n-am avut niciodată – experiența adevărată a exilului, uneori foarte lungă și aspră pentru alte popoare”. Lipsește românilor din exil ponderea ungarilor sau polonezilor, dar mai ales unitatea acestora. Totuși, el respinge ideea că românii nu s-ar ajuta între ei sau că ar fi mai dezbrățați și mai puțini solidari. Faptul că nu s-a reușit constituirea unei „organizații centrale a românilor din exil”, i se pare logică și deloc neobișnuită. Nici alte popoare din Est n-aveau. Era dificil, și puțin dezirabil, ținând cont de experiențele anterioare imediat postbelice. O asemenea structură ar aduce la suprafață nenumărate orgolii și ar fi fost ușor manipulată de Securitate. Convingerea sa, exprimată într-un interviu din decembrie 1986 este că, datorită marilor diferențe dintre membrii exilului, „numai o colaborare ad-hoc poate servi, în mod util, cauza comună”.

Importantă de semnalat este și atitudinea sa față de o anumită tradiție politică, relativ puternică în cadrul exilului. Horia Georgescu este de părere de la acțiunea militantă a exilului trebuie excluse tendințele „fasciste, totalitare și antisemite”. Constrângerile exilului nu trebuie să ducă la ignorarea valorilor democratice. Radicalitatea nu este totuna cu extremismul. De asemenea, el refuză anti-comunismul primar. Horia Georgescu se consideră un refugiat politic, aflat „în așteptarea liberării țării”. Politică înseamnă pentru el, ca membru al exilului, „luptă națională pentru apărarea prin toate mijloacele legale ale intereselor permanente ale neamului nostru, pe care numai NOI putem să le prezentăm în străinătate (...) luptând, în același timp, și contra propagandei mincinoase, dar insiduoase a REGIMULUI de la București”, pe care, de altfel, nu-l recunoaște niciodată ca „guvern” legitim.

În multe din aceste pagini, în mod inconștient, probabil, dat fiind formația autorului, tentația literaturii este mereu prezentă. Horia Georgescu se înfățișează adesea ca un narator pasionat, iar pamfletele sale arată o mereu vie imaginație plastică. Pentru cei din generațiile mai noi, cartea are un suflu sentimental indelebil. Este ca și cum timpul ar fi înghețat în acest interval și brusc am intra într-o lume pe care am pierdut-o de mult. Pentru toți cei care se interesează de exilul postbelic, cartea lui Horia Georgescu este o mărturie de neignorat.

Florea Ioncioaia

HORIA-ROMAN PATAPIEVICI. *Politice*, Cu ilustrații de Dan Perjovschi, București, 1996, 302 p.

Volumul cuprinde o suită de eseuri și interviuri asupra unora dintre temele cele mai fierbinți ale actualității noastre culturale și politice. Acestea atestă angajamentul civic al autorului, precum și larga sa disponibilitate intelectuală. Unele dintre aceste texte au fost deja editate anterior în presa de atitudine de la noi, făcând la timpul lor obiectul unor intense dezbateri în viața publică. De altfel, cum se știe, această a treia carte a eseistului H.-R. Patapievici a provocat și ea la rândul-i aceleași vii discuții.

În afara circumscrierii în teritoriul dezbaterilor curente, adesea minat de nenumărate neînțelegeri și partizanate, eseurile lui H.-R. Patapievici oferă unele puncte de interes pentru discuțiile care au loc în istoriografia noastră de astăzi. Astfel, primele piese ale volumului pot fi înregistrate drept mărturii directe asupra momentului care a premers căderii lui Nicolae Ceaușescu, din decembrie 1989. Participant direct la revolta bucureșteană contra regimului Ceaușescu, din 21-22 decembrie, autorul a fost maltratată de forțele de ordine ale regimului comunist și întemnițat la Jilava.

La fel de plină de interes este apoi seria relatărilor din zilele dramatice ale anului 1990, mai întâi, episodul cețos din 29 ianuarie, apoi, evenimentele din 13-15 iunie și fenomenul Piața Universității, în general. În ciuda caracterului lor marcat de o puternică subiectivitate, aceste mărturii atestă un excelent observator al evenimentelor și pot constitui piese importante la orice dosar care se vrea comprehensiv asupra revoltei care a dus la prăbușirea regimului comunist din România și în ce privește tulburările care i-au urmat.

Nota autoreferențială și profund polemică este prezentă și în restul textelor cuprinse în acest volum, dar aceasta este contrabalansată de un remarcabil efort analitic și conceptual. Cercetătorii fenomenului cultural pot găsi aici sugestii și distincții de mare rigoare. Multe din aceste eseuri au în prim-plan problemele identității și interpretării istoriei naționale. H.-R. Patapievici deconstruiește aproape toate miturile culturale care au participat în ultimele cinci-șase decenii la ficțiunea identitară românească și au reprezentat sursa „romanului naționalist” edificat de istoriografia română mai veche sau mai nouă. Fapt rar, radicalitatea autorului este direct proporțională cu spiritul său de comprehensiune.

Deși nu privesc direct problematica istoriografică, eseurile lui H.-R. Patapievici, mai cu seamă cele din prima parte a cărții, pot interesa într-o măsură însemnată orice istoric care-și pune întrebări în legătură cu specificul național, cauzalitatea istorică, problematica etnicului, raportul dintre confesiune și identitate culturală etc. Cartea de față este o invitație indirectă la o privire în registru „liberal” a faptului istoric. În așa fel încât istoriografia să participe într-o măsură mai semnificativă la marile dezbateri din viața publică și să poată refuza provocările sirenelor colectivisto-autoritare.

Florea Ioncioaia

CALENDARUL NAȚIONAL ILUSTRAT AL ROMÂNILOR AMERICANI PE ANUL 1999. THE 37TH ALMANAC EDITED BY PETER LUCACI, *Publicat de ziarul „America”*. Organul oficial al Uniunii și Ligii S.R.A., Inc., 1999, North Olmsted, Ohio, 152 p.

Între românul ajuns în America la sfârșitul secolului XIX, care nu se considera a fi și nici nu intenționa să devină un român american, și acela care reușește astăzi să depășească toate „barierele” așezate în jurul Lumii Noi, dobândind privilegiul de a fi american, este o mare diferență. Emigrația transoceanică românească a îmbrăcat, la începuturile ei, forme specifice, impuse de vicisitudinile vremurilor, dar și de realitățile proprii unei națiuni pentru care emigrarea nu s-a constituit niciodată într-o politică oficială. Traversarea oceanului, de către un român, în ultimul deceniu al veacului trecut, dar și mai târziu, a fost considerată o opțiune – uneori o „aventură” – personală, care se reducea la o tatonare, determinată nu de motivații morale, ci materiale și politice îndeosebi. Primii români au atins un țarm al continentului de dincolo de Atlantic fără a se confrunta cu gândul că *America is just an idea* ori că Lumea Nouă ar fi *the country of all opportunities*. Între primul român ajuns în America și ultimul român devenit „American citizen” este o distanță impresionantă, circumscrisă mai ales arealului mental, înainte de a fi luată în considerare diferența temporală.

Confrunțați cu grave adversități de ordin național, dar și cu numeroase dificultăți economice, românii au „descoperit” America mai târziu decât alți europeni, adoptând apoi o atitudine de expectativă prelungită față de o experiență care reclama o „ruptură” identitară, fără de care nu era posibilă „americanizarea”. Așa se explică faptul că apariția și apoi afirmarea unei comunități românești în spațiul dintre Atlantic și Pacific nu s-au produs ca niște acte spontane, lesne explicabile, ci au rezultat unui proces istoric, rămas încă neelucidat până azi. Oricum, înainte ca Primul Război Mondial să fi modificat cursul înaintării generale a lumii, în America devenise conștientă de sine o comunitate a românilor americani, care a evoluat în funcție de circumstanțele specifice României, dar și S.U.A. Românilor rămași în țară le-a trebuit mult timp până să accepte că fiecare dintre compatrioții care au trecut Atlanticul, stabilindu-se în Statele Unite, erau americani, deci semeni de-ai lor care puteau refuza orice legătură cu fosta patrie sau cu aceea a părinților lor. N. Iorga a acceptat această realitate abia după ce a vizitat America, în 1930, când a „descoperit” că românii care trăiau dincolo de Ocean erau americani în adevăratul înțeles al cuvântului. Abia după aceea, va recunoaște, opt ani mai târziu, că „istoria contemporană, în sensul ei cel adevărat, cel nobil, care, e drept, trece astăzi în toate țările printr-o mare criză, începe în America, și acolo s-a creat modelul pentru toate popoarele unei ere noi”. Dar, chiar și azi, mulți români refuză să-i considere pe românii americani numai ori și americani.

Indiferent, însă, ce credem noi despre ei sau ce gândesc ei despre noi, o legătură organică există – și nu una întâmplătoare – care trebuie să ne apropie, pentru a ne „redescoperi” și a consolida – împreună, desigur – ceea ce avem comun. În ultimii ani se pare că s-a încercat ceva în această direcție, totul însă rezumându-se la acțiuni oficiale conjuncturale, nefinalizate de cele mai multe ori, sau la contacte emoționale, personale ori de grup, care nu au putut suplini lipsa unui program realist, avansat de guvernul român. Ca și altădată, inițiativele concrete au aparținut comunității românilor americani, inițiative care, lipsite de un suport efectiv, nu au reușit să elimine inerția dintotdeauna a românilor de acasă. Oricum, chiar așa stând lucrurile, orizontul de așteptare este altul, indiferent din ce direcție este privit acesta, ipostază care va favoriza, probabil, ameliorarea situației actuale, care ar rezida într-o apropiere a României de românii americani, într-o reală „redescoperire” reciprocă, benefică pentru cunoașterea istoriei comunității românești din America, a istoriei românilor și a S.U.A., a relațiilor dintre cele două state etc.

Calendarul național ilustrat al românilor americani pe anul 1999 vine în întâmpinarea celor interesați de cunoașterea trecutului și a prezentului românilor americani, adresându-se, în egală măsură, comunității românești din America și românilor din țară, cu atât mai mult cu cât numărul avut în vedere are un caracter aniversar, conferit de faptul că anul acesta „The United Romanian Society” (Societatea „Unirea Românilor”) va comemora nouă decenii de existență. Cu

această ocazie, dl. Eugene S. Raica, Președintele Societății, publică un articol intitulat „Unirea Românilor”. The „United Romanian Society”, în care schițează un succint istoric al asociației fondate la 9 iunie 1909, de 17 români imigranți din Detroit, Michigan. Scopul acestei organizații de binefacere a fost acela de a asigura sprijin financiar membrilor ei în caz de boli, accidente sau moarte, propunându-și, în același timp, „să păstreze cultura română unică și tradițiile etnice în Lumea Nouă”. În februarie 1912, la o întrunire generală a Societății, membri ei au hotărât să înființeze o parohie ortodoxă, sub patronajul Sf. Gheorghe, pentru a răspunde nevoilor spirituale ale întregii comunități. În 1924, prin fuziunea mai multor organisme asemănătoare, Societatea „Unirea Românilor” a devenit cea mai cuprinzătoare asociație a „Uniunii Ligii Societăților Românești din America”, organism care, la rândul lui, reprezenta „cea mai mare organizație românească nonreligioasă din America de Nord”. Doi ani mai târziu, adică în 1926, „Unirii Românilor” i s-a alăturat și Societatea „Patrioții Români Americani”, care ființa de un deceniu, în Highland Park, Michigan.

Fără a intra în amănunte, dl. Eugene S. Raica amintește doar că asociația pe care o conduce a oferit, printre altele, ajutor financiar cetățenilor din România în timpul și după cele două războaie mondiale, precum și după inundațiile devastatoare din anii 1925 și 1970. Domnia sa împreună cu istoricul Alexandru Nemoianu, a publicat *History of the United Romanian Society (1909-1985)* (Bookmasters, Inc., 1995, 208 p.), într-o ediție bilingvă, care reprezintă prima schiță monografică a unei societăți românești de binefacere din S.U.A.

Un studiu deosebit de important semnează, în continuare, Fr. Vasile Hațegan, despre *Researching Romanian-American History*, care e, de fapt, o micromonografie a evoluției generale a comunității românești din S.U.A. Așa cum era de așteptat, autorul încearcă mai întâi să stabilească o periodizare a istoriei românilor americani, identificând cinci etape evolutive, care, chiar dacă reprezintă tot atâtea trepte ale unui proces istoric, se constituie în segmente temporale, dar mai ales evenimentiale, de sine stătătoare. Cea dintâi perioadă a fost, considera Fr. Vasile Hațegan, aceea cuprinsă între 1900 și 1920, când românii au emigrat către America și Canada în număr mai mare, stabilindu-se în diverse state și constituindu-se în comunități compacte. În acei ani, ne informează autorul studiului în discuție, românii ajunși în Lumea Nouă au înființat și organizat societăți de întraajutorare și parohii, construind edificii publice cu caracter social, biserici și alte instituții asemănătoare. În anii celei de-a doua perioade (1918-1940), „circa o pătrime din imigranții români s-au întors în patria lor, în România Mare. Imigrarea, în general, a fost în mare măsură limitată. Imigranții români rămași, care s-au stabilit aici, și-au consolidat în permanență poziția, au cumpărat sau și-au construit case, și-au educat familiile, s-au adaptat încet la condițiile de aici, asimilați parțial, dar au încercat să păstreze și să promoveze limba, religia și cultura română, editând ziare românești”. În intervalul 1940-1950, „care a cunoscut un nou influx de imigranți români, mai bine educați și motivați, dintre care mulți cu simpatii pentru defuncta mișcare legionară din România”, activitatea comunității românești a fost impulsionată și diversificată. A patra perioadă, care a coincis cu deceniile cuprinse între 1950 și 1990, a fost caracterizată de un reviriment al comunității românești, determinat de instaurarea și ascensiunea comunismului în România. Emigranții ajunși în America, în această perioadă, superiori din multe puncte de vedere celorlalți, au reușit să domine unele organizații românești și instituțiile lor, fondând noi comunități, parohii, organizații culturale și politice, provocând însă și unele disensiuni în rândul vechilor organizații. Cea de-a cincea etapă a evoluției istorice a românilor americani este, consideră Fr. Vasile Hațegan, cea care a urmat căderii comunismului în România, în 1990, „când imigranții români au continuat să sosească în <<sistemul loteriei>> și după altă legislație”.

O subdiviziune a studiului la care ne referim este rezervată primilor români sosiți în America, la sfârșitul secolului XIX, după Samuel Damian, care în 1748 l-a întâlnit pe Benjamin Franklin. Amintind de statisticile avansate în timp, autorul își exprimă reticența față de exactitatea lor, considerând că înainte de Primul Război Mondial trăiau aproximativ 100 000 de etnici români în America și Canada, în timp ce azi numărul lor a ajuns la circa 500 000.

Sistematic și documentat, studiul Fr. Vasile Hațegan se ocupă de organizarea etnicilor români imigrați în America, de problemele lor de început și de realizările dobândite în timp. O atenție aparte este acordată scrierii istoriei românilor americani, afirmându-se că „până în prezent,

nu a fost scrisă nici o istorie generală, definitivă și comprehensivă, a românilor din America de Nord”, exigență care se impune ca o prioritate în fața viitorilor cercetători, deși informațiile nu sunt întotdeauna atâtea câte ar trebui, iar valoarea lor științifică este inegală.

În continuare, autorul a rezervat un spațiu special istoriei Uniunii și Ligii Societăților Românești din America, parohiilor românești ortodoxe, Episcopatului Român Ortodox și diferitelor instituții ale unor grupuri religioase mai mici, care ființează în America și Canada. Alte subcapitole sunt următoarele: *Biserica catolică românească de rit bizantin din America*; *Parohiile românești neoprotestante*; *Presa românească din America de Nord*; *Ziarele americane timpurii*; *Ziarul „America”*; *Editori ai „Americii”*; *Alte ziare românești*; *Ziare românești ortodoxe*; *Ziare românești misionare arhidiecezane*; *Presa neoprotestantă*; *Presa bisericii catolice românești de rit bizantin*; *Ziare românești socialiste*; *Alte ziare românești de azi*; *Almanahuri (calendare) și Buletine bisericești*. O remarcă obligatorie merită subcapitolul rezervat volumelor de istorie a românilor americani, publicate de-a lungul anilor, de Iancu Roman (1910), Ioan Podea (1912), Ion Iosif Șchipul (1913), George Stănculescu (1925), Șerban Drutz și Andrei Popovici (1926), Christine Avghi Galitzi (1929), Vladimir Werstman (1975, 1980) etc. Nu putea lipsi, desigur, nici subcapitolul dedicat studioșilor din țară care au scris despre românii americani: N. Iorga, Aureliu I. Popescu, Ilie Martin, I. Ordeanu, Emanoil Bucuța, Paul Negulescu, Ion Popovici, Romulus Seișanu, Al. Bărbat, Ilie I. Pârnu și alții.

Fidel intenției inițiale, adică exhaustivității, Fr. Vasile Hațegan a abordat în studiul său și evoluția relațiilor diplomatice româno-americane, raporturile regalității românești cu S.U.A. etc. Un subcapitol interesant este cel rezervat activității politice a românilor americani, activitate necunoscută încă în țară. În ultima parte a studiului său, autorul se ocupă de contribuțiile individuale la devenirea românilor americani și de noii sosiți în America, conchizând că informațiile care privesc comunitatea românilor din America sunt totuși suficiente pentru a se scrie o *Istorie a românilor americani*, atât de așteptată de românii din America, de cei din țară, dar și de americani, întrucât această istorie se va constitui într-un capitol distinct al *Istoriei Lumii Noi*.

Sumarul volumului este întregit de un succint dar documentat studiu intitulat *95 de ani de viață spirituală românească în Cleveland*, redactat de Rev. Fr. Remus Grama.

Pe lângă contribuțiile istoriografice discutate, cel interesat va descoperi în paginile *Calendarului* o bogată și interesantă ilustrație, precum și denumirile și adresele a numeroase instituții culturale, profesionale și industriale ale românilor americani, necunoscute în țară. Editorul volumului a publicat, de asemenea, lista conducerii Uniunii și Ligii Societății Românești din America, a Romanian-American Heritage Center, din Jackson, Michigan, a Beneficial and Cultural Society Detroit, din Southfield, Michigan, a Societății „Vulturul”, din Glassport, Pennsylvania, a Societății „Bucovina”, din Southfield, Michigan, a Societății Române de Ajutor și Cultură „Leul”, din Salem, Ohio, a Societății Române de Ajutor și Cultură „Speranța -Emigrantul”, din Chicago, a Carol I Society, din Ellwood City, Pennsylvania, a Romanian Beneficial and Cultural Society, din Warren, Ohio, a Societății „Patria Română și Bihoreană”, din Lorain, Ohio, a Societății „Gheorghe Lazar”, din Detroit, a Unirea și Plugarul Society, din Youngstown, Ohio, a „România Liberă a Neamului Românesc” Society, din Akron, Ohio, a The Mărășești Society, din Dearborn, Michigan, a Societății „Trecicolor Român”, din Merrillville, Indiana, a „Transilvania Liberă” Society, din New Wilmington, Pennsylvania, și a Legion of Romanian American Volunteers, din Youngstown, Ohio. În plus, *Calendarul* publică și o listă cu adresele societăților Uniunii și ale Ligii.

Calendarul național ilustrat al românilor americani pe anul 1999 este o publicație valoroasă, dar mai întâi absolut necesară, din varii considerente, atât românilor de dincolo de Ocean, cât și celor din țară. Acest volum, editat în condiții grafice deosebite, îi individualizează pe românii americani, apropiindu-i între ei și conștientizându-le calitatea de americani. În același timp, fiecare pagină a *Calendarului* ne apare ca o punte aruncată între ei și România, un „meridian” spiritual care conferă o dimensiune esențială identității lor. Când se va scrie *Istoria Românilor americani*, atât de necesară azi, această realizare științifică va reprezenta, deopotrivă, un capitol al *Istoriei Americii* și al *Istoriei Românilor*.

Gheorghe I. Florescu

„DOCUMENT. BULETINUL ARHIVELOR MILITARE ROMÂNE”, an I, nr. 1, 2–3/1998, 64+96 p.

În România ființează – cu fluctuații parcă inerente culturii – câteva reviste care au ca scop punerea în circulație, în forma primară sau prelucrată, a surselor pe care le conțin arhivele românești. Demne de menționat ar fi: „Arhiva Românească”, înființată de Mihail Kogălniceanu în 1840, care după 155 de ani a fost reluată și a devenit publicație a Arhivelor Naționale ale României (continuând însă și tradiția „Revistei Arhivelor”, fostă, până în 1994, publicație a Arhivelor Statului); „Arhivele Moldovei”, buletin al Filialei Iași a Arhivelor Naționale ale României; „Revista Arhivelor”, organ al Direcției generale a Arhivelor Statului între 1924–1939, 1957–1994 (din 1995 revista cu acest nume a început să fie editată de Asociația Arhiviștilor „David Prodan” din Cluj-Napoca).

Anul 1998 a reprezentat apariția unei noi publicații cu profil arhivistic. Este vorba despre „Document”, subintitulată „Buletinul Arhivelor Militare Române”. Este bine de știut că Arhivele Militare Române – alături de Arhivele Naționale ale României și Arhivele Serviciului Român de Informații (acestea din urmă pentru perioada contemporană) – dețin fonduri documentare de cea mai mare importanță pentru scrierea istoriei noastre.

Primul număr al noii reviste are câteva secțiuni tematice în care predomină prezentările documentare. Astfel, în *colimatorul altora*, Dana Beldiman are în vedere *Misiunea colonelului Growné. Raport asupra activității Misiunii Aeriene Americane de Cercetări Tehnico-Tactice* (p. 3–7). La *Arhivele Străine*, Valeriu Florin Dobrinescu face cunoscut, sub titlul *Moruzov și tentația puterii* (p. 8–9), un document din arhivele militare, care ni-l prezintă pe celebrul șef al Serviciului Special Informații ca pe un personaj dornic de a ieși din anonim și de a face chiar el, la vedere, jocul pe care îl controla din umbră de un deceniu. La secțiunea *Cazarma cea de toate zilele*, Dumitru Dobre și Lenuța Nicolescu, în *Suflete în uniformă* (p. 10–13) înfățișează fragmente dintr-un document din 1923, *Directivele din anul 1923 pentru instrucția și educația grănicerilor*. La altă rubrică, *Ceremonialul militar*, Luminița Giurgiu prezintă *Drapelul de luptă. Ceremonialul din 1902* (p. 14–17). Este, în fapt, o relatare reprodușă după registrul istoric al Regimentului 32 Dorobanți. *Decapitarea Armatei Române. Consecințe (1944–1966)* este reprezentată prin utila cronologie realizată de Florica Dobre (*Calvarul generalilor. 1944–1964*, p. 18–19 și câte o coloană la p. 20–36, articolul lui Alexandru Dușu, *Tragedia corpului de comandă al armatei române* (p. 20–25) și *P.C.R. versus „Armata reacționară”* (p. 26–30), semnat de Corneliu Beldiman, care înfățișează o notă informativă a Corpului Detectivilor, din 21 februarie 1946, asupra funcționării Direcției Personalului din Ministerul de Război și asupra Directorului Personalului, generalul Leonte Părvulescu.

Comunism românesc este secțiunea la care Vasile Popa prezintă, sub titlul *Deportarea „infractorilor permanenți”* (p. 31–36), „Raportul M.A.I. privind pregătirea și executarea dislocărilor de populație”, cu date necunoscută (probabil septembrie-decembrie 1952). Un alt segment este reprezentat de *Vremurile fierbinți ale războiului rece*, în care Mircea Chirițoiu prezintă *România și conflictul Tito-Stalin (1948–1953)* (p. 37–41), iar Petre Otu, în *O altfel de plenară* (p. 42–44), are în vedere plenara C.C. al P.C.R. din 21 august 1968, privind invadarea Cehoslovaciei de către trupele Tratatului de la Varșovia. La *capitolul Elita militară națională* sunt două studii: unul semnat de Mircea Dogaru, *Vlad Țepeș Dracula, un maestru al războiului psihologic* (p. 45–48), celălalt de Teofil Oraian, *Generalul de divizie post-mortem Alexandru Ioanițiu* (p. 49–50).

Arhivele militare se prezintă cuprinde studii semnate de Eftimie Ardeleanu și Vasile Coșofreț, *Fonduri de arhivă: Marele Cartier General* (p. 51–55); Alexandru Oșca, *Recunoșterea Arhivelor Militare Române în Comunitatea științifică mondială*, (p. 56–59); Cezar Măță, *Arhivele militare române în război* (p. 60–61). O ultimă parte a revistei, *Arhivele fără frontiere*, prezintă un singur studiu, nesemnat, *Serviciul istoric al Armatei de uscat franceze* (p. 60–63).

În numărul 2 al revistei se regăsesc unele secțiuni din primul, dar apar și altele noi. În *colimatorul altora* cuprinde articolul lui Gheorghe Buzatu, *Aliații și petrolul – Un obiectiv prioritar: Ploieștii* (p. 2–7). Valeriu Florin Dobrinescu semnează *Înainte de furtună. Regele Carol al II-lea în Polonia* (p. 8–13), în cadrul segmentului *Aliați, alianțe*. Într-o altă secțiune,

Ceremonialul militar, Annemarie Alina Keszler prezintă un document despre funeraliile primului rege al României, *Carol I – ultimul drum* (p. 14–19). *Sub drapel* conține studiul lui Aurel Pentelescu și Gheorghe Nicolescu, *Grigore Gafencu – cariera militară* (p. 20–26). Un capitol este intitulat *România la răscruce* și include două studii: primul este al Danei Beldiman, *Legionarii la putere* (p. 27–34), cel de-al doilea al lui Aurel Sergiu Marinescu, *Guverne în exil. Tentative* (p. 35–42). Adrian Pandea prezintă, la secțiunea *Cu sorți schimbători de izbândă, O vizită la Hitler* (p. 43–47), fiind vorba de întâlnirea dintre generalul Ilie Șteflea și dictatorul german, în noiembrie 1943. Dumitru Stavarache și Gheorghe Vasilescu prezintă *Misiunea Bisericească română în Transnistria (1941–1944)* (p. 48–52), în cadrul capitolului *Crucea și paloșul*.

Comunism românesc este o secțiune bine individualizată. Eftimie Ardeleanu prezintă mai multe documente despre începutul politicizării comuniste a armatei române (*Așa a început comunizarea armatei*, p. 53–64). La aceeași rubrică, Cezar Mățu prezintă *Război împotriva Crucii. Alungarea episcopului* (p. 77–78), în fapt o scurtă prezentare a condițiilor în care a fost înlăturat, în 1948, ultimul episcop al armatei române, Partenie Ciopron. Mircea Chirițoiu, *Cum s-a impus modelul stalinist. 1948–1953* (p. 65–70); Alexandru Oșca și Vasile Popa prezintă studiul *Stalin a decis: lagărul socialist se înarmează* (p. 71–76) în capitolul *Vremurile fierbinți ale războiului rece*. În *Elita militară națională*, Florica Dobre prezintă *Memoriul generalului Gh. Potopeanu. Administrația militară a Transnistriei* (p. 79–82), iar Tiberiu Costache pe *Generalul de corp de armată Ion Sichițiu* (p. 83–86). Teofil Oroian înfățișează *Politica P.C.R. în armată în impas. Criza „democratizării”* (p. 87–89), în cadrul rubricii *Ostași vechi, ostași noi*. La *Arhivele fără frontiere*, generalul Aydin Okan, șeful Statului Major pentru Istorie Militară și Studii Strategice (din Turcia), prezintă *Arhivele Militare Turce* (p. 90). Ultima secțiune a numărului doi este *Arhivele militare române se prezintă*, în care Lenuța Nicolescu prezintă *Fonduri de arhivă: Secția I Organizare-Mobilizare* (p. 91–95).

Din simpla parcurgere a titlurilor contribuțiilor reunite în cele două numere ale revistei „Document” se observă că majoritatea lor sunt dedicate istoriei contemporane. Probabil că aceasta se explică atât prin consistența materialului documentar referitor la perioada contemporană, aflat în Arhivele Militare Române, cât și prin specializarea celor care editează revista și a colaboratorilor ei. Ca sugestie, ar fi de preferat o mai clară precizare a secțiunilor tematice ale revistei și o mai mare pondere acordată studiilor, ceea ce nu presupune nicicum neglijarea părții restituirilor documentare.

Dorin Dobrinu

MENTALITES. AN INTERDISCIPLINARY JOURNAL, Volume 13, Nos. 1-2, October 1998, 110 p.

Apărută sub egida „Institutului pentru Istoria Mentalităților” (The Institute for History of Mentalities) din Hamilton, Noua Zeelandă, revista de față se reținează, după cum și subiectul o arată, la actualitatea cercetării istorice interdisciplinare. În acest scop, ea și-a găsit asigurat colaborarea unor nume care nu mai necesită o prealabilă prezentare: Emile Le Roy Lodurie, Immanuel Wallerstein etc. Cititorul român remarcă și prezențe care onorează istoriografia, cultura noastră în general: Alexandru Duțu, Adrian Marino, Romulus Vulcănescu.

Articolele cuprinse în acest număr promovează un discurs novator, întemeiat pe conjuncția dintre psihoistorie și mai vechile teorii ale istoriei mentalităților. Se insistă asupra rolului pe care incomunicabilul îl joacă în conturarea subiectivității, a conștiinței sociale a indivizilor/colectivităților. La intersecția subconștientului individual cu imaginarul colectiv, cu habitudinile și distorsiunile acestuia, diversele reprezentări mentale sunt explicate atât prin resorturi contextuale sociale, cât și prin impulsuri intime, clinice, patologice unde e cazul.

Plecând de la o lectură psihanalitică a istoriei și refuzând abordările totalizante, Artur R. Boelderl (*The Shored Unconscious: Some Philosophical Remarks on the Psychogenic Theory of History*) crede în diversitatea subiecților, a tipologiilor pe care ei le prezintă în cadrul aceleiași societăți. Multe din mutațiile de factură mentală survenite de-a lungul timpului ar fi, deci,

rezultatul permutărilor produse în raporturile dintre „psiho-clase”. Lui Boelderl s-au asociat Kathleen Jones (*Beyond the Dilemma: Improving the Mental Health Services*) și John C. Daedman (*The Clash of Ideology and Scientific Advance*).

Considerând că schimbările petrecute în „durata lungă” a istoriei ar fi, nu rareori, de sorginte psiho-mentală, aceștia văd studierea psihogenezei ca premisă inerentă oricărei „arheologii a cunoașterii”. Pe urmele lui Foucault, semnatarii de mai sus nu aderă la simpla narare a faptului istoric tocmai pentru a se concentra asupra unor deprinderi care, într-o cultură anume, recomandă indivizii ca subiecți cvasi-autonomi ai vieții cotidiene. Psihoistoria abordează dezvoltări și contingente istorice, tradiții și particularisme prin intermediul cărora socialul intră în relație cu un subconștient preexistent reflexelor identitare de maturitate. În construcția acestui excurs-program s-a pornit de la analogiile pe care Jacques Lacan le făcuse între structura limbajului – preverbal, verbal mai apoi – și cea a psihicului uman. Ideea comunicării pre-verbale ca arhietip al limbajului articular a indus ipoteza unui „inconștient” primar, generator al conștiinței și al subiectivității de mai târziu.

Cele mai înainte prezentate și-au dovedit aplicabilitatea în studii care acoperă segmente temporale semnificative, de la epoca vetero-testamentară (Mark Glouberman, Jacobs Ladder *Personality and Autonomy in the Hebrew Scriptures*) și revoluția franceză (Norbert Col, *Devising a French Answer to the Revolution of 1789: Maurras on Burke and Rivarol*) până la contemporaneitatea imediată (Wienfried Kurth, *Trans-national Fantasies Immediately Before Princess Diana's Death*).

Alăturând exegezei biblice investigația psihanalitică, Mark Glouberman arată că Scripturile nu se dedică exclusiv realităților intangibile ci exprimă, de multe ori, un punct de vedere teluric. Întrucât vorbesc în termeni umani despre realități umane, ele pot fi interpretate și ca *psihogonie*. Glouberman remarcă, în continuare, raționalitatea Biblei, personalitatea eroilor, profilul psihologic prin care aceștia se individualizează

Revoluția din 1789, polemicile create de ea, nu se regăsesc doar în registrul dezbaterilor doctrinare ci și în cel al istoriei mentalităților. Pretext al discuției fiind problema modelului de guvernare – monarhie sau republică – Norbert Col se oprește asupra discursurilor legitimize și a mentalităților care motivau cele două opțiuni. Autorul inventariază câteva din reacțiile trezite de teoria separării puterilor în stat, cu scopul de a radiografa nostalgii, alterități și psihoze specifice evului modern. La rândul lor, miturile mass-media și fantasmemele pe care acestea le insinuază în momentul actual, au trezit interesul lui Wienfried Kurth. El a încercat deci să evidențieze câteva modalități prin care subconștientul individual se aliniază așteptărilor colective.

Traducând propensiunile nevrotice, anxioase, ale acestui veac, „Mentalities” ne propune istoria ca formă de psihoterapie. Drept inevitabil *memento*, revista ridică și problema subconștientului cu care istoricul se impieică în demersul său. În fond, acest periodic nu face decât să aducă în atenție o tendință discursivă mai puțin frecventată până acum. Din întrebările puse aici multe nu-și vor afla răspunsul prea curând. Rămâne viitorului șansa de a pune la încercare viabilitatea experimentelor propuse de „Mentalities”.

Andi Mihalache

„REVISTA ROMÂNNO-AMERICANĂ”, Serie nouă, București, Decembrie 1998, Numărul 1, 112 p.

La sfârșitul anului 1945, într-o vreme când războiul continua a fi încă prezent în gândurile și preocupările tuturor românilor, apărea la București „Revista Româno-Americană”, gest cu o semnificație aparte, care poate surprinde azi, din varii considerente, raportate îndeosebi la momentul editării. O asemenea publicație, cvasiinșolită pentru unii dintre contemporanii noștri, este în măsură să ne indice care era spiritul acelor vremuri, înainte ca Moscova să-și fi subordonat, din toate punctele de vedere, România. Așadar, după 20 de ani de la fondare, Societatea

„Amicii Statelor Unite” decida să editeze o revistă care își propunea să militeze „pentru cunoașterea Statelor Unite în România și pentru dezvoltarea relațiilor româno-americane”. Directorul noului periodic era Dimitrie Gusti, pe care îl întâlnim și în Comitetul de direcție, alături de Nicolae Petrescu și Petru Comarnescu. Milton G. Lehrer, Alf. Adania, Adina Arsenescu-Iamandi și Florian Nicolau compăreau în calitatea de redactori, iar Comitetul de redacție era format din Ion Vasile Costin, Octav Doicescu, Dan Duțescu, Mihnea Gheorghiu, Anton Golopenția, Ruxandra Oteteleșanu, Guy Pauker, C. Popa, Margareta Sterian și C. Zahernic. Redacția revistei a suportat, în intervalul celor șase numere publicate între decembrie 1945 și septembrie-octombrie 1947, schimbări inerente, câteva lesne deductibile, altele doar prezumtive, însă programul ei a continuat a fi cel înscris pe frontispiciul volumului inaugural. O remarcă peste care nu se poate trece, fără a fi măcar semnalată, este aceea că sumarele au rămas în permanență notabile și diverse ca sferă tematică, iar colaboratorii erau nume de rezonanță în specialitățile lor. Așa cum era și de presupus, toți aveau vechi preocupări circumscrise americanisticii și investigării relațiilor dintre București și Washington.

Pentru ca „Revista Româno-Americană” să nu pară o excepție situațională, se cuvine să amintim că din 1934 funcționa la București Institutul American din România, care a editat, între anii 1934 și 1937, „Buletinul Institutului American din România”, în ale cărui pagini întâlnim multe dintre numele pe care le vom afla și în „Revista Româno-Americană”. Rostul dintâi al „Buletinului...” era, așa cum evidenția Nicolae Petrescu, „promovarea relațiilor de ordin cultural între Statele Unite ale Americii și țara noastră”. În sfârșit, „Revista Româno-Americană” a fost, până într-un punct, o replică târzie a trimestrialului „Roumania” – editat în 1926 de „The Society of Friends of Roumania”, constituită în 1920 la New York –, care a avut în vedere extinderea, concretă și statică, a raporturilor Lumii Noi cu România. Deși târziu și cu inexplicabile reticențe ori căutări, intelectualii români au înțeles că spațiul american era unul întru totul deosebit și că apropierea lor de reprezentanții experimentului transoceanic era de fapt singura modalitate de a-și însuși ipostaza de „descoperitori”. Într-un anume sens, bineînțeles.

În primăvara anului 1990, a fost reînființată Asociația „Amicii Statelor Unite”, care, iată, după un antracț care a durat 53 de ani, a editat primul număr al unei serii noi a „Revistei Româno-Americană”. Pe pagina ce urmează sumarului se prescrie că „apariția acestui număr special a fost asigurată de: Acad. Mihnea Gheorghiu (președinte), Ioan Comșa (secretar general), Adina Arsenescu-Iamandi și Dan Emanoil Dobreanu”. Deși distanța dintre ultimul număr al primei serii și cel avut de noi în vedere este de o peste o jumătate de veac, ne bucurăm să evidențiem faptul că Profesorul Mihnea Gheorghiu și scriitoarea Adina Arsenescu-Iamandi au făcut parte și din redacția primei serii a revistei, conferindu-i astfel, dincolo de vicisitudinile vremurilor, o continuitate care ne face să trecem, nu mai repede, dar parcă mai ușor – fără a uita, desigur –, peste un timp pe care l-am vrea un vis urât, deși el rămâne o reprehensiune ce ne privește pe cei mai mulți dintre noi, indiferent cum ne este adresată sau cum ne-o însușim fiecare.

Editorialul ce deschide sumarul primului număr al noii serii a „Revistei Româno-Americană” este de fapt o succintă trecere în revistă a activității Societății „Amicii Statelor Unite”. de la constituire și până în prezent, o instituție culturală și științifică – dar nu numai – ce se declară a fi o „expresie a admirației pentru Statele Unite”. Ca o completare a acestei „introduceri” *sui-generis*, scriitorul Iordan Chimet semnează textul intitulat *Un nou început*, subliniind că, deși a apărut numai trei ani, „în umbra perioadă de după război”, această publicație s-a afirmat ca o „prezență insolită și generoasă în peisajul politic și cultural al epocii care se îndrepta grăbită, cu toate pânzele sus, către climatul siberian al Războiului Rece. Apariția *Revistei Româno-Americană* a fost o *premieră* nu numai în România, dar și în Europa postbelică: singurul gest de fraternitate cu îndepărtata Americă, către care se îndreptau în acele clipe speranțele tuturor, a fost inspirata inițiativă a Asociației <<Amicii Statelor Unite>> [...]. Gest ușor de înțeles, mai mult decât temerar, dacă ne aducem aminte de conjunctura politică a momentului”. Martor al acelor ani de ieșire din normal, dl. Iordan Chimet ne relatează că acela „ce scrie rândurile de față, student pe

atunci, dobândise șansa de a lansa în paginile revistei câteva poeme din volumul său rămas în manuscris, intitulat *Exil*, revendicat din programul Rezistenței” (Cf. *Patru cântece americane*. Nrs. 2-3, 1946, pp. 152–155). În ochii unui colaborator al ei deci, „Revista Româno-Americană”. în seria de început, a fost foarte importantă pentru „America unui nou început, mereu reluat de la capăt”. Deplângând prezentul, dl. Iordan Chimet speră că din ceea ce a fost odinioară, „ceva trebuie să fi rămas, care să continue, care să merite a fi păstrat: *certitudinile*. Veți găsi – ne asigură Domnia sa – câteva asemenea certitudini în paginile de ieri. S-ar putea oare cu acestea să se reconstruiască lumea de mâine? Să încercăm”. Chiar dacă nu a fost intitulat astfel, textul dlui. Iordan Chimet trebuie considerat un *Cuvânt către cititori*, cu care se deschide de obicei primul număr al unei reviste.

Când românii descopereau literatura Americii..., un articol semnat de Profesorul Dan Grigorescu, are tot un rost introductiv, în ultimă instanță. Informându-ne că „literatura română a fost descoperită relativ târziu de cititorul român”, datorită dependenței culturale de intermediarul francez, autorul ne asigură că „începând din cel de-al treilea sfert al secolului al XIX-lea, literatura Statelor Unite devine o prezență constantă în vitrinele librăriilor și în coloanele presei – firește, în primul rând în cele ale publicațiilor culturale, din ce în ce mai numeroase, nu numai la București și la Iași, dar și în alte orașe românești”. După ce schițează un lapidar tablou al recepției literaturii americane în spațiul cultural românesc, dl. Dan Grigorescu avansează unele posibile „subiecte” ale viitoarelor întreprinderi subsumate acestei arii de interes. Acestea ar fi: „pătrunderea lui E.A. Poe în cultura română”, „destinul operei whitmaniene” și traducerea folclorului amerindian. Amintind cele dintâi traduceri din Poe, profesorul român îi citează pe Panait Mușoiu, Al. Macedonski, D.N. Ciotori și Emil Isac, sfârșind cu remarca, firească în acest caz, că, „desigur, cel mai important detaliu de istorie literară în amplul capitol reprezentat de traducerile românești din opera lui Poe îl reprezintă identificarea contribuției lui Eminescu (chiar la începuturile acestor traduceri)”.

Profesorul Virgil Cândea scrie despre *Cultura românească în muzele americane* din aceeași perspectivă: informațională și inductivă. Convingerea Domniei sale este că „în mai multe țări din lume se poate obține o viziune satisfăcătoare despre istoria românilor și despre cultura lor prin opere de artă, manuscrise, documente și cărți vechi provenite din România și păstrate în muzele, colecțiile și bibliotecile din acele țări”. „Un fragment important din tezaurul creațiilor culturale ale românilor și înaintașilor lor, considerat prestigiosul studios român, se află azi în Statele Unite”. Muzele din Cleveland, Detroit și New York dețin, de pildă, piese arheologice care datează din secolele I–IV î.Cr. La muzeul The Romanian Heritage, din Cleveland, se păstrează dovezi reprezentative pentru arta și cultura din România: antichități dacice și romane, costume populare, stampe vechi, obiecte de argint care au aparținut lui Al.I. Cuza, picturi de Nicolae Grigorescu, Theodor Aman, Ion Andreescu, Ștefan Luchian și Theodor Pallady, sculpturi de Oscar Han și Mac Constantinescu etc. Nu mai puțin importante sunt colecțiile păstrate la Maryhill Museum of Fine Arts, din Goldendale, Washington, și Museum of International Folk Art, din Santa Fe, New Mexico. Lista muzeelor, a bibliotecilor și a colecțiilor americane în care se păstrează documente istorice, corespondențe particulare, arhive personale, cărți vechi și rare, manuscrise, colecții de timbre poștale, emisiuni monetare etc. este surprinzător de mare și ea îl îndreptățește pe autor să considere că acest adevărat tezaur „este, credem, destul de bogat și variat pentru a permite americanilor interesați de cultura românească o imagine cuprinzătoare, nuanțată și convingătoare asupra acestei culturi”.

Cu studiul Profesorului Mircea Malița – *Căpitanul John Smith în România* – se trece la o altă secțiune a sumarului, rezervată unor personalități a căror existență s-a interferat, cândva, cu istoria noastră națională. „Expunerea mea are trei părți, ne previne, de la început chiar, autorul. Prima este un portret a lui John Smith. A doua, date istorice și ceea ce știm noi aproape sigur. Ultima parte se adresează misterului John Smith. E provocarea: ce pretinde el și ceea ce nu știm”. Răspunzând acestei vechi „provocări”, cu care cercetătorii români și americani se confruntă de

mult, autorul și-a propus să elucideze cât adevăr și câtă legendă ascunde „momentul John Smith”, care poate fi unul ilustrativ pentru începuturile contactelor româno-americane. Adăugând investigațiilor anterioare câteva pertinente considerații personale și formulând unele întrebări care își așteaptă răspunsul, Profesorul Mircea Malița se arată convins că „misterul căpitanului John Smith merită toată atenția”, iar arhivele transilvănene ar putea resuscita interesul față de un personaj aflat încă între adevăr și legendă, „dând naștere la noi ipoteze”.

Profesoara Cornelia Bodea întregește sumarul revistei cu un dens studiu intitulat: *Dora d'Istria through American Eyes*, amintindu-ne că „în studierea vieții socio-culturale și politice a femeilor din secolul 19, Dora d'Istria deține o poziție revelatorie”. Elena Ghica (1828–1888), născută la București, a fost o scriitoare și o ziaristă foarte cunoscută în Europa vremii sale. După ce îi creionează o schiță biografică, absolut necesară demersului de față, autoarea ne dezvăluie că între 1855 și 1859, prințesa, care se afirmase ca o personalitate a timpului, s-a încadrat în mișcarea națională românească, militând pentru unirea Principatelor române. Când Unirea a fost înfăptuită, ea s-a impus ca o apărătoare ferventă a principiilor democratice și a emancipării naționale a statelor din spațiul balcanic. A colaborat, în acest sens, cu Garibaldi, cu care a corespondat. Ideile și atitudinea sa, foarte cunoscute în Europa, au ajuns să traverseze Oceanul, astfel încât, la sfârșitul lunii octombrie 1867, „The New York Tribune” relua un apel al ei – *Réponse au Comité épiro-théssalo-macédonien des Dames* –, apărută în toate marile ziare europene. Curând, a devenit „admirată în America asemeni unei autentice personalități”. Celebritatea sa dincolo de Ocean a sporit constant, mai ales după ce, în 1868, și-a început colaborarea cu presa americană, în ipostaza de scriitoare și reprezentantă a mișcării feministe. A corespondat cu Henry W. Longfellow și Thomas A. Edison și a întâlnit-o în 1878, la Florența, pe feminista americană Julia Ward Howe, pentru ca în cele din urmă să traverseze Atlanticul, cu intenția de a se întâlni cu unele personalități americane. Profesoara Cornelia Bodea își încheie studiul cu o întrebare și cu șapte scrisori, publicate în anexe, dintre care trei au fost adresate de Dora d'Istria lui Longfellow, una lui Thomas A. Edison și una Mariei Dim. Ghica. Două dintre epistolele la care facem trimitere aparțin scriitoarei Grace A. Oliver, care le-a expediat lui Longfellow, anunțând plecarea către America și sosirea, acolo, a Dorei d'Istria, în septembrie 1880.

Răsunetul Declarației de Independență în România (1776–1876) este un studiu în care Profesorul Ioan Comșa urmărește evoluția receptării cunoscutelor idei expuse în celebrul document adoptat la Philadelphia, la 4 iulie 1776 – act fundamental al istoriei S.U.A.–, în spațiul românesc. „Pe meleagurile noastre, ne avertizează dintru început autorul, principiile proclamate de *Declarația de Independență* a coloniilor engleze din America au pătruns uimitor de iute. Ele au stârnit două mari răscoale, au trezit interesul cărturarilor, i-au însuflețit pe pașoptiști și au inspirat strădaniile pentru democrație, unire și întregire”. Dl. Ioan Comșa, un cunoscut americanist, realizează cu acest studiu o adevărată radiografie a unui secol de istorie, punctând și explicând evenimentele și scrierile în care se regăsesc principiile unui „cod” care a influențat întreaga lume civilizată. Convingerea Domniei sale este că studierea aplicată „a ecourilor spiritului de la 1776” va „dezvălui, fără îndoială, și alte aspecte ale activității cărturarilor care, la unison cu aspirațiile poporului nostru, au valorificat mesajul părinților primei republici de peste Ocean”.

Istoricul Florin Constantiniu comentează *Un document controversat din arhivele americane*, convins fiind că „arhivele americane [...] pot încă oferi surprize”, deși „următoarele două-trei decenii de cercetare în domeniul istoriei contemporane vor sta sub semnul arhivelor sovietice”. Dna Sabina Ispas, la rândul ei, ne propune o temă pe marginea căreia merită încă să medităm: *Documente ale spiritualității românești în arhivele de folclor din America*.

Nu se putea ca din sūmarul numărului inaugural al celei de-a doua serii a „Revistei Româno-Americane” să lipsească Profesorul Mihnea Gheorghiu. *Bunul poet cărunt – Walt Whitman* –, este un impresionant eseu despre „cel mai mare poet american și unul din clasicii de frunte ai literaturii moderne universale”, poetul pe care l-a tradus și despre care a scris o viață întreagă. De altfel, și de această dată, dl. Mihnea Gheorghiu își însoțește intervenția sa-cu trei dintre poemele lui Whitman, transpuse în limba română.

O contribuție notabilă, mai întâi din punct de vedere științific, iar apoi din punctul de vedere al diversificării sumarului, aparține Profesorului american Ernest H. Latham, Jr., recunoscut specialist în istoria României și în istoria relațiilor româno-americane. Paginile în cauză reprezintă o parte a introducerii care va preceda versiunea românească a lucrării *Athenée Palace*, de R.G. Waldeck, publicată de The Center for Romanian Studies din Iași.

Rubrica *Mărturii* se constituie din patru texte, aparținând Profesorului Nicolae Cajal, scriitoarelor Manuela Cernat și Carmen Firan, precum și Profesorului Mihnea Gheorghiu, despre Nicolae Simionescu, Jean Negulescu, New York și Orson Welles.

Următorul compartiment al tablei de materii – *Documente* – adună în cele 18 pagini ale sale preambulul *Declarației de Independență*, o notă a dlui Florea Țuiu despre *America vis-à-vis cu România* (un op al lui Alexandru Cantacuzino din 1876), o alta scrisă de Martha Bibescu și un articol publicat de Felicia Crăniceanu în martie 1945: *Cum au văzut ei România*, în care autoarea a transcris și a comentat diferite impresii ale membrilor The American P.O.W.

Note, ultima diviziune a sumarului, se rezumă la o simplă consemnare a numelor studioșilor americani care au fost distinși cu Premiul Nobel în 1998: Robert F. Furchgott, Louis J. Ignarro și Ferid Murad, pentru Medicină, Robert B. Laughlin și Daniel C. Tsui, pentru Fizică.

Cu apariția acestei reviste se reia o tradiție, benefică și de reală perspectivă pentru știința românească în general, pentru cunoașterea istoriei americane în România și pentru studierea interferențelor româno-americane în cele mai variate sfere de afirmare. *Începutul* este mai mult decât promițător, reușită ce ne determină să fim încrezători în viitorul „Revistei Româno-Americane”, care va resuscita, neîndoind, o emulație a studiilor de americanistică, apropiindu-ne astfel de un univers a cărui dimensiune fundamentală a fost dintotdeauna progresul, imposibil de realizat fără dialog și liniște. Este un *punct de plecare*, dar și o „eliberare”, așa cum ar fi exclamat Walt Whitman, către un mâine plin de nădejdi, dar mai întâi către o „descoperire”, care nu poate fi altceva decât o *Lume Nouă*.

Gheorghe I. Florescu

STUDIA ET ACTA HISTORIAE IUDAEORUM ROMANIAE II, Academia Română. Filiala Iași, Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul pentru studiul istoriei evreilor din România. Coordonatori: Dr. Silviu Sanie, dr. Dumitru Vitcu, Editura Hasefer, București, 1997, 220 p.

Nous signalons la publication du deuxième volume de la collection d'études et de documents concernant l'histoire des Juifs de la Roumanie (la note en fin du volume nous informe que le premier volume de la collection a aussi été publié dans une traduction anglaise en décembre 1996, mais d'une manière déficitaire); il contient plusieurs études et a donc un caractère hétérogène du à la variété des thèmes (sur le fond d'un sujet général), des annexes documentaires, des illustrations (mais il n'y a pas une liste des illustrations contenues dans le volume); le volume est publié en bonnes conditions graphiques, la bibliographie est indiquée en fin de chaque article, il y a peu d'erreurs d'imprimerie (surtout dans la bibliographie citée) et un errata fait défaut.

La structure du volume: le sommaire (qui n'est pas traduit aussi dans une langue étrangère), un mot des coordonnateurs (sont énoncés les thèmes des futurs volumes et on fait la précision que „La collection a comme but d'être une tribune de débats scientifiques en évitant les polémiques inutiles”), les articles intitulés: „L'investigation du cimetière de Siret. Quelques considérations méthodologiques” par Silviu Sanie (l'article est suivi de quelques illustrations et de la traduction de quelques inscriptions tombales), „Pour une méthodologie de l'analyse de la question juive dans le XIX-ième siècle” par Gh. Platon (l'auteur fait référence aux problèmes méthodologiques, notamment aux facteurs qui doivent être pris en considération alors qu'on étudie la législation du XIX-ième siècle concernant la population juive et alors qu'on fait des appréciations sur cette législation; l'auteur exprime ses réticences concernant quelques thèses du

Prof. Carol Iancu envers lequel néanmoins il exprime sa „particulière estime” et il écrit: „Les mesures restrictives adoptées contre les Juifs n’ont pas été empruntées, croyons-nous, de la législation russe, mais elles ont eu des raisons internes propres”, p. 32; le contexte dans lequel doit être jugée la questions juive,... est l’histoire moderne des Roumains, qui doit être jugée et appréciée par ses propres dimensions et coordonnées et pas seulement par la prisme de la question juive”, p. 35; „Nous ne pouvons pas croire que l’opposition des hommes politiques roumains à l’émancipation des Juifs a été l’expression d’une attitude antisémite générale”, p. 39; „... la société roumaine, dans le stade du développement avant 1878 et même après, ne pouvait pas octroyer à une fraction de sa population-notamment à la population juive-des libertés pour lesquelles elle n’était pas encore apte de généraliser pour la grande majorité nationale de sa population”, p. 40; l’expression de telles positions nuancées dans la caractérisation de l’antisémitisme avec référence à la législation concernant les Juifs prouve qu’il n’y a aucune „orientation obligatoire” imposée aux collaborateurs du volume, ce qui est absolument normal et en conformité avec la mention faite dans ce sens dans le mot des coordonnateurs), „Pages de l’histoire des Juifs dans les réponses rabbiniques et autres sources” (l’article présente intérêt aussi du point de vue juridique, car il s’agit de la forme de la juridiction rabbinique; de telles formes de juridiction appartenant à certaines communautés religieuses ont existé aussi en d’autres pays, par exemple en Tunisie, pendant plusieurs siècles, ainsi que nous informe le traife „Droit international privé” du Prof. Ali Mezghani, Tunis 1991, 419 p.; sont mentionnées dans l’article-écrit par Slomo Leibovici-aussi des informations sur des cas de meurtre, notamment des marchands juifs tués), „La population juive établie dans les villes et petites localités de la Moldavie entre 1774-1832”, par Dumitru Ivănescu (dans la conclusion de l’article l’auteur écrit: „Les Juifs établis dans les villes et les petites localités de la Moldavie-constitués en grande partie par des marchands et artisans-ont formé une catégorie distincte et en même temps une importante force économique dans la vie de la Principauté. Leur rôle s’est manifesté tant dans l’action de la modernisation de la société roumaine, que dans la cristallisation de la bourgeoisie de la première moitié du XIX-ième siècle”, p. 65), „La disparition d’une institution: hahambasia (I)”, par Mihai-Răzvan Ungureanu (il s’agit surtout d’une situation de schisme dans le cadre de la communauté juive de Yassy, surgie dans le dernier siècle et l’article et suivi d’annexes documentaires), „Deux recensements des Juifs de la ville de Ștefănești”, par I. Caprosu și Gh. Pungă, „La population juive de la Bucovine”, par Mihai-Ștefan Ceașu (dans la deuxième moitié du XIX-ième siècle ont été abolies toutes les restrictions imposées jusqu-alors aux Juifs par l’Autriche et les Juifs ont pu enfin être des médecins, des pharmaciens, des avocats et ont même joué des rôles politiques dans la vie de la province; en conclusion de l’article, l’auteur écrit: „De cette manière la population juive de la Bucovine a contribué essentiellement à la formation d’une bourgeoisie urbaine en Bucovine, bourgeoisie qui avait comme trait caractéristique l’hétérogénéité ethnique”, p. 122). „L’Emancipation des Juifs de la Roumanie dans la pensée et la politique de Kogălniceanu”, par Dumitru Vitcu) est largement analysée l’activité politique de Kogălniceanu concernant son attitude envers les Juifs; l’article ne contient pas la relations du fait que c’est justement Kogălniceanu celui qui a soutenu dans le Parlement roumain la naturalisation du critique Dobrogeanu-Gherea), „La modernisation et les Juifs de la Moldavie dans la deuxième moitié du XIX-ième siècle”, par Cătălin Turliuc, „Du passé de l’historiographie des Juifs de la Roumanie. Iacob Psanter pionnier de la valorisation des sources hébraïques”, par I. Kara, „Moses Gaster et les Juifs de la Roumanie au commencement du XX-ième siècle”, par Carol Iancu (il s’agit d’une lettre de Moses Gaster, inédite, trouvée dans l’archive du philologue par l’auteur de l’article et publiée maintenant), „Le paradigme Falik-Totu ou comment un fait quotidien s’est transformé dans un assassinat politique”, par Lya Benjamin (en général l’institution du juré y n’a pas donné des résultats positifs dans l’histoire de la justice roumaine et il y eu plusieurs cas célèbres quand les jurés – sous l’influence des agitations politiques de l’extrême droite-ont déclaré l’accusé „pas coupable” et alors les magistrats ont été obligés de prononcer l’acquiescement”, „Le musée de la

communauté juive de Yassy”, par Silviu Sanie et Șeiva Sanie. „L’Antisémitisme-une permanence de l’histoire sud-est européenne?”, par Andrei Corbea. Le volume contient aussi la rubrique intitulée „Les auteurs”, avec des dates biographiques sur les auteurs des articles du volume et des informations sur leurs travaux. À la fin du volume se trouve une note des coordonnateurs sur l’édition anglaise du premier volume de la collection.

Le volume va sûrement contribuer à une meilleure compréhension de l’histoire – on peut dire déjà conclue, car maintenant il y a encore seulement environ 12.000 Juifs en Roumanie et en majorité des vieillards-des Juifs de la Roumanie, qui doit être analysée d’un côté comme intégrée dans l’histoire du peuple roumain et d’un autre côté comme une partie de l’évolution universelle et mondiale du peuple juif („Welgeschichte des jüdischen Volkes”, ainsi que l’historien Dubnov a intitulé son oeuvre).

Benitio Diamant

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AB	= Arhivele Basarabiei
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
AIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
AMB	= Arhivele Municipiului București
AMN	= „Acta Musei Napocensis”
AMP	= „Acta Musei Porolissensis”
AnM	= „Analele Moldovei”
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AOSPRM	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= „Analele Parlamentare ale României”
AR	= „Arhiva Românească”
ArhGen	= „Arhiva Genealogică”
ARMSȘ	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice”
ARMSI	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorie”
ASB	= Arhivele Statului București
ASB, AN	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoșani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinți
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
ASTm	= Arhivele Statului Timișoara
AȘUI	= „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza”, Iași
AT	= „Arhivele Totalitarismului”, București
AUB	= „Analele Universității București”
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară

BIFR	= „Buletinul Institutului de Filologie Română <i>A. Philippide</i> ”
BMI	= „Buletinul Monumentelor Istorice”
BOR	= „Biserica Ortodoxă Română”
BRV	= <i>Bibliografia românească veche</i>
BS	= „Balkan Studies”, Thesaloniki
CG	= „Cuget românesc”
CI	= „Cercetări istorice” (ambele serii)
CMRS	= „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”
CvL	= „Convorbiri literare” (ambele serii)
DAD	= „Dezbaterile Adunării Deputaților”
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DR	= „Dacoromania”, Freiburg I. Br.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
FHDR	= <i>Fontes Historiae Dacoromaniae</i>
GB	= „Glasul Bisericii”
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași.
JGO	= „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”
LR	= „Limba română”, București
MA	= „Mitropolia Ardealului”
MB	= „Mitropolia Banatului”
MI	= „Magazin Istoric”, București
MMS	= „Mitropolia Moldovei și Sucevei”
MO	= „Mitropolia Olteniei”
MOF	= „Monitorul Oficial”, București
NedH	= „Nouvelles Etudes d’Histoire”, București
RA	= „Revista arhivelor”
RdI	= „Revista de istorie”, București
RER	= „Revue des Études roumaines”
RESEE	= „Revue des Études Sud-Est Européennes”
RFR	= „Revista Fundațiilor regale”
RHSEE	= „Revue Historique de Sud-Est Européen”, București
RI	= „Revista istorică”
RIR	= „Revista istorică română”
RITL	= „Revista de istorie și teorie literară”, București
RMM	= „Revista Muzeelor și Monumentelor”
Rsl	= „Romanoslavica”
SAI	= „Studii și articole de istorie”, București
SCIA	= „Studii și cercetări de istoria artei”, București
SCILF	= „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
SCIVA	= „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”
SCSI	= „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
SEER	= „The Slavonic and East European Review”
SMIM	= „Studii și materiale de istorie medie”, București
SODF	= „Südostdeutsche Forschungen”, München
SOF	= „Südost-Forschungen”, München
SRdI	= „Studii. Revistă de istorie”
SUBB	= „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”
TD	= „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București

tipografia Dosoftei Inși
Tel.: 032/137060

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” – care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între 1950 și 1963 – cuprinde studii, comunicări, note, recenzii ș.a., consacrate istoriei românilor, istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercetătorilor din domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați de cunoașterea și studierea istoriei.

La sediul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

XXI/1984, 728 p.

XXII/1985, 1–2, 1016 p.

XXIII/1986, 1–2, 1160 p.

XXIV/1987, 1–2, 1420 p.

XXV/1988, 1–2, 1338 p.

XXVI/1989, 736 p.

XXVII/1990, 272 p.

XXVIII/1991, 416 p.

Supliment I (C. Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816*), 154 p.

Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*), 214 p.

Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*), 214 p.

Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859*, 138 p.

Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p.

În atenția colaboratorilor

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” acceptă pentru publicare studii (circa 30 p.), articole (până la 20 p.), recenzii (circa 5 p.), note bibliografice (1-2 p.) și dări de seamă privind viața științifică internă și internațională. În cazul studiilor care depășesc 30 p., autorii sunt rugați să procedeze la împărțirea textului, încât acesta să poată fi publicat în numere consecutive ale *Anuarului*.

Toate articolele vor fi prezentate redacției în două exemplare, culese la calculator, împreună cu dischetele respective, cu notele așezate la sfârșitul textului. Studiile vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat într-o limbă de largă circulație.

Materialele vor fi trimise redacției până cel târziu în luna iunie, pentru a putea fi publicate în tomul pe anul respectiv. Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialiști. Redacția își rezervă dreptul de a planifica apariția materialelor.

REVISTE PUBLICATE
LA EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE:

REVISTA ISTORICĂ
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPEENNES
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SERIE
STUDII ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMANE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
– SÉRIE BEAUX-ARTS

ISSN 0074-039X